İsim ve Sıfatlar Tevhidi
[Türkçe]

توحيد الأسماء والصفات

[اللغة التركية]

Abdullah b. Abdulhamid el-Eseri

عبد الله بن عبد الحميد الأثري

Tetkik eden : Muhammed Şahin

مراجعة : محمد مسلم شاهين

Rabva Semti İslâmî Dâvet Bürosu-Riyad

المكتب التعاوني للدعوة وتوعية الجاليات بالربوة بمدينة الرياض

2009 -1430

islamhouse.com

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Giriş

Hamd, ancak Allah içindir. O'na hamdeder, O'ndan yardım ve bağışlanma dileriz. Nefislerimizin şerrinden, amellerimizin kötülüğünden O'na sığınırız. Allah kimi hidâyete erdirirse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa onu hidâyete erdirecek yoktur.

Tek olan ve hiçbir ortağı bulunmayan Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet ederim. Ve şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlü'dür.

"Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin." (Âl-i İmrân, 102)

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinize gözetleyicidir." (Nisa, 1)

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin. Ki Allah işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah ve Rasûlü'ne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur." (Ahzâb, 70-71)[1]

Bundan sonra:

Muhakkak ki, sözlerin en doğrusu Allah'ın Kelâm'ı, yolların en hayırlısı Muhammed -sallallâhu aleyhi ve sellem-'in yoludur. İşlerin en kötüsü ise sonradan uydurulanlarıdır. Sonradan uydurulup dine sokulan her iş bir bid'at ve her bid'at bir sapıklıktır. Her sapıklık ta ateştedir.[2]

Azîz ve Rahîm olan Allah rahmeti gereği, kendini tanıtan, kendine davet edip çağıran, kendilerine icâbet edenlere müjde veren ve kendilerine muhalefet edenleri uyaran peygamberler yollamış, o peygamberlerin davetinin anahtarını ve peygamberliklerinin özünü kendisine ibadet (kulluk) edilen Allah Sübhâne'yi isimleri, sıfatları ve fiilleriyle bilip tanımak kılmıştır. Öyle ki peygamberliğin gereklerinin hepsi, başından sonuna kadar bu bilgi üzerine kuruludur.[3]

İşte bu peygamberlerin en sonuncusu ve efendisi olan Hz. Muhammed *-sallallâhu aleyhi ve sellem-* bir hadisinde imanı *"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrı ve şerriyle kadere inanmak"* [4] şeklinde tarif etmiş, Kur'ân'ın muhtelif surelerinde, aynı iman esaslarını ortaya koyan pek çok ayet yer almıştır. Hadiste de görüldüğü gibi Allah, bütün varlık ve fiillerin yaradanı olduğu için, iman esaslarının başında, iman her şeyden önce O'na tahsis edilmiş, bununla beraber, O'nun öz ve hakîkati, ne Kur'ân âyetiyle ne de Peygamberi diliyle insanlara bildirilmemiştir. Çünkü insan idraki, O'nun öz ve hakîkatini anlamaktan âcizdir; O, idrakin çok üstündedir. "Akılların tek başına Allah'ı, isimleri, sıfatları ve fiilleriyle ayrıntılı bir şekilde bilip kavraması imkansızdır."[5]

Allah-u Teâlâ kendi öz ve hakîkatini bildirmiş olmamakla beraber, kendisine bazı isim ve sıfatlar izâfe etmiş, önce bir ve tek olduğunu, fiillerinde hiçbir ortağı bulunmadığını, ilim, kudret ve irade sâhibi olduğunu bildirmiş, sonra da bütün eksikliklerden tenzîh edilmesini emretmiştir.

O'nun, bir taraftan kendisine mahlûkâtın sâhip olduğu ilim, kudret, irade, görme, işitme, konuşma, el, yüz, göz vb. gibi bazı isim ve sıfatları izâfe etmesi, diğer taraftan her türlü eksikliklerden tenzîhini emretmesi, bu konularda gelen ayet ve hadislerin müslümanlar arasında çeşitli yönlerden anlaşılmasına yol açmış ve gruplaşmalar, isbat ve tenzîhin ifrat derecesine varan uçları üzerinde teşekkül ederken, bu iki zıt kutup arasında da Kitap ve Sünnet'e dayanan akâidin korunmasını üzerine alan Ehl-i Sünnet âlimleri orta yolu muhafaza etmişlerdir.

Zıt kutuplarda teşekkül eden bu gruplardan Cehmiyye-Mu'tezile, tenzîhte ifrata (aşırı) giderek, Allah-u Teâlâ'yı mahlûkattan herhangi bir şeye benzetmek endişesiyle bütün sıfatları, hatta bir kısmı daha da ileri giderek isimleri O'ndan nefyetmişler, bu konuda gelen ayetlere te'vîl yolu ile değişik anlamlar vermişler, hadisleri ise reddetmişlerdir. Bunların karşısında yer alan Müşebbihe-Mücessime gibi diğer gruplar ise, el, yüz, göz ve buna benzer isim ve sıfatlardan bahseden ayet ve hadislere dayanarak Allah-u Teâlâ'yı, eli, yüzü, gözü ve çeşitli sıfatları olan mahlûkâta benzetmişler ve ispatta ifrata gitmişlerdir. Bu sûretle gruplar arasında başlayan mücâdele, "kelâm" adı altında gün be gün şiddetini artırmış, müslümanların birliğini bozmuş, akâidinde derin yaralar açmıştır.

Aslında Hz. Peygamber *-sallallâhu aleyhi ve sellem-* daha hayattayken ümmeti arasında bu tür kamplaşma ve gruplaşmaların baş göstereceğini haber vermiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: *"Yahûdiler 71 fırkaya, Hıristiyanlar da 72 fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise 73 fırkaya ayrılacaktır. Onlardan sadece biri dışında hepsi ateştedir."* [1] İbnu'l-Cevzî (öl.597 h.) bu hadisi açıklarken şöyle demiştir: "Biz fırkalara ayrılmanın ne olduğunu da, bu fırkaların asılları olan fırkaları da biliyoruz. Şöyle ki, bu fırkalardan her bir grup kendi içinde fırkalara ayrılmıştır. Velev ki biz bu fırkaların isimlerini ve görüşlerini tam olarak bilmesek bile. Bizim için fırkaların asıllarından şunlar kesin olarak ortaya çıkmıştır: Harûriyye (Hâricîler), Kaderiyye, Cehmiyye (Mu'tezile), Mürcie, Râfıza ve Cebriyye. İlim ehlinin bir kısmı da şöyle demiştir: Sapık fırkaların aslı bu altı fırkadır. Bu fırkalardan her biri de kendi içinde 12 fırkaya ayrılmıştır. Böylece toplam 72 fırka olmuşlardır."[2]

Ümmet arasındaki bütün bu kamplaşma ve gruplaşmalar yanında Hz. Peygamber *-sallallâhu aleyhi ve sellem- "ümmetinden hak üzere, aşağılayıp horlayanın veya karşı çıkanın onlara zarar veremeyeceği bir topluluğun, hiç değişmeden Allah'ın emri gelinceye kadar var olmaya devam edeceğini"* [3] bildirmiş, bir rivâyette bu topluluğun *"cemâat"* [1], diğer bir rivâyette ise *"bugün benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğumuz yolun aynısı üzerinde olanlar"* [2] olduğunu belirtmiştir.

İşte bütün bu hadisler bizlere, cehennem ateşinden kurtulmuş toplumun, orta yolu benimsemiş Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü onlar Allah-u Teâlâ'nın öz ve hakîkatine taalluk eden meselelerle ilgili olarak çıkan bu ihtilaflarda orta yolu benimsemişler, Kitap ve Sünnet'in bildirdiği iman esasları dışında herhangi bir inanca yönelmemişler, insan için lüzumlu her şeyin bu iki kaynakta beyan edildiğine, beyan edilmeyen herhangi bir husus varsa, bunun akıl yolu ile idrak edilemiyeceğine ve ileri sürülecek her görüşün Allah-u Teâlâ hakkında zan ve tahminden ileri geçmiyeceğine inanmışlardır. Çünkü onlar Kitap ve Sünnet'e dayanmanın akılları sapıklıktan, nefisleri eğrilikten, kalpleri de doğru yoldan sapmaktan koruyacağını bilmişlerdir. Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye (öl.728h.) bu konuda şunları söyler: "Ehl-i Sünnet âlimleri bu yüzden 'sünnete sarılmak kurtuluştur' diyorlardı. Allah kendisine rahmet etsin Mâlik (öl.179h.) der ki: 'Sünnet Nûh'un gemisi gibidir, binen kurtulur, arkada kalan helak olur'. İşte hak budur. Çünkü Nûh'un gemisine peygamberleri tasdik eden ve onlara tâbi olanlar binmişti. Ona binmeyenler ise peygamberleri yalanlamışlardı. Sünnet'e tâbi olmak demek Allah katından gelen risâlete tâbi olmak demektir. Dolayısıyla risâlete tâbi olan, maddesi ve mânâsıyla Nûh'la beraber gemiye binen kimse durumundadır. Risâlete tâbi olmaktan ayrılan kimse de Nûh aleyhi's-selâm'a tâbi olmaktan ve Onunla beraber gemiye binmekten kaçınan kişi durumundadır."[3]

Ehl-i Sünnet inancı, insan idrakinin kuvvet ve kudretinin sınırlı olduğunu kabul ile, Allah-u Teâlâ'nın emirleriyle amel etmek ve kendi mutluluğuna neden olan inanç ve akâidini korumak esası üzerine kurulmuştur. Onlar bu görüşleriyle aklı ve onun idrak kudretini küçültmüş değillerdir. Nitekim Hz. Peygamber *-sallallâhu aleyhi ve sellem-* bir hadisinde *"Hâkim hükmedeceği zaman ictihad ederde sonra ictihadında isabet ederse kendisine iki ecir vardır. Yine hükmedeceği vakit ictihadda bulunur, (fakat ictihadında) yanılırsa ona da bir ecir vardır"* [4] diyerek fıkıh bablarına taalluk eden meselelerde aklın kullanılabileceğini, doğru kullanıldığı takdirde onda yalan ve yanlışlık olmadığını belirtmiş oluyordu. Ehl-i Sünnet âlimleri bu meselelerde aklı büyük bir güvenle kullanmışlar, ihtilâfa düşmekten ve şer'î ölçülerde birbirleriyle tartışmaya girmekten korkmamışlardır. Fakat Allah-u Teâlâ'nın birliği, âhiret, peygamberlik, ilâhî isim ve sıfatlar, kısaca Allah'ın öz ve hakîkatine taalluk eden meseleleri akılla ölçmek tamahına kapılmamışlardır. Sarrafın altın ölçmek için kullandığı âletle dağları ölçmeye kalkışmadığı gibi, onlar da aklı, Allah-u Teâlâ'nın özünü ölçmek için kullanmamışlar, onun da bir sınırı olduğunu ve bu sınırın ötesine geçilemeyeceğini kabul etmişlerdir. Aklın, kullanılması gereken meseleler dışında kullanılmasının yanlış neticeler doğuracağı bir gerçektir. Nitekim kelâmcılar, Allah-u Teâlâ'nın öz ve hakîkati ile ilgili nakli terkederek akla itimad etmişler ve hatalı neticelere varmışlardır. Sonradan üzerinde durdukları meselelerle ilgili nakli te'vîl ve tahrîf etmeleri, onları, ulaşmış oldukları neticelere uydurmak arzu ve gayretlerinden başka bir şey değildir. Bu sebepledir ki, aklın yanlış istikâmette bir ölçü olarak kullanılması neticesinde "kelâm" adı altında teşekkül eden ilim, Ehl-i Sünnet âlimleri nazarında zemme (kınama ve yermeye) lâyık bir bid'at olmuş, taraftarları da, en az uğraştıkları bu ilim kadar mezmûm ve merdûd sayılmıştır.

Allah'ın İsim ve Sıfatlarını Bilmenin Önemi

Muhakkak Allah'ın isim ve sıfatlarını bilmek, mânâsını iyice anlamak, gereğiyle amel etmek ve onlarla Allah'a dua edip O'ndan istemek, kulların kalplerinde; yaratıcıyı yüceltme, O'nu takdîs ederek her türlü eksiklik ve kusurdan tenzîh etme ve O'nu sevme, O'nu umut edip arzulama ve O'ndan korkma, O'na tevekkül etme (dayanma) ve O'na dönme hasletlerini oluşturur. Öyle ki yaratıcı onların kalplerinde, ne zâtında ne de sıfatlarında hiçbir ortağı bulunmayan en yüce örnek olur. Hiç kimsenin, onların kalplerindeki bu yer gibi bir yeri yoktur. İşte böylece kul kalbî tevhidi gerçekleştirmiş olur. Yine böylece Allah için kulluk gerçekleşmiş, kalpler O'nun büyüklüğüne boyun eğmiş ve nefisler O'nun azametinden durulmuş olur.[1]

İlimlerin en faziletlisi dînî ilimler olunca, bizim Allah'ı bilip tanımamızı sağlayan ilim, doğal olarak kendi dışındaki dînî ilimlerin en faziletlisi olmaktadır. Çünkü bu ilim bize Allah Azze ve Celle'yi tanıtmakta ve O'nun hakkında bilgi sâhibi olmamızı sağlamaktadır. "Üstelik kalplerin hayat bulmasının, nimet ve huzura kavuşmasının tek yolu, Rabbi, ma'bûdu ve yaradanını isimleri, sıfatları ve fiilleriyle bilip tanımasıdır."[1]

İşte bu noktadan hareketle tevhidin iki rüknünden biri sayılan İsim ve Sıfat Tevhidini bilip tanımamız bizim için kaçınılmaz bir gerek olmaktadır.[2] Çünkü peygamberlerin getirdiği tevhid iki çeşittir: İlimde ve i'tikâdda tevhid, irâde ve kasıtta (amaçta) tevhid. Bunlardan ilkine, haber verme ve marifetle (bilgi) olan ilgi ve alâkası nedeniyle ilmî tevhid, ikincisine kasıt ve iradeyle olan ilgi ve alâkası nedeniyle de kasdî-irâdî tevhid adı verilir. Tevhidin ilk çeşidi olan ilmî tevhidin dayanağı, âlemlerin Rabbi Allah'a âit kemâl (olgunluk) sıfatlarını ispat etmek, O'ndan teşbîh ve misâli nefyetmek ve O'nu bütün kusur ve eksikliklerden tenzîh etmektir.[3]

Bir İftira ve Cevabı

Son zamanlarda ülkemizde sünnet düşmanlığını körükleyen bazı grupların bu konudaki bâtıl çaba ve gayretlerini i'tikâdî alana kaydırma eğilimi içine girdiklerini ne yazık ki müşâhede etmekteyiz. Bunlar Muhammed Zâhid el-Kevserî (öl.1371/1952) gibi bazı son dönem ilim adamlarını kendilerine örnek almışlardır. Hatta bunlardan bazıları, başta İmam Ahmed (öl.241h.) olmak üzere Yahyâ b. Maîn (öl.233h.) ve İshâk b. Râhûye (öl.238h.) gibi pek çok Ehl-i Sünnet âlimini Haşevîlikle[4] itham ederek onlara insafsızca iftira etmişlerdir.[5] Aslında onların özellikle İmam Ahmed'i hedef tahtası haline getirmelerinin nedeni, O'nun sünnete olan sıkı bağlılığı ve Halku'l-Kur'ân olayında Mu'tezile ve Cehmiyye'ye karşı gösterdiği o üstün ve erişilmez mücâdeleci ruhtur. Allah O'ndan ve diğer bütün Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat âlimlerinden râzı olsun (Âmîn). Şurası muhakkak ki, onlar bu hususta hocaları Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin yolunu izlemişlerdir. Nitekim Kevserî, Ehl-i Sünnet imamlarını putçuluk, küfür ve şirkle itham ederek onlara "putçular", "putperestler", "kökleri putperestlere uzanan Haşevîler", "putperestlik çığırtkanları", "tecsîm ve putçuluk hastalığına yakalanmış hastalar", "ümmeti putperestlik çığırtkanlarından sakındırma" gibi asla haketmedikleri aşağılayıcı kötü lakaplar takmıştır.[1] Bazen de onları câhillik, ahmaklık ve akıl ve din kıtlığıyla niteleyerek onlara "rezil câhil topluluk", "zelil ve alçak topluluk", "kendilerine selefî diyenler", "mezhepsizler", "hiçbir şeyden anlamayan câhiller", "aklı kıt Haşevîler", "aklı kıt bunaklar", "gâfiller", "câhiller", "cehâletinde ısrar eden câhille hakka karşı inatçı olan âlimler arasında olanlar", "aklı evveller", "anlayış ve akıl olmadan aklında ve dininde isâbet (yara) alanlar", "anlayış kıtlığına din kıtlığı katanlar", "akıllıların delileri", "Allah'ın yarattıklarının, hâdiselere basîret ve nazarla bakmaktan en uzak olanları", "akılsız ayak takımı" gibi gerçekle yakından uzaktan hiçbir ilgisi olmayan kötü lakaplar takmıştır.[2] Biz gerek Kevserî'ye gerekse O'nun izinden giderek Ehl-i Sünnet imamlarına bu tür itham ve iftiralarda bulunan sünnet düşmanlarına, halen üzerinde çalıştığımız İşte Gerçek Haşevîler adlı kitabımızda cevap vereceğiz inşaallah. Ancak burada birkaç söz söylemeden geçemeyeceğim:

Evet kendilerini islama nispet eden gruplar içinde teşbîh ve temsîl fikrini hararetle savunanlar olmuştur. Kaynaklar teşbîhin ilk ortaya çıkışının Râfızîler'in aşırılarından kaynaklandığında hem fikirdir. Söylenildiğine göre Allah'ın cisim olduğunu söyleyen ilk kişi Râfızî Hişâm b. el-Hakem[3] (öl.190h.)'dir. Daha sonra bu hastalık Hişâm'ın taraftarları tarafından müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştır. Biz, Müşebbihe hakkında daha geniş bilgiyi 306 nolu dipnotta verdiğimizden burada bunları tekrarlamaya gerek görmüyoruz. İsteyenler oradan bakabilirler.

Şurası bir gerçektir ki, mâlesef gerek Ehl-i Hadîs'ten gerekse mezhep imamları Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed'e tâbi olanlar arasında teşbîh hastalığından nasibini alanlar çıkmıştır. Ancak bunların sayısı hem çok azdır, hem de bizzat Ehl-i Hadîs ve dört mezhep imamı tarafından kendilerine gereken cevap süratle verilmiştir. Birkaç kendini bilmez yüzünden bütün Ehl-i Sünnet âlimlerini itham altında bırakmak ve onlara iftira atmak herhalde adaletten olmasa gerek! Allah-u Teâlâ şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şâhitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil olmamaya itmesin. Adaletli olun; (zira) bu takvâya daha yakındır. Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdârdır." (Mâide, 8)*

Zaten Makâlât kitaplarıyla Fırak veya Milel ve Nihal kitaplarını inceleyenler gerçekte kimlerin Müşebbihe veya Mücessime veya Mümessile'den olduğunu öğrenirler. Bunlar arasında bu ümmetin üzerinde ittifak ettiği hiçbir Ehl-i Sünnet âlimi yer almamaktadır. Örneğin Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (öl.330h.) bunlar arasında Hişâm b. el-Hakem (öl.190h.), Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî gibi Râfızîleri sayarken[1] Ebû Mansûr el-Bağdâdî (öl.429 h.) Müşebbihe'nin yaradanı yaratılmışa benzetenler ve yaratılmışı yaradana benzetenler olmak üzere iki sınıf olduğunu, ilk sınıfın da kendi içinde Allah'ın zâtını, yaratılmışların zâtına benzetenler ve Allah'ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarına benzetenler olmak üzere iki grup olduğunu söyler. Birinci sınıfın ilk grubu arasında, Sebeiyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Hulûliyye, Hulmâniyye, Mukannaiyye, Azâfira, Hişâmiyye, Dâvûd el-Cevâribî'ye mensup olan Müşebbihe, İbrâhimiyye, Hâbitıyye, Kerrâmiyye vb. başka kolları sayar. İkinci grup arasında ise Basra Mu'tezilesi, Kerrâmiyye'nin bir kolu, ez-Zürâriyye, Râfızîler'in bir bölümü vd. kolları sayar.[2] Şehristânî (öl.548h.) ise bunlar arasında Hişâm b. el-Hakem ve Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî gibi Şiîler'in aşırılarından bir cemâatle, Mudar, Kehmes (öl.149h.), Ahmed el-Huceymî (öl.200h.), Ka'bî (öl.349 h.), Dâvûd el-Cevâribî ve başkaları gibi Haşevî Ehl-i Hadîs'ten bir cemâati sayar.[3] Fahreddîn er-Râzî (öl. 606h.) ise bunlar arasında Hişâm b. el-Hakem'e tâbi olan Hakemiyye, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî er-Râfızî'ye tâbi olan Cevâlîkıyye, Yûnus b. Abdurrahmân el-Kummî'ye (öl.208 h.) tâbi olan Yûnusiyye, Şeytânu't-Tâk lakabı[4] ile anılan Ebu Ca'fer el-Ahvel'e (Muhammed b. Nu'mân er-Râfızî) tâbi olan Şeytâniyye ve Dâvûd el-Havârî'ye tâbi olan el-Havâriyye gibi Râfızîler ile akledilebilir şeylerden nasibi olmayan bazı hadisçileri ve üçüncü bir fırka olarak da Sicistân yöresinin zâhidlerinden Ebû Abdillah Muhammed b. Kerrâm'a (öl.255 h.) tâbi olanları sayar."[5]

Sonra şunu hatırlatmak gerekir ki, dört mezhep imamından herhangi birine tâbi olduğunu iddia eden kimsenin bu iddiası tek başına, onun bu imamlardan birine gerçekten tâbi olduğu sonucunu doğurmaz. Çünkü islam tarihi boyunca pek çok şahıs ve grup aslında hiç de öyle olmadığı halde kendilerinin bu imamlardan birine tâbi olduğunu ileri sürerek mensûbiyet iddiasında bulunmuşlar kısmen de olsa insanları buna inandırmayı başarmışlardır. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye bu konuda şunları söyler:

“Söz İmam Eş’arî’nin (öl.330h.) söylediklerine gelince içlerinde önde gelen bir şeyhleri : ‘Hiç şüphesiz İmam Ahmed (öl.241 h.) hem kadri büyük bir imam hem de İslam imamlarının en büyüklerindendir! Ancak O’na bir çok bid’at çıkarmış kimseler mensûbiyet iddia etmişlerdir’ dedi.

Dedim ki: Evet bu doğru, ama yalnız İmam Ahmed’e hâs bir özellik değil. Belki hemen hemen hiçbir imam yok ki, kendisinin onlardan uzak (ber’î) olduğu topluluklar ona intisab etmiş olmasın. İmam Mâlik’in (öl.179h.) onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O’na nispet etmişlerdir. Şâfiî’nin (öl.204h.) onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O’na nispet etmişlerdir. Ebû Hanîfe’nin (öl.150h.) onlardan uzak olduğu bazı insanlar kendilerini O’na nispet etmişlerdir. Mûsâ aleyhis’s-selâm’ın onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O’na nispet etmişlerdir. İsâ aleyhi’s-selâm’ın onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O’na nispet etmişlerdir. Ali b. Ebî Tâlib’in (öl.40h.) onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O’na nispet etmişlerdir. Yine Hz. Peygamber *-sallallâhu aleyhi ve sellem-*’in onlardan uzak olduğu Karâmita, Bâtıniyye ve başka fırkalardan nice mülhidler, nice münafıklar kendilerini O’na nispet etmişlerdir.

O önde gelen şeyh sözleri esnasında ‘Haşeviyye ve Müşebbihe’den bazı insanlar, kendilerini İmam Ahmed’e nispet etmişlerdir’ veya benzeri bir şey söyledi.

Dedim ki: Müşebbihe ve Mücessime’den olanlar, İmam Ahmed’in ashâbı dışında diğer mezhep ashâbı arasında İmam Ahmed’in ashâbında olduğundan daha çoktur. Nitekim şu Kürt boylarının hepsi Şâfiî’dir. Onlarda olan teşbîh ve tecsîm fikri başka hiçbir insan sınıfında yoktur. Ceylân halkı içinde Şâfiîler’de vardır, Hanbelîler de. Sonra dedim ki: Halis Hanbelîler’e gelince onlar arasında, kendilerinden başka mezheplerde olan bu tür fikirlerden hiçbiri yoktur. (Daha sonra) Mücessimî Kerrâmîler’in hepsi Hanefî’dir diyerek cevabı tamamladım.”[1]

İbn Ebi’l-’İzz el-Hanefî (öl.792h.) ise bu konuyla ilgili olarak, Ebû Hanîfe’nin, “Allah’ın gökte olduğunu inkar eden kâfir olmuştur” sözünü aktardıktan sonra şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe’nin yoluna (mezhebine) intisâb edenlerden bunu inkar edenlere aldırılmaz. İnandıkları şeylerin çoğunda Ebû Hanîfe’ye muhâlif olan Mu’tezile ve başka gruplar, kendilerini O’na nispet etmişlerdir. İnandıkları şeylerin bir kısmında Mâlik, Şâfiî ve Ahmed’e muhalefet edenler de, kendilerini bazen bu imamlara nispet edebilmişlerdir.”[2]

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Başta İmam Ahmed olmak üzere Yahyâ b. Maîn ve İshâk b. Râhûye gibi hadisçilerle Ehl-İ Sünnet’in diğer âlimlerini Haşevîlik, teşbîh, tecsîm ve temsîlle itham edenlerin asıl niyeti, bu imamları zan altında bırakmak sûretiyle onların müslümanlar arasındaki saygınlıklarını azaltmak ve böylece onların inançlarının temelini teşkil eden hadisleri yok saymaktır. Ancak onların bu niyetlerinin farkına varan âlimler, onların Ehl-i Sünnet imamları hakkındaki bu itham ve iftiralarını şiddetle reddetmişler ve bu konuda birçok özlü sözler söylemişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Şehristânî, İmam Ahmed b. Hanbel, Dâvûd b. Ali el-Esfehânî (öl. 270h.) ve Selef’ten bir topluluğun, kendilerinden önce gelen ve hadis ehlinden olan Mâlik b. Enes ve Mukâtil b. Süleymân (öl.150h.) gibi seleflerinin yolundan nasıl yürüdüklerini uzunca anlattıktan sonra şöyle söylemiştir: “İşte bu, selâmet (esenlik) yolunun ta kendisidir. Bu yolda hiçbir şekilde teşbîh yoktur.”[1]

Fahreddîn er-Râzî de şöyle demiştir: “Şunu bil ki, Mu’tezile’den bir topluluk İmam Ahmed -Allah-u Teâlâ kendisine rahmet etsin-, İshâk b. Râhûye ve Yahyâ b. Maîn’e teşbîh nispet ederler ki bu yanlıştır. Çünkü onlar i’tikâdlarında teşbîh ve ta’tîlden uzaktırlar (münezzehtirler). Ancak onlar müteşâbih ayetler hakkında konuşmaz, aksine (onlara) iman ettik ve (onları) tasdik ettik derlerdi. Bununla birlikte onlar Allah-u Teâlâ’nın hiçbir benzeri olmadığını, hiçbir şeyin de O’na benzemediğini kesin bir dille ifâde ederlerdi. Bilindiği üzere bu i’tikâd teşbîhten gerçekten çok uzaktır.”[2]

Şeyh Mer’î b. Yusuf el-Kermî el-Hanbelî (öl.1033h.) ise şöyle demiştir: “Ne gariptir ki, Hanbelî imamlarımız Selef’in görüşünü söyleyip kabul ettikleri ve Allah’ı hem Allah’ın kendi nefsini vasfettiği hem de Rasûlü’nün O’nu vasfettiği şeylerle, tahrîf ve ta’tîle, tekyîf ve temsîle kaçmadan vasfettikleri halde, dininde ihtiyatlı (tedbirli) davranmayan birini, onları tecsîm fikrine nispet ederken bulabiliyorsun. Halbuki imamlarımızın mezhebi (görüşü), Şâfiîler’in mezhebinin (görüşünün) tersine mücessim olan kişinin kâfir olduğudur. Çünkü Şâfiîler nezdinde mücessim, kâfir değildir. Buna göre Mücessime’yi tekfîr eden bir topluluk (yâni Hanbelîler) nasıl olur da tecsîm görüşünü söyler?!”[3]

Hatta bunlardan bir kısmı sadece imamları teşbîhle itham etmekle kalmamış peygamberleri bile bu tür kötü lakaplarla itham etmişlerdir. İbn Teymiyye şöyle demiştir: “Cehmiyye ve Mu’tezile, -yalan ve iftira olarak- bu güne kadar sıfatlardan bir şeyi ispat edene Müşebbihe adını verirler. Hatta onlardan öyle aşırı gidenler olmuştur ki, bunlar peygamberleri bile Müşebbihe olmakla itham ederler. Öyle ki Cehmiyye’nin ileri gelenlerinden Sümâme b. el-Eşres (öl.213h.) şöyle demektedir: ‘Peygamberlerden üçü Müşebbihe’dendir: Hz. Mûsâ böyledir. Çünkü O: *‘“Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir.” (A’râf, 155)’* demiştir. Hz. İsâ da böyledir. Çünkü O: *‘“Sen benim nefsimde olanı bilirsin, halbuki ben senin nefsinde olanı bilmem” (Mâide, 116)’* demiştir. Yine Hz. Muhammed *-sallallâhu aleyhi ve sellem-* de böyledir. Çünkü O: *‘“Rabbimiz iner”’* [4] demiştir. Hatta Mutezile’nin pek çoğu, İmâm Mâlik, Sevrî (öl.161h.), Evzâ’î (öl.157 h.), Şâfiî, Ahmed ve bunlara tâbi olanlarla, İshâk b. Râhûye, Ebû ‘Ubeyd (öl.224h.) ve başkaları gibi imamların çoğunu müşebbihe sınıfına sokarlar.

Şâfiî mezhebine mensup Ebû İshâk İbrâhim b. Osmân b. Dırbâs (öl. 622h.), “Tenzîhu Eimmeti’ş-Şerîa ani’l-Elkâbi’ş-Şenîa” adında bir eser yazmış, selefin ve diğerlerinin bu konudaki sözlerini ve görüşlerini nakletmiştir. Yine bu kitabında,

müşriklerin Hz. Peygamber'e iftira ürünü lakaplar taktıkları gibi bid'at ehlinden her bir sınıfın da Ehl-i Sünnet'e -bozuk görüşleri üzerinde doğru olduklarını ileri sürerek- bu tür iftira ürünü lakaplar taktıklarını anlatır."[1]

Aslında hadis ehline bu tür sözlerle sövmeyi maharet sayan bu bid'at ehli zındıkların en büyük alâmeti, Ehl-i Sünnet'e Haşeviyye, Müşebbihe ve Mücessime gibi asla haketmedikleri lakaplar takmalarıdır. Âlimlerin bu noktaya dikkat çeken sözlerinden birkaçı şöyledir:

İmam Tirmizî (öl. 279h.) *"Hiç kimse iyi (helal) bir şeyden sadaka vermiş olmasın ki Rahmân onu sağ eliyle alıp kabul etmesin. Bu bir hurma bile olsa. Zaten Allah iyiden (helalden) başkasını da asla kabul etmez"* hadisini[2] zikrettikten sonra şöyle demiştir: "İlim ehlinden pek çok kimse bu hadis ve sıfatlarla ilgili buna benzeyen diğer rivâyetler hakkında ve Allah-u Telâlâ'nın her gece dünya göğüne inmesi hususunda gelen rivâyetler[3] hakkında şöyle demişlerdir: 'Bu sıfatlar hakkında gelen rivâyetler kesinlikle sâbittir. Bunlara olduğu gibi inanılır ve haklarında hiçbir vehme düşülmez. Bunların nasıl olduğu konusunda da hiçbir şey söylenilemez. Bunun gibi Mâlik, Süfyân b. 'Uyeyne (öl. 198h.) ve Abdullah b. Mübârek'in (öl. 181h.) bu hadisler hakkında: 'Onları nitelendirmeden (olduğu gibi) alıp kabul ediniz'[4] dedikleri, rivâyet edilmiştir. İşte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in ilim ehlinin görüşü de böyledir. Cehmiyye ise bu rivâyetleri inkar ederek 'bunlar birer **teşbîhtir**' demişlerdir."[5]

Abdurrahmân b. Ebî Hâtim (öl. 327h.) ise babası Ebû Hâtim er-Râzî'nin (öl. 277h.) şöyle dediğini nakleder: "Ehl-i Eser'e söven bid'at ehlinin alâmetiyle zındıkların alâmeti, Ehl-i Sünnet'e Haşeviyye ismini takmalarıdır ki, onlar bununla eserleri (hadisleri) ortadan kaldırmak istemektedirler. Cehmiyye'nin alâmeti ise Ehl-i Sünnet'e Müşebbihe adını takmalarıdır."[6]

İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî (öl. 792h.) ise şöyle demiştir: "İshâk b. Râhûye (öl. 238h.) şöyle demiştir: 'Cehm'in (öl. 128h.) ve ashâbı Cehmiyye'nin alâmeti, alışageldikleri şekilde ve yalan yere Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in, müşebbihe olduklarını iddia etmektir. Oysa bilakis onlar (Cehm ve Cehmiyye), Muattıla'nın (Allah'ın sıfatlarını inkar edenlerin) kendileridir.' Yine bunun gibi selef imamlarından pek çoğu da şöyle demişlerdir: Cehmiyye'nin alâmeti, Ehl-i Sünnet'e müşebbih (benzeticiler) adını takmalarıdır. İsim ve sıfatlardan herhangi bir şeyi reddedenlerden hiçbir kimse yoktur ki, bunları ispat edene müşebbih adını takmasın. Zındıkların aşırıları; Karmâtîler ve felsefecilerden Allah'ın isimlerini inkar eden ve Allah için: 'O, âlimdir ve kâdirdir' denemeyeceğini söyleyen kimse, Allah'ı bu isimlerle (âlim ve alîm, kâdir ve kadîr isimleriyle) isimlendiren kimsenin müşebbih olduğunu ileri sürer. Çünkü ona göre isimdeki ortaklık (ortak kullanım ve benzerlik), anlamdaki benzerliği gerektirir. Yine Cehmiyye'nin aşırıları gibi ismi ispat edipte 'o mecazdır' diyen kimse, 'muhakkak Allah gerçekten âlimdir, gerçekten kâdirdir' diyen kimsenin müşebbih olduğunu ileri sürer. Yine sıfatları inkar eden ve Allah'ın ilmi, kudreti, kelâmı, sevmesi ve irâdesi yoktur diyen kimse, sıfatları ispat eden kimse için müşebbih ve mücessim der. İşte bunun için Cehmiyye, Mu'tezile, Râfıza ve benzerlerinden sıfatları redden kimselerin kitapları; sıfatları ispat edenlere taktıkları müşebbihe ve mücessime adlarıyla doludur. Onlar kitaplarında şöyle derler: Mücessime'nin cümlesinden kendilerine Mâlikîler denilen bir topluluk vardır ki bunlar kendisine Mâlik b. Enes denen birine nispet edilirler. Yine bunlardan kendilerine Şâfiîler denilen bir topluluk vardır ki bunlar da kendisine Muhammed b. İdrîs! denilen birine nispet edilirler. Hatta bu sıfat inkarcılarından Kur'ân'ı tefsir eden Abdülcebbâr (öl. 415h.), Zemahşerî (öl. 538h.) ve diğerleri gibi müfessirler, sıfatlardan herhangi bir şeyi ispat eden ve Allah'ın (ahirette) görüleceğini söyleyen herkese müşebbih adını verirler. Öyle ki bu kullanım, grupların çoğunluğunun son dönem âlimlerinin nezdinde yaygın bir hal almıştır.

Ancak meşhûr Sünnet âlimleri nezdinde, bu lafzın (teşbîh) kullanımı hususunda yaygın olan görüş şudur: Onlar ne teşbîhi reddetmek sûretiyle sıfatları reddetmeyi kasdetmişlerdir ne de sıfatları ispat eden herkesi teşbîhçi olmakla nitelemişlerdir. Aksine onlar teşbîhi reddederek, Allah'ın isimlerinde, sıfatlarında ve fiillerinde yarattığı şeylerden hiçbirine benzemediğini kasdetmişlerdir. Tıpkı daha önce geçen Ebû Hânîfe'nin şu sözünde olduğu gibi: 'Allah-u Teâlâ bilir ama bizim bilmemiz gibi değil, güç yetirir ama bizim güç yetirmemiz gibi değil, görür ama bizim görmemiz gibi değil'.[1] İşte bu Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğunun mânâsıdır: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.O işitendir, görendir." (Şûrâ, 11).* Allah burada benzerliği reddetmiş ve sıfatı (işitme ve görme sıfatlarını) ispat etmiştir.

İleride Şeyh'in (Tahâvî'nin) sözleri içinde sıfatları ispat konusu, teşbîhi reddetmenin, sıfatları reddetmeyi gerektirmediği hususuna dikkat çekmek maksadıyla geçecek."[1]

Molla Aliyyu'l-Kârî (öl. 1014h.) ise kendisi gibi Hanefî olan İmam Sadreddîn Konevî'nin (öl. 673h.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu nedenle selef âlimlerinin çoğu şöyle söylemişlerdir: Cehmiyye'nin alâmeti, Ehl-i Sünnet'e müşebbih (benzeticiler) adını takmalarıdır. İsim ve sıfatlardan herhangi bir şeyi reddedenlerden hiçbir kimse yoktur ki bunları ispat edene müşebbih adını takmasın. Hatta Abdülcebbâr (öl. 415h.), Zemahşerî (öl. 538h.) gibi bazı tefsîr âlimleri ve bu ikisi dışındaki diğer Mu'tezilî ve Râfızî âlimler, sıfatlardan herhangi bir şeyi ispat edene, yahut Allah'ın zâtını (ahirette) görmenin mümkün olduğunu söyleyen âlimlere "müşebbih" adını verirler. Halbuki Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in cumhurunun nezdindeki meşhûr olan görüş, onların, Allah'ın yaratıklara benzemesini reddetmek sûretiyle, Allah'ın sıfatlarını reddetmeyi kasdetmedikleri, aksine bununla, imamın da doyurucu bir anlatımla anlattığı gibi Allah'ın isimlerinde, sıfatlarında ve fiillerinde yarattığı şeylerden hiçbirine benzemediğini kasdettikleri yolundadır."[2] [3]

Kaldı ki Ehl-i Sünnet âlimleri Allah'ın isim ve sıfatlarında yapılabilecek teşbîh ve tecsîmi kesin ifadelerle yasaklamışlar, hatta bunun şirk ve küfür olduğunu söylemişlerdir. Onların bunu gösteren bazı sözleri şöyledir:

İmam Tahâvî (öl. 321h.), Ebû Hanîfe'nin (öl. 150h.) şöyle dediğini nakleder: "Kim Allah'ı insana özgü anlamlardan (sıfatlardan) bir anlam (sıfat) ile tanımlarsa, muhakkak küfre düşmüş olur. Bu gerçeği gören bir ibret alır da artık kâfirlerin dediklerine benzer bir sözü söylemekten kaçınır. Bunu yapınca da Allah-u Teâlâ'nın sıfatlarında beşer sıfatları gibi olmadığını anlar."[4]

Rebî' b. Süleymân (öl. 270h.), Allah'ın sıfatları hakkında İmam Şâfiî'ye (öl. 204h.) sorduğu bir soruya İmam Şâfiî'nin şöyle cevap verdiğini söylemiştir: "Akılların, Allah-u Teâla'yı temsîl ve teşbîh etmesi, tasavvurların O'nu sınırlaması, zanların kesin bilgi ortaya koyması, gönüllerin düşünüp anlaması, iç âlemdeki tefekkürlerin derinliklere dalması, zihinlerin ihata edip kuşatması ve akılların düşünüp kavraması haramdır, yasaktır; ancak Allah'ın bizzat kendisini tanımladığı, ya da Peygamberi sallallâhu aleyhi ve sellem'in diliyle açıkladığı bilgi ve sıfatlar müstesnâ!"[5]

Nuaym b. Hammâd el-Huzâ'î (öl. 228h.) ise şöyle demiştir: "Allah'ı yaratıklarına benzeten kâfir olur. Allah'ın kendisini nitelendirdiği şeyleri inkar eden de kâfir olur. Ne Allah'ın kendisini nitelendirdiği ne de Rasûlü'nün O'nu nitelendirdiği hiçbir şey teşbîh değildir."[1]

İshâk b. Râhûye (öl. 238h.) de şöyle demiştir: "Kim Allah'ı nitelerken O'nun sıfatlarını, yarattığı şeylerden birinin sıfatlarına benzetirse o Azîm olan Allah'ı inkar etmiş olur."[2]

Bu konuyla ilgili sözlerimize İbn Teymiyye ve Mer'î b. Yûsuf el-Kermî el-Hanbelî'nin (öl. 1033 h.) şu sözleriyle son veriyoruz:

"Allah Sübhânehu'nun ne isimleri ve sıfatlarıyla birlikte zikredilen mukaddes nefsinde ne de fiillerinde hiçbir benzeri yoktur. Yine yakînen biliriz ki, O'nun gerçekten bir zâtı, gerçekten fiilleri ve gerçekten sıfatları vardır. Bununla birlikte O'nun ne zâtında ne sıfatlarında ne de fiillerinde hiçbir benzeri yoktur. Allah eksikliği ve sonradan olmayı gerektiren herşeyden, gerçekten münezzehtir. Çünkü O Sübhânehu ve Teâlâ, üstünde hiçbir gayenin olmadığı en üstün kemâli (mükemmelliği) hakedendir. Yok olması imkansız olduğu için, sonradan olması da imkansızdır. Sonradan olmak, önce yok olmayı gerektirdiği, bir oldurucuya ihtiyaç duyduğu, kendisinin varlığı ise kendi başına bağımsız zorunlu varlık olduğu için Allah Sübhânehu ve Teâlâ sonradan var olmamıştır."[3]

"Allah Sübhânehu sonradan olanların hepsinden farklıdır. O'nun zâtı (başka) zâtlara benzemediği gibi sıfatları da (mahlûkâtının) sıfatlarına benzemez. Yine Allah yarattıklarından hiçbir şeye benzemediği gibi sonradan olma şeylerden hiçbirine de benzemez. Aksine O yarattıklarının hepsinden farklı ve ayrıdır. Ne zâtında, ne sıfatlarında ne de fiillerinde O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. Mutlak varlık O'nun'dur. O ne bir zamanla sınırlanabilir ne de bir mekanla sınırlanabilir. Mutlak birlik, O'nun kendi nefsiyle kâim olması ve fiillerinin hepsinde bağımsız olması dolayısıyladır. Güzellik veya sevinmek veya şeref veya aydınlık veya cemâl veya benzer bir görüntü veya benzer bir şahıs gibi niteliklerden Allah'la ilgili olarak kalbinin zannettiği veya fikir alanında oluşan veya aklına gelen her ne varsa Allah-u Teâlâ ondan farklıdır. Böyle bir durumda *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" (Şûrâ, 11)* ayetini oku. Sen Allah dağa tecelli edince dağın O'nun heybetinin azametinden dolayı paramparça olduğunu görmüyor musun?! Nasıl ki Allah'ın tecelli ettiği bir şey paramparça oluyor, işte bunun gibi Allah hakkında zan ve tahminlerde bulunan kalp helak olup gider. Öyleyse tam anlamıyla teslim olmuş ve tasdik etmiş halde hem O'nun kendi nefsi için razı olduğu şeylerden razı ol hem de kendi nefsi hakkında bildirdiği haberlerin ötesine geçme."[4]

Eş'arîler ve Mâturîdîler Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ten midirler?

Nasıl ki, selefin i'tikâdi görüşlerine muhalif olanlar içinde Ehl-i Sünnet'in büyük imamlarını Haşevî ve Müşebbih olmakla itham edenler çıkmışsa yine aynı şekilde selefin i'tikadi görüşlerini benimsemiş kimseler arasında da Eş'arîler'i ve Mâturîdîler'i büsbütün Ehl-i Sünnet dışına çıkaranlar çıkmıştır. İlk grubun yaptığı ne kadar yanlışsa ikinci grubun yaptığı da o kadar yanlıştır. Olması gereken şahıslara ve gruplara hükmetme noktasında adaletten ayrılmamak, elden geldiğince âdil olmaktır. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şâhitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil olmamaya itmesin. Adaletli olun; (zira) bu takvâya daha yakındır. Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdârdır." (Mâide, 8), "Söz söylediğiniz zaman adaletli olun." (En'âm, 152)*

Allah'a hamdolsun ki elimizde, Ehl-i Sünnet âlimlerinin kendileri dışındaki gruplara hükmederken adaletten ayrılmadıklarını gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye Allah'ın tevhîdi, isimleri ve sıfatları konusunda Zâhirîlerle (imamları Dâvûd ez-Zâhirî ve O'na uyan küçük bir grup hariç) Eş'arîler'in sahip oldukları akîdeyi karşılaştırırken şunları söylemiştir: "Bilindiği üzere İmam Eş'arî ve Ashâbı bu konuda Selef'e, imamlara ve hadis ehlinin mezhebine, Zâhirîler'den çok daha fazla yakındır. Yine bunun gibi Zâhirîler, Kur'ân ve Sıfat meselelerinde Ahmed b. Hanbel ve O'nun dengi diğer imamlara muvâfık olduklarını iddia etmekle beraber bu hususta Eş'arî ve Ashabını tenkid edip ayıplarlar. Oysa Eş'arî ve Ashâbı, Kur'ân ve Sıfat meselelerinde Ahmed b. Hanbel ve O'nun dengi diğer imamlara tahkîk ve intisâb bakımından, Zâhirîler'den daha yakındırlar. Tahkîk bakımından diyoruz, çünkü sıfatlar konusunda İmam Eş'arî ve Ashâbının

mezhebiyle İbn Hazm (öl. 456h.) ve Zâhirîler'den O'nun emsâli olanların mezhebini bilen kimseye şu açık-seçik belli olmakla beraber kendisi ve (bu) iki görüşü anlamış herkes şunu bilir ki: Bu Bâtınî Zâhirîler, Mu'tezile'ye, hatta felsefecilere Eş'arîler'den daha yakındırlar. Eş'arîler ise Selef'e, imamlara ve hadis ehline, Zâhirîler'den daha yakındırlar... İntisâb bakımından ise, Eş'arî ve Ashâbının kendilerini, özel olarak İmam Ahmed'e genel olarak da vesair hadis ehli imamlarına nispet etmeleri, kendilerine âit kitapların hepsinde açıktır, meşhûrdur."[1]

Yine örneğin kitabımızın yazarı İbn 'Useymîn kendisine yöneltilen "Faziletli Şeyh! Eş'arîler Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ten midirler? Açıklamanızı rica ederiz" şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Eş'arîler, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'e muvâfık oldukları meselelerde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'tendirler. Ancak onlar sıfatlar konusunda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'e muhaliftirler. Çünkü onlar sadece yedisi dışında Allah'ın sıfatlarından başka hiçbir sıfatı ispat etmezler. Öte yandan bunları da Ehl-i Sünnet'in ispat ettiği şekilde ispat da etmezler. Her yönüyle onlar Ehl-i Sünnet'tendirler dememiz icab etmediği gibi onların Ehl-i Sünnet'e mensup oluşlarını tamamen reddetmemiz de icab etmez. Biz deriz ki, onlar Ehl-i Sünnet'e muvâfık oldukları meselelerde Ehl-i Sünnet'tendirler. Ehl-i Sünnet'e muhalefet ettikleri meselelerde ise Ehl-i Sünnet'e muhaliftirler. İşte böylece tafsîle gitmek kendisi ile hakkın ve adaletin gerçekleşeceği yoldur. Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Söz söylediğiniz zaman adaletli olun." (En'âm, 152).* Sonuç olarak onların mutlak sûrette Ehl-i Sünnet dışına çıkartılmaları adaletten olmayacağı gibi tamamen Ehl-i Sünnet'e dahil edilmeleri de adaletten olmaz. Vâcib (gerekli) olan her hak sahibine hakkının verilmesidir."[1]

Başka bir yerde ise "Eş'arî akîdesinin mahiyeti nedir ve İhvân-ı Müslimîn'in sâhip olduğu akide, Eş'arî akidesi midir?" şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir: "Allah şahit ki, bizler İhvân-ı Müslimîn'in akidesinin ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat Eş'arîler hakkında yazılan kitaplar içinde gördüğüm en hayırlı kitap Şeyh Sefer el-Havâlî'ye âit olan küçük bir risâledir ki, O onda güzel sözler söylemiş ve Eş'arîler'in Allah'ın isimleri ve sıfatları meselesiyle, kelâm, iman, vaîd (azâb, cehennem) ve daha birçok meselede Ehl-i Sünnet'e olan muhalefetlerini açıklamıştır. Bu meselelere vâkıf olmak isteyenler bu kitaptan istifâde edebilirler."[2]

Bir başka yerde ise Ehl-i Sünnet'in Selef'in ta kendisi olan Sahâbe, Tâbiîn ve onların izinden giden hidayet önderi imamlar olduğunu belirttikten sonra "Eş'arîler ve Mâturîdîler, Allah'ın İsimleri ve Sıfatları konusunda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ten sayılmazlar" demiş ve bunun neden böyle olduğunu uzunca bir şekilde anlatmıştır.[3]

Bir başka yerde ise Ehl-i Sünnet'i oluşturan âlimlerin şunlar olduğunu söylemiştir: "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat içinde müslümanların, doğru yol üzerinde oldukları hususunda birleştikleri din önderi imamlar vardır: Tıpkı İmam Ahmed, Şâfiî, Mâlik, Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Evzâ'î gibi. Yine Ehl-i Sünnet içinde bu imamlar dışında Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye ve Şeyhu'l-İslâm Muhammed Süleymân et-Temîmî (öl.1206h.) gibi meşhûr ve marûf imamlar da vardır."[4]

Bu konuyla ilgili sözlerimize İbn Teymiyye'nin şu veciz ifadesiyle son veriyoruz:

"Selefin mezhebini (görüşlerini) ortaya koyan ve ona bağlı ve müntesip olduğunu söyleyen bir kimsenin ayıplanacak hiçbir tarafı yoktur. Aksine böyle bir tavrı ondan ittifakla kabul etmek gerekir. Çünkü selefin mezhebi haktan başkası değildir ki! Eğer bu tavrı ortaya koyan kişi zâhiren ve bâtınen selefin mezhebine muvâfık ise, o kişi zâhiren ve bâtınen hak üzere olan bir mü'min durumundadır. Yok eğer sadece zâhirde selefin mezhebine muvâfık, bâtınen muvâfık değilse o kişi de münâfık durumundadır. Açığa vurduğu kabul edilir (zâhirine göre hareket edilir), gizledikleri (içinde olanlar) Allah'a havale edilir. Çünkü biz insanların kalplerini yarıp içine bakmakla ve karınlarını deşmekle emrolunmadık."[1]

Eserin Konusu:

Çevirisini sunduğumuz elinizdeki bu eser önsöz, yirmialtı bölüm ve bu bölümlere bağlı alt bölümlerden (fasıllardan) oluşmaktadır.

İlk yirmibeş bölümde ve bunlara bağlı alt bölümlerde; Ehl-i Sünnet'in Allah'ın isim ve sıfatları hakkında sâhip olduğu akîde, isim ve sıfat tevhidinde bilinmesi gereken temel kurallar, Ehl-i Sünnet dışı grupların Ehl-i Sünnet'e yönelttiği eleştiriler ve Ehl-i Sünnet'in bu eleştirilere aklî ve dinî bakımlardan verdiği cevaplar ve Bid'atçiler'in Ehl-i Sünnet'e yakıştırdıkları kötü lakaplar gibi isim ve sıfat tevhidini ilgilendiren daha pek çok meseleden delilleriyle birlikte söz edilmiştir.

Yirmialtıncı bölüm ve buna bağlı alt bölümlerde ise islam ve iman kelimelerinin tanımıyla bu iki kelime arasındaki ilişki, iman ve amel ilişkisi, imanın artması ve eksilmesiyle artma ve eksilmeye neden olan etkenler ve imanda istisnâ gibi imanı ilgilendiren meselelerden delilleriyle birlikte söz edilmiştir.

Eserin Elimizdeki Mevcut Baskıları:

İbn 'Useymîn'in Fethu Rabbi'l-Beriyye bi Telhîsi'l-Hameviyye adlı eserinin çevirisinde asıl kabul ettiğimiz elimizdeki mevcut dört baskı şunlardır:

1- Mektebetü'l-Meârif tarafından Mecmûu Resâil fi'l-Akîde kitabının içinde, Riyad'da yapılan baskı. Kitap ilk kez bu yayınevi tarafından basılmıştır.

2- İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi tarafından 1407/1986 yılında Riyad'da yapılan baskı.

3- Dâru Tayyibe tarafından Resâil fi'l-Akîde kitabının içinde (sh: 45-118), 1409/1989 yılında Riyad'da yapılan baskı.
4- Mektebetü Edvâi's-Selef tarafından, Eşref b. Abdulmaksûd'un tertib ve tahkik ettiği el-Kavâidu't-Tayyibât fi'l-Esmâi ve's-Sıfât adlı kitabın içinde (sh:93-197), 1416/1995 yılında Riyad'da yapılan baskı.
Eserin aslı olan İbn Teymiyye'nin el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ adlı kitabının elimizdeki mevcut üç baskısı ise şunlardır:
1- Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından, Beyrut'ta yapılan baskı.
2- Mektebetü'l-Hirâ' tarafından Şerîf Muhammed Fuâd Hezzâ' tahkikiyle 1411/1991 yılında Mekke-i Mükerreme'de yapılan baskı.
3- Dâru Âlemi'l-Kütüb tarafından Mecmûu'l-Fetâvâ içinde (5/5-121), 1412/1991 yılında Riyad'da yapılan baskı.

Elinizdeki Eserde Yaptığım İşler:
1- Çevirisini sunduğumuz bu eserin elimizdeki mevcut baskılarını birbirleriyle karşılaştırarak baskılar arasında farklılıklar olup olmadığını tespit etmeye çalıştım. Ayrıca Yazar İbn 'Useymîn tarafından eserin aslı olan el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ'dan yapılan harfî nakillerde, nakille naklin yapıldığı bölümü karşılaştırarak farklılıkları tespit etmeye çalıştım. Bunu yaparken eserin aslının elimizdeki mevcut üç baskısını da birbirleriyle karşılaştırdım. Her iki karşılaştırmada da tespit ettiğim oldukça az olan bu farklılıkları ilgili dipnotlarda belirttim.
2- Eseri gücümüz nispetinde günümüz Türkçesiyle Türkçe'ye çevirmeye çalıştım. Metindeki bazı Arapça kavramları önemine binâen olduğu gibi bırakmakla beraber cümle içindeki durumlarına göre anlamlarını parantez içinde belirttim. Eğer birden fazla anlam ifâde etmişse veya açıklanmaya gereksinim duymuşsa bunları da ilgili dipnotlarda açıkladım.
3- Eserin metnindeki ayetlerin Kur'ân-ı Kerim'deki yerlerini, sûre ismi ve ayet numarası belirtmek sûretiyle, yine metinde ayetlerin hemen ardından gösterdim.
4- Metinde geçen bütün hadis ve rivâyetlerin kaynaklarını ilgili dipnotlarda gösterdim. Hemen hemen kaynağını tespit edemediğim hiçbir hadis ve rivâyet bırakmadım.
Hadis ve rivâyetlerin kaynaklarını tespit ederken şu yolu izledim:
Öncelikle iki parantez arasında hadis veya rivâyetin sıhhat ya da zayıflık derecesini gösteren hükmü zikrettim.
Sonra İmam Mâlik ve İmam Ahmed ile başlayıp, arkasından Buhârî, Müslim ve Kütüb-i Sitte'nin geri kalan imamlarını, bunlardan sonra hadis veya eseri rivâyet eden diğer imamları ve eserlerini genelde kronolojik bir sıraya bağlı kalarak zikrettim. Cilt ve sayfa numarasını verdiğim Nesâî'nin Sünen'i ve birkaç eser dışında hadis ve rivâyetlerin ilgili kitaptaki numaralarını kaydettim.
Hadislerle ilgili hükümlere gelince, hadis sahihse "sahih hadis" tabirini, hasense "hasen hadis" tabirini, zayıfsa "zayıf hadis" tabirini kullandım. Bunu yaparken de bu dalın önde gelen âlimlerinden hadise kimlerin sahih, kimlerin hasen, kimlerin de zayıf dediğini belirttim. İbn Teymiyye, Zehebî, Heysemî, İbn Hacer, Suyûtî, Kettânî bazen de mesela Şuayb el-Arnavût, Abdülkâdir el-Arnavût ve Hüseyn Selîm Esed gibi son dönem ilim adamlarının adını verdim. Genelde ise çağımızın ünlü hadis âlimi Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî'nin (Allah kendisine rahmet etsin), hadis hakkındaki hükmünü vermekle yetindim. Kimi zaman hadis ilminin gerektirdiği kadarı ile senede bazen de metne dâir açıklamalarda bulunarak sened ve metin kritiği yaptım ki, bu çok fazla değildir.
Elimizdeki rivâyet şayet hadis değil de eserse "sahih eser" ve "zayıf eser" tabirlerini kullandım ve hadislere hükmederken izlediğim metodun aynısını izledim.
Yeri gelmişken şöyle bir hatırlatma yapmayı kendime bir görev biliyorum. Kitabın çeviri ve tahkikinin müsvedde aşamasında henüz Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî hayattaydı. Ancak eserin müsveddesini gözden geçirip temize geçtiğim sıralarda -1 Ekim 1999 (22.6.1420) Cuma günü- kendisi aramızdan ayrıldı. Çağımızın hadis otoritelerinden, belki de en büyüğü sayılan el-Elbânî ardından kendi gibi birini daha bırakmadı. Allah kendisine gani gani rahmet etsin ve kendisini Firdevs cennetinde Hz. Peygamber'in komşusu yapsın. (Âmîn)
5- Yazarın birilerine nispeten kaydettiği sözlerin, o sözü söyleyenlerin kendi eserlerindeki ya da başkalarının eserlerindeki yerlerini ilgili dipnotlarda kaydettim. Şayet kaydedilen söz söyleyenlerin kendi eserlerinde değil de başkalarının eserlerinde ise sözün geçtiği eserleri elimden geldiği kadar çok tutmaya gayret ettim. Sened kritiği yapmak gerekmişse bir önceki şıkta zikrettiğim yolu izledim.
6- Metinde adları geçen sahâbe ve şahıs isimlerinin bazen kısa bazen de önemine binâen uzun biyografilerini ilgili dipnotlarda kaynaklarıyla beraber kaydettim.
7- Metinde söz konusu edilen bütün mezhep ve gruplar hakkında ilgili dipnotlarda bazen kısa bazen de önemine binâen uzun bilgiler verdim ve bunların geçtiği kaynakları kaydettim.
8- Metinde geçen önemli gördüğüm kavramları ilgili dipnotlarda açıkladım.
9- Metinde söz konusu edilen temel i'tikâdî konularda İmam Ebû Hanîfe'nin (öl.150h.)ne dediğini ve neye inandığını bizzat Ebû Hanîfe'nin kendisine nispet edilen beş eserden nakletmek sûretiyle ilgili dipnotlarda kaydettim. Ayrıca başta İmam Tahâvî (öl.321 h.) olmak üzere, İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî (öl.792 h.), Bedreddîn el-Aynî (öl.855 h.), Molla Aliyyu'l-Kârî (öl.1014 h.), dede Âlûsî (öl. 1270 h.), oğul Âlûsî (öl. 1317 h.), torun Âlûsî (öl. 1342 h.) ve diğer Hanefî âlimlerin bu konulardaki tespitlerini ve sözlerini de ilgili dipnotlarda kaydettim. Böylece okuyucunun metindeki bilgilerle dipnotlardaki

bilgileri karşılaştırmasını, bunun sonucu olarak da İbn Teymiyye, İbn 'Useymîn ve diğer selefi imamların sahip olduğu i'tikâdla Ebû Hanîfe ve yolundan giden Hanefî imamların sâhip olduğu i'tikâd arasında aslında pek de bir farkın olmadığını görmesini sağlamaya çalıştım. Şayet aralarında bir ihtilaf (anlaşmazlık) vâki olmuşsa bu ihtilafın nedenlerini ve varsa bu ihtilafı giderme yollarını uzun bir şekilde anlatmaya gayret ettim.

10- Metinde söz konusu edilen i'tikâdî konuların geneli hakkında İbn Teymiyye, İbnu'l-Kayyim ve İbn 'Useymîn'in bazende Nevevî, Zehebî, İbn Hacer, İbnu'l-Mevsılî, el-Elbânî ve Dr. Humeyyis'in görüşlerinin geçtiği yerleri ilgili dipnotlarda ayrıca belirttim. Böylece bu konular hakkında daha geniş bilgi almak isteyenlerin bu yerlere kolayca dönmelerini sağladım.

11- Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kısa bir biyografisini, öğrencisi Hâfız Zehebî'nin Tezkiretü'l-Huffâz adlı eserinde O'nun hakkında söylediklerinden aynen naklettim.

12- Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ adındaki bu eseri nedeniyle Dımaşk'ta (Şam'da) maruz kaldığı mihnet hakkında bilgi verdim. Bu bilgiyi Şeyhu'l-İslâm'ın iki has öğrencisi İbn Abdilhâdî ve İbn Kesîr'in dilinden aynen aktardım.

13- Çağımızın büyük ilim adamlarından biri olan Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn'in özlü bir biyografisini kaydettim.

14- Teknik bir takım indeksler (fihristler) yaptım. Bunlar aşağıdaki şekildedir:

1- Bibliyografya
2- Sahâbe ve Şahıs İsimleri İndeksi
3- Din, Mezhep ve Grup İsimleri İndeksi
4- Yer İsimleri İndeksi
5- Kavram İndeksi
6- Konu İndeksi (İçindekiler)

Önsözümüze el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl.463 h.) sünnete bağlılığın lüzumundan bahseden şu mısralarıyla son veriyoruz:

"Hadis; tevhid usulleri ilmini,
Va'd, vaîd, Allah'ın sıfatları ile cennet ve cehennemin tavsîfi ve bunlara dâir haberleri,
Peygamberlerin kıssalarını,
Meleklerin zikrini,
Zâhidlerin ve Velîlerin haberlerini,
Bulegânın vaazlarını,
Fukahânın sözlerini,
Arap ve Acem meliklerinin siyerini,
Geçmiş ümmetlerin kıssalarını,
Rasûlullah *-sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in gazalarını, siyerini, ahkam ve kazalarını, hutbelerini, nasihatlerini, mucizelerini, hanımları, çocukları, akraba ve ashâbının sayısını, faziletlerini, haberlerini, menkıbelerini, ömürlerini, neseblerini,
Kur'ân'ın tefsirini,
Ashâbın ahkâma dair sözlerini... ve diğer hususları kapsayıcıdır."[1]

Büyük arşın Rabbi, Yüce ve Kerîm Allah'tan benim bu çalışmamı kıyamet günü hasenâtımın arasına katmasını, ilim adamları ve müslüman kardeşlerime bunu faydalı kılmasını dilerken, bu kitabın basımına olan katkılarından dolayı İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî Cemiyetine teşekkürü bir borç bilirim. Çünkü *"insanlara şükretmeyen (teşekkür etmeyen) Allah'a şükretmez."* [2]

Bu çalışma, kusurlu birisinin ortaya koyduğu bir gayrettir. "Tetkik edecek şahıslar bunu dikkatle tetkik etsin, alabildiğine bizi mazur görsün. Çünkü akıllı kişi başkasını mazur görebilendir. Allah ise kendi kitabından başkasını hatadan korumuş değildir. İnsaflı kişi başkasının birçok doğruları karşılığında az sayıdaki hatalarını bağışlayabilendir."[3]

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Allah-u Teâlâ, Peygamberimiz Muhammed'e, O'nun aile halkına ve ashâbına salât ve selâm eylesin.

Bir Kaç Satırda İbn Teymiyye

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin biyografisi pek çok kaynak eserde bulunabileceği gibi sadece İbn Teymiyye'yi konu alan özel biyografiler de mevcuttur.[1] Biz burada Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin seçkin öğrencilerinden biri olan Hâfız Zehebî'nin (öl.748 h.) Tezkiretü'l-Huffâz adlı eserinde hocası hakkında söylediklerini, olayları bizzat müşâhede eden birinci ağız olması nedeniyle olduğu gibi aktarmakla yetiniyoruz. Hâfız Zehebî şöyle demiştir:

"İbn Teymiyye; Şeyh, imam, büyük âlim, hâfız, tenkidçi, fakîh, müctehid, usta müfessir, Şeyhu'l-İslâm, zâhidlerin efendisi, çağının tek ve eşine nadir rastlanan âlimi, Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn el-Müftî Şihâbuddîn Abdulhalîm İbn el-İmâm el-Müctehid Şeyhu'l-İslâm Mecduddîn Abdüsselâm b. Abdullah b. Ebi'l-Kâsım el-Harrânî.

Önder imamlardan biri olan Şeyhu'l-İslâm, 661 yılının Rebîu'l-Evvel ayında dünyaya geldi. Yedi yaşında ailesiyle birlikte (Şam'a) göçtü. İbn Abdiddâim, İbn Ebi'l-Yüsr, el-Kemâl b. Abd, İbnu's-Sayrafî, İbn Ebi'l-Hayr ve daha pek çok âlimden ilim dinledi.

Hadise önem verdi, hadis cüzlerini nesh etti (olduğu gibi aktararak yazdı), şeyhleri dolaştı, hadis rivâyetiyle meşgul oldu, zayıf hadisleri sahih hadisler arasından ayıklayarak seçip çıkardı, ricâl ilmi, ilelü'l-hadîs ve fıkhu'l-hadîs yanında İslâmî ilimler, kelâm ilmi ve diğer ilimlerde ileri dereceye ulaştı.

Şeyhu'l-İslâm derin ilme sâhip âlimlerden, sayılı zeki kimselerden, eşsiz zâhidlerden, büyük yiğitlerden ve kerem sahibi cömertlerdendi. Onu, ondan taraf olan da Ona muhalif olan da övdü. İlim yolcuları 300 cilt kadar olan eserleriyle yollarını buldular.

Şam, Mısır ve es-Sağr'da hadis rivâyet etti. Defalarca fitnelere ve eziyetlere maruz kaldı. Mısır, Kâhire ve İskenderiyye kalelerinde hapsedildi. İki defa da Dımaşk (Şam) kalesinde hapsedildi. 728 yılının Zilka'de ayının 20'sinde, iki defa hapsedildiği Dımaşk (Şam) kalesinde, tutuklu olarak konduğu bir hücrede vefat etti. Sonra cenaze işlemlerinin tamamlanmasının ardından şehir (Dımaşk) câmisine çıkarıldı (getirildi). Cenaze namazına sayıları sayılamayacak kadar çok olan topluluklar katıldı. Bunlar toplam altmışbin kadar sayılmışlardır. Cenazesi, es-Sûfiyye mezarlığına, kardeşi Şerefuddîn Abdullah'ın hemen yanı başına defnedildi. Allah-u Teâlâ her ikisine de rahmet etsin.

(Ölümünden sonra) hakkında hem güzel rüyalar görüldü hem de pek çok kasideyle O'nun iyiliklerini ve üstün meziyetlerini anlatan mersiyeler düzüldü. Yalnız kendisinin verdiği fetvâlar dolayısıyla başına pek çok iş geldi. Bu fetvâlar O'nun ilim denizinde (ilminin derinliklerinde) kaybolup gitmişlerdir.[1] Allahu-u Teâlâ O'nu bağışlasın ve O'ndan râzı olsun. Ben O'nun bir benzerini daha görmedim. Bu ümmetten herkesin sözü alınırda terkedilir de. Ya (başka) ne olacaktı ki?!"[2]

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ Adındaki Bu Eseri Nedeniyle Dımaşk'ta (Şam'da) Maruz Kaldığı Mihnet[1]

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye hayatı boyunca inancından ötürü birtakım fitne ve musîbetlere maruz kalmış, gerek ölümünden önce gerekse ölümünden sonra hakkında birçok topluluk ileri geri konuşmuş ve O'nun tecsîm fikri başta olmak üzere daha başka sapık bid'at görüşlere sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa ki O, bütün bu iddia ve görüşlerden uzaktır.[2] İşte O'nun inancı uğrunda maruz kaldığı mihnetlerden biri de bu kitapta özeti verilen el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ adlı eseri nedeniyle Dımaşk'ta maruz kaldığı mihnettir Bu mihnet, Şeyhu'l-İslâm'ın iki has öğrencisi olan İbn Abdilhâdî (öl.744h.) ve İbn Kesîr'in (öl.774 h.) aktardıklarına göre aynen şöyle gerçekleşmiştir:

İbn Abdilhâdî (öl.744h.) şöyle demiştir:

"698 yılı Rebîu'l-Evvel ayında Şeyh İmam Takıyyuddîn b. Teymiyye Dımaşk'ta bir mihnete uğradı. Bu mihnet, Rebîu'l-Evvel ayının başında; bu ayın 5. günü başlamış ve sonuna kadar sürmüştür.

Bu mihnetin özeti şudur: Şeyh İbn Teymiyye (bu kitabı) Hama'da sıfatlar hakkında kendisine sorulan bir soruya cevap olarak yazmış ve bu kitapta hem selefin görüşünü anlatmış hem de onu kelâmcıların görüşüne tercih etmişti. Zaten bundan az bir süre önce de, müneccimlerin yaptıkları işi inkar etmişti. Daha sonra Dımaşk'ta Seyfuddîn Câğân (Kağan) ile sultanlığa vekalet ettiği ve yönetim işlerini yürüttüğü bir sırada bir araya gelmiş Seyfuddîn Kağan'da O'ndan taraf olarak O'na uymuş, söylediklerini kabul etmiş ve kendisiyle daha çok bir araya gelmeyi talep etmişti.

Böylece toplumun bir kesiminde, şeyhe karşı zaten daha önceden var olan hoşnutsuzluk, ortaya çıkışından ve hakkında söylenen güzel sözlerden dolayı duydukları rahatsızlık yanında ayrıca bir sıkıntı baş gösterdi.

Böylelikle zaten daha önceden var olan şeylere yeni bir tanesi daha eklenmiş oldu. Ancak İbn Teymiyye'nin zühdünden, dünyaya tamah etmeyişinden, makam ve mevkiye olan isteksizliğinden, ilminin çokluğu, cevap ve fetvâlarının doğruluğundan (kalitesinden) ve bu cevap ve fetvâlarda kendini gösteren ilim bolluğu ve anlayış kalitesinden dolayı hakkında olumsuz konuşmaya bir türlü yol bulamıyorlardı. Onlar da bunun üzerine, sıfatlar ve Kur'ân hususunda kelâmcıların görüşünü selefin görüşüne tercih ettiklerinden ve doğru olanın da bu olduğuna inandıklarından dolayı, akîde hakkında (inandıkları ve söyledikleri şeylerin doğruluğunu göstermek) için kelâm ilmine dayandılar. Yazdığı cevabı (kitabı) alıp ona sayfalarca reddiyeler düzdüler. Sonra da çok fazla bir çaba göstererek kadıları ve fıkıhçıları teker teker dolaştılar, onların akıllarını karıştırdılar ve Şeyh'in sözlerini tahrîf ettiler. Bununla da yetinmeyerek alçakça yalan söylemek sûretiyle, O'nun tecsîm görüşünü savunduğunu -ki hâşâ o bundan uzaktır- ve arkadaşlarına da bu görüşü savunmalarını emrettiğini, böylece halkın akîdesinin bozulduğunu aslında hiç de öyle olmadığı halde iddia ettiller. Böyle görüş ve iddialardan Allah'a sığınırız.

Onlar bunun için, yağmur, çamur ve soğuğun çok şiddetli olduğu günlerde çok fazla çaba harcadılar. Öyle ki bu konudaki çabalarını en üst seviyeye çıkardılar.

O günlerde Hanefîler'in (Şam'daki) kadısı olan Celâluddîn el-Hanefî onlara bu hususta muvafakat ederek, onlarla beraber Dâru'l-Hadîs el-Eşrefiyye'ye gitti ve İbn Teymiyye'nin de oraya gelmesini istedi. Hatta oraya gelmesi için O'na haber bile yolladı. Ancak O (İbn Teymiyye) gelmedi. Bunun yerine kendisine bir cevap (mektup) yazarak onda: "Akideyle ilgili meseleler, sana sorulacak, seni doğrudan ilgilendirecek meselelerden değildir. Zaten sultan da seni bu göreve insanlar arasında hüküm vermen için getirmiştir. Yoksa kötülükleri inkar etmek kadıyı ilgilendiren şeylerden değildir" dedi.

Bu mektup kendisine ulaştığında etrafındakiler "işte bak gelmedi!" diyerek aklını karıştırdılar ve kalbini bozdular. O da İbn Teymiyye'ye cevap yazarak söylediklerini reddetti.

Daha sonra Celâluddîn el-Hanefî'den, İbn Teymiyye'nin akîdesinin bâtıl olduğu hususunda, şehirlerde duyuru yapılması için izin istendi, O da buna izin verdi. Bunun üzerine bazı şehirlerde bu duyuru hemen yapıldı. Ancak Seyfuddîn Kağan süratle harekete geçti ve adamlarından bir grubu (onların üzerine) göndererek, ilan edeni ve etrafında bulunanları dövdürterek korkutup sindirdi. Böylece hakir ve küçülmüş bir halde dayak yemiş olarak geri dönmek zorunda kaldılar.

Daha sonra Seyfuddîn Kağan bu işe kalkışanların ve bunun için çalışanların bulunmasını istedi. Elçiler ve yardımcılar (askerler) da bunun üzerine bu işi yapanları aramaya koyuldular. Ancak onlar saklandılar. Reisleri de Bedruddîn el-Atabekî'nin evine giderek O'na sığındı ve kendisini Seyfuddîn Kağan ve ordusundan korumasını istedi. O da onun bu durumu karşısında O'na acıdı ve Seyfuddîn Kağan'ın kızgınlığı geçinceye kadar evinde kalmasına izin verdi.

Sonra Şeyh adeti olduğu üzere, ayın 13. gününe rastlayan Cuma günü camide vaaz vererek *"Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin" (Kalem, 4)* ayetini tefsir etmiş, yumuşak huyluluktan ve bunun gereklerinden bahsetmişti. Öyle ki bu parlak bir dönüş olmuştu. Daha sonra Kadı 'İmâduddîn eş-Şâfiî ile bir araya gelerek, kendi cevaplarını içeren ve el-Hameviyye olarak bilinen kitabını birlikte okumaya sözleştiler.

Ayın 14'ü -Cumartesi günü- günün erken satlerinden başlayan ve Pazar gecesinin yaklaşık son üçte birlik kesimine kadar devam eden bir birliktelik gerçekleştirdiler. Öyle ki bu uzun ve sürekli bir buluşma olmuştu. Bu sırada akîdenin tamamı okundu. Şeyh problem olan yerlerdeki murâdını açıkladı. Söylediklerine ne hakimden ne de mecliste hazır bulunanlardan hiçbirinden bir itiraz gelmedi. Hatta kadı: "Kim şeyhin aleyhinde konuşursa ta'zîr edilir" dedi. Böylece Şeyh orada bulunanlardan hoşnutlukla ayrıldı.

İnsanlar da O'nun hakkında işittikleri güzel haberleri bizzat müşâhede ederek (oradan) çıktılar. Şeyh kendinden dolayı sevinç ve mutluluk duyan büyük bir toplulukla beraber evine vardı. O bütün bu olaylar esnasında, yüreği sâbit, kalbi güçlü ve yaratılmışların yardımına iltifat etmeden ve ona ihtiyaç duymadan sadece ilahî yardıma güvenen bir haldeydi (yapıdaydı).

Muhaliflerinin Şeyh hakkındaki gayret ve çabaları, gayret ve çabaların en üst noktasında idi. Nitekim Şeyh'in aleyhine kendilerinden en ufacık bir yardımı esirgemeyeceklerine inandıkları kişilerin bile onunla bir araya gelmesine imkan bırakmadılar. Onun hakkında ellerinden gelen bütün eziyet çeşitleriyle ve insanın, onları uydurup düzmesi ve bâtılla karıştırıp süsleyip püslemesi bir yana, onları söylemekten dahi Allah'tan utanacağı birtakım işlerle konuştular. Güç ve Kuvvet ancak Allah'ındır.

Bu şekilde onun aleyhinde çalışanlar bizim ve bizim dışımızdaki herkes nezdinde bilinmektedirler. Bu çirkin ve iğrenç hareket onlardan şöhret bulmuştur. Yine bunun gibi, aleyhde söz söyleme veya yaygara çıkarmayla veya tahrik etme veya mektup ya da fetvâ gönderimiyle veya şahitlik ederek veya Şeyh'in bazı arkadaşlarına ve Şeyh'e sığınanlara eziyet ederek veya sövmeyle veya gıybetle veya da içten bozgunculuk yapmak sûretiyle onlara yardım eden de böyledir. Bu kötü meziyetlerden pek çok şey, birçok topluluktan sâdır olmuştur.

Salihlerden ve hayırlı seçkin kimselerden bir topluluk, bu olay sırasında ve sonrasında Şeyh hakkında çok güzel ve muhteşem rüyalar görmüşlerdir. Eğer bunların hepsini toplayıp yazmaya kalksaydım tam bir cilt (kitap) olurdu."[1]

İbn Kesîr (öl.774 h.) ise bu olayı el-Bidaye ve'n-Nihâye adlı muhteşem eserinde hicrî 698 yılında meydana gelen olayları anlatırken, Melik Mansûr Laçin'in öldürülmesi ve yerine Muhammed b. Kalavun'un tahta geçmesi hadisesini zikrettikten sonra şöyle anlatır:

"Kıpçak'ın, Dımaşk'tan çıkmasından sonra Laçin'in iktidarının son zamanlarında Şeyh Takıyyuddîn b. Teymiyye bir mihnete maruz kaldı. Fıkıhçılardan bir topluluk ona karşı harekete geçerek O'nu Kadı Celâluddîn el-Hanefî'nin meclisine getirmek istediler. Ancak O, bu meclise gitmedi. Bunun üzerine Hamalıların kendisinden (yazmasını) istedikleri ve el-Hameviyye olarak isimlendirilen akîde kitabının aleyhinde şehirde duyuru yapıldı. Ancak Emir Seyfuddîn Câğân (Kâğân) ondan taraf olunca, aleyhinde bulunanları aratmaya başladı. Çoğu gizlendi. O'nun akîde kitabının aleyhinde bulunanlardan bir kısmı dövüldü, geri kalanlar da sustular. Cuma günü olunca Şeyh Takıyyuddîn adeti olduğu üzere camide vaaz vermeye başladı ve Allah-u Teâlâ'nın *"Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin" (Kalem 4)* buyruğunu tefsir etti. Sonra Cumartesi günü Kadı 'İmâduddîn (eş-Şâfiî) ile bir araya geldi. Faziletli kimselerden oluşan bir toplulukta orada hazır bulundular. el-Akîdetü'l-Hameviyye adlı kitabı incelemeye başladılar. Bazı noktalarını tartıştılar. İbn Teymiyye de geniş açıklamalar yaparak onları susturucu cevaplar verdi. Sonra Dımaşk'tan ayrılıp gitti. İşler yoluna girdi ve durumlar sakinleşti. Kadı 'İmâduddîn'in i'tikâdı güzel (düzgün), niyeti sâlihti."[1]

İbn 'Useymîn'in Hayatından Satır Başları

İsmi ve Nesebi:

Ebû Abdillah Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. 'Useymîn el-Mukbil el-Vuheybî et-Temîmî.

Doğumu ve Yetişmesi:

İbn 'Useymîn, 27 Ramazan 1347 hicri yılında, Kasîm bölgesi şehirlerinden biri olan 'Uneyze şehrinde, dine olan bağlılıkları ve istikâmetleriyle bilinen bir âile yapısı içinde dünyaya geldi. Annesi tarafından dedesi olan Şeyh Abdurrahmân b. Süleymân Âl-i Dâmığ (Allah kendisine rahmet etsin) gibi bazı âile fertlerinden dersler aldı. Kur'ân-ı Kerîm kıraatini ve hıfzını Şeyh Abdurrahmân b. Süleymân'ın yanında tamamladı. Daha sonra ilim tahsiline yönelerek yazı yazma, hesap ve bazı edebî sanatları öğrendi.

İbn 'Useymîn'e üstün ve keskin bir zeka, yüksek bir enerji ve âlimlerin meclislerine hiç aksatmadan katılmasını sağlayan ilim tahsili düşkünlüğü bahşedilmişti. Meclislerine katıldığı âlimlerin başında büyük tefsir ve fıkıh âlimi Şeyh Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî gelmektedir. Şeyh es-Sa'dî öğrencilerinden ikisini küçük çocuklara ders vermeleri için görevlendirmişti. Bu iki öğrenci Şeyh Ali es-Sâlihî ve Şeyh Muhammed b. Abdülazîz el-Mutavva' idi. O yıllarda bu küçük çocuklardan biri olan İbn 'Useymîn, Şeyh Abdurrahmân es-Sa'dî'nin Muhtasaru'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye ve Minhâcu's-Sâlikîn fi'l-Fıkh adlı iki kitabıyla nahiv ve sarfla ilgili Âcrûmiyye ve Elfiyye metinlerini bu iki öğrenciye okudu. Ayrıca Şeyh Abdurrahmân b. Ali b. Avdân'a ferâiz (miras hukuku) ve fıkıhla ilgili bazı metinleri okudu. İşte Şeyh İbn 'Useymîn, ilim talebeleri arasında böyle yetişip gelişti.

Okul yıllarında ilk hocası sayılan Şeyh Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî'nin derslerine devam ederek O'nda tevhid (akîde), tefsir, hadis, fıkıh, usûlü fıkıh, ferâiz, hadis usûlü, nahiv ve sarf okudu.

1371 yılında câmide dersler vermeye başladı. 1372 yılında ilmî enstitülerin açılması üzerine, ilim tahsili için gittiği Riyad'da bu enstitülerden birine birinci sınıfı sınavla geçmek suretiyle ikinci sınıftan itibaren kaydoldu. İlim tahsili için Riyad dışında başka bir şehre gitmedi. Riyad'daki günlerini, Şeyh Abdülazîz b. Bâz'dan aldığı derslerle değerlendirdi. Şeyh Abdülazîz b. Bâz'a Buhârî'nin Sahîh'iyle Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin bazı risaleleri ve bazı fıkıh kitaplarını okudu. Bu itibarla Şeyh Abdülazîz b. Bâz O'nun ikinci hocası sayılır. 2 sene sonra bu enstitüden mezun olan İbn 'Useymîn 'Uneyze'deki 'Uneyze İlmi Enstitüsüne öğretmen olarak atandı. Bu sırada kaydolduğu Şerîat (Hukuk) Fakültesi'ndeki tahsiline dışarıdan devam etti. Kısa sürede bu fakülteden de mezun oldu. Fakülte yıllarında, hocası Şeyh Abdurrahmân Sa'dî'nin derslerine hiç aksatmadan devam etti.

Hocası Abdurrahmân es-Sa'dî'nin hicri 1376 yılında 'Uneyze'de 69 yaşına yaklaşmışken vefat etmesinden sonra bazı şeyhler, Şeyh Sa'dî'den boşalan büyük câmi imamlığı için onay aldılar. Ancak onlar bu göreve çok kısa bir süre devam ettiler. Onların hemen ardından Şeyh İbn 'Useymîn bu göreve atandı. Bu görevle birlikte hocası Şeyh es-Sa'dî'den boşalan tedrîs vazifesini de üstlendi. Ayrıca bunlara ek olarak 'Uneyze Ulusal Kütüphanesiyle 'Uneyze İlmi Ensitisü'nde dersler vermeye devam etti. Daha sonra Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nin Kasîm Şubesi Şerîat (Hukuk) ve Usûlü'd-Dîn fakültelerine öğretim görevlisi olarak atandı. Halen ilgili üniversitede öğretim görevlisi ve Akîde bölüm başkanı olan İbn 'Useymîn ayrıca Suudi Arabistan büyük âlimler kurulunun da bir üyesidir.

Bir ara kendisine Suudi Arabistan Genel Müftüsü Muhammed b. İbrâhim Âl-i'ş-Şeyh (Allah kendisine rahmet etsin) kadılık görevi teklif eti. Hatta bu konuda çok ısrar ederek O'nun Ahsâ şehrine, şer'î mahkemenin reisi olarak tayin kararını bile çıkardı. Ancak İbn 'Useymîn, kendisinin bu görevden affını diledi. Büyük uğraşılar ve yapılan resmi yazışmalar sonunda kadılık görevinden muafiyeti kabul edildi. Bu olay, O'nun makam ve mevki sevdalısı biri olmadığını aksine bütün hayatını ilim ve ilim ehli öğrencilere adadığını gösteren en güzel örneklerden sadece bir tanesidir.

Tek eşle evli ve 5'i erkek 3'ü kız olmak üzere toplam 8 çocuk babası olan İbn 'Useymîn, İslâmî alandaki çalışmaları ve İslâmî ilimlerin ihyâsı hususunda gösterdiği üstün gayret ve çabaları nedeniyle 1414 h. yılında Uluslararası Kral Faysal ödülüne layık görülmüştür.

İbn 'Useymîn, kitabımızın redakte aşamasında mâlesef 10 Ocak 2001 (15.10.1421) Çarşamba günü akşam namazının ardından Cidde'de tedavi gördüğü Kral Faysal Hastanesinde vefat etmiştir. Uzun süredir kolon kanseri tedavisi gören İbn 'Useymîn, ertesi gün yarım milyonu aşkın bir insan topluluğunun katılımıyla Ka'be'de kılınan cenaze namazı sonrası Mekke'de hocası Abdülazîz b. Bâz'ın yanına defnedilmiştir. Allah-u Teâlâ her ikisine de rahmet etsin, mekanları cennet olsun. (Âmîn)

Hocaları:

İbn 'Useymîn ilim tahsili boyunca gerek 'Uneyze'de gerekse Riyad'da pek çok şeyhten dersler alarak onlardan istifade etmesini bildi. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- Şeyh Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî. 1376 h. yılında vefat etmiştir.

2- Şeyh Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. 13 Mayıs 1999 (27.1.1420) Perşembe günü vefat etmiştir.

3- Şeyh Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cenkî eş-Şankîtî. 1393 h. yılında vefat etmiştir.

4- Şeyh Ali b. Hamed es-Sâlihî. Halen hayattadır.

5- Şeyh Muhammed b. Abdülazîz el-Mutavva'. Vefat etmiştir.
6- Şeyh Abdurrahmân b. Ali b. Avdân. Vefat etmiştir.
7- Şeyh Abdurrahmân b. Süleymân Âl-i Dâmığ. İbn 'Useymîn'in anne tarafından dedesi olup vefat etmiştir.

Öğrencileri:
İlmi Enstitü ve üniversitedeki öğrencileri yanında, gerek 'Uneyze'de gerekse her sene Ramazan ayının son on gününü i'tikafta geçirmek için gittiği Mescid-i Harâm'da ilim halkalarına katılan sayısız öğrencisi vardır. Öyle ki bazı derslerinde ilim halkasına katılan öğrencilerin sayısı beşyüzü aşmaktadır.[1]

İlmî Metodu:
İbn 'Useymîn, ilmî metodunu, hocası Abdurrahmân es-Sa'dî'nin ilmî metodundan etkileşimle aldığını şöyle ifâde eder: "Öğretim yöntemi, bilginin (ilmin) sunulması, örnekler ve anlamlarla bilginin öğrenciler tarafından kolayca anlaşılmasını sağlama hususlarında, hocam Abdurrahmân es-Sa'dî'den çok fazla etkilendim." Ayrıca kendisi Şeyh Abdülazîz b. Bâz'dan nasıl etkilendiğini şöyle ifâde eder: "Şeyh Abdülazîz b. Bâz'dan (Allah kendisini korusun), hadislere verdiği önem, güzel ahlak ve insanlara karşı olan alçak günüllülüğü bakımlarından etkilendim."
Sonuç olarak İbn 'Useymîn'in fetvâlarında izlediği ilmî metodu inceleyenler, O'nun genelde Hanbelî mezhebine bağlı, ancak pek çok meselede bu mezhebe bağlı kalmadan delille birlikte hareket eden bir metod takip ettiğini görebilirler. Ayrıca Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnu'l-Kayyim'in görüşlerine özel bir değer vermiş, ancak delille çatıştıklarını gördüğü an onları terketmeyi bilmiştir.[2]

Dersleri İşleyiş Şekli
İbn 'Useymîn, 'Uneyze büyük câmiinde 35 küsür yıldan beri hocası es-Sa'dî'den devraldığı tedrîs vazifesini, ülkesindeki âlimlerin çoğunluğundan farklı bir üslübla îfâ etmektedir. Bu uslüp, muhtelif ilim dallarında yazılmış ve Şeyh'in kendisi tarafından belirlenen nesir veya nazım şeklindeki Arapça metinlerin ezberlenmesi ve her derste bu metinlerin öğrenciler tarafından ezberden Şeyh'e sunulmasıdır. Dersini ezberlemeyenler bizzat Şeyh tarafından azarlanmaktadırlar. Bu metinlerden bazıları şunlardır:
1- Kur'ân-ı Kerîm.
2- Zâdu'l-Mustaknı' fî Fıkhı'l-İmâm Ahmed.
3- Hâfız İbn Hacer, Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm.
4- Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye.
5- İbn Mâlik el-Endelusî, Elfiyetü İbn Mâlik fi'n-Nahv ve's-Sarf.
6- İbn Hacer, Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker.[1]

İlmi Etkinlikleri ve Eserleri:
İbn 'Useymîn'in yukarıda sözü edilen dersleri ve ilim halkaları yanında, 'Uneyze büyük câmiindeki cuma hutbeleri, doğusuyla batısıyla dünyanın her yerinde yaşayan müslümanlar için; hac mevsiminde, değişik gazete ve dergilerde, nûrun ale'd-darb adlı radyo programında, ilim talebesi ve okuyuculardan pek çok kişiyle yaptığı yazışmalarda ve değişik zamanlarda katıldığı konferans ve seminerlerde verdiği sağlam fetvâlar gibi daha nice ilmî etkinlikleri vardır. Şeyh'in ayrıca muhtelif konularda kaydedilmiş pek çok kaseti yanında, akîde, tefsîr, hadis, fıkıh, usûl, ahlak ve daha pek çok alanda derlediği irili ufaklı 55'i aşkın eseri vardır. Biz bunlardan sadece akîdeyle ilgili olanlarını vermekle yetiniyoruz:[2]
1- Fethu Rabbi'l-Beriyye bi Telhîsi'l-Hameviyye: Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ adlı eserinin bir özeti olup elinizdeki çevirisi sunulmuş eserdir. Bu eser, yazarın ilk kitabı olup yazımını 8 Zilka'de 1380 h. yılında tamamlamıştır. İlk olarak Mektebetü'l-Meârif tarafından Mecmûu Resâil fi'l-Akîde kitabının içinde Riyad'da basılmıştır.
2- Nübze fi'l-Akîdeti'l-İslâmiyye: İlk kez adı geçen yayın evi tarafından ilgili kitabın içinde basılmıştır.
3- el-Kavâidu'l-Müslâ fî Sıfâtillâhi ve Esmâihi'l-Hüsnâ: Eşref b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm tahkikiyle Mektebetü's-Sünne tarafından Kâhire'de basılmıştır.
4- İbn Kudâme el-Makdisî'nin (öl.620 h.) Lüm'atü'l-İ'tikâdi'l-Hâdî ilâ Sebîli'r-Reşâd adlı kitabının Şerhi: Eşref b. Abdulmaksûd b. Abdürrahîm tahkikiyle Mektebetü'l-İmâmi'l-Buhârî tarafından İsmâiliyye'de basılmıştır.
5- Akîdetü Ehli-'s-Sünne ve'l-Cemâa: Medine İslam Üniversitesi tarafından muhtelif baskıları yapılmıştır.
6- İbn Teymiyye'nin el-Akîdeti'l-Vâsıtıyye adlı kitabının Şerhi: Sa'd b. Fevvâz es-Sumeyl tahkikiyle, Dâru İbni'l-Cevzî tarafından Dammâm'da, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye li Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye adıyla 2 cilt halinde basılmıştır.
7- Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (öl.1206 h.) Kitâbu't-Tevhîd adlı eserinin Şerhi: Dr. Süleymân b. Abdullah Eba'l-Hayl ve Dr. Hâlid b. Ali el-Muşeykıh tahkikiyle, Dâru İbni'l-Cevzî tarafından Dammâm'da, el-Kavlu'l-Müfîd alâ Kitâbi't-Tevhîd adıyla 3 cilt halinde basılmıştır.

8- Şerhu Selâseti'l-Usûl: Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (öl.1206) el-Usûlü's-Selâse ve Edilletuhâ adlı eserinin şerhi olup pek çok baskısı yapılmıştır. Guraba Yayınları tarafından 1999 yılında Üç Esas ve Açıklaması adıyla Türkçe çevirisi yayımlanmıştır.
9- Şerhu Usûli'l-Îmân: Dâru'l-Vatan tarafından Riyad'da basılmıştır.
10- el-İbdâ' fî Kemâli'ş-Şer' ve Hataru'l-İbtidâ': Bir hayır sahibi tarafından Riyad'da basılmıştır.
11- Tefsîru Âyete'l-Kürsî: Birçok yayınevi tarafından muhtelif baskıları yapılmıştır.
12- Risâletün fi'l-Vusûli ile'l-Kamer: İlk olarak Mektebetü'l-Meârif tarafından Mecmûu Resâil fi'l-Akîde kitabının içinde, Riyad'da basılmıştır.
13- Bütün bunlara ek olarak Şeyh'e ait fetvâ kitaplarında ve muhtelif gazete ve dergilerde yayımlanan i'tikâdî konular hakkındaki fetvâları.

Çok kısa bir süre de olsa bazı derslerine katılma şerefine nâil olduğum büyük âlim İbn 'Useymîn hakkında aslında diyecek daha çok söz var. Ancak biz sözü daha fazla uzatmamak için bu kadarıyla yetiniyoruz. Şeyh'in daha geniş biyografisi için isteyenler şu kaynaklara bakabilirler:

1- Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm, Ulemâu Necd Hilâle Sitteti Kurûn. İbn 'Useymîn maddesi.
2- Fehd el-Bedrânî ve Fehd el-Berrâk, Ulemâunâ, sh: 42 ve sonrası.
3- Fehd b. Nâsır es-Süleymân'ın cem' ve tertîb ettiği el-Mecmûu's-Semîn min Fetâva'ş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn adlı eserin önsözü.
4- Velîd b. Ahmed el-Hüseyn Ebû Abdillah ez-Zübeyrî, "Nübze an Hayâti'ş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn", Mecelletü'l-Hikme, sy.2 (İngiltere/Leeds 16.2.1994), sh: 19-49.
5- Şâdî es-Seyyid Ahmed Abdullah, "Tezkîru'l-Müslimîn bi Tercemeti'ş-Şeyh İbn 'Useymîn", Mecelletü't-Tevhîd, sy. 11 (özel sayı) (Mısır / Kâhire Zilka'de 1421), sh: 44-50.
6- Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye, sh: 9-15.
7- Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâdi'l-Hâdî ilâ Sebîli'r-Reşâd, sh: 13-15.

İsim ve Sıfat Tevhidinde
EHL-İ SÜNNET'İN MUHALİFLERE CEVABI

Fethu Rabbi'l-Beriyye bi Telhîsi'l-Hameviyye

İsim ve Sıfat Tevhidinde Ehl-i Sünnet'in Muhaliflere Cevabı

Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn

Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla
ÖNSÖZ

Hamd Allah içindir. O'na hamdeder, O'ndan yardım ve bağışlanma diler ve O'na tevbe ederiz. Nefislerimizin şerrinden, amellerimizin kötülüğünden O'na sığınırız. Allah kimi hidâyete erdirirse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa onu hidayete erdirecek yoktur.
Tek olan ve hiçbir ortağı bulunmayan Allah'tan başka ilah olmadığına tanıklık ederiz. Ve yine tanıklık ederiz ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlü'dür. Allah, Muhammed'e, O'nun ailesi ve ashâbına çokça salât ve selâm eylesin.
Bundan sonra:
Allah-u Teâlâ, Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem'i âlemlere rahmet, amel edenlere önder, kullara hüccet olarak hidâyet ve hak diniyle gönderdi. O sallallâhu aleyhi ve sellem, kendisine verilen emâneti yerine getirdi, risâleti teblîğ etti, ümmete öğüt verdi, dinin esâs ve ayrıntıları konusunda insanların gereksinim duydukları her şeyi açıkladı. Açıklamadığı bir şey, ümmetini teşvik etmediği bir hayır ve onları sakındırmadığı bir kötülük bırakmadı. Nihayet ümmetini, gecesi de gündüzü gibi aydınlık bir yola getirdikten[1] sonra içlerinden ayrıldı. Sahâbîleri, O'nun aydınlık yolunda yürüdükleri gibi onları izleyen faziletli kuşaklar da onların yolunda yürüdüler. Nihayet hava, çeşitli bid'at karanlıklarıyla bulandı ki, bid'atleri uyduranlar İslamı ve müslümanları daralttılar. Müslümanlar da, gelişi güzel, cahilce ve bakmaksızın bid'atlerle hareket etmeye, inançlarını örümcek ağı, hatta daha da çürük şeyler üzerine kurmaya başladılar.
Oysa Allah-u Teâlâ dinini, kendilerine bahşettiği iman, ilim ve hikmet ile din düşmanlarının karşısına dikilen, onların tuzaklarını kendi boyunlarına dolayan dostlarıyla korur. Hamdolsun ki Allah, her bid'atçinin karşısına, bid'atini yok etmeye ve onu geçersiz kılmaya çalışan, sünnet ehlinden bir âlimi çıkarmıştır.
Bu bid'atçilerin karşısında duranların başında Şeyhu'l-İslam Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî sonra ed-Dımaşkî gelir. İbn Teymiyye, 661 hicri yılı Rebîu'l-Evvel ayının onuna rastlayan Pazartesi günü dünyaya gelmiş, 728 hicri yılı Zilka'de ayında, zulmen hapsedildiği Dımaşk (Şam) kalesinde dünyaya gözlerini yummuştur.
Sünneti açıklamak, esaslarını güçlendirmek ve bid'atleri yıkmak için pek çok eser yazan İbn Teymiyye'nin, bu konudaki eserlerinden biri de "el-Fetvâ el-Hameviyye" adlı risâlesidir. Bu kitabı, 698 hicri yılında, Şam bölgesi şehirlerinden biri olan Hamâ'da, sıfat ayetleri ve hadisleri üzerinde fıkıh âlimlerinin ve din önderlerinin (imamlarının) söyledikleri hakkında sorulan bir soruya cevap olarak yazdı. Seksen üç sayfa kadar tutan bu cevap yüzünden sıkıntılara ve belâlara uğradı. Allah kendisini, İslam'dan ve müslümanlardan yana en faziletli ödül ile mükafatlandırsın.
Okuyanların çoğunun, bu cevâbı her yönüyle anlamakta güçlük çektiklerini bildiğim için önemli kısımlarını özetlemek ve ihtiyaç duyulan bazı ilaveler de yapmak istedim ve kitaba "Fethu Rabbi'l-Beriyye bi Telhîsi'l-Hameviyye" adını verdim.
İlk kez 1380 hicri yılında bastırdığım bu kitabın, şimdi ikinci baskısını hazırlamış bulunuyorum. Bu baskıda, bazı ilaveler yaptığım gibi gereksiz gördüğüm bazı yerleri de çıkararak, bazı değişikliklerde bulundum.
Allah'tan, işimizi yüzüne (vechine) hâlis, kullarına yararlı kılmasını dilerim. Hiç şüphesiz O, çok cömerttir, kerem sahibidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kulun, Dini Konusunda Uyması Gerekenler

Kula, dininde gerekli olan husus, Allah'ın dediğine, Rasûlü Muhammed -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in dediğine ve ondan sonra gelen doğru yoldaki hidâyet bulmuş halifelerin, sahâbîlerin ve onlara güzelce tâbi olan ilk asır müslümanlarının söylediklerine uymaktır. Çünkü Allah, Muhammed -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'i açık kanıtlarla ve hidâyetle göndermiş, ona inanmayı, açık ve gizli her şeyde ona uymayı bütün insanlara farz kılarak şöyle buyurmuştur: *"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî Paygamber olan Rasûlüne -ki O, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız." (A'râf, 158)*

Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- de şöyle buyurmuştur: *"Sizler, benim sünnetime ve benden sonra gelen doğru yoldaki hidâyet bulmuş halifelerin sünnetine uymaya bakınız. Sünnete sımsıkı sarılın ve onu azı dişlerinizle iyice kavrayın. Sonradan uydurulmuş işlerden (bid'atlerden)* [2]*de sakının. Çünkü hiç şüphesiz sonradan uydurulmuş her iş bir bid'at ve her bid'at te bir sapıklıktır."* [3]

Doğru yolda olan halifeler, faydalı ilim ve sâlih (yararlı) amelde, Allah Nebisi -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'i, peşinden izleyen kimselerdir. İnsanların bu niteliği en çok hak edenleri, Allah'ın onlardan râzı olduğu sahâbîlerdir. Çünkü Allah onları, peygamberine arkadaş olmak, dinini korumak için seçmiştir. İlim ve hikmet sahibi Allah-u Teâlâ, ancak imanca insanların en olgununu, akılca en ilerisini, amelce en sağlamını, irâdece en güçlüsünü ve yolca en doğrusunu Peygamberine arkadaş olarak seçer. Bundan dolayı insanların, peygamberleri -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'den sonra kendilerine uyulmayı en çok hak edenleri onlardır. Onlardan sonra da hidâyet ve sâlih kişilikleriyle bilinen din önderleri imamlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem'in Risâletinin İçerdiği Dini Esaslar ve Ayrıntılar

Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in risâleti iki şeyi içerir: Faydalı ilim ve salih (yararlı) amel. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"O (Allah), müşrikler hoşlanmasalar da (kendi) dinini bütün dinlere üstün kılmak için Rasûlünü hidayet ve hak din ile gönderendir." (Tevbe, 33)*

-Hidayet, faydalı ilimdir.

-Hak din ise, yalnız Allah'a kulluğu ve O'nun Rasûlü -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'e uymayı içeren sâlih ameldir.

Faydalı ilim; gerek dünyada, gerek ahirette bu ümmete hayırlı ve yararlı olan her ilmi içine alır. Hiç şüphesiz ki, Allah'ın isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmek bu ilimlerin başında gelir. Çünkü bunları bilmek, ilimlerin en yararlısı, ilâhi risâletin özü, Peygamber davetinin özeti, söz, iş ve inanç bakımından dinin temelidir.

Bundan dolayı Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in bunu ihmal etmiş olması, kuşku ve şüpheleri açıkça ortadan kaldıracak biçimde bunu açıklamamış olması birkaç bakımdan imkansızdır:

Birincisi: Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in peygamberliği nûr ve hidayeti içerir. Çünkü Allah onu, bir müjdeleyici ve uyarıcı, Allah'ın izniyle Allah'a çağıran bir davetçi ve etrafına nûr saçan bir kandil olarak gönderdi.[4] Nihayet O *ümmetini, gecesi de gündüzü gibi olan, helâkı kaçınılmaz olandan başkasının sapmayacağı aydınlık bir yol üzerinde bıraktı.*[5]

Nûrun en büyüğü ve en parlağı, Allah'ın isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmekten doğan kalp nûrudur. Elbette Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in bunu gayet açık olarak belirtmiş olması gerekir.

İkincisi: Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- ümmetine, onların din ve dünya işlerinden gereksinim duydukları şeyleri, hatta yeme, içme, oturma, uyuma ve diğer şeylerin âdâbına varıncaya dek her şeyi öğretmiştir. Ebû Zerr[6] -*Radıyallâhu anh*- şöyle demiştir: "Rasûlullah -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- vefat ettiği zaman, kanatlarını çırpan hiçbir kuş yoktu ki, onun hakkında bize bir bilgi vermiş olmasın."[7]

Hiç şüphesiz Allah'ı, isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmek, bu genel cümleye (bilgiye) girmektedir. Daha da ötesi kendisine duyulan ihtiyacın fazlalığından ötürü bu cümleye girenlerin ilkidir.

Üçüncüsü: Allah-u Teâlâ'ya, isimlerine, sıfatlarına ve fiillerine iman etmek, dinin esası ve Peygamberlerin davetinin özeti olup kalplerin kazandığı, akılların idrak edip kavradığı bilgilerin en gereklisi ve en üstünüdür. Öyleyse Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- önem ve fazilet bakımından bundan daha aşağı derecede olan bilgileri öğretirken bunu öğretmeyi ve açıklamayı nasıl ihmal eder?!

Dördüncüsü: İnsanların içinde Rabbini en iyi bilen, onlara en çok öğüt veren, konuları en güzel açıklayan ve Arap dilini en açık bir şekilde kullanan hiç şüphesiz Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- idi. Böyle iken O'nun, Allah'a, isim ve sıfatlarına ilişkin inanılması gereken hususları, karışık ve birbirine benzer bir biçimde bırakması mümkün değildir.

Beşincisi: Sahâbîlerin (Allah onlardan razı olsun), bu konuda gerçeği söylemiş olmaları gerekir. Çünkü bunun tersi, ya susmak, ya da bâtılı söylemektir ki her ikisi de onlar için imkansızdır (düşünülemez).

Susmanın İmkansızlığı: Ya Allah-u Teâlâ için gerekli, câiz ve imkansız olan isim ve sıfatları bilmedikleri için susmuşturlar, ya da bildikleri halde bunları gizlemiştirler. Onlar için bunların her ikisini de düşünmek imkansızdır.

***Bilmemenin İmkansızlığı*:** Sahâbîlerin bu konuları bilmemesi imkansızdır. Çünkü içinde hayat, anlayış, ilim arzusu ve ibâdet gayreti bulunan her kulun amacı, Allah-u Teâlâ'ya inanmak, O'nu isim ve sıfatlarıyla bilme konusunda gerekli olan şeyleri araştırmak ve bu hususta tam ve kesin bilgiye ve inanca varmak olmuştur.

Şüphesiz nesillerin en hayırlısı ve faziletlileri sahâbîlerdir. Onlar, kalp yaşamında, hayrı sevmede ve faydalı ilimleri gerçekleştirmede insanların en üstünüdürler. Nitekim Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- şöyle buyurmuştur: *"İnsanların en hayırlısı benim çağdaşlarımdır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenler."* [8]

Hadisteki bu hayırlılık; söz, iş ve inanç bakımından insanı Allah'a yaklaştıran her hususta onların üstünlüğünü kapsamaktadır.

Kaldı ki, bu konuda onların gerçeği bilmediklerini varsayarsak, onlardan sonrakilerin de bunu bilmemeleri gerekir. Çünkü Allah-u Teâlâ için ispat veya reddedilmesi gerekli olan isim ve sıfatlar, ancak peygamberlik yoluyla öğrenilebilir. Sahâbîler ise Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- ile ümmet arasında bir vasıtadırlar. Bu varsayıma göre bu konuda hiç kimsenin bir şeyi bilmemesi gerekir ki, bunun doğru olmadığı da açıktır.

***Hakkı Gizlemenin İmkansızlığı*:** Akıl sahibi her insaflı kişi, sahâbîlerin (Allah onlardan razı olsun) durumunu, faydalı ilmi yaymaya ve onu ümmete tebliğ etmeye olan tutkularını bilir, hakkı gizlemeyi onlara kesinlikle yakıştıramaz. Hele hele işlerin en gereklisi olan Allah'ı, isimlerini ve sıfatlarını bilmek gibi bir konuda bunu asla kabul edemez.

Kaldı ki bu konuda onlardan gerçeği açıklayan pek çok söz gelmiştir. İsteyenler ve araştıranlar bunları bilirler.

Sahâbîlerin Bâtıl Söz Söylemiş Olmalarının İmkansızlığı: Bu iki bakımdan imkansızdır:

Birincisi: Bâtıl söz üzerine doğru (sağlam) kanıt kurmak mümkün değildir. Sahâbîlerin ise özellikle Allâhu Teâlâ'ya iman ve gayb hususlarında sağlam delilin yerini tutmayacak sözler söylemekten uzak bulundukları bilinmektedir. Onlar, Allah-u Teâlâ'nın:

"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme" (İsrâ, 36)

"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi, Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır." (A'râf, 33)

buyruklarına en çok uyan kimselerdir.

İkincisi: Batıl söz söylemek, ya hakkı bilmemekten, ya da halkı şaşırtmak isteğinden ileri gelir. Sahâbîler hakkında bunların ikisi de düşünülemez.

- Hakkı bilmemelerinin imkansızlığını yukarıda açıklamıştık.
- Halkı şaşırtmak istemelerine gelince, bu kesinlikle mümkün değildir. Çünkü halkı şaşırtmak, kötü bir niyete dayanır. Ümmete hâlisane öğüt vermekle ve onların iyiliğini istemekle bilinen sahâbeden böyle bir şeyin çıkması mümkün değildir.

Kaldı ki, onların bu konuyla ilgili söylediklerinde kötü niyetin bulunduğu varsayılsa, ilim ve dinin diğer konularındaki sözlerinde de kötü niyetin bulunacağı caiz olur. Böylece artık bu konu ve diğer hiçbir konuda onların sözlerine ve haberlerine güven kalmaz. Bu ise sözlerin en bâtılıdır. Çünkü dini temelinden sarsar ve şüpheli hale getirir.

Açıkça görüldüğü gibi, sahâbîlerin (Allah onlardan razı olsun) bu konuda mutlaka gerçeği söylemiş olmaları gerekir. Bunu ya kendi akıllarıyla ya da vahye dayanarak söylemişlerdir. Birincisi olanaksızdır. Çünkü akıl, Allah-u Teâlâ için gerekli olan kemâl (olgunluk) sıfatlarını ayrıntılarıyla kavrayamaz. Bu sûretle ikincisi yani bu konudaki bilgileri, Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'e gelen vahiyden aldıkları ortaya çıkar. Demek ki Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-, Allah'ın isimleri ve sıfatları hakkında gerçeği açıklamıştır. İşte istenen de budur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Allah'ın İsim ve Sıfatları Hakkında Ehl-i Sünnet'in Yolu

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat; Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in sünnetine (yoluna) sımsıkı sarılmanın, sözde, işte ve inançta açık ve gizli olarak O'nun sünnetiyle amel etmenin gereği üzerinde birleşmiş topluluktur.

Ehl-i Sünnet'in, Allah'ın isim ve sıfatları hakkındaki yolu şöyledir:[9]

1- İspat (Olumlu Sıfatlar) Hakkındaki Yolu: Allah'ın kendisi için kitabında ya da Rasûlü *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in dilinde O'nun hakkında bildirmiş olduğu sıfatları, ne herhangi bir tahrîf ve ta'tîle, ne de herhangi bir tekyîf ve temsîle[10] kaçmaksızın olduğu gibi saptayarak kabul etmektir.[11]

2- Nefy (Olumsuz Sıfatlar) Hakkındaki Yolu: Allah'ın kendisi için kitabında veya Rasûlü *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in dilinde O'nun hakkında reddettiği sıfatları kabul etmemek ve Allah'ın, bunların karşıtı olan en mükemmel sıfatlarla niteliği olduğuna inanmaktır.

3- Cisim,[12] yer tutma,[13] yön[14] ve benzerleri gibi insanların ayrılığa düştükleri, haklarında olumsuz ya da olumlu yönde bir kanıtın gelmediği sıfatlarda ise Ehl-i Sünnet'in yolu şudur:

Haklarında olumlu (ispat) ya da olumsuz (nefy) yönde bir kanıt gelmediği için bu tür sözler hakkında bir şey söylemeyerek ispat ve nefye kalkışmazlar. Bu tür sıfatların anlamlarına gelince, bunlar hakkında şöyle bir ayrıntılı açıklamada bulunurlar: Eğer bunlarla Allah'ın kendisini tenzîh ettiği bâtıl bir anlam kastedilmişse onu reddederler, yok eğer Allah hakkında imkansız olmayan hak (doğru) bir anlam kastedilmişse onu kabul ederler.

İşte uyulması gereken yol budur. Bu, ta'tîl ehli ile temsîl ehli arasındaki orta yoldur. Bu yolun gerekliliğini **akıl** ve **nakil** kanıtlamaktadır:

Aklın Kanıtı: Akıl, Allah-u Teâlâ için gerekli, câiz ve imkansız şeylerin ancak nakil yoluyla öğrenilebileceğini bilir. İşte bundan dolayı, bu konuda naklin; Allah için saptadığı sıfatları saptamak ve O'na uygun görmediği sıfatları reddetmek gerektiği gibi hakkında hiçbir şey söylemediği hususlarda da susarak nakle uymak gerekir.

Naklin Kanıtı: Bu konuda yalnız nakle başvurmanın zorunluluğunu Allah'ın şu buyrukları kanıtlamaktadır:

1- *"En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola (ilhâda) sapanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının (yâni ilhâdlarının) cezasına çarptırılacaklardır." (A'râf, 180)*

2- *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (Şûrâ, 11)*

3- *"Hakkında bilgin bulunmayan şeylerin ardına düşme." (İsrâ, 36)*

İlk ayet, tahrîf ve ta'tîle kaçmadan Allah'ın bildirdiği sıfatları kabul etmenin gereğini gösterir. Çünkü tahrîf ve ta'tîl, ilhâdın pek çok şeklinden yalnızca ikisidir.[15]

İkinci ayet, temsîli reddetmenin gerekliliğini gösterir.

Üçüncü ayet, tekyîfi reddetmenin gerekliliğiyle, hakkında olumlu ya da olumsuz bir şeyin gelmediği hususlarda susmanın gerekliliğini gösterir.

Allah hakkında sâbit olan tüm sıfatlar, kemâl (olgunluk) sıfatlarıdır. Allah'a bunlarla hamdedilir ve bunlarla Allah övülür. Hiçbir bakımdan bu sıfatlarda bir eksiklik yoktur. Allah-u Teâlâ hakkında sâbit olan tüm kemâl (olgunluk) sıfatları en olgun sıfatlardır.

Allah'ın kendisi hakkında reddettiği her sıfat, O'nun zorunlu olgunluğuna aykırı olan eksiklik sıfatıdır. Allah-u Teâlâ'nın kemâlinin gereği, eksiklik bildiren bütün sıfatlar O'nun hakkında imkansızdır.

Allah'ın, kendisi hakkında reddettiği sıfattan kastedilen, olumsuz anlam içeren o sıfatın reddedilerek onun en mükemmel karşıtının kabul edilmesidir. Çünkü olumsuzluk olgunluk göstermez ki olumlu bir övgü sıfatı içermiş olsun. Bir şeyin olmamasının (yâni olumsuz olmasının) nedeni acziyet (güç yetirememe) olabilir ki bu durumda bu olumsuzluk şâirin[16] şu sözünde olduğu gibi, bir eksikliktir:

Anlaşmayı bozup hıyânet etmeyen ve insanlara hardal tanesi kadar zulmetmeyen bir kabilecik.[17]

Ya da "Duvar zulmetmez"[18] şeklinde söylenen sözdeki gibi bir şey yeteneksizliğinden dolayı olumsuz yapılır ki bu takdirde övgüyü haketmez.

Bu husus iyice anlaşıldıysa deriz ki: Allah'ın kendisi hakkında reddettiği sıfatlardan biri de "zulüm" sıfatıdır. Bununla ilgili olarak bizden istenen Allah hakkında zulmetme sıfatının reddiyle beraber zulmetmenin en mükemmel karşıtının -ki o adaletli olma anlamında olan el-adl'dir- kabul edilmesidir.[19]

Yine Allah kendisi hakkında “el-lugûb” sıfatını reddetmiştir ki anlamı, yorulmak ve takatsiz düşmektir. O halde bizden istenen, Allah hakkında yorulma ve takatsiz düşme sıfatının reddiyle beraber onun en mükemmel karşıtının -ki o el-kuvve’dir, yâni kuvvetli olmak- kabul edilmesidir.[20]
Allah’ın kendisi hakkında reddettiği geri kalan sıfatlar da bunlar gibidir. Allah en doğrusunu bilir.

Tahrîf:[21]

Tahrîf dilde değiştirmek demektir. Terim olarak tahrîf, nassı (ayet veya hadisi) lafız veya anlam olarak değiştirmektir. Lafzı değiştirmeyle beraber anlam ya değişir ya da değişmez.
Tahrîf üç kısımdır:
1- Anlamı Değişen Lafız (Söz, Kelime) Tahrîfi: Bazılarının sırf konuşan Mûsâ Peygamber olsun diye *“Ve Allah Mûsâ ile konuştu” (Nisâ, 64)* ayetinde Allah lafz-ı celâlini üstün okumaları gibi.
2- Anlamı Değişmeyen Lafız (Söz, Kelime) Tahrîfi: *“Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” (Fâtiha, 2)* ayetinde dâl harfini üstün okumak gibi. Bu tür hata, genellikle cahilden kaynaklanan hata olup kasıtlı olarak ard niyetle yapılan bir hata değildir.
3- Anlam Tahrîfi: Delilsiz olarak bir lafzı (sözü, kelimeyi) açık anlamı dışına çıkarmaktır. Allah’a izâfe (nispet) edilen “iki el”’in kuvvet, nimet ve benzeri sözlerle anlamını değiştirmek gibi.[22]

Ta’tîl:[23]

Dilde ta’tîl, boşaltmak (bir şeyin veya kavramın içini boşaltmak) ve terk etmek demektir. Terim olarak ise, Allah-u Teâlâ için gerekli olan isim ve sıfatların tamamını veya bir kısmını inkar etmektir. Buna göre ta’tîl iki kısımdır:
1- Tam (Küllî) Ta’tîl: Allah’ın sıfatlarını inkar eden Cehmiyye[24] gibi. Bunların aşırıları, Allah’ın isimlerini de inkar ederler.
2- Kısmî (Cüzî) Ta’tîl: Allah’ın bazı sıfatlarını kabul edip bazılarını inkar eden Eş’ariyye[25] gibi. Bu ümmet içinde ta’tîl fitnesi ile bilinen ilk kişi el-Ca’d b. Dirhem’[26] dir.

Tekyîf:[27]

Tekyîf, bir sıfatın niteliğini (keyfiyetini) anlatmaktır. Allah’ın elinin ya da dünya göğüne inmesinin niteliği şöyle şöyledir, demek gibi.[28]

Temsîl[29] ve Teşbîh:[30]

Temsîl, bir şeye örnek, teşbîh ise benzer vermektir.
Temsîl (iki şey arasında) her bakımdan eşitlik ve denklik bulunmasını, teşbih ise bir çok bakımdan eşitlik ve denklik bulunmasını gerektirir.[31] Bunların biri diğeri yerinde de kullanılır.
Bunlar ile (temsîl ve teşbîh) tekyîf arasında iki bakımdan fark vardır:[32]
Birincisi: Tekyîf, bir şeyin niteliğini mutlak olarak veya bir benzerle kayıtlayarak anlatmaktır. Temsîl ve teşbîh ise, örnek ve benzerle kayıtlanmış bir niteliği gösterir. Bu bakımdan tekyîf daha geneldir. Çünkü her mümessil (temsil yapan) aynı zamanda mükeyyif (tekyif yapan)dir, tersi olamaz.[33]
İkincisi: Tekyîf sıfatlara özgüdür. Temsîl ise değerde (adet), sıfatta ve zâtta olabilir. Bu bakımdan yani temsîlin zât, sıfat ve değerle olan ilgisi bakımından temsîl daha geneldir.
Sonra insanlar içinde birçok kimsenin sapıtmasına neden olmuş teşbîh de iki kısma ayrılır:
Birincisi: Yaratılmışı yaradana benzetmek.
İkincisi: Yaradanı yaratılmışa benzetmek.
•Yaratılmışı Yaradana Benzetmek:[34] Allah’a özgü fiiller, haklar ve sıfatlardan herhangi birini yaratılmışa da vermek demektir.
Birincinin yâni Allah’ın fiillerinden herhangi birini yaratılmışa vermenin örneği: Allah ile beraber başka bir yaratıcı bulunduğunu ileri süren kişinin Rubûbiyyet Tevhidinde Allah’a şirk koşması gibi.
İkincinin yani Allah’ın haklarından herhangi birini yaratılmışa vermenin örneği: Müşriklerin, putlarının ilahlık hakkı olduğunu ileri sürerek onlara tapıp kulluk etmeleri gibi.
Üçüncünün yâni Allah’ın sıfatlarından herhangi birini yaratılmışa vermenin örneği: Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*’i övme veya diğer konularda aşırıya kaçanların yaptıkları şeyler gibi. Örneğin Abdullah b. Yahyâ el-Buhturî’[35]yi öven Mütenebbî’[36]nin:
Ey benzeri olmayan kimse, dilediğin gibi ol.
Ve nasıl istersen öyle ol. Sana benzer bir kimse yaratılmamıştır.
sözünde[37] olduğu gibi.

•Yaradanı Yaratılmışa Benzetmek:[38] Bu ise yaratılmışa ait olan bazı özellikleri Allah'ın zâtına ve sıfatlarına vermektir. "Allah'ın iki eli yaratıkların elleri gibidir", "Allah'ın arşına istiva etmesi yaratıkların tahtlarına oturup kurulmaları gibidir" ve benzeri sözler gibi.

Bu çeşit sözler söylemekle bilinen ilk kişinin, Râfızî[39] olan Hişâm b. el-Hakem[40] olduğu söylenir. Allah en doğrusunu bilir.

İlhâd:[41]

İlhâd, dilde eğilim, terim olarak da inanılması ya da yapılması gerekli olan şeyden başka yana sapmak demektir. İlhâd iki kısımdır:

Birincisi: Allah'ın İsimlerinde İlhâd

İkincisi: Allah'ın Ayetlerinde İlhâd

Allah'ın İsimlerinde İlhâd:[42] Bu isimler için kaçınılmaz ve gerekli olan gerçekten sapmaktır. Bunun da dört çeşidi vardır:

1- Ta'tîlcilerin yaptıkları gibi isimlerden herhangi birini veya bunların gösterdiği sıfatları inkar etmek.

2- Teşbîhcilerin yaptıkları gibi isimleri, Allah'ı yaratıklarına benzetmek için bir kanıt (gösterge) olarak kullanmak.

3- Allah'ın kendisine vermediği bir takım isimlerle Allah'ı adlandırmak. Çünkü Allah'ın isimleri tevkîfîdir yâni delile dayalıdır. Bu çeşide örnek, Hıristiyanların Allah'ı "baba", filozofların da "ille-i fâile=etkin güç" olarak isimlendirmeleri.

4- Allah'ın isimlerinden putlara isimler türetmek gibi. el-İlâh isminden "el-lât", el-azîz isminden "el-uzzâ" adları türetmek gibi.

Allah'ın Ayetlerinde İlhâd:[43] Bu, ya peygamberlerin getirdiği hükümler ve haberlerden oluşan şer'î ayetlerde ya da Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı ve yaratmakta olduğu varlıklar olan kevnî ayetlerde olur.

•Şer'î ayetlerdeki İlhâd, ya bu ayetleri tahrîf etmek, yahut bunların bildirdiği haberleri yalanlamak veya da hükümlerine karşı çıkmaktır.

•Kevnî ayetlerdeki ilhâd ise, bu ayetleri, Allah'tan başkasına nispet etmek veya bu ayetlerde bir ortağı ve yardımcısı olduğuna inanmaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Selef Yolunun Doğruluğu, İlim ve Hikmet Bakımından Halef Yolunun Selefin Yolundan Üstün Olduğu İddiasının Geçersizliği

Yukarıda selef yolunun açıklaması ve bu yola uymanın gerekliliğini gösteren kanıtlardan bahsedilmişti. Burada ise biz, doğru yolun selef yolu olduğunu kanıtlarıyla belirtmek istiyoruz. Selefin yolu iki bakımdan doğrudur:

Birincisi: Selefin yolu, kitap ve sünnetin gösterdiği yoldur. İlim ve adaletle selefin yolunu araştıran herkes, o yolun, gerek bütün, gerekse ayrıntı olarak kitap ve sünnete uygun olduğunu bulur. Elbette böyle olması gerekir. Çünkü Allah, insanların ayetlerini düşünüp taşınmaları, eğer hüküm içermişlerse onları uygulamaları ve eğer haber bildirmişlerse onları doğrulamaları için kitabını indirmiştir. Şüphesiz insanların, bu ayetleri anlamaya, doğrulamaya ve hükümlerini uygulamaya en yakın olanları seleftir. Çünkü bu ayetler kendi dillerinde ve çağlarında inmiştir. O halde hiç şüphesiz onlar, insanların bu ayetleri anlayış olarak en iyi bilenleri, uygulayış olarak da en sağlam olanlarıdır.

İkincisi: Bu konuda gerçek, ya selefin ya da halefin dediği gibidir, demek gerekir. Cümlenin ikinci bölümü geçersizdir. Çünkü bu takdirde Allah'ın ve Rasûlü'nün ve islam dinine girme hususunda öne geçen ilk muhâcirler ve ensârın doğrudan veya açıkça bâtılı söylemiş, bir kez dahi olsun inanılması gereken gerçeği ne doğrudan ne de açıkça söylememiş olmaları gerekir. Böylece kitap ve sünnetin varlığı dinin esasına apaçık bir zarar verir ki, insanları kitap ve sünnetten yoksun bırakmak onlar için daha hayırlı ve daha doğru olur. Bunun bâtıllığı da açıktır.

Bazı geri zekalılar:[44] "Selefin yolu daha sağlıklı, halefin yolu ise ilim ve hikmet bakımından daha üstündür"!! demişlerdir. Bu sözün kaynağı şu iki kanıdır:

Birincisi: Bunu söyleyenin, taşıdığı bozuk süpheler nedeniyle, Allah-u Teâlâ'nın, bu nasların (ayet ve hadislerin) gösterdiği gerçek bir sıfatı yoktur şeklindeki inancı.

İkincisi: Selefin yolunun, sıfatlarla ilgili nasların lafızlarına hiçbir anlam vermeden inanmak olduğunu sanması. Böylece iş dönüp dolaşarak şu iki şey arasında kalıverir:

Biz, ya anlamsız kupkuru boş sözlere inanmak durumundayız -ki onun kanısına göre- selefin yolu budur. Ya da nasların açık anlamlarının bizzat gösterdiği Allah'ın sıfatlarını saptarken, bu naslara açık anlamlarına ters anlamlar veririz. Halefin yolu da budur.

Hiç şüphesiz, nasların anlamlarını saptamak, onları büsbütün anlamsız boş laflar halinde bırakmaktan hem ilim hem de hikmet bakımından daha iyidir. İşte bundan dolayıdır ki bu geri zekalı, ilim ve hikmet bakımından halefin yolunu, selefin yolundan daha üstün tutmuştur.

Bu geri zekalının sözünün bir doğru bir de yanlış yanı vardır:

Doğru yanı "selefin yolunun daha sağlıklı olduğu" sözüdür.

Yanlış yanı ise "ilim ve hikmet bakımından halefin yolunun daha üstün olduğu" sözüdür. Bu söz (yanlış yanı içeren söz) birkaç bakımdan açıkça yanlıştır:

1- Bu söz, "selefin yolu daha sağlıklıdır" sözüyle çelişmektedir. Çünkü selefin yolunun daha sağlıklı olması, onun ilim ve hikmet bakımından daha üstün olmasının bir gereğidir. Şöyle ki, ilim ve hikmet olmadan selâmet (sağlık) olmaz. İlim, selâmet sebeplerindendir. Hikmet ise o sebeplere göre hareket etmektir. Böylece selefin yolunun daha sağlıklı, ilim ve hikmetçe de daha üstün olduğu anlaşılmış olur. İşte bu geri zekalının bu kaçınılmaz gerçeği bilmesi gerekir.

2- Allah'ın, bu nasların gösterdiği gerçek bir sıfatı yoktur şeklindeki inancı da bâtıldır. Çünkü bu ilk olarak bozuk şüpheler[45] üzerine kurulmuş bir kanıdır. İkinci olarak da hem akıl, hem yaratılış (fıtrat) hem de dinin kendisi, Allah-u Teâlâ'nın en olgun sıfatlara sahip olduğunu göstermektedir. Bunları şöyle açıklayabiliriz:

Akıl, Allah'ın en olgun sıfatlara sahip olduğunu gösterir. Şöyle ki: Bu evrende fiilen var olan her şeyin bir sıfatı vardır. Bu sıfat ya olgunluk ya da eksiklik sıfatıdır. İkinci yâni eksiklik sıfatı, gerçek anlamda ibadet edilmeyi hak eden Rabb'e nispeti yönüyle bâtıldır. Bundan dolayı Allah-u Teâlâ, putların ilahlıklarının (tanrılıklarının) geçersizliğini ve bâtıllığını göstermek için, onları "işitmez, görmez, ne fayda ne de zarar vermez, yaratmaz ve yardım etmez" gibi eksiklik ve âcizlik belirten sıfatlarla nitelemiştir. İkincisi yâni Allah'ın eksiklik bildiren sıfatlarla nitelenmesi mümkün olmadığına göre, birincisi yâni O'nun için olgunluk sıfatlarının saptanmış olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış oldu. Kaldı ki yaratıkların da olgunluk sıfatları bulunduğu, duyu ve gözlem ile saptanmıştır. Bu olgunluk sıfatlarını, onlara veren her türlü eksiklik ve kusurdan münezzeh olan Allah'tır. Elbette tüm bu olgunlukları veren onlara daha layıktır.

Fıtrat (yaratılış) kanunu da Allah'ın olgunluk sıfatlarına sahip olduğunu gösterir. Çünkü sağlıklı nefisler (canlar), Allah'ı sevmek, O'nu yüceltmek ve O'na kulluk etmek eğilimi ve doğasıyla yaratılmışlardır.[46]

Şimdi sen, tüm bunlardan sonra, rablığa ve ilahlığa lâyık, olgun sıfatlarla niteli olduğuna inandığından başka bir varlığı sever, onu yüceltir ve ona kulluk eder misin?!
Din ise, Allah'ın en olgun sıfatlara sahip olduğunu gösteren sayılmayacak kadar pek çok kanıtla doludur. Örneğin Allah'ın şu buyrukları bunlardan bazılarıdır:
"O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. O, mülkün sahibidir, mukaddestir (çok kutsaldır), selâmet verendir, emniyete eriştirendir, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah (müşriklerin) ortak koştukları şeylerden münezzehtir. O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) O'nundur. Göklerde ve yerde bulunan her şey O'nu tesbîh eder. O, azîzdir (gâliptir), hikmet sahibidir." (Haşr, 22-24)
"Göklerde ve yerde en yüce sıfat(lar) O'nundur." (Rûm, 27)
"Allah, (o Allah'dır ki) O'ndan başka ilah yoktur; O, diridir, zâtıyla ve kemâliyle kâimdir. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir ki? Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir. O'nun ilminden, yalnız kendisinin dilediği dışında hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır, onları koruyup gözetmek kendisine ağır gelmez. O, zâtıyla yüksek olandır, çok büyüktür." (Bakara, 255)
Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in de şu sözü bunun güzel bir örneğidir:
"Ey insanlar! Kendinize acıyınız. Çünkü siz, ne bir sağıra ne de bir gâibe dua ediyorsunuz. Tam tersine işiten, gören ve yakın olana dua ediyorsunuz. Hiç şüphesiz kendisine dua ettiğiniz sizden birinize bineğinin boynundan daha yakındır." [47]
Buna benzer daha pek çok ayet ve hadis, Allah'ın olgunluk sıfatlarıyla niteli olduğunu göstermektedir.
3- Selefin yolu, sıfatlarla ilgili nasların lafızlarına hiçbir anlam vermeden inanmaktır şeklindeki sanısı da hem bâtıldır hem de selefe atılan bir iftiradır. Çünkü gerek lafız, gerekse anlam bakımından sıfat naslarını en iyi bilen, Allah ve Rasûlü'nün istekleri doğrultusunda bu nasların anlamlarını Allah-u Teâlâ'ya yaraşır biçimde en açık ve güzel şekilde saptayan seleftir.
4- Selef, nebîlerin ve rasûllerin mirasçılarıdırlar. Onlar bilgilerini ilâhî risâlet kaynağından ve iman gerçeklerinden almışlardır. Fakat şu halef ise, sahip oldukları bilgilerini, ateşe tapan mecûsilerden, müşriklerden, Yahûdi ve Yunan sapıklığından almışlardır.[48] Şimdi nasıl oluyor da, mecûsilerin, müşriklerin, Yahûdilerin, Yunanlıların ve bunların yavrularının mirasçıları olanlar, Allah'ın isim ve sıfatları konusunda nebîlerin ve rasûllerin varislerinden daha bilgili ve daha hikmetli olabiliyorlar?!
5- Bu geri zekalının, ilim ve hikmetle ilgili metodlarını, selefin metodundan üstün tuttuğu halef, aslında Hz.Muhammed -*Sallallâhu aleyhi ve sellem-* ile gönderilen açık kanıtlar ve hidayetten yüz çevirdikleri ve Allâh-u Teâlâ'yı bilmeyi, Allah'ı bilmeyenlerden öğrenmek istedikleri için şaşırıp kalmışlardır. Bu şaşkınlıkları bizzat kendi itirafları ve ümmetin de aleyhlerine tanıklığı ile sâbittir. Nitekim bunların liderlerinden biri olan Râzî,[49] sonunda vardığı kanaati şöyle ifade etmektedir:
Akılların gidişinin sonu bağlara takılmaktır.[50]
Akılla uğraşan âlimlerin çabasının çoğu sapıklıktır.
Ruhlarımız, bedenlerimizde yabancı kalmıştır.
Dünyamızın sonu eziyet ve vebaldir.
Ömrümüz boyunca araştırmalarımızdan istifâde etmedik.
Sadece onun bunun dediklerini toplamak dışında.[51]
"Ben kelâm yollarını ve felsefe metodlarını inceden inceye inceledim de bunları, ne bir hastaya şifa verecek ne de bir susamışı kandıracak nitelikte görmedim. (Allah'a ulaştıran) yolların en yakınının Kur'ân yolu olduğunu gördüm. Allah'ın sıfatlarını ispat hususunda:
"Rahman arşa istiva etti." (Tâhâ, 5)
"Güzel söz ancak O'na yükselir (çıkar)." (Fâtır, 10)
ayetlerini, eksiklik ve kusur belirten sıfatları reddetme hususunda ise:
"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 11)
"Onlar O'nu ilmen (bilgice) kavrayamazlar." (Tâhâ, 110)
ayetlerini oku.
Benim deneyimimi geçiren kimse, benim bildiğim gibi bilir."[52] Râzî'nin sözü burada bitti.
Şimdi nasıl oluyor da, kendilerinin sapıklık ve şaşkınlık içinde olduklarını itiraf eden bu şaşkınların yolu, Allah'ın kendilerine bahşettiği ilim ve hikmetle diğer peygamberlerin ümmetleri arasından sıyrılıp çıkarak onlara üstün gelen hidâyet önderleri ve gece karanlığının kandilleri olan selefin yolundan daha bilgili ve daha hikmetli olabiliyor?! Onlar öylesine, imân ve ilim gerçeklerini idrak etmişlerdi ki, başkalarının bütün bilgileri toplanıp onlarınkinin yanına konsa, başkalarını bunlarla karşılaştırmak isteyen bu yaptığından utanırdı. Öyleyse nasıl oluyor da başkalarının onlardan daha üstün olduğu hükmü verilebilmektedir?!
Böylece selefin yolunun daha sağlıklı, daha bilgili ve daha hikmetli olduğu ortaya çıkar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sonradan Gelen Bazı Kimselerin Selefin Yolu Hakkındaki Kötü Niyetli Nakilleri

Sonradan gelenlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Selefin sıfat nasları hakkındaki görüşü (yolu), sıfat naslarını (lafızlarını) geldiği gibi alıp açık anlamlarının (zâhirlerinin) kastedilmediğine inanmaktır."

Doğal olarak, böyle bir sözü geneli itibarıyla olduğu gibi almak problem olabilmektedir. Çünkü "zâhir=açık anlam" sözü mücmel olup aşağıdaki şu ayrıntılı açıklamaya gereksinim duyar:

1- Eğer zâhir sözüyle, bu naslardan, teşbîhe (benzetmeye) kaçmaksızın Allah'ın, kemâline yaraşır sıfatları olduğu ortaya konmak istenmişse, bu kesinlikle kastedilen anlamdır. Kastedilen anlamın bu olmadığını söyleyen kimse şayet buna kendisi inanmışsa sapıtmış, yok bu sözü yâni kastedilen anlamın bu olmadığını selefe nispet etmişse yalancı veya hatalı olmuştur.

2- Yok eğer zâhir sözüyle, bazı insanlar için, "bu nasların zâhirleri (açık anlamları) Allah'ı yaratıklarına benzetmektir" gibi bir anlamın belirebileceği kastedilmek istenmişse, bu durumda kastedilen anlam kesinlikle bu değildir. Zaten nasların zâhiri (açık anlamı) de bu değildir. Çünkü Allah'ın yaratıklarına benzemesi olanaksız bir şeydir. Kitap ve sünnetin zâhirinin olanaksız bir şey olması mümkün değildir. Her kim nasların zâhirlerinin (açık anlamlarının) Allah'ı yaratıklarına benzetmek olduğunu sanarsa, ona bu sanısının yanlış olduğu ve bu nasların zâhirlerinin (açık anlamlarının), hatta bunun da ötesinde açık seçik dile getirdiklerinin: "Allah'a yaraşır ve O'na özgü sıfatların ispat edilmesi" gereği olduğu açıklanır.

Böylece bu ayrıntılı açıklamayla, hem lafız hem de anlam bakımından naslara hakkını vermiş olduk. Allah en doğrusunu bilir.

ALTINCI BÖLÜM

Sonradan Gelen Bazı Kimselerin Hakkı Bâtılla Karıştırmaları

Sonradan gelenlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Sıfat nasları hakkında selefin yolu (görüşü) ile bu nasları te'vîl edenlerin yolu (görüşü) arasında bir fark yoktur. Çünkü bunların hepsi de ayet ve hadislerin Allah'ın sıfatlarını göstermediği hususunda birleşmişlerdir. Ancak te'vîl edenler, ihtiyaç duyulduğundan dolayı bunları te'vîl etmeyi yararlı görmüşler ve bunun sonucu olarak da kastedilen anlamı belirlemişlerdir. Selef ise te'vîlcilerin kastettikleri anlamdan başka bir anlamın da kastedilmiş olabileceği düşüncesiyle kesin bir anlam belirlemekten kaçınmışlardır."

Bu söz, selefe atılan açık bir iftiradır. Selef arasında nasların, Allah'a yaraşan sıfatları göstermediğini söyleyen hiç kimse yoktur. Tam tersine onların sözleri, genel olarak sıfatların cinslerini kabul etmeyi, genelin dışında da sıfatları inkar eden ya da Allah'ı yaratıklarına benzetenleri reddetmeyi gösterir.

Nitekim İmam Buhârî'[53] nin hocası Nuaym b. Hammâd el-Huzâ'î'[54]nin şu sözü bunun güzel bir örneğidir:

"Allah'ı yaratıklarına benzeten kâfir olur. Allah'ın, kendisini nitelendirdiği şeyleri inkar eden de kâfir olur. Ne Allah'ın kendisini nitelendirdiği ne de Rasûlü'nün O'nu nitelendirdiği hiçbir şey teşbîh değildir."[55] Selefin buna benzer sözleri daha pek çoktur.

Selefin bu te'vîlcilerle aynı düşüncede olmayıp, sıfatları olduğu gibi kabul ettiğinin kanıtlarından biri de bunların, sıfatları olduğu gibi kabul etmelerinden dolayı selefe düşman olmaları ve selefi teşbîh ve tecsîm (cisimlendirme)[56] ile suçlamalarıdır.[57] Eğer selef de bunlar gibi nasların, Allah'ın sıfatlarını göstermediği görüşünde olsaydı, onlara düşman olmaz ve onları teşbîh ve tecsîm ile suçlamazlardı.[58] Allah'a hamdolsun ki bu durum açıkça görülebilmektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

Sıfatlar Hakkında Seleften Gelen Sözler

Sıfat ayetleri ve hadisleri hakkında seleften gelen ve bir kısmı genel, bir kısmı da özel anlamlar içeren bazı sözler şöhret bulmuştur.

Genel anlamlı sözlerden biri, selefin şu sözüdür:

"Onları (sıfat naslarını) geldikleri gibi nitelendirmeden (niteliksiz) alınız."

Bu söz; Mekhûl,[59] Zührî,[60] Mâlik b. Enes,[61] Süfyân es-Sevrî,[62] Leys b. Sa'd[63] ve Evzâ'î'[64]den rivâyet edilmiştir.[65]

Bu sözde, ta'tîlcilere ve teşbîhcilere reddiye vardır. Şöyle ki:

- "Geldiği gibi alınız" sözünde ta'tîlcilere
- "Nitelendirmeden" sözünde ise teşbîhcilere red vardır.

Yine bu sözde, selefin; sıfat nasları için Allah'a yaraşır doğru anlamlar saptadıklarının bir kanıtı vardır. Bu kanıtı şu iki şey gösterir:

1- Selefin "geldiği gibi alınız" sözünün anlamı şudur: Sıfat naslarının gösterdiği anlamları, geldiği gibi bırakmak. Hiç şüphesiz bu naslar Allah-u Teâlâ'ya yaraşır anlamları ispat etmek için gelmiştir. Eğer selef, bu sıfat naslarının bir anlamı olduğuna inanmasalardı "bunların lafızlarını alınız ve anlamlarına takılmayınız (dokunmayınız)" derler veya buna benzer bir şey söylerlerdi.

2- Selefin "nitelendirmeden" sözü, onların; anlamın hakîkatini (gerçeğini) ispat ettikleri hususunda açık bir kanıttır. Çünkü eğer onlar, bu sözlerin anlamı olmadığına inanmış olsalardı, anlamın niteliğini inkar etmeye gerek duymazlardı. Zira olmayan bir şey, kendi başına var olamaz. O halde olmayan bir şeyin niteliğini inkar etmek, boş saçma bir söz olur.

• Eğer; Allah'ın dünya göğüne inmesi hadisi[66] ve buna benzer diğer hadisler hakkında İmam Ahmed[67]'in söylediği "nitelendirmeden ve anlam vermeden bunlara inanır ve tasdik ederiz (doğrularız)"[68] sözü hakındaki cevabınız nedir? denilirse,

Buna cevap olarak deriz ki:

İmam Ahmed'in sözünde reddettiği anlam, Cehmiyye'den ta'tîlcilerin ve başkalarının uydurarak ortaya attıkları ve onunla (bu anlamla) kitap ve sünnetin naslarını, açık anlamlarına ters düşen anlamlara çevirdikleri anlamdır.

Söylediğimizin doğruluğunu şu gösterir: İmam Ahmed anlam ve nitelemeyi, sözünün, şu iki bid'atçi gruba -Muattıla (ta'tîlci) grubu ve Müşebbihe (teşbîhci) grubu- reddiyeyi kapsaması için, inkar etmiştir.

Söylediğimizin doğruluğunu gösteren diğer bir kanıt ise Müellif'in (İbn Teymiyye) Muhammed b. el-Hasen'[69]in sözü hakkında söyledikleridir: "Batıdan doğuya kadar bütün fıkıhçılar, Kur'ân'a ve Rabb Azze ve Celle'nin sıfatları hakkında Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'den güvenilir kimselerin rivâyet ettikleri hadislere, hiçbir tefsîr (yorum), nitelendirme ve benzetme yapmaksızın iman etmenin gereği üzerinde birleşmişlerdir."[70]

Müellif (İbn Teymiyye), Muhammed b. el-Hasen'in bu sözünü naklettikten sonra O'nun bu sözle; "sıfatları ispat hususunda sahâbe ve tâbiînin üzerinde birleştikleri görüşlere ters düşen birtakım tefsîrleri (yorumları) uydurarak ortaya atan ta'tîlci Cehmiyye'nin yorumunu kasdettiğini" söylemektedir.

Bu da gösterir ki sıfat ayetlerinin ve hadislerinin tefsîri iki çeşittir:

1- Makbûl (Kabul Edilen) Tefsîr: Bu, sıfatlara; Kitap ve Sünnet'in zâhirine (açık anlamına) uygun, Allah Azze ve Celle'ye yaraşır anlamlar veren sahâbenin ve tâbiînin üzerinde olduğu tefsîrdir.

2- Makbûl Olmayan Tefsîr: Bu da makbûl tefsîrin tersine, kabul edilmeyen tefsîrdir.

Yukarıda geçtiği üzere bu mânâların kabul edileni olduğu gibi kabul edilmeyeni de vardır.

•Peki "Allah'ın sıfatlarının niteliği var mıdır?" denilirse, cevap olarak deriz ki:

Evet onların niteliği vardır. Fakat bu nitelik bizim için bir bilinmezdir. Çünkü bir şeyin niteliği, ya bizzat o şeyin kendisini görerek, ya benzerini görerek ya da onun hakkında gelen doğru bir haberle bilinebilir. Bu yolların hiçbiri Allah'ın sıfatları hakkında mevcût değildir.

Böylece selefin "niteliksiz" sözünün anlamının "nitelendirmeden" olduğu bilinmiş oldu. Yoksa onlar mutlak anlamda niteliği reddetmeyi kasdetmemişlerdir. Çünkü bu katıksız bir ta'tîldir. Allah en doğrusunu bilir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Allah-u Teâlâ'nın Uluvvu ve Bu Uluvvun Kanıtları

Allah-u Teâlâ'nın uluvvu O'nun zâtî sıfatlarından olup iki kısma ayrılır:
1- Sıfatlarının Uluvvu
2- Zâtının Uluvvu

1- Sıfatlarının Uluvvu: Bu, var olan her olgunluk (kemâl) sıfatının, her bakımdan en yücesinin ve en mükemmelinin sadece Allah'a ait olması demektir. İster bu sıfat mecd (şeref, ihtişam) ve kahr (kahretme) sıfatlarından, isterse cemâl (güzellik) ve kadr (şan, şeref, hürmet) sıfatlarından olsun hiç farketmez.

2- Zâtının Uluvvu: Bu ise Allah'ın zâtıyla bütün yaratıklarının üstünde olması demektir.[71] Bunu, Kitap, Sünnet, icmâ, akıl ve fıtrat (yaratılış kanunu) kanıtlamaktadır:

- Kitap ve Sünnet, Allah-u Teâlâ'nın zâtıyla yaratıklarının üstünde olduğuna dair açıkça dile getirdiği veya genelde açık kanıtlarla doludur. Bu durumu da farklı biçimlerde ortaya koyarak bir çeşitlilik arzetmiştir. Şöyle ki, Allah'ın zâtî uluvvu:

• Bazen yüksek (yukarı) olmak (el-uluvv), üstte olmak (el-fevkıyye), Arş'a istivâ etmek ve gökte olmak gibi sözlerle anlatılmıştır. Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi:

"Ve O, zâtıyla yüksekte olandır, çok büyüktür." (Bakara, 255)

"Zâtıyla yüksek olan Rabbinin adını tesbih et." (el-A'lâ, 1)[72]

"Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar." (Nahl, 50)[73]

"Rahman arşa istivâ etti." (Tâhâ, 5)[74]

"Gökte olanın, sizi yere batırmayacağından emin misiniz?" (Mülk, 16)[75]

Ve Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in şu sözleri gibi:

"Arş suyun üstünde, Allah da arşın üstündedir." [76]

"Ben gökte olanın emîni (güvendiği) olduğum halde, hâlâ siz bana güvenmiyor musunuz?!" [77]

• Bazen eşyanın O'na yükselmesi, çıkması ve yükseltilmesi (kaldırılması) gibi sözlerle anlatılmıştır. Allah-u Teâlâ'nın şu buyruklarında:

"Güzel söz ancak O'na yükselir." (Fâtır, 10)

"Melekler ve Rûh (Cebrâil) O'na çıkar." (Meâric, 4)

"Tam tersine Allah onu (İsa'yı) kendisine yükseltmiştir (kaldırmıştır)." (Nisâ, 158)[78]

ve Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in de şu sözlerinde olduğu gibi:

"Allah'a ancak güzel şey yükselir (çıkar)." [79]

"Geceyi sizin aranızda geçiren melekler Rablerine çıkarlar." [80]

"Gündüzün amelinden önce gecenin ameli, gecenin amelinden önce de gündüzün ameli O'na (Allah'a) yükseltilir (kaldırılır)." [81]

• Bazen de eşyanın O'ndan aşağı indirilmesi sözüyle anlatılmıştır. Şu iki ayet ve hadiste olduğu gibi:

"O (Kur'ân), âlemlerin Rabbinden indirilmiştir." (Vâkıa, 80) (Hâkka, 43)

"De ki: Onu (Kur'ân'ı), Mukaddes (kutsal) Ruh (Cebrâil), Rabbinden indirdi." (Nahl, 102)[82]

"Rabbimiz, (her) gecenin son üçte biri (yâni son üçte birlik kısmı) kaldığı zaman dünya göğüne iner." [83]

Daha bunlara benzer ayetler ve Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'den mütevâtir olarak aktarılan, Allah-u Teâlâ'nın yaratıklarının üstünde olduğunu anlatan hadisler, Hz. Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in bütün bunları, Rabbinden alarak söylediğini, ümmetinin de kendisinden aldığını kesin olarak göstermektedir.

- İcmâya gelince, sahâbîler ve onlara ihsanla (güzelce) uyan tâbiîn ve ehl-i sünnet imamları, Allah-u Teâlâ'nın göklerinin üstünde, arşının üzerinde olduğu inancında birleşmişlerdir. Sözleri bu anlamı açıkça ifade eden şeylerle doludur. Evzâ'î şöyle demiştir:

"Biz şöyle derdik -ki aramızda tâbiînden pek çok kimse vardı-: Zikri (anılması) çok yüksek (yüce) olan Allah, muhakkak ki arşının üstündedir ve biz sünnetin getirdiği bütün sıfatlara inanırız."[84]

Evzâ'î bu sözü, Allah'ın sıfatlarını ve yüksekte olduğunu inkar eden Cehm'[85]in mezhebinin (Cehmiyye) ortaya çıkışından sonra söylemiştir ki, insanlar selefin görüşünün, Cehm'in görüşlerine aykırı olduğunu bilebilsinler.

Seleften hiç kimse, Allah'ın semâda olmadığını, O'nun zâtıyla her yerde olduğunu, bütün yerlerin O'nun için bir olduğunu, O'nun ne alemin içinde ne dışında, ne ona bitişik ne de ondan ayrı olduğunu ve hissi olarak (duyu organlarıyla) O'na işaret etmenin câiz olmadığını kesinlikle söylememiştir. Tam tersine yaratıkların Allah'ı en iyi bileni Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-* arefe günü veda haccında o büyük topluluğun içinde parmağını göğe kaldırarak Allah'a işaret etmiş ve *"Ey Allahım! Şahit ol!"* [86] diyerek ümmetinin, kendisine verilen görevi onlara bildirdiğine dair ikrarlarına (itiraflarına) Rabbini tanık tutmuştur. Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun.[87]

- Akla gelince, her sağlıklı akıl, Allah'ın zâtıyla yaratıklarının üstünde olması gerektiğini iki bakımdan gösterir:

1- Yükseklik bir olgunluk (kemâl) sıfatıdır. Zâtıyla yüksekte olan Allah, her bakımdan mutlak anlamda olgun olmayı kendisine farz kılmıştır. Öyleyse çok kutsal ve yüksek olan Allah'ın yüksekte olması gerekir.

2- Yükseklik, alçaklığın zıttıdır. Alçaklık da bir eksiklik sıfatıdır. Zâtıyla yüksekte olan Allah ise bütün eksik sıfatlardan münezzehtir. Öyleyse Allah'ın alçaklıktan tenzîhi ve onun karşıtı olan yükseklikle nitelendirilmesi gerekir.

- Fıtrata (Yaratılış Kanunu) gelince, Allah, arabıyla acemiyle bütün insanları ve hatta hayvanları dahi, hem kendisine, hem de kendisinin onların üzerinde olduğuna iman etmek üzere yaratmıştır.

Dua veya ibadetle Rabbine yönelen hiçbir kul yoktur ki, yüksekleri arzuladığına ve kalbinin sağa ve sola bakmadan sadece göğe yöneldiğine dair bu kaçınılmaz duyguyu içinden geçirmesin, onu kalbinin derinliklerinde duymasın. Şeytanların ve hevâsının ayartmış olduğu kimselerden başka hiç kimse bu fıtrat gereğinden vazgeçmez.

Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî[88] meclisinde şöyle derdi: "Başka hiçbir şey yok iken Allah vardı. Şimdi de O, o zaman olduğu şey üzeredir."[89] O bu sözüyle, Allah'ın arşına istivâ ettiğini inkar ettiğini açıklamak istiyordu.

Cüveynî'nin bu sözünden sonra Ebû Ca'fer el-Hemedânî[90] de O'na şöyle demiştir:

"Sen arş hakkında konuşmayı bırak da -çünkü o nakille sâbittir- kalpleri-mizde duyduğumuz şu kaçınılmaz duygudan bize haber ver: Hiçbir ârif, sağa ve sola bakmadan sadece yüksekleri arzuladığına dair bu kaçınılmaz duyguyu kalbinde hissetmeden, kesinlikle "Yâ Allah" dememiştir. Öyleyse içimizde beliren bu kaçınılmaz duyguyu kalplerimizden nasıl kovabiliriz ki?!"

Bunun üzerine, feryadı basan Ebu'l-Meâlî eliyle başına vurarak: "Hemedânî beni şaşkına çevirdi. Hemedânî beni şaşkına çevirdi." dedi.[91]

İşte bu beş kanıtın hepsi, Allah'ın zâtıyla yüksekte, yaratıklarının üstünde olduğu hususuyla uygunluk göstermektedir.

• Fakat, *"O, göklerde de yerde de Allah'tır. Gizlinizi ve açığınızı bilir." (En'âm, 3)*

"Gökteki ilah da, yerdeki ilah da O'dur." (Zuhruf, 84)

ayetleri, Allah'ın (zâtıyla) gökte olduğu gibi yerde de olduğu anlamına gelmezler. Bu ayetlerin anlamının bu olduğunu sanan ya da bunu seleften herhangi birinden nakleden kimse, sanısında hatalı, naklinde ise yalancıdır.

Birinci ayetin anlamı: Şüphesiz Allah göklerde de yerde de kendisine tapılan ilahtır. Göklerde ve yerde bulunan her şey ilah olarak Allah'a taparlar ve O'na kulluk ederler. Bir tefsire göre ise şöyle denmiştir: Bu ayetin ilk bölümü: "O, göklerde olan Allah'tır" cümlesiyle bitmekte, daha sonra "ve yerde sizin gizlinizi ve açığınızı bilir" cümlesiyle yeni bir cümle başlamaktadır. Bu ayetin ilk bölümü "Allah göklerdedir" anlamında olup daha sonra Allah, "ve yerde sizin gizlinizi ve açığınızı bilir" diyerek yeni bir cümleye başlamıştır. Buna göre bu yeni cümle "Muhakkak Allah yeryüzünde sizin gizlinizi de açığınızı da bilir" demektir. Öyleyse Allah'ın göklerin üstünde olması, O'nun sizin yeryüzündeki gizlinizi ve açığınızı bilmesine engel değildir.

İkinci ayetin anlamı da şudur: Allah gökte de ilahtır, yerde de ilahtır. Her ne kadar kendisi (zâtıyla) gökte ise de ilahlığı (tanrılığı) her ikisindedir.

Bunun benzeri tıpkı şu sözdür: "Falanca adam Mekke'de de emirdir, Medine'de de." Yâni o, her ne kadar bunlardan birinde bulunuyorsa da emirliği her iki şehirde de geçerlidir. Dil ve örf bakımından bu doğru bir tabirdir (anlatım şeklidir). Allah en doğrusunu bilir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Cihet (Yön)[92]

Bu bölümde Allah-u Teâlâ için cihetin (yönün) olup olmadığını açıklamak istiyoruz. Doğrusu ne olumsuz ne de olumlu anlamda Allah-u Teâlâ'ya yön tayininde bulunmak mutlak sûrette doğru olmaz. Bunun için şu ayrıntılı açıklamanın bilinmesi gerekir:

- Eğer yön ile alçaklık yönü kastedilmişse, bu Allah için hem kabullenilemez hem de imkansızdır. Çünkü Allah-u Teâlâ zâtıyla ve sıfatlarıyla, mutlak uluvvu (yüksekliği) kendine gerekli (farz) kılmıştır.

- Eğer yön ile Allah'ı kuşatan yükseklik yönü kastedilmişse, bu Allah için kabullenilemez olduğu gibi imkansızdır da. Çünkü Allah, yaratıklarından hiçbir şey kendisini kuşatamayacak kadar büyüktür, yücedir. Kürsüsü gökleri ve yeri kaplamış iken yaratıkları O'nu nasıl kuşatabilir ki?!

"Kıyamet günü yeryüzü bütünüyle O'nun avucundadır, göklerde sağında (sağ elinde) dürülmüş olacaktır. Allah, onların şirk koştukları şeylerden münezzeh ve çok yüksektir." (Zümer, 67)

- Yok eğer yön ile, Allah'ı kuşatma söz konusu olmadan, O'nun büyüklüğüne ve yüceliğine yaraşır yükseklik yönü kastedilmişse, bu hem Allah-u Teâlâ için var olan bir gerçektir hem de gereklidir.

Şeyh Ebû Muhammed Abdülkâdir el-Ceylânî,[93] "el-Günye" adlı kitabında şöyle demiştir: "Her türlü eksiklikten ve kusurdan münezzeh olan Allah, yükseklik yönünde (yukarı tarafta) arşına istivâ edendir, mülkü kapsayandır."[94]

"Mülkü kapsayandır" sözü, çok kutsal ve yüksek olan Allah mülkü kuşatmış, çepeçevre sarmıştır, demektir.

• Eğer, "siz Allah'ın yaratıklarından bir şeyin O'nu kuşatmış olabileceğini reddettiğinize göre, Allah'ın gerek kitabında, gerekse Peygamberi *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in diliyle kendisi hakkında saptadığı ve sahâbenin de üzerinde birleştikleri 'Allah'ın gökte olduğu' hususundaki cevabınız nedir?" denilirse, buna cevap olarak deriz ki:

Allah'ın gökte olması, göğün O'nu kuşatmasını gerektirmez. Allah'ın gökte olması göğün O'nu kuşatmasını gerektirir sözünü söyleyen kimse, eğer bunu kendinden söylemişse sapık, yok başkasına nispet ederek söylemişse o takdirde de yalancı veya hatalı olmuştur. Allah-u Teâlâ'nın büyüklüğünü,[95] O'nun her şeyi kuşatmış olduğunu,[96] kıyamet gününde yeryüzünün O'nun avucunda olacağını,[97] göğü de kitap sayfasını (yazılı kağıt tomarını) dürer gibi düreceğini[98] bilen hiç kimse, asla yaratıklarından herhangi bir şeyin O'nu kuşatabileceğini aklına bile getirmez.

Buna göre "Allah'ın gökte olması", şu iki anlamdan birini taşır:

1- Burada gök ile yükseklik kastedilmiştir. Buna göre anlam: "Allah yüksektedir, yâni yükseklik yönündedir" olur.

Gök, Kur'ân'da sâbit olan yükseklik anlamındadır. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ve üzerinize gökten su (yağmur) indirir." (Enfâl, 11)*[99]

Yâni, göğün kendisinden değil, yüksekten su indirir. Çünkü yağmur buluttan iner (yağar).

2- Ya da ayette geçen[100] (yâni gökte) lafzındaki "" fî, "" alâ anlamındadır ki bu durumda da anlam "Allah göğün üstündedir" olur.

Kur'ân'ın pek çok yerinde ve başka yerlerde fî (de, da, içinde), alâ (üstte, üzerinde) anlamına gelmektedir.[101] Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünde dolaşın" (Tevbe, 2). Yâni yerin üzerinde dolaşın, içinde değil.[102]

ONUNCU BÖLÜM

Allah'ın Arş'ı Üzerine İstivâ Etmesi[103]

Dilde olgunluk ve bitmek etrafında dönüp dolaşan anlamlar veren istivâ kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de üç şekilde kullanılmıştır:

1- Mutlak (yalın) olarak, yâni hiçbir eke bağlı olmayarak:

"Mûsâ güçlü (yiğitlik) çağına erip istivâ edince" (Kasas, 14) ayetinde olduğu gibi.[104] Burada istivâ, olgunlaştı, olgunluğa kavuştu demektir. Buna göre ayetin anlamı "Mûsâ güçlü (yiğitlik) çağına erip olgunlaşınca" olmaktadır.

2- İlâ (yaklaşma eki) harf-i cerri ile kayıtlı (bağlı) olarak:

Allah-u Teâlâ'nın *"Sonra göğe istivâ etti" (Bakara, 29)* buyruğunda olduğu gibi.[105] Burada istivâ, tam bir irâde ile göğe yöneldi, onu kasdetti, demektir.

3- Alâ (üzerlik zarfı) harf-i cerri ile kayıtlı (bağlı) olarak:

Allah-u Teâlâ'nın *"Sırtlarına istivâ etmeniz için" (Zuhruf, 13)* buyruğunda olduğu gibi.[106] Burada istivâ, yükseklik ve istikrarı (yerleşme, karar bulma, durma) ifade etmektedir. Buna göre ayetin anlamı "Sırtlarına binip üzerlerine yerleşebilmeniz (üzerlerinde durabilmeniz) için" olmaktadır.

Allah'ın arşı üzerine istivâsı, O'nun büyüklüğüne ve yüceliğine yaraşır bir şekilde arşın üstünde olması, ona yerleşmesi demektir.

Allah'ın arşı üzerine istivâ etmesi, O'nun, kitap, sünnet ve icmânın kanıtladığı fiilî sıfatlarındandır.

Kitaptan Kanıt: Kitabın kanıtlarından biri Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğudur: *"Rahmân arşa (üzerine) istivâ etti" (Tâhâ, 5)*[107]

Sünnetten kanıt: İmam Hallâl'[108]ın "Kitâbu's-Sünne" adlı eserinde Buhârî'nin şartına uygun sahih bir senedle Katâde b. en-Nu'mân[109] *-Radiyallâhu anh-*'den rivâyet ettiği şu hadistir: Katâde dedi ki: Rasûlullah *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in şöyle dediğini işittim: *"Allah yaratmayı bitirince arşına (üzerine) istivâ etti."* [110]

Şeyh Abdülkâdir el-Ceylânî hadiste anlatılan bu olay hakkında şöyle demiştir:

"Bu, Allah'ın her peygambere indirdiği her kitapta söylenegelmiştir."[111]

Ehl-i Sünnet, Allah'ın arşının üstünde olduğu inancında birleşmiştir (icmâ etmiştir). Onlardan hiçbiri Allah'ın arşın üzerinde olmadığını söylememiştir. Hiç kimsenin onlardan bu anlamda, ne nass[112] ne de zâhir[113] olarak bir söz nakletmesi mümkün değildir.

Bir adam, İmâm Mâlik'e (Allah kendisine rahmet etsin) Ey Ebâ Abdillah (Abdullah'ın babası)! "Rahmân arşa istivâ etti" ayeti hakkında: 'Peki nasıl istivâ etti?' diye sordu. O da bunun üzerine başını öne eğdi, ta ki kendisini ter bastı ve sonrasında şu cevabı verdi: "İstivâ bir bilinmez değildir. Fakat niteliği akıl ile bilinemez. Ona inanmak gerekli (farz) onun hakkında soru sormak ise bid'attir.[114] Ben senin ancak bid'atçi bir kimse olduğunu görüyorum" dedikten sonra adamın meclisten dışarıya çıkartılmasını emretti."[115]

Buna benzer bir söz de Mâlik'in hocası Rebî'a b. Ebî Abdirrahmân'[116]dan rivâyet edilmiştir.[117]

• "İstivâ bir bilinmez değildir" sözü: Yâni dilde anlamı bilinmez değildir. Çünkü anlamı yükseklik ve istikrardır (yerleşme, karar bulma).

• "Fakat niteliği akıl ile bilinemez" sözü: Kendi akıllarımızla Allah'ın arşına istivâsının niteliğini (nasıllığını) anlamamız mümkün değildir, demektir. Bunun yolu ancak ve ancak naklî deliller olan Kur'ân ve hadislerdir. Kur'ân ve hadislerde Allah'ın arşına istivâsının niteliğini bildiren herhangi bir bilgi geçmemektedir. Aklî ve naklî kanıtlarda bununla ilgili bir bilgi olmayınca bir bilinemez olmakta ve bu konuda konuşmamak gerekmektedir.

• "Ona inanmak gereklidir (farzdır)" sözü: Bunun anlamı da şudur: Allah'ın, kendisine yaraşır bir biçimde arşının üzerine istivâ ettiğine inanmak gerekir. Çünkü Allah kendisini böyle tanıtmıştır. Durum böyle olunca da O'nun söylediğini doğrulamak ve ona inanmak gerekmektedir.

•"Onun hakkında soru sormak ise bid'attir" sözü: Bu ise, istivânın niteliği (nasıllığı) hakkında soru sormanın bid'at olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü böyle bir soru, Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-* ve sahâbîleri zamanında bilinmemekteydi.

İmam Mâlik'in istivâ hakkında söylediği bu söz, Allah'ın gerek kitabında gerekse Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in diliyle kendisi hakkında saptadığı bütün sıfatlar için genel bir ölçüdür.

Buna göre bu sıfatların anlamları tarafımızdan bilinmektedir. Nitelikleri ise bizim için bir bilinemezdir. Çünkü Allah bize, bu sıfatların anlamlarını bildirmiş, niteliklerini ise bildirmemiştir.[118] Sonra sıfatlar hakkındaki söz, zât hakkındaki sözün bir dalıdır. Biz Allah'ın zâtını nitelendirmeden kabul ettiğimize göre sıfatlarını da aynı onun gibi nitelendirmeden kabul etmeliyiz.

İlim ehlinden bazıları şöyle demiştir: Cehmî birisi sana: "Allah dünya göğüne iner, peki nasıl iner?" derse ona şöyle cevap ver: "Allah bize kendisinin indiğini bildirdi, fakat nasıl indiğini bildirmedi."

Bir başkası da şöyle demiştir: Cehmî birisi sana Allah'ın sıfatlarından herhangi birinin nasıl olduğunu sorarsa ona şöyle de: Peki Allah zâtıyla nasıldır?

Tabi ki o Allah'ın zâtını niteliyemiyecektir. O zaman ona de ki: O'nun zâtını nitelendirmek mümkün olmadığı gibi O'nun sıfatlarını nitelendirmek de mümkün değildir. Çünkü sıfatlar tanımladıkları şeyin kendisine yâni zâta tâbidirler.

• Eğer biri kalkıp da: "Allah'ın arşına istivâsı, onun üzerinde, üstünde olması anlamındaysa, buna göre Allah'ın ya arştan büyük, ya ondan küçük ya da ona eşit olması gerekir ki bu Allah'ın cisim olmasını gerektirir. Oysa Allah'ın cisim olması imkansızdır" derse ona cevap olarak şunu deriz:

Hiç şüphesiz Allah, arştan da, herşeyden de daha büyüktür. Fakat bu sözümüzden, kendisini tenzîh ettiği birtakım bâtıl şeylerin Allah'ta var olması gerekmez.

"Allah'ın cisim olması imkansızdır" sözüne cevabımız da şudur: Cisim hakkında konuşmak ve Allah'ın cisim olup olmadığını söylemek kitap, sünnet ve selefin sözlerinde geçmeyen bid'atlerdendir. Cisim[119] sözü, ayrıntılı açıklamaya gereksinim duyan mücmel sözlerdendir.[120] Şöyle ki:

- Eğer cisim sözü ile her parçası diğerine muhtaç birtakım parçalardan oluşmuş, sonradan var olmuş bir şey kastedilmişse, bu diri ve kayyûm olan Rabb (Allah) hakkında imkansızdır.

-Yok eğer cisim sözü ile, kendi kendine kâim (var) olan ve kendisine yaraşır sıfatlarla niteli bulunan bir varlık kastedilmişse, bu Allah-u Teâlâ hakkında imkansız değildir. Çünkü Allah kendi kendine kâimdir[121] ve kendisine yaraşır kemâl (olgun) sıfatlarla nitelidir.

Fakat cisim lafzı, Allah hakkında hak ve bâtıl anlamlar taşıyabileceğinden dolayı Allah'a cisimdir veya değildir demek imkansızdır.

Bid'at ehlinin Allah'ın kendisi için saptadığı olgunluk sıfatlarını reddetmek için söyledikleri gerekler (bu sıfatlara bağlı olan sonuçlar) iki türlüdür:

1- Allah'ın olgun sıfatlarına aykırı olmayan doğru gerekler (sonuçlar): Bunlar hak sıfatlar olup söylenmesi ve Allah hakkında imkansız olmadıklarının açıklanması gerekir.

2- Allah'ın olgun sıfatlarına aykırı olan bozuk gerekler (sonuçlar): Bunlar bâtıl olup reddedilmesi ve kitap ve sünnet nasları için gerekli olmadıklarının açıklanması gerekir. Çünkü hem kitap ve sünnet hak, hem de içerdikleri anlamlar haktır. Hakkın ise bâtılı gerektirmesi kesinlikle imkansızdır.

Yine biri derse ki: "Allah'ın arşına istivâsını, arşın üzerinde, üstünde olmasıyla açıklarsanız, bu açıklamanız, Allah'ın kendisini üstünde taşıyacak bir tahta (arşa) muhtaç olduğu sanısını uyandırır." Buna cevap olarak şu söylenebilir: Allah-u Teâlâ'nın büyüklüğünü, kudret, kuvvet ve zenginliğinin mükemmelliğini bilen herkes, O'nun, kendisini üstünde taşıyacak bir tahta muhtaç olduğunu aklının ucundan bile geçirmez. Nasıl geçirsin ki? Arş ve diğer bütün yaratıklar Allah'a muhtaçtırlar ve O'na zorunludurlar. Bütün bu yaratıklar O olmadan ne var olabilirler ne de ayakta durabilirler. Nitekim göğün ve yerin O'nun emri ile ayakta durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) kanıtlarındandır.[122]

• Şayet "bu gereklerden (sonuçlardan) kaçmak için ta'tîlcilerin yaptıkları gibi Allah'ın arşına istivâsını, arşı istilâ etmesi şeklinde açıklamak doğru olur mu?" denilirse buna cevap olarak deriz ki:

Bu birkaç bakımdan doğru değildir:[123]

1- Eğer bu gerekler (sonuçlar) hak iseler, bunlar istivânın kendi hakîkî anlamıyla açıklanmasına engel değildirler. Yok eğer bâtıl iseler bunların, kitap ve sünnet naslarının sonuçları olmaları mümkün değildir. Bu gereklerin kitap ve sünnetin bir sonucu olduğunu sanan her kimse, o sapıktır.

2- İstivâyı, istilâ şeklinde açıklamak, savması mümkün olmayan birtakım bâtıl sonuçları zorunlu kılar:

-Önce bu, selefin icmâsına (oy birliğine) aykırıdır.

-Sonra bununla, Allah'ın yeryüzü ve benzeri şeylere[124] istivâ ettiği gibi, kendisinin tenzîh edilmesi gereken şeyler söylenebilecek olmasının yanında gökleri ve yeri yarattığı zaman arşı istilâ etmemiş olmasının gerektiği de söylenebilir.[125]

3- İstivânın, istilâ ile açıklanması Arap dilinde bilinen bir şey değildir.[126] Böyle bir açıklama Arapça'ya iftira etmektir. Hele hele söz konusu olan Kur'ân olunca bu iftiranın boyutu daha da büyümektedir. Çünkü Kur'ân Arapların diliyle inmiştir. Öyleyse Kur'ân'ı, Arapların kendi dillerinde bilmedikleri bir şeyle açıklamamız mümkün olamaz.

4- İstivâyı, istilâ ile açıklayanlar bunun bir mecâzî anlam olduğunu kabul etmekteydiler. Oysa dilde mecâzî anlam ancak şu dört şeyin tamamlanmasından sonra kabul edilebilir:[127]

1- Lafzı (sözü), gerçek anlamından mecâzî anlamına götürmeyi gerekli kılan doğru kanıt.

2- Lafzın dil bakımından, iddia edilen mecâzî anlamı taşıması.
3- Lafzın, o belli siyâkın (sözün cümle içindeki gelişi) içinde iddia edilen mecâzî anlamı taşıması. Kaldı ki lafzın, cümle bakımından içerebileceği anlamlardan herhangi birini taşıması, onun her siyakta olası anlamı (aynı anlamı) vermesini gerektirmez. Çünkü lafızlar ve durumlara ait karîneler (işaretler, belirtiler), cümle içindeki lafzın taşıdığı bazı anlamlara engel olabilir.
4- Kanıtın, mecâzî anlamlardan kastedilenin bizzat iddia edilen mecâzî anlamın kendisinin olduğunu açıkça ortaya koyması gereği. Çünkü başka bir anlam da kastedilmiş olabilir. Bu bakımdan kanıtın, lafız hakkında hangi mecâzî anlamı belirlediğini açıkça ortaya koyması gerekir. Allah en doğrusunu bilir.

FASIL

Arş ve Kürsü[128]

Dilde arş, kralın tahtıdır. Allah-u Teâlâ Yûsuf aleyhi's-selâm hakkında şöyle buyurmuştur: "*Ana babasını tahtına çıkartıp oturttu." (Yûsuf, 100)*

Sebe kraliçesi Belkıs hakkında da şöyle buyurmuştur: "*Ve O'nun büyük bir tahtı vardır." (Neml, 23)*[129]

Rahmân'ın üzerine istivâ ettiği arş ise, yaratıkları kuşattığı gibi onların en yükseği ve en büyüğüdür.[130] Nitekim Ebû Zerr -*Radıyallâhu anh-*'ın rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem-* şöyle buyurmuştur:

"*Yedi kat gök ve yedi kat yer, Allah'ın kürsüsü yanında, ancak geniş, çöl bir yere bırakılmış bir halka gibidir. Arşın kürsüye üstünlüğü ise geniş çölün bu halkaya üstünlüğü gibidir."* [131]

Yazar (İbn Teymiyye) (Allah kendisine rahmet etsin) "er-Risâletü'l-Arşiyye" (Arş Risalesi) adlı eserinde şöyle demiştir:

"Hadis birkaç yoldan gelmiş olup, onu Ebû Hâtim (ve)[132] İbn Hibbân[133] Sahîh'inde, İmâm Ahmed Müsned'inde ve başkaları rivâyet etmişlerdir."[134]

Kürsü'ye gelince, dilde; döşek ve üzerine oturulan her şeydir.[135] Allah'ın kendisine izâfe (nispet) ettiği kürsü[136] ise, O'nun iki ayağını koyduğu yerdir. İbn Abbâs[137] -*Radıyallâhu anhumâ-* şöyle demiştir: "*Kürsü iki ayağın konduğu yerdir. Arş ise, büyüklüğünü Allah Azze ve Celle'den başka hiç kimse takdir edemez.*" Bu sözü Hâkim[138] Müstedrek'inde rivâyet etmiş olup Buhârî ve Müslim'[139]in şartına göredir (uygundur) demiştir. Bu söz her ne kadar merfû' yâni Peygamber sözü olarak rivâyet edilmişse de doğrusu onun mevkûf yâni sahâbî sözü olmasıdır.[140]

Ehl-i Sünnet arasında yaygın ve meşhûr olan da İbn Abbâs -*Radıyallâhu anhumâ-*'nın kürsü hakkında söylediği bu anlamdır yâni sözdür. Üstelik bu konuda İbn Abbas'tan gelen sözlerin doğrusu da budur. Yoksa Kürsü'nün ilim olduğuna dâir O'ndan rivâyet edilen şeyler doğru değildir.[141]

Yine Kürsü'nün arş olduğu hakkında Hasenü'l-Basrî'[142]den rivâyet edilen söz de[143] İbn Kesîr'[144]in (Allah-u Teâlâ kendisine rahmet etsin) söylediği gibi zayıf olup O'ndan sahih olarak gelmemiştir.[145]

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Maiyyet (Beraberlik, Birliktelik)[146]

Allah, gerek kitabında gerekse Rasûlü *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in diliyle, kendisinin yaratıklarıyla beraber olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Kitap'tan bazı deliller Allah-u Teâlâ'nın şu buyruklarıdır:

"Nerede olsanız, O sizinle beraberdir."(Hadîd, 4)

"Allah, mutlaka mü'minlerle beraberdir." (Enfâl, 19)

"Mutlaka ben sizinle beraberim." (Tâhâ, 46)[147]

Sünnet'ten bazı deliller ise Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in:

"İmanın en üstünü nerede olursan ol, Allah'ın seninle beraber olduğunu bilmendir." [148]

sözüyle, her ikisinin de mağarada bulunduğu sırada arkadaşı Ebû Bekir[149] *-Radıyallâhu anh-*'e söylediği: "*Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir*" (Tevbe, 40) sözüdür.[150]

Bu ümmetin selefi ve imamları da Allah'ın yaratıklarıyla beraber olduğu üzerinde icmâ etmişlerdir (birleşmişlerdir).

Maiyyet (Beraberlik) dilde, mutlak olarak bitişip yanaşma, yakınında ve yanında olmak demektir. Fakat maiyyetin gerektirdiği şeyler ve sonuçları, gerek izâfetin (tamlamanın) gerekse sözün siyak (gelişi) ve durumuna ilişkin karînelerin (belirtiler, izler) değişmesiyle değişiklik gösterir. Şöyle ki:

• Maiyyet (beraberlik), bazen "suyu süte koydum veya süte su kattım" sözünde olduğu gibi iki şeyin birbirine karışmasını gerektirir.

• Bazen, eğiticinin suçlu kimseye "git, nereye gidersen git, ben seninle beraberim" dediği gibi tehdit ve uyarı gerektirir (anlamı verir).

• Bazen de, herhangi bir kimsenin kendisinden yardım isteyen kişiye "haydi ben seninle beraberim, ben seninle beraberim" dediği gibi yardım ve destek gerektirir (anlamı verir).

Daha bunlardan başka, gerek izâfetin (tamlamanın) gerekse sözün siyak (gelişi) ve durumuna ilişkin karînelerin (belirtiler, izler) değişmesiyle değişen farklı gerekler ve sonuçlar vardır.

İnsanların bir bölümü, böyle kök anlamında birleşen, izâfetin (tamlamanın) ve karînelerin (belirtilerin) değişmesiyle gereği ve hükmü değişen lafzı (söz, kelime), "müşekkik" (kuşkuya düşüren) olarak isimlendirirler. Böyle kelimelere müşekkik denmesinin nedeni, bu tür kelimelerin; dinleyeni, acaba bunun, lafzı bir, fakat gereği ve hükmünün değişmesine göre anlamı değişen müşterek (ortak) cinsinden mi yoksa asıl (kök) anlama göre hem lafzı hem de anlamı bir olan mütevâtı',[151] cinsinden mi olduğu hususunda şüpheye düşürmesidir.

Gerçekte bu, mütevâtı' lafızların bir çeşididir. Çünkü dili koyan, bu lafzı ortak bir kadri (miktarı, ölçüyü) belirtmek için koymuştur. Hükmünün ve gereğinin değişmesi, asıl konumundan değil, izâfetlerin ve karînelerin değişmesinden dolayıdır. Fakat bu lafız (kelime) mütevâtı'ın özel bir türü olunca artık onu, bir başka kelimeyle tahsis etmekte (sınırlamakta) bir sakınca kalmamaktadır.

Bu husus iyice anlaşıldıysa, Allah'a izâfe (nispet) edilen beraberlik lafzının mecâzî değil, hakîkî anlamında kullanıldığı açıkça ortaya çıkmış oldu. Ancak Allah'ın yaratıklarıyla beraber olması kendine yaraşır bir beraberlik olup asla yaratıkların birbirleriyle olan beraberliği (birlikteliği) gibi değildir. Tam tersine çok daha yüce, çok daha mükümmel bir beraberlik olup yaratıkların birbirleriyle olan beraberliğinden doğan sonuçları ve özellikleri gerektirmez (doğurmaz).

Seleften bazı âlimler, Allah'ın yaratıklarıyla beraber olmasını, ilmiyle onlarla beraber olması şeklinde açıklamışlardır. Bu ise beraberliği, birtakım gerekleriyle açıklamaktır ki selefin bundan gayesi, maiyyet (beraberlik) naslarını kanıt getirerek Allah'ın zâtıyla her yerde olduğunu söyleyen hululcü (Hulûliyye)[152] Cehmiyye'ye cevap vermektir.

Böylece selef âlimleri, maiyyetten (beraberlikten), "Allah'ın zâtıyla bizimle beraber olduğu" anlamının kastedilmediğini, bunun hem aklen hem de dinen olanaksız olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu Allah'ın uluvvuna aykırı olup yaratıklarının O'nu kuşatmasını gerektirir ki, bu da imkansızdır.

Allah'ın Yaratıklarıyla Beraber Olmasının Bölümleri:

Allah'ın yaratıklarıyla beraber olması, genel ve özel beraberlik olmak üzere iki bölüme ayrılır:

Genel Beraberlik: Allah'ın; ilim, kudret, tedbîr (işleri sevk ve idare), sultanlık ve bunların dışında Rabliğinin bir gereği olan diğer sıfatlarıyla mü'min ve kafir, iyi ve kötü bütün yaratıklarını kuşatmasını gerektiren beraberliktir. Bu beraberlik kendisine (beraberliğe) inanan kimsede, Allah Azze ve Celle'nin onu her yerde gözettiği inancının en olgun düzeye çıkmasını sağlar.

Bunun içindir ki Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem-*: "*İmanın en üstünü nerede olursan ol, Allah'ın seninle beraber olduğunu bilmendir*"[153] buyurmuştur.
Bu beraberliğin örneklerinden bazıları şu ayetlerdir:
"*Nerede olsanız, O sizinle beraberdir." (Hadîd, 4)*
"Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. İster bundan daha az, ister daha çok olsunlar ve nerede olurlarsa olsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir." (Mücâdele, 7)
Özel Beraberlik: Bu ise, izâfe (tamlama) yapıldığı kimseye yardım ve desteği gerektiren beraberlik olup bunları hak eden peygamberlere ve onlara uyanlara özgüdür.
Bu beraberlik, kendisine inanan kimseye, sebat ve kuvvetin en olgun seviyesini kazandırır.
Allah-u Teâlâ'nın şu buyrukları, bu beraberliğin örneklerinden bazılarıdır:
"Allah, mutlaka mü'minlerle beraberdir." (Enfâl, 19)
"Allah, şüphesiz sakınanlar ve ihsan sahibi olanlarla beraberdir." (Nahl, 128)
"Şüphesiz ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm." (Tâhâ, 46)
Ayrıca Allah'ın, Peygamberi -*Sallallâhu aleyhi ve sellem-* hakkında söylediği şu buyruk:
"Üzülme, Allah şüphesiz bizimle beraberdir." (Tevbe, 40)
• Eğer "beraberlik Allah'ın zâtî sıfatlarından mıdır? Yoksa fiilî sıfatlarından mıdır?" denilirse buna cevabımız şu olur:
Genel beraberlik, Allah'ın zâtî sıfatlarındandır. Çünkü gerekleri, ezelden ebede Allah-u Teâlâ'da vardır.
Özel beraberlik ise, O'nun fiilî sıfatlarındandır. Çünkü gerekleri sebeplerine bağlıdır. Sebeplerin var olmasıyla, beraberlik var olur, yok olmasıyla da ortadan kalkar.

ONİKİNCİ BÖLÜM

Allah'ın Zâtıyla Uluvvu ve Yaratıklarıyla Beraberliği Hakkındaki Nasları Bağdaştırma

Söz konusu nasları bağdaştırmanın yollarını anlatmadan önce, burada yazarın (Allah kendisine rahmet etsin) "el-Aklu ve'n-Nakl" adlı kitabında (c.1, s.43-44) işaret ettiği yararlı bir kuralı okuyucuya sunmaktan hoşnutluk duyarız. Bu kuralın özü şudur: "İki delil arasıda çelişki olduğu söylenirse, bu delillerin ikisi birden ya kesin veya zannî ya da biri kesin diğeri zannîdir. Böylece üç türlü delil ortaya çıkmış olur:

• Birincisi: Delillerin ikisi de kesindir. Akıl, bunların gösterdiği anlamın var (gerçek) olduğunu kesinlikle kabul eder. Aralarında çelişki olması olanaksızdır. Çünkü bunların birbiriyle çelişik (çelişkili) olduğunu söylemek, ya birinin ortadan kalkmasını gerektirir ki bu imkansızdır. Çünkü kesin delil, kesinlikle var olan delildir. Ya da birbiriyle çelişkili olmakla beraber her ikisinin de varlığını gerektirir ki bu da diğeri gibi imkansızdır. Çünkü bu, birbirine zıt iki şeyi bir araya getirmektir.

Bu iki kesin delil arasında çelişki bulunduğu zannı:

- Ya her iki delilin de kesin olmamasından
- Ya da, birine bir anlamın, diğerine de başka bir anlamın yüklendiği bu iki delil arasında gerçekte bir çelişkinin olmamasından kaynaklanmıştır. Bu (kural) ise, kitap ve kesin sünnet naslarıyla neshi sabit olan yâni hükmü ortadan kalkmış şeyleri kapsamaz. Çünkü mensûh (hükmü ortadan kalkmış) delil, yok hükmünde olup nâsih (hükmü ortadan kaldıran) delil için bir çelişki oluşturmaz.

• İkincisi: Her iki delilde, ya delâlet (gösterdiği anlam) ya da sübût (var olma) bakımından zannîdir ki bu durumda aralarında önce tercih aranır sonra râcih olan ötekine yeğlenir.

• Üçüncüsü: İki delilden biri kesin, diğeri zannîdir ki, bu durumda akıllıların itifakıyla kesin olan, zannî olana yeğlenir. Çünkü yakîn (kesin olan) zanla bertaraf edilemez, kovulamaz.

Bütün bunlar iyice anlaşıldıysa biz deriz ki: Hiç şüphesiz naslar, Allah'ın hem zâtıyla yaratıklarının üstünde, hem de onlarla beraber olduğunu ifade etmektedir. Bunların her ikisinin de sübût ve delâleti kesindir. Allah-u Teâlâ şu buyruğunda bunların her ikisini de bir arada (birlikte) belirtmiştir:

"O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'ın üzerine istivâ edendir. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya (ona) çıkanı bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah, yaptıklarınızı görendir."(Hadîd, 4)

Bu ayette Allah-u Teâlâ, yaratıkların (mahlûkatın) en üstünde, en yükseğinde olan Arş'a istivâ ettiğini belirttiği gibi bizimle beraber olduğunu da belirtmiştir. Bunların ikisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bunları birleştirmek ve aralarını bulmak mümkündür. Bu birleştirmenin ve ara bulmanın mümkün oluşu birkaç bakımdan açıklanabilir:[154]

• Birincisi: Bizzat naslar bunları birleştirmiştir. Birleşmelerinin olanaksızlığını söylemek ise imkansızdır. Çünkü naslar olanaksızı göstermez. Nasların olanaksızı gösterdiğini sanan kimse hata etmiştir. Bu kişi, hem Allah'tan yardım, hidâyet ve başarı dileyerek, hem de gayretini, hakkın ve gerçeğin bilgisine ulaşmaya harcayarak nasları birkaç kez daha gözden geçirsin. Gerçek kendisi için açıkça belli olduğunda da bundan dolayı Allah'a hamdetsin. Yok yine anlayamadıysa işi bilenine yâni Allah'a havâle etsin ve şöyle desin:

"Ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır." (Âl-i İmrân, 7)

"(Rabbimiz!) Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederiz; senin bize öğrettiğinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz bilen, hakîm olan ancak sensin." (Bakara, 32)

• İkincisi: Yükseklikle beraberlik arasında bir aykırılık yoktur. Daha önce geçtiği üzere beraberlik; karışmayı ve bir mekana girmeyi gerektirmez. Bir şey hem zâtıyla yüksekte olabilir hem de ona beraberlik izâfe (nispet) edilebilir. Aynen şu örnekte söylendiği gibi: "Yürüyoruz, yürüyoruz (devamlı yürüdüğümüz halde) ay hâlâ bizimle beraber".[155] Halbuki ay göktedir ve bizimle beraber hareket etmemektedir. Bu söz ne lafız ne de anlam bakımından çelişki sayılmaz. Çünkü muhatab, buradaki beraberliğin anlamını ve bu beraberliğin ayın dünyada olmasını gerektirmediğini bilir. Yükseklik ve beraberliğin yaratıklar hakkında bir arada bulunması mümkün olduğuna göre yaratıcı hakkında da bulunması pekâlâ mümkündür.

• Üçüncüsü: Yaratıklar hakkında yükseklik ve beraberlik arasında çelişki bulunduğu varsayılsa bile bu çelişkinin Yaratıcı hakkında da bulunması gerekmez. Çünkü bütün sıfatlarında Allah-u Teâlâ'nın benzeri hiçbir şey yoktur. Allah'ın zâtıyla yüksekte olması gereğinden ötürü O' nun beraberliği, yaratıklarının beraberliği ile mukâyese edilemeyeceği gibi O'nun yaratıklarıyla beraber olması, onlara karışmasını ve onların içine girmesini de gerektirmez. Çünkü yaratıklarından hiçbir şey O'nu kuşatamaz. Ama O, her şeyi kuşatmıştır.

Yine, Allah'ın zâtıyla yüksekte olmasıyla *namaz kılanın karşısında (yüzü yönünde, önünde) bulunduğu*[156] hakkında gelen nasları da yukarıda geçen şekillerde bağdaştırmak mümkündür. Bu bağdaştırma hakkında ayrıca şu birkaç yön daha söylenebilir:[157]

1- Bizzat naslar, bunları birleştirmiştir. Naslar olanaksızı söylemezler.

2- Yükseklikle karşıda bulunmak arasında bir aykırılık yoktur. Bir şey hem yüksekte hem de karşıda olabilir. Çünkü karşıda olmak, aynı düzey ve yerde olmayı gerektirmez, Örneğin, doğan güneşe bakan kişi, onun yâni güneşin kendi karşısında olduğunu söyler. Oysa güneş göktedir. Bu, ne lafız ne de anlam bakımından çelişki sayılmaz. Şimdi yaratıklar hakkında bu olabildiğine göre yaratıcı hakkında da olması pekâlâ mümkündür.

3- Yaratıklar hakkında yükseklikle karşıda bulunmak arasında çelişki ve karşıtlık olduğu varsayılsa bile, bu çelişki ve karşıtlığın yaratıcı hakkında da bulunması gerekmez. Çünkü bütün sıfatlarında Allah-u Teâlâ'nın benzeri hiçbir şey yoktur. Allah'ın namaz kılanın karşısında olması, O'nun zâtıyla yüksekte olması gereğinden ötürü, O'nun bu yerde veya namaz kılanın karşısındaki duvarda olmasını gerektirmez.Çünkü yaratıklarından hiçbir şey O'nu kuşatamaz. Ama O, her şeyi kuşatmıştır.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Allah'ın Dünya Göğüne İnmesi[158]

Buhârî ve Müslim'in Sahîhlerinde Ebû Hureyre[159] *-Radıyallâhu anh-*'den, Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

"Rabbimiz, (her) gecenin son üçte biri (son üçte birlik bölümü) kaldığı zaman dünya göğüne iner ve şöyle der: 'Yok mu bana dua eden? Duasını kabul edeyim. Yok mu benden bir şey isteyen? İstediğini ona vereyim. Yok mu benden bağışlanma dileyen? Onu bağışlayayım.'" [160]

Hz. Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'den yaklaşık 28 sahâbînin rivâyet ettiği bu hadisi Ehl-i Sünnet ittifakla kabul etmiştir.[161] Allah-u Tebâreke ve Teâlâ'nın dünya göğüne inmesi, O'nun dilemesine ve hikmetine bağlı fiilî sıfatlarından olup yüceliğine ve büyüklüğüne yaraşır gerçek bir inmedir.[162] Bunun anlamını, emrinin veya rahmetinin veya da meleklerinden birinin inmesi şeklinde tahrîf etmek (değiştirmek), birkaç bakımdan doğru değildir:[163]

1- Bu tahrîf, hadisin açık anlamına aykırıdır. Çünkü peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-* inmeyi, Allah'a izâfe (nispet) etmiştir ki, asıl olan işin, onu yapana ya da ondan kaynaklanana nispet edilmesidir. İşin bundan başkasına nispet edilmesi asla (açık anlama) aykırı bir tahrîftir.

2- İnmenin bu şekilde açıklanması, cümlede bazı kelimelerin kaldırılmış olmasını gerektirir ki, asıl olan cümleden bir şeyin kaldırılmamasıdır.

3- Allah'ın emrinin ya da rahmetinin inmesi, gecenin üçte birine özgü bir şey değildir. Tersine O'nun emri ve rahmeti her zaman iner.

Eğer "bundan maksat özel bir emrin ve özel bir rahmetin inmesidir ki, bunun da her zaman olması gerekmez" denirse, buna şöyle cevap verilir:

Bu takdir ve te'vîlin doğruluğu varsayılsa bile hadis, bu özel emir ve rahmetin indiği en son yerin dünya göğü olduğunu göstermektedir. O halde bu özel rahmetin dünya göğüne inmesinin bizim için ne yararı vardır ki Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-* bunu bize haber versin?

4- Hadis dünya göğüne inenin: "Yok mu bana dua eden? Duasını kabul edeyim. Yok mu benden bir şey isteyen? İstediğini ona vereyim. Yok mu benden bağışlanma dileyen? Onu bağışlayayım" dediğini göstermektedir. Allah-u Teâlâ'dan başkasının böyle söylemesi olanaksızdır.

FASIL

Allah-u Teâlâ'nın Zâtıyla Yüksekte Olması ve Dünya Göğüne İnmesine İlişkin Nasların Arasını Bulma

Allah'ın yüksekte olması, kendisinden ayrılması mümkün olmayan zâtî sıfatlarından olup, dünya göğüne indiğini bildiren naslara da aykırı değildir. Bunların arasını bulmak iki bakımdan mümkündür:[164]

1- Bizzat naslar bunları birleştirmiştir.[165] Daha önce de geçtiği gibi naslar olanaksızı söylemez.

2- Sıfatlarının hepsinde Allah' ın benzeri hiçbir şey yoktur. O'nun inmesi yaratıkların inmesi gibi değildir ki "inmesi, yüksekte olmasına aykırıdır ve onunla çelişmektedir" densin. Allah en doğrusunu bilir.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Allah-u Teâlâ'nın Yüzü[166]

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in görüşüne göre Allah'ın kendisine yaraşır, celâl ve ikrâm ile niteli gerçek bir yüzü vardır.[167]
Allah'ın celâl ve ikrâm ile niteli bir yüzünün olduğunu Kitap ve Sünnet kesin olarak göstermektedir:
Kitabın kanıtlarından biri Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğudur:
"... Ancak celâl ve ikrâm sahibi Rabbi'nin yüzü bâki kalacaktır." (Rahmân,27)[168]
Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in şu sözü ise sünnetin kanıtlarından sadece biridir:
"(Allahım!) Senden, yüzüne bakma lezzetini ve seninle buluşma şevkini (arzusunu) bana lutfetmeni diliyorum." [169]
Allah-u Teâlâ'nın yüzü, O'nun sâbit zâtî sıfatlarından olup kendisine yaraşır gerçek bir yüzdür. Bunun anlamını sevap olarak tahrîf etmek birkaç bakımdan doğru değildir:[170]
1- Bu tahrîf nassın açık anlamına aykırıdır. Nassın açık anlamına aykırı olan tahrîf kanıta ihtiyaç duyar. Oysa bunu gösteren herhangi bir kanıt yoktur.
2- Bu yüz, naslarda Allah-u Teâlâ'ya izâfe (nispet) edilmiş olarak geçmektedir. Allah'a izâfe edilmiş bu yüz:
- Ya kendi başına varlığa sahip olan bir şeydir.
- Ya da kendi başına varlığa sahip olmayan bir şeydir.
• Eğer kendi başına varlığa sahipse yaratılmıştır ve Allah'ın sıfatlarından değildir.
"Allah'ın evi"[171] ve "Allah'ın devesi"[172] örneklerinde olduğu gibi. Bu iki kelime (ev ve deve) Allah'a, sadece yâ bir şeyi şereflendirmek ya da mülkün ve yaratığın, mal sahibine ve yaradanına izâfesi kabilinden izâfe (nispet) edilmiştir.
• Yok eğer kendi başına varlığa sahip değilse, Allah'ın sıfatlarındandır ve yaratılmamıştır. Allah'ın ilmi, kudreti, izzeti, kelâmı, eli, gözü ve benzeri örneklerde olduğu gibi. Şüphesiz yüz de bu türden olup Allah'a izâfesi, sıfatın mevsûfa (niteliğin nitelenene) izâfesi (tamlaması) kabilindendir.
3- Sevap yaratılmış olup Allah-u Teâlâ'dan ayrıdır. Yüz ise Allah'ın sıfatlarından olup yaratılmamıştır ve O'ndan ayrı değildir. Öyleyse nasıl oluyor da yüz, sevap anlamında tefsîr edilebiliyor?!
4- Bu yüz, naslarda celâl ve ikrâm[173] ile, kendisine sığınılan bir nûru olmakla[174]ve Allah'ın yaratıklarından gözünün erdiği her şeyi yakan nûrları bulunmakla[175] nitelendirilmiştir. Bütün bu nitelikler, yüz kelimesiyle sevâbın kastedilmesine engeldir. Allah en doğrusunu bilir.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

Allah Azze ve Celle'nin İki Eli[176]

Ehl-i Sünnet ve'l- Cemâat'in görüşüne göre Allah-u Teâlâ'nın bahşetme ve nimetle açılmış iki eli vardır. Allah'ın iki eli, O'nun sâbit zâtî sıfatlarından olup kendisine yaraşır gerçek iki eldir.[177]

Allah'ın iki elinin olduğunu Kitap ve Sünnet kesin olarak göstermektedir:[178]

Kitabın kanıtlarından biri Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğudur:

"Allah iblise şöyle dedi: Ey İblis! İki elimle yarattığıma (insana) secde etmekten seni alıkoyan nedir?" (Sâd, 75)

Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in şu sözü ise sünnetin kanıtlarından sadece biridir:

"Allah'ın eli öyle doludur ki gece gündüz ondan (bağışlar ve nimetler) devamlı akar. Siz, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığından beri (eliyle) infak ettiği (verdiği) şeyleri gördünüz mü? (düşündünüz mü?) Çünkü bütün bu verdikleri bile O'nun sağ elindekileri[179] *hiçbir şekilde eksiltememiştir."* [180]

Ehl-i Sünnet Allah'ın, yaratıkların ellerine benzemeyen gerçek iki eli olduğu inancında icmâ etmiştir. Bunların anlamını kuvvet, nimet veya benzer şeylerle tahrîf etmek (değiştirmek)[181] birkaç bakımdan doğru değildir:[182]

1- Bu tahrîf, sözü hiçbir kanıt olmadan gerçek anlamından mecâzî anlamına çevirmektir.

2- Bu, Allah-u Teâlâ'ya izâfe edilerek kullanıldığı böyle bir siyakta (söz gelişinde) dilin kesinlikle kabul etmediği bir anlamdır. Çünkü Allah "iki elimle yarattığıma" buyurmuştur. Buna göre bu cümlenin "nimetimle veya kuvvetimle yarattığıma" anlamına gelmesi doğru olmaz.

3- Ellerin Allah'a izâfesi ikil bir kiple (sîgayla) geçmiştir. Oysa ne kitap ve sünnette ne de herhangi bir yerde nimet ve kuvvet ikil bir kiple Allah'a izâfe (nispet) edilmiş olarak geçmektedir. Öyleyse el, nasıl olurda nimet veya kuvvet ile açıklanır?!

4- Eğer iki el ile, kuvvet kastedilmiş olsaydı o zaman "Allah iblis'i eliyle yarattı" ve benzeri şeyler söylemek doğru olurdu ki bunları Allah hakkında söylemek olanaksızdır. Eğer böyle söylemek caiz olsaydı, Allah *"İki elimle yarattığıma secde etmene engel olan nedir?" (Sâd, 75)* dediği zaman iblis bunu delil olarak "beni de iki elinle yarattın" diye ileri sürebilirdi.

5- Allah'ın, kendisine izâfe ettiği el, bundan nimet veya kuvvetin kastedilmiş olmasını engelleyen değişik şekillerde geçmektedir. Öyle ki bazen el[183] ve avuç[184] lafzıyla, bazen Allah-u Teâlâ'nın kendine yaraşır parmakları[185] olduğunun belirtilmesi şeklinde, bazen de Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in şu sözünde olduğu gibi gökleri ve yeri eliyle tutup silkelediği şeklinde geçmektedir: *"Allah bir eliyle gökleri, diğer eliyle de yeri avuçlar sonra da onları silkeler ve 'mülkün sâhibi melik (hükümdar) benim' der."* [186]

İşte bütün bu değişik kullanımlar, el ile nimet veya kuvvetin kastedilmiş olmasına engeldir.

ONALTINCI BÖLÜM

Allah-u Teâlâ'nın İki Gözü[187]

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in görüşüne göre Allah'ın onlarla baktığı, kendisine yaraşır iki gerçek gözü vardır. Bunlar da Kitap ve Sünnet ile sâbit zâtî sıfatlarındandır.

Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğu kitabın kanıtlarından sadece biridir:[188]

"Gemi gözlerimizin önünde akıp gider." (Kamer, 14)

Sünnetten bazı kanıtlar ise Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in şu sözleridir:

"Hiç şüphesiz Rabbinizin bir gözü kör değildir (yâni şaşı değildir)." [189]

"(Rabbimiz) daralmış, ümitsiz düşmüş halinize bakar (bakar da durmadan güler)." [190]

"Allah'ın örtüsü (perdesi) nûrdur. Onu bir açıverse yüzünün nûrları, yaratıklarından gözünün erdiği (iliştiği) her şeyi yakar." [191]

Allah'ın gözleri yaratıkların gözlerine benzemeyen iki gerçek gözdür. Bunların anlamını ilim ve görme olarak tahrîf etmek (değiştirmek) birkaç bakımdan doğru değildir:[192]

1- Bu tahrîf, sözü hiçbir kanıt olmaksızın gerçek anlamından mecâzî anlamına çevirmektir.

2- Naslarda, aşağıdaki şu örneklerde olduğu gibi bu tahrîfi engelleyen ifadeler vardır:

"(Rabbimiz) size bakar."

"... Yüzünün nûrları yaratıklarından gözünün erdiği (iliştiği) her şeyi yakar."

"Şüphesiz Rabbinizin bir gözü kör (şaşı) değildir."

ONYEDİNCİ BÖLÜM

İki El ve İki Göz Sıfatlarının Geçtiği Nasların Şekilleri[193]

İki el ve iki göz sıfatları, naslarda Allah-u Teâlâ'ya izâfe edilmiş olarak üç şekilde geçer: Tekil, ikil ve çoğul.
El ve gözün tekil olarak geçtiği örneklerden birkaçı Allah-u Teâlâ'nın şu buyruklarıdır:
"Mülk elinde bulunan Allah çok kutludur." (Mülk, 1)[194]
"Benim gözümün önünde yetişesin (büyüyesin) diye..." (Tâhâ, 39)
Çoğul olarak geçtiği örneklerden birkaçı da Allah-u Teâlâ'nın şu buyruklarıdır:
"Onlar (müşrikler), ellerimizin yaptıklarından kendileri için yarattığımız hayvanları görmediler mi?" (Yâsîn, 71)
"Gemi, gözlerimizin önünde akıp gider." (Kamer, 14)[195]
İkil olarak geçtiği örnekler ise şunlardır:
Allah-u Teâlâ'nın: *"Tam tersine Allah'ın iki eli de apaçıktır." (Mâide, 64)*[196] buyruğu elin,
Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in:
"Kul namaza durduğu zaman Rahmân'ın iki gözü önünde durur." [197] sözü de gözün ikil olarak geçtiği örneklerdendir.
Bu hadis, "Muhtasaru's-Savâık" adlı eserde, Atâ'ŞEbû Hureyre kanalıyla Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'den herhangi bir kaynak göstermeden, böylece geçmektedir.[198]
İki göz sıfatı, Kur'ân'da ikil bir sîgayla geçmemektedir.
İşte, iki el ve iki göz sıfatlarının geçtiği üç şekil bunlardan ibarettir.
Bu üç şekli bağdaştırmak, aralarını bulmak için şunlar söylenebilir:
- Tekil olma, ikil ve çoğul olmaya aykırı değildir. Çünkü muzaaf olan tekil, genellik ifade ederek el veya göz sıfatlarından ister tek olsun isterse daha çok, Allah hakkında sâbit olan her şeyi kapsamına alır.
- İkil ve çoğul lafızlarla geçen kelimelerin arasını bulma hakkında ise şunlar söylenilebilir:
• "En az çok; ikidir" dersek, gösterdikleri anlamın bir olması nedeniyle gerçekte ikil ile çoğul sîga arasında hiçbir aykırılık kalmaz.
• Yok eğer meşhur olduğu üzere "en az çoğul; üçtür" dersek, o zaman ikisinin arası şöyle bağdaştırılabilir:
Çoğul kipiyle, bu kipin gösterdiği anlam olan üç ve yukarısı kastedilmemiştir. Bu kiple -ki Allah en doğrusunu bilir- ta'zîm (yüceltme, ululama) ve münâsebet yâni muzaafın (tamlayanın) muzaaf-ı ileyhle (tamlananla) olan ilişkisi kastedilmiştir. Çünkü burada muzaaf-ı ileyh (tamlanan) -ki bizim anlamında olan "nâ"dır- ile kesinlikle ta'zîm (ululama) kastedilmiştir. Böylece muzaafın, muzaaf-ı ileyhe uyması için çoğul kiple gelmesi uygun olmuştur. Çünkü çoğul (kip), tekilden ve ikilden daha çok ta'zîm (ululuk) belirtir. Eğer hem muzaaf hem de muzaaf-ı ileyhten her biri tek başına ululuk bildirirse, doğal olarak bu ikisinin birleşiminden daha da büyük bir ululuk oluşur, meydana çıkar.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

Ehl-i Sünnet'in Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın Kelâmı (Konuşması) Hakkındaki Görüşü[199]

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in üzerinde birleştiği görüşe göre Allah konuşur. Allah'ın konuşması (kelâmı), kendisine yaraşır bir biçimde O'nun hakkında sâbit olan gerçek bir sıfattır.[200]

Allah Subhânehu dilediği zaman, dilediği gibi, harf ve sesle konuşur.[201]

Allah'ın konuşması, konuşmanın cinsine göre bir zât sıfatı, ayrı ayrı sözler olarak da bir fiil sıfatıdır.

Bütün bu söylenenleri Kitap ve Sünnet açıkça göstermektedir.

Allah-u Teâlâ'nın şu buyrukları Kitabın kanıtlarından sadece birkaçıdır:

"Mûsâ belirlediğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca" (A'râf, 143)[202]

"Allah demişti ki: Ey İsa! Şüphesiz seni vefat ettireceğim ve kendime (katıma) yükselteceğim." (Âl-i İmrân, 55)

"O'na (Mûsâ'ya), Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu, fısıldaşan kimse kadar (kendimize) yaklaştırdık." (Meryem, 52)[203]

İlk ayette, konuşmanın Allah'ın dilemesine bağlı olduğunun ve ayrı ayrı sözler olarak sonradan oluştuğunun açık bir ispatı vardır.

İkinci ayette de konuşmanın harfle olduğunun açık bir kanıtı vardır. Çünkü sözün söylenmiş hali (şekli), harfleri içermektedir yâni harflerle mümkün olabilmektedir.

Üçüncü ayette ise konuşmanın sesle olduğu kanıtlanmıştır. Çünkü seslenme ve çağırma ses olmadan asla düşünülemez.

Sünnetin kanıtlarına gelince, Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in şu sözü onların sadece biridir:

"Allah-u Teâlâ: 'Ey Adem!' der. Âdem de: 'Emir buyur hemen yerine getireyim' diye cevap verir. Bunun üzerine Allah ona sesle şöyle seslenir: 'Allah, soyundan cehenneme gidecekleri seçip çıkarmanı emrediyor'." [204]

Allah Subhânehu'nun konuşması (kelâmı) lafız (söz) ve anlam olarak bir bütündür. Yoksa tek başına lafız veya tek başına anlam değildir.

İşte Allah-u Teâlâ'nın kelâmı (konuşması) hakkında Ehl-i Sünnet'in görüşü budur.[205] Bu konuda, Ehl-i Sünnet dışındakilerin görüşlerinin özetini de "Muhtasaru's-Savâıkı'l-Mürsele"[206] adlı eserden alalım:

1- Kerrâmiyye'[207]nin Görüşü: Ehl-i Sünnet'in görüşü gibidir. Ancak onlar, öncesi olmayan olayların varlığını ispat etmekten ve bunu söylemekten kaçınmak için "Allah'ın kelâmı vaktiyle yok iken sonra olmuş bir olaydır" demişlerdir.

2- Küllâbiyye'[208]nin Görüşü: Alah'ın kelâmı; kendi zâtıyla var olan, hayat ve ilim sıfatlarının gerekliliği gibi zâtı için kaçınılmaz olan bir anlamdır. O'nun dilemesine de bağlı değildir. Harfler ve sesler, Allah'ın kelâmının kendisi değil, onun bir hikâyesidir. Allah, kendi zâtıyla var olan bu anlamı göstermek için harfleri ve sesleri yaratmıştır. Allah'ın kelâmı dört anlam belirtir: Emir, nehiy (yasaklama), haber ve istihbâr.

3- Eş'ariyye'[209]nin Görüşü: Eş'arîlerin görüşü de Küllâbiyye'ninki gibidir. Yalnız Eş'arîler, Küllâbiyye'ye iki şeyde karşı çıkmışlardır:

Birincisi: Kelâmın anlamları hakkındadır ki, Küllâbiyye bunun dört anlam belirttiğini söylerler. Eş'arîler ise kelâmın tek bir anlam belirttiğini söylerler. Onlara göre haber, istihbâr, emir ve nehiyden her biri diğerinin aynıdır. Bunlar kelâmın çeşitleri değil, tersine sıfatlarıdır. Tevrat, İncil ve Kur'ân'ın her biri diğerinin aynıdır. Sadece ibâreleri (ifadeleri) değişmektedir.

İkincisi: Küllâbiyye, harflerin ve seslerin, Allah'ın kelâmının hikâyesi olduğunu söylemişlerdir. Eş'arîler ise harflerin ve seslerin Allah'ın kelâmından ibâret olduğunu yâni kelâmın kendisi olduğunu söylemişlerdir.

4- Sâlimiyye'[210]nin Görüşü: Allah'ın kelâmı, kendi zâtıyla var olan, hayat ve ilim sıfatlarının gerekliliği gibi zâtı için kaçınılmaz olan bir sıfattır. Dilemesine de bağlı değildir. Allah'ın kelâmı, bir kısmının diğer bir kısmını geçmediği, birbirleriyle birleşen harfler ve seslerdir. Örneğin besmeledeki bâ, sîn ve mîm harflerinden her biri aynı anda diğerine bitişiktir. Bununla beraber ezelden beri vardır ve var olacaktır.

5- Cehmiyye[211] ve Mu'tezile'[212]nin Görüşü: Allah'ın kelâmı, diğer yaratıklar gibi yaratılmış olup, O'nun sıfatlarından değildir. Sonra Cehmiyye'den kimi Allah'ın kesinlikle konuşmadığını söylemiş kimi de konuştuğunu kabul etmekle beraber, bunun yaratılmış olduğunu söylemişlerdir.

6- Aristo[213] Taraftarı Son Dönem Filozoflarının[214] Görüşü: Allah'ın kelâmı, faâl (etkin) akıldan (yaratıcıdan), temiz, erdemli (üstün) ruhlara, her ruhun kapasite ve kabul gücüne göre taşan bir feyizdir. Faâl akıldan, kabul güçlerine göre ruhlara

taşan bu feyiz (algı derecesine göre) ruhta birtakım tasavvurlar ve tasdikler (anlayış ve meseleler) doğurur. Hayaldeki bu tasavvurlar ve tasdikler güçlenerek düşünülen şeyleri nûrlu şekillere sokar ve kulakların duyacağı sözlerle anlatır.

7- İttihâdiyye'nin (Vahdet-i Vücûtçuların)[215] Görüşü: Varlığın (vücûdun) birliğini, bir olduğunu söyleyen bu gruba göre varlıkta bulunan her kelâm (söz) Allah'ın kelâmıdır. Nitekim onlardan biri[216] şöyle demiştir:

Varlık âlemindeki her söz, O'nun kelâmıdır.
Bizim için nazmı da, nesri de birdir.[217]

Bu sözlerin hepsi, Kitap, Sünnet ve Aklın gösterdiği kanıtlara aykırıdır. Allah'ın ilim ve hikmet lutfettiği kimse bunu anlar.

FASIL

Kur'ân, Allah'ın Kelâmıdır[218]

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in görüşüne göre, Kur'ân, Allah'ın kelâmıdır, indirilmiştir, yaratılmamıştır.[219] O'ndan başlamıştır ve O'na dönecektir. Allah, Kur'ânla gerçekten konuşmuş, onu Cebrâil'e iletmiş, Cebrâil'de onu Muhammed *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in kalbine indirmiştir.[220] Bütün bu söylenenleri Kitap ve Sünnet kanıtlamaktadır:

Kitap'tan bazı kanıtlar, Allâh-u Teâlâ'nın şu buyruklarıdır:

"Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver." (Tevbe, 6). Yâni Kur'ân'ı dinleyinceye kadar.

"Bu mübârek kitabı sana indirdik" (Sâd, 29)

"Onu (Kur'ân-ı), Rûhu'l-Emîn (Cebrâil) uyarıcılardan olasın diye, apaçık arap diliyle, senin kalbine indirmiştir." (Şuarâ, 193-195) [221]

Sünnet'ten bazı kanıtlar da şunlardır:

Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*, Mekke'de hac mevsiminde kendisini insanlara sunarken şöyle söylemişti: *"Rabbimin kelâmını (sözünü) bildirebilmem için acaba beni kendi kavmine götürecek bir adam yok mu? Çünkü Kureyş, Rabbim Azze ve Celle'nin kelâmını bildirmemi önledi."* [222]

Yine Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*, el-Berâ b. 'Âzib[223] *-Radıyallâhu anh-*'e şöyle demiştir:

"Yatağına yatacağın zaman (namaz için abdest aldığın gibi abdest al. Sonra sağ yanın üzerine yat ve) şöyle de: Allahım! Nefsimi (canımı) sana teslim ettim, yüzümü sana döndüm, işimi sana havâle ettim ve sırtımı sana dayadım. Ümit ve korku sanadır. Sığınılacak ve dayanılacak, ancak sensin. İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine iman ettim." [224]

'Amr b. Dînâr'[225]da şöyle demiştir:

"Yetmiş yıldan beri içinde bulunduğum insanların hep şunu söylediklerini duyarım: 'Allah yaratandır. O'nun dışındaki herşey yaratılmıştır. Yalnız Kur'ân hariç. Çünkü Kur'ân, Allah'ın kelâmı olup yaratılmamıştır. O'ndan başlamış ve O'na dönecektir."[226]

"O'ndan başlamıştır" sözünün anlamı şudur: Kur'ânla konuşmaya başlayan Allah'tır. Yâni onunla ilk ve başlangıç olarak konuşan O'dur. Bu sözde, Allah Kur'ân'ı kendi dışında yarattı diyen Cehmiyye'ye cevap (reddiye) vardır.

"O'na dönecektir" sözü ise, iki anlam taşıyabilir:

1- Kur'ânla konuşma sıfatı Allah'a döner. Buna göre Allah'tan başka hiç kimsenin Kur'ânla konuştuğu nitelendirilmesine kalkışılamaz. Çünkü Kur'ânla konuşan Allah'tır. Konuşmak da konuşanın bir sıfatıdır.

2- Bazı eserlerde geldiği gibi Kur'ân Allah-u Teâlâ'ya kaldırılacaktır: *"Muhakkak Kur'ân mushaflardan ve gönüllerden (silinip) kaldırılır."* [227] Bu da -ki Allah en doğrusunu bilir- insanlar Kur'ân ile ameli bırakıp ondan tamamen yüz çevirdikleri zaman olacak, şerefinin korunması için Kur'ân insanlardan Allah'ın katına kaldırılacaktır.[228] Yardım istenecek ancak Allah'tır.

FASIL

Lafız ve Melfûz (Sözün Kendisi ve Söylenilen Şey)

Bu bölümde kelâm,[229] Kur'ân ile ilgilidir. Daha önce Kur'ân'ın, Allah'ın kelâmı olup yaratılmamış olduğu geçmişti. Acaba Kur'ân'ın lafzı yaratılmıştır veya yaratılmamıştır dememiz doğru olur mu? Yoksa bu konuda susmak mı gerekir?

Bu soruya cevap olarak şunlar söylenilebilir:

Bu konuda olumlu ya da olumsuz bir söz genellemesinde bulunmak doğru değildir. Ancak bu konuda ayrıntılı bir açıklama yapmak gerekirse şunlar söylenilir:

- Eğer lafız ile kulun kendi fiili olan telaffuzu, konuşması kastedilmişse, bu yaratılmıştır. Çünkü hem kul, hem de fiili yaratılmıştır.[230]
- Yok eğer lafız ile söylenilenin kendi kastedilmişse, bu Allah'ın kelâmı olup yaratılmamıştır. Çünkü Allah'ın kelâmı O'nun kendi sıfatlarındandır. Sıfatları da yaratılmamıştır.[231]

İmam Ahmed'in (Allah kendisine rahmet etsin) şu sözü bu ayrıma işaret etmektedir: "Kim benim Kur'ân'ı telaffuz etmem yaratılmıştır der ve bununla Kur'ân'ı kastederse o Cehmî'dir."[232]

İmam Ahmed'in "bununla Kur'ân'ı kastederse" sözü, o kişinin; bu sözüyle Kur'ân'ı değilde kendi fiili olan telaffuzunu kasdetmesi durumunda Cehmî olmayacağını gösterir.[233] Allah en doğrusunu bilir.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

Ta'tîl Düşüncesinin Ortaya Çıkışı ve Bunun Kaynağı

Ta'tîl düşüncesinin kökü, her ne kadar tâbiîn döneminin sonlarında kendini göstermişse de, asıl bir akım olarak bu düşünce, ancak faziletli çağlar olan Sahâbe, Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den sonra yayılmıştır.

Ta'tîl'den ilk söz eden el-Ca'd b. Dirhem[234] olmuştur. O, "Allah İbrâhim'i dost edinmedi, Mûsâ ile de konuşmadı" dediği için Hişâm b. Abdülmelik'in[235] Irak valisi olan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî[236] tarafından öldürülmüştür. Hâlid, Ca'd'ı bağlı olarak bayram namazının kılındığı yere götürmüş, sonra da halka hitaben şunları söylemiştir: "Ey İnsanlar! Kurbanlarınızı kesiniz. Allah kurbanlarınızı kabul etsin. Ben de Ca'd b. Dirhem'i kurban edeceğim. Çünkü O, Allah'ın İbrâhim'i dost edinmediğini, Mûsâ ile de konuşmadığını ileri sürmektedir." Daha sonra minberden inmiş ve Ca'd'ı kesmiştir.[237] Bu olay, hicrî 119 yılı, kurban bayramında olmuştur.[238]

İbnu'l-Kayyim[239] (Allah kendisine rahmet etsin) "en-Nûniyye"[240] adlı eserinde bu konuda şöyle diyor:

Bundan dolayı Ca'd'ı kurban etti,
Kurbanların kesildiği gün (Hâlid) el-Kasrî.
Çünkü O, demişti ki: İbrahim Allah'ın dostu değildir.
Hayır! Mûsâ'da Allah'ın kendisiyle konuşup O'na yaklaştığı değildir.
Her sünnet sahibi, bu kurbana teşekkür etti.
Senin ecrin Allah'a aittir ey kurban kardeşim!

Sonra bu düşünceyi Ca'd'dan kendisine Cehm b. Safvân[241] denilen bir adam aldı. "el-Cehmiyyetü'l-Muattıla"[242] mezhebi de zaten bu adama nispet edilir. Çünkü bu görüşü O yaymıştır. Cehm'i, hicrî 128 yılında Merv'de Nasr b. Seyyâr'ın[243] güvenlik güçlerinin başı olan Sâlim b. Ahvez[244] öldürmüştür.[245]

İkinci yüzyıl dolaylarında Yunanca ve Rumca kitaplar Arapça'ya çevrildi. Böylece bu düşünce müslümanların başına iyice belâ olmaya ve etki gücünü iyice arttırmaya başladı.[246]

Üçüncü yüzyıl dolaylarında ise Bişr b. Gıyâs el-Merîsî[247] ve yandaşları tarafından Cehmiyye'nin görüşü yayıldı. Alimler Gıyâs ve yandaşlarının kınanması hususunda birleşmiş, çoğu da onların küfrüne ya da sapıklığına hükmetmiştir.

Osmân b. Saîd ed-Dârimî,[248] Merîsî'ye reddiye olarak "Nakzu Osmân b. Saîd ale'l-Kâfiri'l-Anîd fîme'fterâ alallâhi mine't-Tevhîd" adında bir kitap yazmıştır. Bilgi ve adaletle bu kitabı okuyan, bu ta'tîlcilerin kanıtlarının ne kadar zayıf, hatta ne kadar bâtıl (geçersiz) olduğunu anlar. Râzî,[249] Gazzâlî,[250] İbn Akîl[251] ve diğerleri gibi son dönem âlimlerinin birçoğunun sözlerindeki te'vîller de Bişr'in te'vîllerinin aynısıdır.

• Ta'tîl düşüncesinin kaynağı, Yahûdiler, müşrikler, Sâbiîler[252] ve filozofların sapıklarıdır. Söylendiğine göre, Ca'd b. Dirhem bu görüşünü Ebân b. Sem'ân'[253]dan, O da Tâlût'[254]tan, O'da Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'e büyü yapan Lebîd b. el-A'sam[255] adlı bir Yahûdi'den almıştır.[256]

Yine söylendiğine göre Ca'd, Sabiîler ve filozoflardan pek çok kimsenin bulunduğu Harrân yöresinde yetişti.[257]Kuşkusuz çevrenin insanın inanç ve ahlakında güçlü bir etkisi vardır.

Yukarıda adları geçen sıfat inkarcılarının görüşüne göre Allah'ın subûtî (olumluluk bildiren) sıfatları yoktur. Çünkü onların sanısına göre olumluluk sıfatları, Allah'ın yaratıklarına benzemesini gerektirir. Onlar sadece Allah'ın, selbî (olumsuzluk) veya izâfet belirten veya da ikisinin (olumsuzluk ve izâfet belirten) birleşiminden oluşan sıfatlarını kabul ederler.

- Olumsuzluk Sıfatları, Allah Azze ve Celle'ye yaraşmayan işlerin olmadığını (yâni onların yokluğunu) gösteren sıfatlardır. Örneğin onlara göre "Allah birdir" sözü, hem sayısal bir değerle veya sözle Allah hakkında bir bölünme gerçekleşmesinin hem de O'nun bir ortağı bulunmasının olanaksızlığı anlamındadır.

-İzâfet Sıfatları ise, bunlar Allah'ın sâbit sıfatlarıdır şeklinde, Allah'ın bunlarla nitelendirilemeyeceği sıfatlardır. Fakat bunların başkalarına izâfetine göre Allah bunlarla nitelendirilebilir. Allah-u Teâlâ hakkında söyledikleri şu söz gibi: Allah, eşyanın O'ndan çıkmasına (vuku bulmasına) göre bir başlangıç ve güçtür. Yoksa O'nun sâbit bir sıfatı olmasına göre -ki bu, başlamak ve güçlü olmaktır- bir başlangıç ve güç değildir.

- Olumsuz ve izâfî sıfatların birleşiminden oluşan sıfatlar da bir bakımdan olumsuz, bir bakımdan da izâfet sıfatıdırlar. Allah-u Teâlâ hakkında söyledikleri şu söz gibi: Allah evveldir (öncesi olmayan ilktir). Evvel sıfatı, Allah'ın sonradan oluşunun imkansızlığına göre olumsuz, eşyanın O'ndan sonra var oluşuna göre de izâfîdir.

Bütün bunlar, sıfat inkarcılarının düşünce ve görüşlerinin kaynağı olduğu halde nasıl oluyor da bir mü'minin veya aklı başında birinin nefsi, bunları olduğu gibi almayı ve Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve sâlihlerin yolunu[258] bırakmayı güzel ve hoş görebiliyor? Anlamak mümkün değil.

YİRMİNCİ BÖLÜM

Allah'ın Sıfatlarını Kabul Edip Etmeme Konusunda Sıfat İnkarcılarının Metodu (Yolu)

Sıfat inkarcıları, Kitap ve Sünnet'e uygun olup olmadığına bakmadan Allah'ın sıfatlarından akıllarının; ispatını gerekli gördüklerini kabul etme, inkarını gerekli gördüklerini de reddetme konusunda birleşmişlerdir. Onların Allah'ın sıfatlarını kabul etme ya da reddetmelerinin yolu akıldır.

Sonra onlar, aklın kabulünü ya da reddini gerekli görmediği sıfatlarda ayrılığa düşmüşlerdir. Çoğu bu sıfatları kabul etmeyerek bunlara mecâzî anlam vermeyi uygun görmüş kimileri de bunlar hakkında hiçbir şey söylemeden bunların ilmini Allah'a bırakmışlar, ancak bunu yaparlarken bunların sıfatlardan herhangi bir şeyi gösterebileceğini (belirtebileceğini) de kabul etmemişlerdir.

Onlar bu yolla, aklî delillerle naklî delillerin arasını bulduklarını ileri sürmüşlerdir. Fakat onlar bu hususta yalan söylemişlerdir. Çünkü aklî ve naklî deliller Allah'ın kemâl (olgunluk) sıfatlarını ispat etmede ittifak halindedirler. Allah'ın sıfatlarından Kitap ve Sünnet'te gelenlerden hiçbiri, her ne kadar akıl bunların ayrıntılarını idrak edip kavramaktan âciz kalmış olsa bile kesinlikle akla aykırı değildir.

Bu sıfat inkarcılarının izledikleri metod (yol), Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerin metoduna (yoluna) ne kadar da benzemektedir:

"Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Aslında tâğûtu inkar etmekle emrolundukları halde, yine de onun önünde muhakeme olunmak (onu hakem tutmak) istiyorlar. Oysa şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor. Onlara: 'Allah'ın indirdiğine ve Rasûl'e gelin' denildiği zaman, o münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün. Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince hemen, biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik diye yemin ederek sana nasıl gelirler?!" (Nisâ, 60-62)

Sıfat inkarcıları birkaç bakımdan ayette nitelenen kimselere benzerler:

1- Her iki grupta Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in getirdiklerinin hepsini kabul etmedikleri halde O'na indirilene iman ettiklerini ileri sürerler.

2- Bu sıfat inkarcıları, Allah'ın kemâl (olgunluk) sıfatlarının ispatına ilişkin Kitap ve Sünnet'in getirdiği şeyleri kabule davet edilseler yüz çevirir ve sakınırlar. Tıpkı Allah'ın indirdiğine ve Peygamberin buyruğuna gelin dendiği zaman yan çizen, yüz çeviren o münafıklar gibi.

3- Bu sıfat inkarcılarının, onları taklid ettikleri ve peygamberlerin getirdiklerinden üstün tuttukları tâğûtları vardır. Anlaşmazlık durumunda Kitap ve Sünnet'i değil, onları hakem tutmak isterler. Tıpkı tâğûtu inkar etmekle emrolundukları halde, yine de onu hakem tutmak isteyen o münafıklar gibi.

4- Bu sıfat inkarcıları izledikleri bu yolla güzel bir iş yapmak ve akıl ile nakli bağdaştırmak istediklerini ileri sürmüşlerdir. Tıpkı sadece iyilik ve uzlaşma istediklerinden dolayı yemin eden o münafıklar gibi.[259]

Sıfatları iptal eden yâni anlamlarını boşaltan herkes, bâtılı içinde gizlenir, hakkın yanında görünür. Üstelik bâtılını, onlarla süsleyerek gizlediği bâtıl davalar ileri sürer. Fakat Allah'ın kendisine ilim, anlayış, hikmet ve iyi niyet bahşettiği kimseye, ne bâtıl karışık gelir ne de yalancı davalar ona gizli kalır. Yardım istenecek ancak Allah'tır.

FASIL

Sıfat İnkarcılarının Metodundan Doğan Bâtıl Sonuçlar
Sıfat inkarcılarının metodundan şöyle birtakım bâtıl sonuçlar doğar:
1- Bu metoda göre Kitap ve Sünnet küfür söylemiş ve açıkça bu küfre insanları davet etmiştir. Çünkü Kitap ve Sünnet, bu inkarcıların ispatını teşbîh ve küfür saydıkları Allah'ın sıfatlarının ispatıyla doludur.
2- Kitap ve Sünnet hakkı açıklamamıştır. Çünkü sıfat inkarcılarına göre hak, bu sıfatları reddetmektir (kabul etmemektir). Kitap ve Sünnet'te ise Allah'ın olgunluk sıfatlarının reddedilmesini (kabul edilmemesini) gösteren ne nassen[260] ne de zâhiren[261] bir hüküm vardır.
İşin garibi, bu akıllı görünüp bilgiçlik taslayanların, bu bâtıl iddialarını:[262]
"Hiç O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun?" (Meryem, 65)
"O'nun hiçbir dengi yoktur." (İhlâs, 4) gibi ayetlerden çıkarmaya çalışmalarıdır.
Aklı başında olan herkes bilir ki, bu tür naslardan kastedilen, Allah-u Teâlâ'nın kemâlini (mükemmelliğini) ve sıfatlarının benzersizliğini ispatlamaktır. Bunlarla, Allah'ın sıfatlarının olmadığının kastedilmiş olması imkansızdır. Çünkü kuşkusuz bu tür sözlerle, Allah'ın sıfatlarının olmadığını insanlara göstermeye çalışan kimse, ya kasdını gizlemek için sözünü üstü kapalı söylemiştir yahut yalan söylemiştir ya da gerçeği açıklamaktan âciz kalmıştır. Bütün bu işler, Allah'ın ve Rasûlü *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in sözleri hakkında olanaksızdır. Çünkü onların sözleri, anlatım ve kasdetmenin en mükemmel biçimini içermektedir. Bu sözlerle kastedilen, asla kulların haktan sapmalarını ve gerçekleri görmelerini engellemeyi istemek değildir. Allah ve Rasûlü'nün sözlerinde, anlatım ve dilin en iyi biçimde kullanılması bakımından hiçbir eksiklik yoktur.
3- İslama girmede öne geçen ilk muhacirler ve ensâr ile onlara güzelce uyanlar ya bâtılı söylemiş ve hakkı gizlemişlerdir ya da bu hususta câhildirler. Çünkü bu sıfat inkarcılarının bâtıl saydıkları Allah'ın kemâl (olgunluk) sıfatlarının ispatına ilişkin pek çok nass onlardan tevâtüren nakledilmiştir. Onlar, bu sıfat inkarcılarının hak saydıkları sıfatları reddetmeye ilişkin herhangi bir şeyi bir kez dahi olsun söylememişlerdir. Öyleyse çağların en hayırlısı ve ümmetin en üstünü olan kimseler hakkında bunları söylemek mümkün değildir.
4- Kemâl (olgunluk) sıfatları Allah'tan kaldırılınca O'nun, eksik sıfatlarla nitelendirilmiş olması gerekir. Çünkü dış evrende var olan her şeyin muhakkak bir sıfatının olması gerekir. Eğer ondan kemâl sıfatları kaldırılırsa onun eksik sıfatlarla nitelendirilmiş olması gerekir. Böylece iş dönüp dolaşarak sıfat inkarcılarının tersine döner ve kaçtıkları şerrin içine düşüverirler.

FASIL

Sıfat İnkarcılarının Dayandıkları Şüpheler

Sıfat inkarcıları, birtakım bâtıl şüphelere[263] dayanırlar. Bu şüphelerin geçersizliğini, Allah'ın doğru ilim ve sağlıklı anlayış bahşettiği herkes bilir.

Sıfat inkarcılarının genel olarak dayandıkları şüpheler şunlardır:

1- Yalan dâvâ: Kişinin sözüyle ilgili icmâ iddiasında bulunması veya kendi sözünün; gerçeğin ta kendisi olduğunu veyahut araştırmacıların sözleriyle tam bir uygunluk gösterdiğini ya da hasmının sözünün icmâya aykırı olduğunu vb. şeyleri ileri sürmesi gibi.

2- Fâsid (Bozuk) kıyastan oluşan şüphe: Sıfat inkarcılarının; "Allah'ın sıfatlarını ispat etmenin teşbîhi gerektireceğini, çünkü sıfatların birer âraz[264] olduklarını, ârazlarında ancak cisimle var olabileceğini, cisimlerin ise birbirlerine benzediklerini" söylemeleri gibi.

3- Allah-u Teâlâ'ya nispeti doğru olanla olmayan anlamlar arasındaki birtakım ortak kelimelere takılmak: Cisim,[265] yer tutma[266] ve cihet (yön)[267] gibi. Onlar bu mücmel kelimelerin[268] Allah'tan nefyini (reddini) mümkün kılmak için Allah'ın sıfatlarını inkara varırlar.

Sonra onlar bu şüpheleri öyle süslü, öyle uzun, öyle garip ibarelerle insanların önüne sürerler ki, câhil kimse; süslere bürünmüş sözler nedeniyle bu şüphelerin gerçek olduğunu sanar. Oysa bu kimse konuyu iyice incelemiş olsaydı, bütün bunların kendisi için birer bâtıl şüphe olduğunu anlardı. Nitekim bir şiirde şöyle denmiştir:

"Birbiriyle çelişen saçma sapan deliller,
Tıpkı (kırılmaya mahkum) cam gibi aynen.
Gerçek (hak) sanırsın onları sen,
Oysa kırılacaktır elbet,
Her kırılmaya elverişli olan."[269]

Bu sıfat inkarcılarına birkaç bakımdan cevap vermek mümkündür:

1- Şüphe ve delillerinin çelişikliği: Öyle ki, ispat ettikleri her şeyde, reddettikleriyle ilgili olarak kaçtıkları şeyin eşini, benzerini getirmeleri gerekir.

2- Sözlerinin çelişiklik ve karışıklığının açıklanması: Öyle ki, sıfat inkarcılarından bir grubun aklın yasak olarak gördüğü bir şeyi, öteki grup, aklın bir gereği olarak görür. Daha buna benzer başka örnekler de vardır. Hatta bunun daha da ötesinde, sıfat inkarcılarından biri, aklın bir gereği olduğunu ileri sürdüğü bir sözün, daha sonra başka bir yerde tersini söyleyebilmektedir.

Sözlerin kendi içindeki çelişikliği, onların bozukluğunu gösteren en güçlü kanıtlardandır.

3- Sıfat inkarcılarının inkarının birtakım bâtıl sonuçlar (gerekler) gerektirdiğinin açıklanması. Çünkü sonucun bozukluğu sebebin de bozukluğunu gösterir.

4- Sıfatlar hakkında gelen naslar, te'vîl anlamı taşımaz. Eğer bunlardan bir kısmı te'vîl anlamı taşımış olsa bile bu, açık anlamın kastedilmiş olmasına engel değildir. Böylece sözün açık anlamına yönelme gereği belirlenmiş oldu.

5- Sıfatlarla ilgili bu meselelerin geneli, İslam dininden zorunlu olarak bilindiği gibi bizzat Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-* tarafından getirilmiştir. Bunların te'vîl edilmesi, Karâmita[270] ve Bâtıniyye'[271]nin namaz, oruç, hac v.b. ibadetleri te'vîl etmeleriyle aynı konum ve eş değerdedir.[272]

6- Kuşku ve şehvetlerden uzak olan sarîh akıl (sağduyu), nasların getirdiği Allah'ın sıfatlarını imkansız görmez. Tersine, her ne kadar naslarda akılların anlamaktan ve etraflıca kavramaktan âciz kaldığı bazı ayrıntılar varsa da sağduyu, ayrıntılara girmeden genel olarak Allah'ın kemâl sıfatları olduğunu gösterir.

Sıfat inkarcılarının en büyük düşünürleri, aklın; ilâhî konuların genelinde kesin ilme ulaşmasının mümkün olmadığını itiraf etmişlerdir. Buna göre bu konuları peygamberlik pınarından herhangi bir tahrîfe (değiştirmeye, çarpıtmaya) kaçmadan olduğu gibi alıp kabul etmek gerekir. Allah en doğrusunu bilir.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

Ta'tîlci ve Temsîlci Gruplardan Her Biri Ta'tîl ve Temsîli Bir Arada Toplamışlardır

Ta'tîlci (Muattıl): Cehmiyye, Mu'tezile, Eş'ariyye ve benzerleri gibi Allah'ın isim ya da sıfatlarından herhangi bir şeyi reddedendir.

Temsîlci (Mümessil): İlk Râfızîler ve benzerleri gibi Allah'ı yaratıklarına her bakımdan benzetmek sûretiyle O'nun hakkında sıfatlar saptayandır.

İşin doğrusu her ta'tîlci aynı zamanda temsîlcidir. Her temsîlci de aynı zamanda ta'tîlcidir.

• Ta'tîlcilerin ta'tîli açıktır. Temsîli de şöyledir: O, sıfatları ispat etmenin teşbîhi gerektireceğine inandığından dolayı sıfatları ta'tîl etmiştir. İşte bundan kaçmak için sıfatları inkar etmeye başlamıştır. O halde önce temsîl etmiştir sonrada ta'tîl.

• Temsîlciye gelince bunun temsîli açıktır. Ta'tîli de üç bakımdandır:

1- Nassı, gösterdiği anlamdan başka bir anlama çevirmek sûretiyle, onunla sıfatı ispat ettiği nassın kendisini ta'tîl etmiştir. Çünkü nass, Allah'ın yaratıklarına benzediğini değil, kendisine yaraşır sıfatı olduğunu gösterir.

2- Allah'ı yaratıklarına her bakımdan benzettiği zaman *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" (Şûrâ, 11), "O'nun hiçbir dengi yoktur" (İhlâs, 4)* gibi Allah'ın yaratıklarına benzemediğini gösteren her nassı ta'tîl etmiş olur.

3- Allah'ı yaratıklarına benzettiği zaman, her bakımdan mükemmel olan Rabbi, eksik yaratıklara benzeterek Allah için gerekli olan kemâli (mükemmelliği) ta'tîl etmiş olur.

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

Selefin Kelâm İlminden Sakındırması[273]

Kelâm ilmi; kelâmcıların bulup geliştirdikleri, Kitap ve Sünnet'in getirdiklerinden yüz çevirmelerine neden olan yöntemlerle dinin inanç esaslarına ilişkin sonradan uydurdukları her şeydir.

Şüphe ve kuşkulara neden olduğu için, selefin kelâm ilminden ve kelâmcılardan sakındıran sözleri çeşitlilik göstermektedir:

-Nitekim İmam Ahmed şöyle demiştir:

"Kelâmcı (kelâm ilmiyle uğraşan) asla kurtuluşa ermez."[274]

- İmam Şâfiî[275] ise şöyle demiştir:

"Kelâmcılar hakkındaki hükmüm şudur: Hurma dallarından yapılmış çubuklarla ve terliklerle dövülmeli, sonra da aşiret aşiret, kabile kabile dolaştırılıp: 'İşte Kitap ve Sünnet'i bırakıp da kelâm ilmine yönelenin cezası budur' denilir."[276] [277]

Aslında kelâmcılar, bir yandan Allah'a tevbe etmeleri ve başkalarının onların görüşlerine uymalarını önlemek için, İmam Şâfiî'nin söylediği bu cezayı gerçekten haketmektedirler. Öte yandan da kendilerini, şaşkınlık kapladığından ve şeytan ayarttığından dolayı onlara rahmet ediyor ve acıyoruz. Bununla beraber onları sınadığı belâdan bizi koruyan Allah'a hamdediyoruz.

Öyleyse onlara iki açıdan bakmaktayız:

• Din açısından bakış: Bu açıdan baktığımız da onları terbiye ediyor ve görüşlerini yaymalarını önlüyoruz.

• Kader açısından bakış: Bu açıdan baktığımızda da onlara acıyor, onlar için Allah'tan kurtuluş diliyor ve bizi onların durumundan koruyan Allah'a hamdediyoruz.

Sapıtmalarından en çok korkulan kişiler, kelâm ilmine girip sonuna kadar varamayan yâni bu ilmin içyüzünü tam öğrenemeyenlerdir. Öyle ki, kelâm ilmine hiç girmeyen selâmettedir. Sonuna kadar varıp içyüzünü iyice öğrenen de, daha önce bazı büyüklerinin[278] de başından geçtiği gibi sırf kelâm ilminin bozukluğunu anladığı için Kitap ve Sünnet'e döner. Asıl tehlike de doğru yoldan çıkıp işin gerçeğini (kelâm ilminin içyüzünü) anlayamayan kimse üzerinde kalır.

Yazar İbn Teymiyye (Allah kendisine rahmet etsin) bu fetvâsında (kitabında) kelâmcılardan bu konuyla ilgili olarak konuşanlardan pek çok söz naklettikten sonra şunu söylemiştir: "Gerçi Kitap, Sünnet ve selefin sözleri yanında başka sözlere ihtiyacımız yoktur. Fakat insanların pek çoğu; bazı kelâmcı gruplara mensup oldukları, başkalarına değil sadece onlara iyi niyet besledikleri ve bu konuda başkalarının eremedikleri gerçeklere onların erdiklerini sandıkları için, getirdikleri her ayetin ardından mutlaka onların sözlerinden bir şey de nakletmeyi gerekli görmüşlerdir."[279]

Daha sonra şöyle demiştir: "Sözlerini naklettiğimiz kelâmcıların ve başkalarının, bu konu ve başka konularda dediklerinin hepsini söylüyor (kabul ediyor) değiliz. Fakat gerçek onu söyleyen herkesten kabul edilir."[280]

Yazar (Allah kendisine rahmet etsin) bu sözleri nakletmesindeki amacını, kimden gelirse gelsin hakkın beyânı ve bu gruplara kendi önderlerinin sözlerinden delil getirilmesi olarak açıklamıştır. Allah en doğrusunu bilir.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Allah'a ve Ahiret Gününe İman Konusunda Doğru Yoldan Sapan Gruplar

Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in, sahâbîlerinin ve onlara güzelce (ihsanla) uyan tâbiîn'in yolu, ilim ve amel bakımından dosdoğru yol üzeredir. Bunun böyle olduğunu ilim ve adaletle araştıran herkes bilir. Onlar Allah'a ve ahiret gününe (metafizik konulara) imanı en güzel şekilde gerçekleştirmişler ve bu yolun gerçekten hak bir yol olduğunu ikrar etmişlerdir. Onlar, işlerinde Allah için samimi oldukları gibi O'nun şerîatine (yoluna) de kesinkez uymuşlardır. Asla şirke, bid'ate, tahrîfe ve yalanlamaya sapmamışlardır.

Ancak onların yollarından sapanlar üç grupturlar: Tahyîl ehli (tahyîlciler), te'vîl ehli (te'vîlciler) ve techîl ehli (techîlciler).

• Tahyîl Ehli (Sembolistler: Hayallendirmeciler, Canlandırmacılar): Bunlar, filozoflar, Bâtınîler ve onların yolundan giden kelâmcılar ve başkalarıdır.

Bunların görüşlerinin gerçeği, Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili konularda peygamberlerin getirdikleri şeylerin, aslında fiilen gerçeği olmayan birtakım semboller (örnekler) ve hayallendirmeler (canlandırmalar) olmasıdır. Bu naslarla kastedilen sadece genelin ve insanların çoğunluğunun bunlardan faydalanmasıdır. Çünkü insanlara "sizin, büyük, güçlü, merhametli, kahredici bir Rabbiniz vardır, önünüzde de dirileceğiniz, dünyadayken yaptığınız işlerin karşılığını göreceğiniz bir gün vardır" vb. şeyler dendiği zaman, onlar arzu edilen yol üzerinde dosdoğru olurlar. Onlara göre bu inancın bir gerçeği olmasa bile yine de insanlara yararı vardır.

Sonra bunlar da (tahyîl ehli) yine kendi aralarında Aşırılar ve Aşırı Olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılmışlardır:

Aşırılar, peygamberlerin Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili işlerin hakîkatlerini bilmediklerini, ilahiyat filozoflarından ve evliyâ sandıkları kişilerden bazılarının ise bu hakîkatleri bildiklerini ileri sürmüşlerdir. Yine bunlar, filozofların içinde, Allah'ı ve ahiret gününü, insanların en iyi bilenleri peygamberler olduğu halde, peygamberlerden daha iyi bilenlerin bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

Aşırı Olmayanlar ise, peygamberlerin, Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili işlerin hakîkatlerini bildiklerini (yâni bunların olmadığını) ancak insanların yararının gözetilmesi için gerçeği olmayan birtakım hayâli canlandırmalarda bulunduklarını ileri sürerler. Bunlar çoğunlukla en büyük ve en önemli konularda peygamberlerin yalanlarını içeren bir yolla insanların yararının gözetilip sağlanabileceği iddiasında bulunmuşlardır.

Buna göre birinci grup (aşırılar), Peygamberleri câhillikle, ikinci grup (aşırı olmayanlar) ise hainlik ve yalancılıkla suçlamışlardır.

İşte bu, tahyîlcilerin Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili konulardaki görüşleridir.

Amellere ilişkin görüşlerine gelince: Bunlardan kimi amelleri, herkesin (yapmakla) emredildiği gerçekler olarak kabul eder. Kimileri de amelleri seçkinlerin (hassanın) değil genelin (ammenin) emredildiği birtakım hayâli canlandırmalar ve semboller olarak görür. Nitekim namazı, kendi sırlarını bilmek, orucu kendi sırlarını gizlemek, haccı şeyhlerine sefer etmek (gitmek) v.b. şeklinde te'vîl ederler. Bu sapıklar, İsmâiliyye[281] ve Bâtıniyye gibi sapık fırkalara mensupturlar.

Bunların görüşlerinin (ve sözlerinin) bozukluğu, duyu, akıl ve şerîat (din) yoluyla zorunlu olarak bilinmektedir. Bizler Allah'ın varlığı ve sıfatlarının mükemmelliğini gösteren sayısız ayetlere (deliller, belgeler, ibretler) tanık olmaktayız. Nitekim bir şiirde şöyle denilmiştir:

Her bir şeyde vardır, O'na bir ayet
O'nun (varlık) ve birliğine eder delâlet.[282]

Kâinatta cereyan eden bu düzenli olayların, hikmet sahibi, herşeye güç yetiren ve onları idare eden bir varlık olmadan meydana gelmesi mümkün değildir.

Bütün dinler ahiret gününe imanın gereğini söylemiştir. Allah'ın apaçık hikmeti de bunu gerektirir. Ahiret gününe imanı, büyüklük taslayan veya deliden başkası inkar etmez.

Tahyîlcilere cevap (reddiye) vermek için fazla bir söze ihtiyaç yoktur. Zaten insanların onlara karşı olan nefretleri açıkça bilinmektedir.

• Te'vîl Ehli (Te'vîlciler): Bunlar da Cehmiyye, Mu'tezile ve onların taraftarlarından oluşan kelâmcılardır. Görüşlerinin gerçeği (esası) şudur:

Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in bildirdiği sıfat naslarının açık anlamı kastedilmemiştir. Tersine bunlardan asıl kastedilen, peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in bildiği ancak akıllarıyla düşünüp bulsunlar diye insanlara bıraktığı açık anlamlara aykırı (mecâzî) anlamlardır. Onlar böylece nasların açık anlamlarını, açık anlamlarına aykırı (mecâzî) anlamlara çevirmeye uğraşırlar. Onların bundan amacı, akıllarını sınamak, sözü açık anlamından çevirerek dilin ender

görülen şekillerine (şâz) ve garip anlamlarına indirgemek için harcadıkları çabadan dolayı çektikleri zahmetin karşılığında daha çok sevap alacaklarına olan inançlarıdır.
Oysa ki onlar, insanların en çok karışıklığa, en çok çelişkiye düşenleridir. Çünkü onların, te'vîli mümkün olan sözle, olmayan sözü ayırdedecek ve bununla kastedilen asıl anlamı belirleyecek sâbit bir kuralları yoktur.
Sonra onların ileri sürdükleri anlamların çoğu, konuşanın durumundan ve sözünün gelişinden, onun bu anlamı, onların te'vîl ederek belirledikleri anlamda kullanmadığı anlaşılır.
Bunlar kendilerini sünnetin yardımcıları olarak gösterir, Allah'ı eksikliklerden tenzîh perdesi arkasına gizlenirler. Oysa ki Allah-u Teâlâ, şüphelerini reddetmek ve delillerini suratlarına çarpmak sûretiyle onların perdelerini yırtmıştır.
Te'vîlcileri reddetmek için herkesten çok Şeyhu'l-İslâm (İbn Teymiyye) ve başkaları uğraş göstermişlerdir.[283] Çünkü te'vîlciler, Sünnet yardımcıları olarak göründüklerinden dolayı doğal olarak insan, başkalarından çok onların sözlerine aldanabilir.

BÖLÜM

Te'vîlcilerin Ahirete ilişkin Naslar Hakkındaki Görüşleri

Onların bu konudaki görüşü, ahiretle ilgili naslara, herhangi bir te'vîle kaçmadan gerçeği üzere olduğu gibi iman etmektir.

Sıfatlara ilişkin naslarda te'vîlcilerin görüşü nasları gerçek anlamlarından, açık anlamlarına aykırı mecâzî anlamlara çevirmek olduğu için tahyîlciler onların üstüne üstüne gitmiş ve onları sıfat naslarında yaptıkları gibi ahiret hakkındaki nasları da te'vîl etmeye zorlamışlardır. Buna karşılık te'vîlciler de onlara şöyle cevap vermişlerdir: "Biz zorunlu olarak biliyoruz ki, Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-, ahiretin varlığını bildirmiştir. Üstelik biz ahiretin varlığına engel olan şüphenin bozukluğunu da biliyoruz. Buna göre ahiretin varlığını söylemek kaçınılmazdır."

Te'vîlcilerin bu cevâbı, doğru bir cevap ve kesin bir kanıttır. Üstelik bu kanıt içerik olarak, te'vîlcilerin; ahiretle ilgili nasları te'vîl etmedikleri, tahyîlcileri de ahiretin varlığını ve onunla ilgili nasları gerçek anlamlarıyla ispat etmeye ve bunu söylemeye itip zorladıkları için onları savunmak gerektiğini gösterir. Çünkü kanıt bulunduğu, engel ortadan kalktığı zaman, kanıtın gösterdiği gerçek anlamın tespit edilip ortaya konması gerekir.

Ehl-i Sünnet, sıfatların varlığını ve onlarla ilgili nasların gerçek anlamlarıyla kabul edilmesi gereğini söylemeleri için, te'vîlcilere karşı, onların kendi kanıtı olan bu kanıtı kullanarak onlara şöyle demiştir: "Biz zorunlu olarak biliyoruz ki Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-, Allah'ın sıfatları olduğunu bildirmiştir. Üstelik biz Allah'ın sıfatları olmasına engel olan şüphenin bozukluğunu da biliyoruz. Buna göre Allah'ın sıfatları olduğunu söylemek kaçınılmazdır."

Bu doğru bir zorunlu kılma, te'vîlcilerin ondan kaçmalarının mümkün olamayacağı kesin bir kanıttır. Çünkü ahiretle ilgili naslarda sözü gerçek anlamından çevirmeye engel olan kimsenin, ilâhî kitaplarda ahiretle ilgili naslara göre daha çok ve daha önemli olan sıfat naslarında da sözü gerçek anlamından çevirmeye engel olması gerekir. Eğer bunu yapmazsa, çelişkisi ve aklının bozukluğu açıkça ortaya çıkmış olur.

FASIL

• Techîl Ehline[284] (Techîlciler: Câhil Görenler) gelince, sünnete ve selefe müntesip olduğunu söyleyenler arasında birçok techîlci vardır.

Bunların görüşlerinin hakîkati şudur: Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in sıfat naslarıyla ilgili bildirdikleri, anlamını peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in bile bilmediği bilinmez şeylerdir. Buna göre peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- sıfatlar hakkında, anlamını bilmediği sözler söylemiştir. Bununla beraber onlara göre akıl, sıfatlar hakkında hüküm vermez. Onların bu sözleri, peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in, ashâbının ve selef imamların sıfatlar hakkında, aklî ve naklî hiçbir ilme sâhip olmamalarını gerektirir ki, bu sözlerin en bâtılıdır.

Techîlcilerin sıfat nasları hakkındaki yöntemi; bu nasların lafızlarını, olduğu gibi kabul edip anlamlarını Allah'a havale etmektir (bırakmaktır). Onların kimileri de çelişkiye düşerek şöyle derler: Sıfatlar açık anlamları üzere bırakılır. Ancak bununla beraber bunların açık anlamlarına aykırı olan, yalnız Allah'ın bildiği te'vîlleri (yorumları) de vardır.

Bu söz açık bir çelişkidir. Eğer bu naslarla kastedilen, açık anlamlara aykırı olan te'vîller ise ve bu te'vîlleri de sadece Allah biliyorsa, bunların açık anlamlarında bırakılıp kabul edilmesi nasıl mümkün olabilir ki?!

Şeyh (İbn Teymiyye) "el-Aklu ve'n-Nakl" adlı eserinde (c.1, s.121) tefvîzcilerin yöntemiyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Böylece kendilerinin sünnete ve selefe uyduklarını ileri süren bu tefvîzcilerin (sıfatların anlamlarını Allah'a bırakıp, bunların anlamını yalnız Allah'ın bileceğini söyleyenler) sözlerinin, bid'atçilerin ve doğru yoldan sapanların sözlerinden daha kötü olduğu anlaşıldı."[285]

Techîlcilerin kanıt olarak kullandıkları şüphe; selefin pek çoğunun Allah-u Teâlâ'nın: *"Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve (kendilerine göre) onu te'vîl etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Halbuki onun te'vîlini Allah'tan başkası bilmez. İlimde yüksek dereceye erişenler ise, 'biz ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır, derler'" (Âl-i İmrân, 7)* ayetinde Allah lafz-ı celâli üzerinde durmaları olmuştur.

Ayete göre techîlciler, şüphelerini iki önerme üzerine kurmuşlardır:

1- Sıfat ayetleri müteşâbih[286] ayetlerdendir.

2- Ayette söz edilen te'vîl, sözü (kelimeyi) açık anlamından, bu anlama aykırı olan anlama çevirmektir.

Buna göre sonuç şu olur: Sıfat ayetlerinin; açık anlamlarına aykırı, yalnız Allah'ın bildiği anlamları vardır.

Techîlcilere birkaç bakımdan cevap (reddiye) verilebilir:

1- Onlara şunu sorarız: Sıfat ayetlerine müteşâbih ayetler derken teşâbüh kelimesiyle neyi kastediyorlar?

- Acaba anlam benzeşikliğini, karışıklığını ve gizli kalışını mı kasdediyorlar?

- Yoksa hakîkat benzeşikliğini, karışıklığını ve gizli kalışını mı kasdediyorlar?

• Eğer ilk anlamı kasdetmişlerse -ki onu kasdetmişlerdir- bu durumda sıfat ayetleri bu gruptan değildir. Çünkü sıfat ayetlerinin anlamı açıktır.

• Yok eğer ikinci anlamı kasdetmişlerse, bu durumda sıfat ayetleri bu ikinci gruptandır. Çünkü sıfat ayetlerinin hakîkatini ve niteliğini Allah-u Teâlâ'dan başkası bilemez.

Buna göre sıfat ayetlerinin müteşâbih ayetlerden olduğu şeklinde bir söz genellemesinde bulunmak doğru değildir. Yukarıda da geçtiği gibi bu konuda ayrıntılı bir açıklama yapmak gerekir.

2- Onların "ayette söz edilen te'vîl, sözü açık anlamından, bu anlama aykırı olan anlama çevirmektir" şeklindeki sözleri doğru değildir. Ayetteki te'vîle verilen bu anlam, sonradan ortaya çıkmış yeni bir ıstılah (terim) olup, Kur'ân'ın kendi dilleriyle indiği Arapların ve sahâbenin bile bilmediği bir anlamdır. Onların bildiği şey, te'vîl kelimesinin iki anlama gelebileceğidir:

• Ya tefsîr demektir. Buna göre te'vîl ilim sahipleri tarafından bilinmektedir. Nitekim İbn Abbâs radiyallâhu anhumâ şöyle demiştir:

"Ben onun te'vîlini bilen ilimde yüksek dereceye erişmiş kimselerdenim."[287]

İşte seleften birçoğunun, geçen ayette "ve'r-râsihûne fi'l-ilmi: ve ilimde yüksek dereceye erişenler" lafzı üzerinde durması (duraklaması) buna bağlıdır.[288]

• Ya da bir şeyin hakîkati, âkıbet ve sonucu demektir. Buna göre Allah'ın kendiyle ve ahiret günüyle ilgili haber verdiği şeylerin te'vîli bizim için bir bilinmezdir. Çünkü bu te'vîl, hakîkat ve nitelikle ilgilidir. Bu ise bizim için bir bilinmezdir. Nitekim İmâm Mâlik ve diğerlerinin istivâ ve başka sıfatlar hakkında söylediği sözler bu anlamı doğrulamaktadır. İşte selefin çoğunluğunun, geçen ayette "Allah" lafz-ı celâli üzerinde durmaları (duraklamaları) da buna bağlanır.[289] [290]

3- Allah, Kur'ân'ı düşünüp anlamak için indirmiştir. Bizi de Kur'ân'ın tamamını düşünüp anlamaya teşvik etmiş, sıfat ayetlerini istisnâ etmemiştir. Bir şeyi düşünüp anlamaya teşvik ise, o şeyin anlamına ulaşmanın mümkün olduğunu gösterir. Yoksa düşünüp anlamaya teşviğin bir anlamı kalmaz. Çünkü anlamına ulaşmanın mümkün olmadığı bir şeyi düşünüp anlamaya teşvik etmek boş ve anlamsız bir söz olur ki, Allah ve Rasûlü *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'in sözleri bundan münezzehtir (uzaktır).

İşte istisnâsız Kur'ân'ın bütün ayetlerini düşünüp anlamaya teşvik, düşünmeyle sıfat ayetlerinin anlamına ulaşmanın mümkün olduğunu gösterir.

İnsanlar içinde bu anlamı anlamaya en yakın olan, Peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-* ve sahâbîleridir. Çünkü hem Kur'ân onların diliyle inmiştir, hem de özellikle dini konuların en önemlisi olan böyle bir konuda düşünüp anlamaya teşvik emrine en hızlı uyan insanlar onlar olmuştur. Nitekim Ebû Abdirrahmân es-Sülemî[291] şöyle demiştir: "Bize Kur'ân okutan Osmân b. Affân,[292] Abdullah b. Mes'ûd[293] ve diğerleri: 'Kendilerinin peygamber *-Sallallâhu aleyhi ve sellem-*'den on ayet öğrendikleri zaman onlarda ilim ve amele dâir ne varsa hepsini öğrenmeden başka ayetlere geçmediklerini' bize anlattılar." Devamında Ebû Abdirrahmân şöyle demiştir:[294] "Hem Kur'ân'ı hem de ondaki ilim ve ameli bir arada beraberce öğrendik."[295]

Bununla beraber onların, dinin en önemli konusu olan sıfat naslarının anlamlarını bilmemeleri nasıl mümkün olabilir ki?!

4- Techîlcilerin sözleri, Allah'ın apaçık kitabı olan Kur'ân'da, onlarla gerçeği açıklamadığı içi boş, sadece hece ve ebced harfleri konumunda olan sözler indirmiş olmasını gerektirir. Bu ise Allah'ın, ondan dolayı kitap indirdiği ve peygamber gönderdiği hikmetine aykırıdır.

BİR UYARI

Yukarıda geçen açıklamalardan te'vîlin üç anlama geldiği anlaşılır:[296]
1- Tefsîr: Anlamın izah edilmesi ve açıklanması demektir. Bu yâni tefsîr anlamındaki te'vîl, tefsîr âlimlerinin çoğunluğunun kullandığı ıstılahtır (terimdir). Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in İbn Abbâs hakkında söylediği şu söz bu türdendir, yâni bu anlamda kullanılmıştır: *"Allahım! Onu (İbn Abbâs'ı) dinde fakîh (anlayışlı) kıl ve te'vîli O'na öğret."*[297]
Zaten gerek sıfat ayetlerinde, gerekse diğer ayetlerde, bu anlam yâni te'vîlin tefsîr anlamında kullanılması, âlimler tarafından bilinen bir şeydir.
2- Bir şeyin varacağı hakîkat: Bu, te'vîlin, Kitap ve Sünnet'te bilinen meşhûr anlamıdır. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:
"Onlar sadece onun (Kur'ân'ın) te'vîlini bekliyorlar." (A'râf, 53)
"Bu hem daha hayırlı hem de te'vîl bakımından daha güzeldir." (Nisâ, 59)[298]
Bu anlama göre sıfat ayetlerinin te'vîli, bu ayetlerin özü, içyüzü ve üzerinde olduğu hakîkat (gerçek) demektir ki, bunu Allah'tan başkası bilmez.[299]
3- Sözü açık anlamından, bu anlama aykırı (ters) bir anlama çevirmek: Bu, kelâmcılardan ve diğerlerinden geç dönem âlimlerinin kullandığı ıstılahtır (terimdir).
Bu anlamı taşıyan te'vîl, doğru ve bozuk olmak üzere iki çeşittir:[300]
• Doğru olan te'vîl, bir delile dayanan te'vîldir. Allah-u Teâlâ'nın *"Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş (taşlanmış) şeytandan Allah'a sığın." (Nahl, 98)* buyruğunun: "Kur'ân okumak istediğin zaman..." anlamında te'vîl edilmesi gibi.
• Bozuk olan te'vîl ise delilsiz yapılan te'vîldir. Allah'ın arşına istivâsını; arşı istilâ etmesi, elini; kuvveti ve nimeti vb. şeylerle te'vîl etmek gibi.

FASIL

İbn Abbâs *-Radıyallâhu anhumâ-*'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir:
"Kur'ân'ın tefsîri dört çeşittir: Arabın, dili nedeniyle bildiği tefsîr, hiç kimsenin bilmemesinden ötürü mazûr görülemeyeceği tefsîr, âlimlerin bildiği tefsîr ve Allah'tan başkasının bilmediği tefsîrdir ki, bunu bildiğini iddia eden yalan söylemiş olur."[301]
Arabın, dili nedeniyle bildiği tefsîr: Bu, dildeki kelimelerin tefsîridir (açıklamasıdır). "Kur'"[302], "nemârik",[303] "kehf"[304] ve benzeri kelimelerin anlamlarını bilmek gibi.
Hiç kimsenin bilmemesinden ötürü mazûr görülemeyeceği tefsîr: Kulun inanç ya da amelle ilgili yapmakla yükümlü olduğu ayetlerin tefsîridir. İsim ve sıfatlarıyla Allah'ı bilmek, ahiret gününü, tahâret (temizlik), namaz, zekât vb. şeyleri bilmek gibi.
Âlimlerin bildiği tefsîr: Bilgisine ulaşmanın mümkün olduğu hükümlerin, âlimlerden başkasına gizli kalanlarıdır. Ayetlerin inme (nüzûl) sebeplerini, nâsih ve mensûhu, âmm ve hâssı, muhkem ve müteşâbihi vb. şeyleri bilmek gibi.
Allah'tan başkasının bilmediği tefsîr: Bu, Allah'ın kendi nefsine ve ahiret gününe dâir haber verdiği şeylerin hakîkatleri ve içyüzleridir. Çünkü bunların anlamını anlarız, ancak gerçek durumlarıyla ilgili hakîkati idrak edemeyiz. Örneğin biz, Allah'ın arşına istivâsının anlamını anlarız, ancak istivânın gerçek durumuyla ilgili hakîkati olan niteliğini (nasıl olduğunu) bilemeyiz. Yine bunun gibi, Allah'ın cennette bulunduğunu haber verdiği meyvelerin, balın, suyun, sütün ve öteki cennet nimetlerinin anlamını anlarız. Ancak bunların gerçek durumlarıyla ilgili hakîkati bilemeyiz. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Yaptıklarınıza karşılık olarak, onlar için hoşlanacakları ne nimetler (mutluluklar) saklandığını hiç kimse bilemez." (Secde, 17)*
İbn Abbâs *-Radıyallâhu anhumâ-*'da şöyle demiştir: "İsimleri dışında, cennette bulunan şeylerin (nimetlerin) hiçbiri dünyada yoktur."[305] Yâni cennette bulunan şeylerin dünyada sadece isimleri vardır.
Böylece, Allah'ın isim ve sıfatlarının ve ahiret gününe dâir haber verdiği şeylerin hakîkatleri gibi Kur'ân'da te'vîlini Allah'tan başkasının bilemeyeceği ayetlerin (sözlerin) bulunduğu anlaşılmış oldu. Bu sözlerin (ayetlerin) anlamları ise bizce bilinmektedir. Yoksa bunları söylemenin hiçbir yararı olmazdı. Allah en doğrusunu bilir.

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sıfat Ayetleri ve Hadisleri Hakkında Kıble Ehlinin Bölünmesi

Kıble ehliyle anlatılmak istenen kıbleye yönelip namaz kılan her müslümandır.
Kıble ehli, sıfat ayetleri ve hadisleri hakkında altı gruba bölünmüştür:
- İki grup, sıfat ayet ve hadislerini açık anlamlarıyla alıp kabul ederler.
- İki grup, bunları açık anlamlarına ters (mecâzî) anlamlara çekerler.
- İki grup da bu konuda susarlar.

• Sıfat ayet ve hadislerini açık anlamlarıyla alıp kabul eden iki grup şunlardır:

1- Müşebbihe[306] Grubu: Allah'ın sıfatlarını, yaratıkların sıfatları cinsinden görürler. Yâni Allah'ın sıfatlarını, yaratıkların sıfatlarıyla özdeştirirler. Onların bu görüşleri bâtıl olup, selef tarafından reddedilmiştir.

2- Selef[307] Grubu: Bu sıfatları, Allah Azze ve Celle'nin kendisine yaraşan açık anlamlarıyla alıp kabul ederler. Onların bu görüşleri kesinkez doğrudur. Çünkü Kitap, Sünnet ve akıl, kesin ya da zannî olarak onların görüşlerinin doğruluğunu açık bir biçimde göstermektedir. Nitekim daha önce üçüncü ve dördüncü bölümlerde onların bu görüşlerinin gerekliliği ve doğruluğundan söz edilmişti.

Bu iki grup arasındaki fark: İlk grup Allah'ı yaratıklarına benzetmiş, ikinci grup ise bunu reddetmiştir.

Eğer teşbîhçi, Allah'ın ilmi (bilmesi), dünya göğüne inmesi ve eli hakkında örneğin "ben bunlardan sadece yaratıklarda da bulunan ilim, inme ve elin aynısını düşünürüm" derse ona birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1- Akıl ve naklin her biri yaratıcının bütün sıfatlarında, yaratıklardan ayrıldığını, onlara benzemediğini gösterir. Yaratıcının sıfatları kendisine yaraşır sıfatlar, yaratılanın sıfatları da kendisine yaraşır sıfatlardır.

Yaratıcının yaratılandan ayrıldığını, ona benzemediğini gösteren naklî kanıtlardan biri Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğudur: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 11)*

Aklî kanıtlara gelince, bunlardan biri şöyledir: Bu sözü söyleyen teşbîhçiye şöyle söylenir: Olgunluk, zâtının gereklerinden olan, her bakımdan olgun ve başkalarına olgunluk veren Yaratıcı, nasıl olur da, eksiklik zâtının gereklerinden olan ve kendisini olgunlaştırana ihtiyaç duyan yaratılmışa benzer tutulabilmektedir?!

2- Teşbîhçiye: "Sen Allah'ın, yaratıkların zâtına benzemeyen bir zâtı olduğunu düşünemiyor musun?" denilince "Evet, düşünüyorum" diyecektir. O zaman ona şöyle söylenir: Öyleyse Allah'ın, yaratıkların sıfatlarına benzemeyen sıfatları bulunduğunu da düşün. Çünkü sıfatlar hakkındaki söz, zât hakkındaki söz gibidir. Bunları birbirinden ayıran, kesinlikle çelişkiye düşer.

3- Ayrıca teşbîhçiye şöyle denir: Biz yaratıkların sıfatları içinde isimleri bir, fakat nitelikleri ayrı olan sıfatlar görmekteyiz. Örneğin insanın eli hayvanların eli gibi değildir. Yaratıkların sıfatlarında isim birliği olmasına rağmen nitelik ayrılığı caiz olduğuna göre böyle bir ayrılığın yaradanla yaratılanın sıfatları arasında olması da pekâlâ câiz olmaktadır. Üstelik yaradanla yaratılanın sıfatları arasında ayrılık olması daha önce de geçtiği gibi kaçınılmazdır.

• Sıfat ayet ve hadislerini açık anlamlarına aykırı (ters) (mecâzî) anlamlara çeken iki grup ise, Allah'ın olumlu (subûtî) sıfatlarının olmasını veya bazı sıfatlarının saptanmasını inkar edenler veyahut da sıfatlar olmaksızın sadece halleri (durumları) saptayanlardır. Bu iki grup şunlardır:

1- Cehmiyye'nin te'vîlcileri ve başkaları: Bunlar sıfat naslarını, kendi belirledikleri anlamlara çevirip te'vîl ederler. Eli nimet, istivâyı istilâ anlamlarıyla te'vîl etmek gibi.[308]

2- İşi Allah'a bırakan tefvîzci techîlciler: Bunlar: "Sıfat naslarından ne kasdettiğini yalnız Allah'ın kendisi bilir. Ancak biz, bu sıfat naslarıyla Allah-u Teâlâ'nın kendi zâtı dışında hâricî bir sıfatı olduğunu kasdetmediğini biliriz" demişlerdir.

Bu söz kendi içinde çelişiktir. Çünkü onların "biz, bu sıfat naslarıyla Allah'ın kendi zâtı dışında hâricî bir sıfatı olduğunu kasdetmediğini, biliriz" sözü, bunların anlamını Allah'a bırakan tefvîz görüşüyle çelişir. Çünkü tefvîz görüşünün hakîkati, tefvîzcinin sıfat nasları hakkında olumlu-olumsuz hiçbir hüküm vermemesini gerektirir. Öyleyse bu tefvîzcilerin içine düştüğü çelişki apaçıktır.[309]

Bu iki grup arasındaki fark: İlk grup sıfat naslarına, bunların açık anlamlarına aykırı anlamlar vermiştir. İkinci grup ise herhangi bir anlam vermeden bunları Allah'a havale etmiştir (bırakmıştır). Bunu yaparken de, bu naslarla, Allah Azze ve Celle için herhangi bir sıfatın ispatının kastedilmediğini söylemişlerdir.

• Sıfat ayet ve hadisleri hakkında susan iki gruba gelince, bunlar şunlardır:

1- Bir grup, sıfat naslarıyla, Allah'a yaraşır sıfatların ispatı kastedilmiş olabilir de, olmayabilir de, demiştir. Fakîhler (fıkıh âlimleri) ve başkaları arasında böyle düşünenler çoktur.

2- Diğer bir grup ise, kalpleri ve dilleriyle bu tür sözlerin hepsinden yüz çevirmişler ve Kur'ân ve hadis okumak gereğinden başka hiçbir şey söylememişlerdir.
Bu iki grup arasındaki fark: İlk grup olumlu ve olumsuz yönde iki olasılığın da olabileceği hükmünü vermiş, ikinci grup ise bu konuda (ne olumlu ne de olumsuz yönde) hiçbir hüküm vermemiştir. Allah en doğrusunu bilir.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

Bid'atçilerin Ehl-i Sünnet'e Yakıştırdıkları Kötü Lakaplar

Hikmeti gereği Allah-u Teâlâ, her peygamberin karşısına, ellerinden gelen her türlü söz ve işle, tuzak, şüphe ve bâtıl dâvâların her türlüsünü kullanarak hak yolundan alıkoymaya çalışan suçlu bir düşman güruhu çıkarmıştır ki böylece hak açık-seçik ortaya çıksın, belli olsun ve bâtıla üstün gelsin.

Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- ve ashâbı da hak düşmanlarının birçok eziyet, tuzak vb. şeyleriyle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden muhakkak birçok eziyet verici (üzücü) sözler işiteceksiniz." (Âl-i İmrân, 186)*

Bu zâlim müşrikler, peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'e ve ashâbına büyücü, deli, kâhin, yalancı ve benzerleri gibi aşağılayıcı ve alaycı lakaplar takmışlardır.

İlim ve iman erbabı, peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in vârisleri oldukları için, nasıl peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*- ve sahâbîleri, o müşriklerden çeşitli eziyet ve cefalar çekmişlerse, bunlar da kelâmcılardan ve bid'atçilerden onların çektiklerine benzer eziyetler ve cefalar çekmişlerdir. Bu gruplardan her biri Ehl-i Sünnet'e, Allah'ın kendilerini uzak kıldığı aşağılayıcı ve alaycı lakaplar taktılar. Ya gerçeği bilmediklerinden kendilerinin doğru, Ehl-i Sünnet'in yanlış yolda olduğunu sandıkları için, ya da kötü niyetten dolayı, görüşlerinin yanlış olduğunu bile bile sırf taassupları yüzünden insanların Ehl-i Sünnet ve yolundan nefret edip uzak kalmalarını sağlamak istedikleri için böyle yapmışlardır.

• Cehmiyye (cehmiyyeciler) ve Muattıla'dan[310] (ta'tîlcilerden) onlara uyanlar, sıfatları ispat etmenin teşbîhi gerektireceğini sandıkları için Ehl-i Sünnet'e "Müşebbihe=Benzeticiler" adını takmışlardır.

• Râfızîler (Revâfız), Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in aile halkını dost edinip sevdikleri gibi Ebû Bekir ve Ömer'i de dost edinip sevdikleri için Ehl-i Sünnet'e "Nevâsıb"[311] adını takmışlardır. Râfızîler, Ebû Bekir ve Ömer'i dost edinip seven kimsenin Ehl-i Beyt'e karşı düşmanlık bayrağını diktiğini ileri sürerler. İşte bunun için "berâ olmadan velâ olmaz" yâni Ebû Bekir ve Ömer'den uzaklaşmadıkça Ehl-i Beyt dost edinilip sevilemez demişlerdir.

• Kaderi inkar eden el-Kaderiyyetü'n-Nüfâh[312] ise kaderi kabul ettikleri için Ehl-i Sünnet'e "Mücbire"[313] demişlerdir. Çünkü bunlara göre kaderi kabul etmek bir cebirdir yâni mecbur kılmadır, zorlamadır.

• İmanda istisnâ kabul etmeyen Mürcie'[314] de Ehl-i Sünnet'i "Şekkâk=Şüpheci" diye adlandırmışlardır. Çünkü onlara göre iman kalbin ikrarıdır. İstisnâ (inşaallah inanıyorum demek) ise imanda şüphe belirtir. (Bu da onlara göre câiz değildir.)

• Kelâmcılar ve Mantıkçılar ise Ehl-i Sünnet'e değişik lakaplar takmışlardır:

- Haşv kelimesinin bir türevi olan "Haşeviyye"[315]: Haşv, içinde hayrın olmadığı, işe yaramayan şeydir.
- "Nevâbit": Ekinle beraber biten, işe yaramayan otlardır.
- "ٰ/üsâ": Vadilerdeki suların taşıdığı çerçöptür.

Çünkü bu kelâmcılar ve mantıkçılar, mantık ilmini iyice kavramayanın bilgide yakîn derecesine ulaşamayacağını ve hatta kendisinde hiçbir hayrın olmadığı ayak takımından biri olacağını ileri sürmüşlerdir.

Gerçekte bunların bilmekle gurur duydukları bu ilim, Şeyhu'l-İslam'ın (Allah kendisine rahmet etsin) da dediği gibi haktan hiçbir şeyin yerini tutmaz. O, "er-Redd ale'l-Mantıkıyyîn"[316] adlı kitabında şöyle der: "Ben daima Yunan mantığının, zekâlının gereksinim duymadığı ve aptala da yarar sağlamayan bir şey olduğunu bilmişimdir".

YİRMİALTINCI BÖLÜM

İslam ve İman[317]

• İslam, Arap diline göre boyun eğmek anlamındadır. Dini bir terim olarak ise kulun; Allah'ın emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmak sûretiyle, açık ve gizli olarak O'na teslim olması demektir. Buna göre islam, dinin tamamını içerir.

Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ve ben sizin için din olarak İslam'dan râzı oldum." (Mâide, 3)

"Allah katında din, şüphesiz İslam'dır." (Âl-i İmrân, 19)

"Kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki) kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecektir." (Âl-i İmrân, 85)

• İman ise, Arap dilinde tasdik etmek (doğrulamak) anlamındadır. Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sen (Ya'kûb) bizi tasdik edecek (bize inanacak) değilsin." (Yûsuf, 17)

Dini bir terim olarak ise iman; söz ve ameli (eylemi) gerektiren kalp ikrarıdır. Buna göre iman; inanç, söz ve ameldir. Kalbin inanması, dilin söylemesi, kalp ve azaların amelidir (eylemidir). Bunların hepsinin imanın içine girdiğinin kanıtları Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in şu sözleridir:

"İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrı ve şerriyle kadere inanmandır." [318]

"İman, yetmiş küsür şubedir (bölümdür). En yükseği lâ ilâhe illallah sözü, en aşağısı da (insanlara) eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaktır. Haya (utanma arlanma) da imandan bir bölümdür." [319] [320]

Bu hadislere göre:

- Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrı ve şerriyle kadere iman, kalbin inanması,
- Lâ ilâhe illallâh sözü, dilin söylemesi,
- Eziyet veren şeyi yoldan kaldırmak, azaların ameli,
- Hayâ da kalbin amelidir.

Böylece imanın, dinin bütününü içerdiği bilinmiş oldu.[321] Öyleyse iman ile islam arasında bir fark yoktur. Yalnız bu, ikisinin ayrı ayrı kullanılması halinde böyledir.[322] Ancak ikisi bir arada kullanıldığı zaman islam, gözüken teslimiyet (bağlılık) olarak açıklanır ki bu da dilin söylemesi ve uzuvların amelidir. Bu islam, inancı kâmil (olgun) olan mü'minden de sâdır olabileceği (çıkabileceği, vuku bulabileceği) gibi, imanı zayıf olan mü'minden de sâdır olabilir. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Bedevî Araplar 'iman ettik' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat 'İslam olduk' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi (yerleşmedi)." (Hucurât, 14)*[323]

Münafık da görünürde müslüman olarak isimlendirilir. Ancak gerçekte gizli bir kâfirdir.

İman ise, içten teslimiyet olarak açıklanır ki, bu da kalbin ikrarı ve amelidir. Gerçek mü'minden başkasından çıkmaz. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman, kalpleri ürperir, kendilerine O'nun ayetleri okunduğu zaman da imanları artar ve yalnız rabblerine dayanıp güvenirler. Namazlarını dosdoğru kılar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden (Allah yolunda) harcarlar. İşte gerçek mü'minler bunlardır." (Enfâl, 2-4)*

Bu anlamıyla iman en yüksek iman olmaktadır ki buna göre her mü'min müslüman olmakta ama her müslüman mü'min olmamaktadır.[324] [325]

FASIL

İmanın Artması ve Eksilmesi

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in temel görüşlerinden biri de imanın artıp eksilebileceğidir.[326]

Kitap ve Sünnet bunu kanıtlamaktadır.

Kitab'ın kanıtlarından biri Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğudur: *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye mü'minlerin kalplerine güven indiren O'dur." (Fetih, 4)*[327]

Sünnet'in kanıtlarından biri ise Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-'in kadınlar hakkındaki şu sözüdür: *"Sizin gibi aklı ve dini eksik kimseler kadar sağlam (azimkâr) erkeklerin aklını kolayca çalan birini görmedim."* [328] [329]

Ayette imanın artabileceğinin, hadiste de eksilebileceğinin ispatı vardır. İmanın artacağını gösteren her nass, aynı zamanda eksilebileceğini de içerik olarak gösterir. Tersi de böyledir.[330] Çünkü artma ve eksilme birbirinin ayrılmaz gerekleridir ve biri olmadan öteki düşünülemez.

İmanın artıp eksilmesi sözü sahâbîlerden de gelmiştir.[331] Öyle ki onların içinde buna karşı olan hiç kimse bilinmemektedir. Selefin çoğunluğu da bu görüştedir:[332]

Nitekim İbn Abdilberr[333] şöyle demiştir:

"Hadisçilerden ve şehirlerdeki fetvâ sahibi fakîhlerden oluşan cemâat imanın artıp eksileceği görüşündedirler."[334] Daha sonra İbn Abdilberr, imanın eksilmesi hususunda ilki bu konuda bir şey söylememek, ikincisi cemâate uymak[335] olmak üzere Mâlik'den iki rivâyet[336] zikretmiştir.

Bu temel görüşe (imanın artıp eksilebileceği görüşüne) iki grup karşı çıkmıştır:

1- Gerçek Mürcie: Bunlar imanın, kalbin ikrarından ibaret olduğunu söylerler. Kalbin ikrarının da değişiklik ve farklılık göstermediğini yâni hep aynı seviyede kaldığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre iman bakımından kötü (fâsık) ve iyi (âdil), birdir.

2- Mu'tezile ve Haricîlerin Vaîdiyye[337] Kolu: Bunlar, büyük günah işleyenleri iman dairesinden çıkarmışlar, iman ya hepten vardır ya da hepten yoktur demişler ve imanın birbirinden üstün olmasını kabul etmemişlerdir.

Nakil (Kitap ve Sünnet) ve akıl bu her iki grubu da reddetmektedir:

Nakil (Kitap ve Sünnet): İmanın artıp eksileceğini gösteren kanıtların bir kısmı yukarıda geçmişti.

Akla gelince, akıl şöyle der:

• Mürcie'ye deriz ki: "İman; kalbin ikrarından ibaret olup değişiklik göstermez" sözünüzün içerdiği iki önerme de kesin olarak yanlıştır:

Birinci önermede imanı yalnız kalbin ikrarına özgü kılmanız, söz ve amelin de imanın kapsamına girdiğini gösteren Kitap ve Sünnet'e aykırıdır.

"Kalbin ikrarı, değişiklik ve farklılık göstermez" sözünüzle ilgili olan ikinci önerme de, duyuların verilerine aykırıdır. Çünkü herkes bilir ki kalbin ikrarı ancak ilme tâbidir. Kuşkusuz bilgi yollarının değişmesiyle bilgi de değişir. Örneğin bir kişinin haberi, iki kişinin haberinin verdiği ilmi ve doğruluğu vermez. Diğer konularda böyledir. Yine insanın duyarak öğrendiği de, görerek öğrendiğine denk olmaz. Yakînin (kesin olanın) değişik dereceleri vardır. İnsanların yakînde birbirlerinden farklı oldukları bilinen bir gerçektir. Hatta insanın kendisi bazı zaman ve durumlarda, başka zaman ve durumlardan daha çok yakîn sahibi olduğunu farkeder.[338]

Yine deriz ki: Akıllı bir insan, biri Allah-u Teâlâ'ya farzlarıyla ve nafileleriyle son derece itâatkâr, Allah'ın yasaklarından kaçınan ve bir günaha düşmüş olsa bile hemen bundan vazgeçip tevbeye koşan bir kişiyle, öteki Allah'ın üzerine farz kıldığı şeyleri zâyi eden (kaçıran), yasaklarını çiğneyen fakat kendisini küfre düşürecek bir şey de yapmamış kişinin imanlarının bir olduğu hükmünü nasıl verebilir ki?! (Anlamak mümkün değil.)

• Vaîdiyye'ye de şöyle deriz: "Büyük günah işleyen imandan çıkar" sözünüz, Kitap ve Sünnet'in bildirdiklerine aykırıdır.

Büyük günah işleyenin imandan çıkmadığı anlaşıldığına göre, farzları yapan ve haramlardan kaçınan bir kişiyle, nefsine zulmederek Allah'ın yasakladıklarını yapan ve farz kıldıklarını çiğneyen fakat kendisini küfre düşürecek bir şey de yapmayan kişinin imanlarının bir olduğu hükmünü nasıl verebiliriz ki?!

Sonra ikinci olarak şunu da söyleyebiliriz: Haydi büyük günah işleyeni imandan çıkardık diyelim. Peki biri muktesid (orta derecede amel işleyen) öteki Allah'ın izniyle hayır işlerinde sâbık (öne geçmek için yarışmış) olan[339] iki kişinin imanlarının bir olduğu hükmünü nasıl verebiliriz?!

FASIL

İmanın Artıp Eksilmesinin Nedenleri

• İmanın Artmasının Nedenleri vardır. Bunların bazıları şunlardır:

1- Allah'ın isim ve sıfatlarını bilmek: Kulun, Allah'ın isim ve sıfatları ve bunların gerekleri ve etkileri hakkındaki bilgisi arttıkça Rabbine karşı imanı, sevgisi ve saygısı da artar.

2- Allah'ın kevnî ve şer'î ayetlerine[340] bakarak bunlar üzerinde düşünmek: Kul, bu ayetlere bakıp bunlardaki göz kamaştırıcı kudreti ve açık hikmeti düşündükçe hiç kuşkusuz iman ve yakîni artar.

3- Allah'a ibâdet ve tâat etmek: İman, yapılan işin güzelliğine, cinsine (türüne) ve çokluğuna göre artar. Yapılan iş ne kadar güzel olursa imandaki artış o oranda büyük olur. Amelin güzelliği, samimiyete (ihlasa), kitap ve sünnete uygunluğuna bağlıdır.

Amelin (yapılan işin) cinsine (türüne) gelince, bu şöyle açıklanabilir: Farz, sünnetten daha üstündür. Bazı ibadetler de diğerlerinden daha kuvvetli, daha kesin ve daha üstündür. İbadet ne kadar üstün olursa ona imandaki artış da o oranda büyük olur.

Amelin (yapılan işin) çokluğu ise, iman; amelin çokluğuyla orantılı olarak artar. Çünkü amel imandandır. Kuşkusuz amelin artmasıyla iman da artmaktadır.

4- Allah Azze ve Celle'den korkarak günahlardan vazgeçmek: Günaha iten etken ne kadar güçlü olursa o günahı bırakmakla iman da o kadar artar. Çünkü etkeni güçlü olduğu halde kulun günahı bırakması, imanının kuvvetini ve Allah sevgisini, nefsinin arzusuna üstün tuttuğunu gösterir.[341]

• İmanın Eksilmesinin Sebeplerine gelince, bunlardan bazıları şunlardır:

1- Allah-u Teâlâ'yı, isim ve sıfatlarını bilmemek.

2- Allah'ın kevnî ve şer'î ayetleri ve hükümlerine bakmamak, bunları düşünmemek ve bunlardan yüz çevirmek. Çünkü bunlardan gâfil kalmak, arzu ve şüphelerin kalbi sarmasıyla, mânen kalbin hastalanmasına veya ölmesine yol açar.

3- Günah İşlemek: İman; işlenen günahın cinsine (türüne), miktarına (oranına), onu küçümsemeye ve ona iten etkenin kuvvet ve zayıflığına göre eksilir.

Günahın cins (tür) ve miktarı (oranı): Büyük günahlar nedeniyle imanın eksilmesi, küçük günahlar nedeniyle eksilmesinden daha fazla olmaktadır. Örneğin, Allah'ın öldürülmesini yasakladığı birini öldürmek, haram malı almaktan daha fazla iman eksilmesine neden olur. Yine iki günah işlemekten doğacak iman eksikliği, bir günah işlemekten doğacak iman eksikliğinden daha fazladır. Diğer günahlarda böyledir.

Günahı küçümsemek: Kendisine isyan ettiği zâtı (Allah'ı) önemsemeyen, O'ndan az korkan ve işlediği günahı küçümseyen kalpten kaynaklanan günah, Allah-u Teâlâ'ya çok saygılı, O'ndan çok korkan, fakat itâatte kusur eden kalpten kaynaklanan günahtan daha fazla, iman eksilmesine neden olur.

Günaha iten etkenin kuvvet derecesi: Günah etkeni zayıf olan bir kimseden çıkan günah, günah etkeni güçlü olan kimseden çıkan günahtan daha fazla iman eksikliğine neden olur. Bundan dolayıdır ki, hadiste fakirin böbürlenmesi ve yaşlının zina etmesi, zenginin böbürlenmesinden ve gencin zina etmesinden daha büyük günah sayılmıştır. Nitekim:

"Üç kişi vardır ki, Allah kıyamet gününde ne onlarla konuşur, ne onların yüzüne bakar ne de onları temizler (arındırır). Onlar için acı bir azap vardır" diyen Peygamber -*Sallallâhu aleyhi ve sellem*-, bunları günaha iten etkenlerin zayıflığı nedeniyle *"zina eden yaşlıyla böbürlenen fakiri"* [342] bu üç kişiden saymıştır.[343]

4- İbâdet ve tâatı bırakmak: İbadet ve tâat bırakılınca iman azalır. Bununla imanın azalması da ibadetin kuvvet derecesine göre değişir. İbadet ne kadar kuvvetli olursa onun terkiyle doğacak iman eksikliği de o kadar çok olur. Öyle ki namazı terketmek gibi belki de imanın tamamen kaybolmasına neden olur.[344] [345]

• Sonra ibadeti bırakmak dolayısıyla imanın eksilmesi de iki çeşittir:

1- (Dünyevî ve Uhrevî) Cezayı Gerektiren Çeşit: Özürsüz namazı terketmek gibi.

2- (Dünyevî ve Uhrevî) Cezayı Gerektirmeyen Çeşit: Bu da ikiye ayrılır:

a- Şer'î veya bedenî bir özürden dolayı farzı bırakmak: Kadının adet günlerinde namazı bırakması gibi.[346]

b) Müstehab bir ameli bırakmak: Duhâ (kuşluk) namazını[347] bırakmak gibi. Allah en doğrusunu bilir.

FASIL

İmanda İstisnâ

İmanda istisnâ; "İnşaallah ben mü'minim" demektir. İnsanlar bu konuda üç görüşe ayrılmışlardır:[348]

1- İstisnânın haram olduğu görüşü: Bu, Mürcie, Cehmiyye ve benzerlerinin görüşüdür. Bunlar şuna dayanırlar: İman, tek bir şey olup insan bunun olup olmadığını kendi başına bilir. İman kalpteki tasdiktir (doğrulamadır). İmanda istisnâ kabulü imanın kuşkulu olduğunu gösterir. İşte bundan dolayı bu görüşün sahipleri, imanda istisnâ edene "şekkâk= şüpheci" adını verirlerdi.[349]

2- İstisnânın gerekli (vâcib) olduğu görüşü:[350] Bunun da iki dayanağı vardır:

a- İman, insanın onunla öldüğü, ölürken taşıdığı imandır. Ölüm anındaki durumuna göre insan ya mü'min olur, ya da kâfir. Bu ise gelecekte olan, şimdiden bilinmeyen bir durumdur. İnsanın şimdiden mü'min veya kâfir olduğunu söylemek câiz değildir.

Küllâbiyye ve başkaları gibi sonra gelenlerden birçoğu bu gerekçeye dayanmışlardır. Fakat selef içinde bu gerekçeye dayanarak imanın istisnâ edileceğini söyleyen hiç kimse bilinmemektedir. Ancak onlar şu gerekçeye dayanarak imanın istisnâ edileceğini söylemişlerdir:

b- Mutlak iman, emredilen her şeyi yapmayı, yasaklanan her şeyi de bırakmayı içerir. İnsan kendisinin mutlaka böyle yaptığını kesin olarak söyleyemez. Şayet söylerse kendini övmüş yâni kendini temize çıkarmış ve kendisinin Allah'tan hakkıyla korkan iyi kimselerden olduğuna tanıklık etmiş olur. Böylece kendisinin cennet ehlinden olduğuna tanıklık etmesi gerekir. Bu ise mümkün değildir.[351]

3- Ayrıntılı Açıklama Görüşü:[352]

-Eğer istisnâ, imanın aslının varlığıyla ilgili bir şüpheden dolayı kaynaklanmışsa, bu söylenmesi haram olan bir görüştür, hatta bunun da ötesinde küfrün kendisidir. Çünkü iman kesindir ve şüphe ona aykırıdır.

- Yok eğer istisnâ, kendini övmek yâni kendini temize çıkarmak ve kendisinin söz, eylem ve inanç bakımından gerçek imana erdiği hakkında nefsi lehine tanıklık etme korkusundan kaynaklanmışsa, bu böyle bir sakıncalı duruma düşmekten korkulduğu için söylenmesi gereken bir istisnâ olur.

- Eğer istisnâdan kastedilen, Allah'ın dilemesini belirtmenin veya kalbinde oluşan imanın Allah'ın dilemesiyle oluştuğunu anlatmanın kutsallığını göstermekse, bu caizdir.

İmanı bu şekilde Allah'ın dilemesine bağlamak -yâni kalpte oluşan imanın Allah'ın dilemesiyle oluştuğunu belirtmek- bağlanan şeyin yâni insanın gerçek imana ermesinin gerçekleşmesine aykırı değildir. Çünkü Kur'ân'da, kesin olarak gerçekleşmiş bazı işlerin, bu amaçla Allah'ın dilemesine bağlanarak ifade edildiği olmuştur.[353] Nitekim Allah-u Teâlâ'nın şu buyruğunda, bu açıkça görülmektedir:

"Allah dilerse siz güven içinde (kiminiz) başlarınızı tıraş etmiş ve (kiminiz) kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz." (Fetih, 27)[354] [355]

Böylece istisnâ hakkında mutlak hüküm vermenin doğru olmadığı, aksine yukarıda geçtiği gibi istisnânın nedenlerini açıklamak ve ona göre istisnâyı değerlendirmek gerektiği anlaşılmış oldu. Allah en doğrusunu bilir.

Allah, peygamberimiz Muhammed'e, O'nun ailesi ve ashâbına salât ve selâm eylesin.

Bu kitabın yazımı 1380 hicrî yılı, Zilka'de ayının sekizinde tamamlandı. Nimetiyle iyi işlerin tamamlanacağı Allah'a hamdolsun.

BİBLİYOGRAFYA
ve
İNDEKSLER

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm.
Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm, *Ulemâu Necd Hilâle Sitteti Kurûn*, Mektebetü'n-Nahda, Mekke-i Mükerreme, 1398h.
Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (öl. 290h.), *es-Sünne*, (thk. Dr. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî), I-II, Remâdî li'n-Neşr, Dammâm, 1416/1995.
Abdullah el-Cudey', Abdullah b. Yûsuf el-Cudey', *el-Akîdetü's-Selefiyye fî Kelâmi Rabbi'l-Beriyye*, Kuveyt, 1408h., Birinci Baskı.
Abdurrahmân Abdülhâlik, *el-Fikru's-Sûfî*, Mektebetü Dâri'l-Fîha, Dımaşk ve Mektebetü Dâri's-Selâm, Riyad, 1414/1994.
——— *Fadâihu's-Sûfiyye*, Cem'iyyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kuveyt, ts.
Abdurrahmân Dımaşkıyye, *en-Nakşibendiyye Arz ve Tahlîl*, Dâru Tayyibe, Riyad, 1409/1988.
Abdurrahmân el-Vekîl, *Hâzihi Hiye's-Sûfiyye*, Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.
Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1412/1992.
——— *el-Lü'lüü ve'l-Mercân fîme't-Tefeka aleyhi'ş-Şeyhân*, I-II, Mektebetü Dâri'l-Fîha, Dımaşk ve Mektebetü Dâri's-Selâm, Riyad, 1414/1994.
Abdürrezzâk el-Abbâd, Abdürrezzak b. Abdulmuhsin el-Abbâd el-Bedr, *Esbâbu Ziyâdeti'l-Îmân ve Nuksânih*, Mektebetü Dâri'l-Kalem ve'l-Kitâb, Riyad, 1414/1994.
Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm (öl.211h.), *el-Musannef*, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), I-XII, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.
——— *el-Emâlî*, Yazma eser, el-Elbânî'nin Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha adlı eseri (1/1/80)'den naklen.
Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn (öl. 360h.), *eş-Şerîa*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî (öl. 241h.), *el-Müsned*, I-VI, Dâru Sâdır, Beyrut, 1398h.; ve (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-XX, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1377/1958.
——— *el-Îmân*, (Ebû Bekr el-Hallâl'ın (öl. 311h.), Câmi', (Müsned min Mesâil adlı eserin v. 91b-144b/sh: 221-290 arasında, Biritish Museum, Or: 2675).
——— es-Sünne, Kâhire, ts.; Mekke 1349h.
——— *ez-Zühd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403h.
Ahmed Şâkir, Ahmed Muhammed Şâkir (öl.1377/1958), *'Umdetü't-Tefsîr ani'l-Hâfız İbn Kesîr*, Dâru'I-Meârif, Mısır, 1376-1377h.
Alevî es-Sekkâf, Alevî b. Abdülkâdir es-Sekkâf, *Sıfâtullâhi Azze ve Celle el-Vâridetü fi'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1414/1994.
Ali Hasen Ali Abdülhamîd, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn fî Mîzâni'l-Ulemâi ve'l-Müerrihîn*, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammâm, 1413/1992.
——— Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî'nin (öl.1376h), *et-Tenbîhâtü'l-Vâsıtıyye mine'l-Mebâhisi'l-Münîfe adlı eserinin tahkiki*, Dâru İbni'l-Kayyim, Dammâm, 1409/1989.
——— *Cüzün fîhi Akîdetü İbn Arabî ve Hayâtuhu ve Mâ Kâlehu'l-Müerrihûn ve'l-Ulemâu fîh*, Daru İbni'l-Cevzî, Dammâm, 1413/1992.
——— *el-Münteka'n-Nefîs min Telbîsi İblîs*, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammâm, 1410/1990.
Âlûsî, Ebu'l-Berekât Hayruddîn Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî (öl. 1317h.), *Cilâu'l-'Ayneyn fî Muhâkemeti'l-Ahmedeyn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,1961.
Âlûsî, Ebu'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillah b. Mahmûd el-Âlûsî (öl. 1342h.), *Gâyetü'l-Emânî fî'r-Reddi 'ale'n-Nebhânî,* I-II, Dâru İhyâi's-Sünneti'l-Muhammediyye, İskenderiye, 1391h., İkinci Baskı.
Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillah b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî (öl. 1270h.), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî,* I-XXX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
Atâ' b. Abdüllatîf b. Ahmed, *Fethun mine'l-Azîzi'l-/affâr bi İsbâti Enne Târike's-Salâti Leyse mine'l-Küffâr*, Mektebetü'l-İlm, Kâhire, 1409h.
Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyn b. Yûsuf b. Mahmûd el-Kâdî Bedrüddîn el-Aynî (öl.855h.), *'Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ (öl. 516h.), *Şerhu's-Sünne,* (thk. Züheyr eş-Şâvîş ve Şuayb el-Arnavût), I-XVI, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.

Beyazîzade, Ahmed b. Hasen b. Sinanüddîn Beyazîzade el-Bosnevî (öl.1098/1687), *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâmi Ebî Hanîfe*, (thk. Dr. İlyas Çelebî), (İmam Azam Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri adıyla Türkçe'ye çeviri ve tahkîk, Dr. ilyas Çelebî), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 114, İstanbul, 1996.

——— *İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire, 1949.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (öl. 458h.), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

——— *el-Ba'su ve'n-Nüşûr*, (thk. Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl), Müessesetü'l-Kütübi's-Selefiyye, Beyrut, 1408h.

——— *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1358 h.; ve (thk. 'İmâduddîn Ahmed Haydar), I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1415/1994.

——— *el-İ'tikâdu ve'l-Hidayetü ilâ Sebîli'r-Reşâd*, (thk. Ahmed Âsım el-Kâtib), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1401h.

——— *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, (thk. Seyyid Hasen), I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1991.

——— *Menâkıbu'ş-Şâfiî*, (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru't-Türâs, Mısır, 1391h.

——— *Şuabu'l-Îmân*, (thk. Muhammed Saîd Zağlûl), I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410 h.; ve Dâru's-Selefiyye Baskısı, Hindistan, ts.

Bezzâr, Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Atekî el-Basrî (öl. 292h.), *el-Müsned* (bk. Heysemî, Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr ale'l-Kütübi's-Sitte).

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm (öl. 256h.), *el-Câmiu's-Sahîh* (İbn Hacer'in Fethu'l-Bârî Şerhi ile birlikte).

——— *el-Edebü'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), el-Matba'atü's-Selefiyye, Kâhire, 1375; ve Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1417/1997.

——— *et-Târîhu'l-Kebîr*, (thk. Abdurrahmân el-Muallimî el-Yemânî), I-IX, Dâru'l-Meârifi'l-Osmâniyye, Hindistan, 1362-1380h.

——— *Halku Ef'âli'l-'İbâd*, (thk. Bedru'l-Bedr), ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, Birinci Baskı, ts.

Ceylânî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Abdullah b. Cenkî Dûst (Dost) el-Ceylî el-Hanbelî (öl.561h.), *el-Günye li Tâlibî Tarîki'l-Hakk Azze ve Celle,* ys. 1956, Üçüncü Baskı.

——— *Tuhfetü'l-Muttakîn ve Sebîlu'l-Ârifîn* (İbnu'l-Kayyim'in, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye kitabı vasıtasıyla).

Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî en-Nisâbûrî (öl.478h.), *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, (thk. Dr. Abdülazîm ed-Dîb), I-II, Kâhire, 1400h.

——— *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 41, İstanbul, ts.

——— *İsbâtu'l-İstivâ ve'l-Fevkıyye* (Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye İçinde), I-III, İdâretü't-Tıbâ'ati'l-Münîriyye, ys. 1346h., Dağıtım: Mektebetü Tayyibe, Riyad, Dâru'l-Kelimeti't-Tayyibe, Kâhire.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, (öl.385h), *es-Sünen*, (thk. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrî), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.

——— *en-Nüzûl*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), ys., 1403/1983.

——— *es-Sıfât* (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), ys., 1403/1983.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm (öl. 255h.), *es-Sünen,* (thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî ve Hâlid es-Sebbe' el-Alemî), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407/1987.

Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd et-Temîmî es-Sicistânî (öl. 280h.), *er-Reddu ale'l-Cehmiyye*, (thk. el-Elbânî ve Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1402/1982; ve (thk. Bedru'l-Bedr), ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1405h.

——— *er-Reddu alâ Bişri'l-Merîsi'l-Anîd*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Matba'atü Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediyye, Mısır, ts.; ve Matbaa'tü'l-Eşref, Lahor, 1402h.

Deylemî, Şîreveyh b. Şehredâr b. Şîreveyh (öl. 509h.), *Müsnedü'l-Firdevs*, (thk. es-Saîd Zağlûl), I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Ebû 'Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdullah (öl. 224h.), *el-Îmân*, (thk el-Elbânî), Matba'atü'l-Umûmiyye, Dımaşk, 1385h.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (öl. 275h.), *es-Sünen,* (thk. İzzet 'Ubeyd ed-De'âs), I-V, Dâru'l-Hadîs, Hıms, 1969-1970.

——— *Mesâilu'l-İmâm Ahmed*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad ve Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit el-Bağdâdî (öl.150/767), *el-Fıkhu'l-Ebsat*, İstanbul, 1989.

——— *el-Âlim ve'l-Müteallim*, İstanbul, 1989.

——— *el-Fıkhu'l-Ekber*, İstanbul, 1989.

——— *el-Vasıyye*, İstanbul, 1989.

——— *Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osmân el-Bettî*, İstanbul, 1989.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Esbehânî (el-Isfahânî) (öl. 430h.), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfıyâ*, I-X, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1387/1967.

——— *Sıfatü'l-Cenne*, (thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza), I-III, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk, 1415/1995.

——— *Zikru Ahbâri Esbehân (Isfahân)*, Matba'atü Birîl, Liyon, 1934.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî (öl.307h.), *el-Müsned*, (thk. Hüseyn Selîm Esed), I-XIV, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk, 1393/1973h.
Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Ferrâ (öl. 458h.), *İbtâlu't-Te'vîlât li Ahbâri's-Sıfât*, (thk. Ebû Abdillah Muhammed b. Hamed el-Hamûd en-Necdî), I-II, Mektebetü Dâri'l-İmâmi'z-Zehebî, Beyân, 1410h.
Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Hanbelî (öl. 526h.), *Tabakâtü'l-Hanâbile*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-II, Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kâhire, ts.; ve Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
Ebu'l-Ferec el-Esbehânî (el-İsfahânî), Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Kureşî el-Emevî (öl. 356h.), *el-Eğânî*, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, Kâhire, 1927-1929.
Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Ali b. İsmâil el-Eş'arî (öl. 330h.), *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), I-II, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1416/1995.
——— *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, (Hammâd b. Muhammed el-Ensârî'nin takdimiyle), Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1409h.
Ebu'l-Kâsım el-Esbehânî (el-İsfahânî), İsmâil b. Muhammed b. el-Fadl et-Teymî (öl.535h.), *el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce ve Şerhu Akîdeti Ehli's-Sünne*, (thk. I. cilt Muhammed b. Rebî' b. Hâdî 'Umeyr el-Madhalî, II. cilt Muhammed b. Mahmûd Ebû Ruhayyim), I-II, Dâru'r-Râye, Riyad, 1411/1990.
Ebû'l-Mansûr el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (öl. 429h.), *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırakı'n-Nâciye Minhum*, (Mehzepler Arasındaki Farklar adıyla Türkçe'ye çeviri ve dipnot ilavesi, Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı), Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları/73, Ankara, 1991.
Ebu'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Esbehânî (el-Isfahânî) (öl.369h), *Kitâbu'l-Azame*, (thk. Rızâullâh b. Muhammed el-Mübârekfûrî), I-V, Dâru'l-Âsıme, Riyâd, 1408h.
ed-Düveyş, Mûsâ b. Süleymân, *Resâil ve Fetâvâ fî Zemmi İbn Arabi's-Sûfî*, (İbn Teymiyye (öl.729) "Risâletün fi'r-Reddi alâ İbn Arabî fî Da'vâ İmâni Fir'avn"; Abdullatîf b. Abdullah es-Suûdî (öl.736h.) "Fetâvâ's-Suûdî"; Bedrân b. Ahmed el-Halîlî "Netîcetü't-Tevfîk ve'l-'Avn fi'r-Reddi ale'l-Kâilîne bi Sıhhati Îmâni Fir'avn"; Sa'dullah (veya Sa'duddîn) b. Îsâ b. Emîr Hân (öl.945h.) "Fetvâ Sa'd Efendi fi'l-Fusûs"), Medine-i Münevvere, 1410h.
el-Ahmedî, Abdulilâh b. Selmân b. Sâlim, *el-Mesâil ve'r-Resâilu'l-Merviyye ani'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel fi'l-Akîde*, I-II, Dâru Tayyibe, Riyad, 1412/1991.
el-Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (öl. 730h.), *Keşfu'l-Esrâr an (alâ) Usûli'l-Pezdevî*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1394h.
el-Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn (öl. 1420/1999), *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, I-VI, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1415/1995.
——— *Ahkâmu'l-Cenâiz ve Bidauhâ*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1412/1992.
——— *Daîfu Süneni Ebî Dâvûd,* (işrâf ve baskı, Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1991.
——— *Daîfu Süneni İbn Mâce,* (işrâf ve baskı, Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1998.
——— *Daîfu Süneni'n-Nesaî,* (işrâf ve baskı, Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1411/1990.
——— *Daîfu Süneni't-Tirmizî,* (işrâf ve baskı, Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1411/1991.
——— *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1410/1990.
——— *Daîfu'l-Edebi'l-Müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî*, Dârû's-Sıddîk, el-Cübeyl (Suudi Arabistan), 1414/1994.
——— *Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb,* I-II, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1421/2000.
——— Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224h.) *el-Îmân Tahkiki*, el-Matba'atü'l-Umûmiyye, Dımaşk, 1385h.
——— *er-Ravdu'n-Nadîr fî Tertîbi Mu'cemi't-Taberâniyyi's-Sağîr*, Yazma Eser.
——— *Gâyetü'l-Merâm fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Helâli ve'l-Harâm*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1414/1994.
——— *Haccetü'n-Nebî Kemâ Revâhâ Anhu Câbir*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.
——— Hâfız Münzirî'nin (öl. 656h.) *Muhtasaru Sahîhi Müslim Tahkiki*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Ammân ve Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1412h.
——— *Hutbetü'l-Hâce Elletî Kâne Rasûlullâhi Sallallâhu aleyhi ve selleme Yuallimuhâ Ashâbehu*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1400h.
——— *Hükmü Târiki's-Salâh,* (neşre hazırlayan, Ali Hasen Abdülhâmîd), Dâru'l-Celâleyn, Riyad, 1412/1992.
——— İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235h.) *el-Îmân Tahkiki*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.
——— İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî'nin (öl. 792h.) *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1404/1984.
——— İbn Teymiyye'nin (öl. 728h.) *el-Kelimu't-Tayyib Tahkiki*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.
——— *İrvâu'l-Galîl fî Tahrîci Ehâdîsi Menâri's-Sebîl*, I-IX, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1402/1985.
——— Muhammed el-Gazâlî'nin *Fıkhu's-Sîre Tahkiki*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1407/1987.
——— *Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî*, I. Cild, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1406/1986; II. Cild, Dâru İbni'l-Kayyim, Dammâm (Suudi Arabistan), 1411h.
——— *Muhtasaru'l-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1991.

———— Nevevî'nin (öl. 676h.) *Riyâzu's-Sâlihîn Tahrici* (thk. Alimlerden oluşan bir topluluk), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1992.
———— *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-III, Mektebu't-Terbiyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc (dağıtım, el-Mektebu'l-İslâmî), 1409h.
———— *Sahîhu Süneni İbn Mâce*, I-III, Mektebu't-Terbiyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc (dağıtım, el-Mektebu'l-İslâmî), 1408h.
———— *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, I-III, Mektebu't-Terbiyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc (dağıtım, el-Mektebu'l-İslâmî), 1409h.
———— *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, I-III, Mektebu't-Terbiyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc (dağıtım, el-Mektebu'l-İslâmî), 1408h.
———— *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1988.
———— *Sahîhu'l-Edebi'l-Müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî*, Dâru's-Sıddîk, el-Cübeyl (Suudi Arabistan), 1415/1994.
———— *Sahîhu'l-Kelimi't-Tayyib*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1407/1987.
———— *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, I-III Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1409/1988.
———— *Salâtu'l-'Îdeyn fi'l-Musallâ Hiye's-Sünne,* el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1406/1986, İkinci baskı.
———— *Sıfatü Salâti'n-Nebî Sallallâhu aleyhi ve sellem mine't-Tekbîri ile't-Teslîmi Keenneke Terâhâ*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1411/1991.
———— *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruhâ's-Seyyi' fi'l-Ümme*, I-VII, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1412/1992.
———— *Ta'lîku't-Tenkîl bimâ fî Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-Ebâtîl*, I-II, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1406h.
———— *Tamâmu'l-Minne fi't-Ta'lîki alâ Fıkhı's-Sünne*, Dâru'r-Râye, Riyad, 1409h.
———— Tebrîzî'nin (öl. 737h.) *Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki*, I-III, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.
———— *Zılâlu'l-Cenne fî Tahrîci's-Sünne*, I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1413/1993.
el-Ensârî, Hammâd b. Muhammed, *Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve Akîdetuh*, Medine-i Münevvere, 1395/1975.
el-Eşkar, Ömer Süleymân, *el-Esmâu ve's-Sıfât fî Mu'tekadi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, Dâru'n-Nefâis, Ammân, 1413/1993.
el-Guneymân, Abdullah b. Muhammed, *Şerhu Kitâbi't-Tevhîd min Sahîhi'l-Buhârî*, I-II, Mektebetü Lîne, Damnahûr, 1413/1993.
———— *Muhtasaru Minhâci's-Sünne*, I-II, Mektebetü Lîne, Damnahûr, 1415h.
el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Alî (öl.295 h.), *er-Redd ale'l-Muatıla*, 3282 no ile Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye'de kayıtlı olan yazma nüshadan tasvir.
el-Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezîd (öl. 311h.), *es-Sünne*, (thk. Dr. Atıyye ez-Zehrânî), I-V, Dâru'r-Râye, Riyad, 1410/1989.
el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (öl. 463h.), *Târîhu Bağdâd*, I-XVIII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.
———— *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, (thk. Muhammed Saîd Hatiboğlu), Diyânet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1971; ve Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, ts.
el-Hilâlî, Selîm b. 'Îd, *Nushu'l-Ümme fî Fehmî Ehâdîsi İftirâki Hâzihi'l-Ümme*, Dâru'l-Edhâ, 1409h.
———— *Mühezzebu İctimâi'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye alâ Gazvi'l-Muattılati ve'l-Cehmiyye*, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1408/1988.
el-Humeydî, Ebû Bekr, Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ b. Ubeydullah el-Kureşî el-Esedî el-Mekkî (öl.219h.), *el-Müsned*, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. ve Hindistan 1381h.
el-Humeyyis, Muhammed b. Abdurrahmân, *Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Dâru's-Sumeyyi', Riyad, 1416/1996.
———— *Beyânu Muhâlefeti'l-Kevserî li İ'tikâdi's-Selef*, Dâru'l-Feth, Şârka, 1415/1994.
———— *Menhecu'l-Mâturîdiyye fi'l-Akîde*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1413h.
———— *Tevdîhu Mekâsıdi'l-Mustalahâti'l-İlmiyye fi'r-Risâleti't-Tedmuriyye,* Mektebetü'l-Furkân, 'Acmân (Birleşik Arap Emirlikleri), 1419/1998.
el-Kafârî, Nâsır b. Abdullah b. Ali, *Usûlü Mezhebi'ş-Şîati'l-İmâmiyyeti'l-İsney Aşeriyye*, I-III, ys., 1415/1994.
el-Kevserî, Muhammed Zâhid (öl.1371/1952), *Makâlâtu'l-Kevserî*, (thk. Muhammed Yûsuf), Matba'atü'l-Envâr Baskısı, Kâhire, 1372h.
———— *Tebdîdu'z-Zalâm,* (Dr. Humeyyis'in Beyânu Muhâlefeti'l-Kevserî li İ'tikâdi's-Selef kitabı aracılığıyla).
el-Kudâî, Ebû Abdillah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Ali el-Kudâî el-Mısrî eş-Şâfiî (öl. 454h), *Müsnedü'ş-Şihâb*, (thk. Hamdî es-Silefî), I-III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, ts.
el-Lâlekâî, Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî (öl. 418h.), *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, (thk. Dr. Ahmed Sa'd Hamdân), I-IX, Dâru Tayyibe, Riyad, ts.
el-Lüheybî, Ahmed b. Avazullah b. Dahîl el-Lüheybî el-Harbî, *el-Mâturîdiyye*, Dâru'l-Âsıme, Riyad, 1413h.
el-Lüheydân, Muhammed b. İbrâhîm, *Tebrietü's-Selef min Tefvîzi'l-Halef*, Dâru'l-Hımîdî, Riyad, 1413/1992.
el-Mervezî, Ebû Abdillah Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc (öl. 294h.), *Ta'zîmu Kadri's-Salâh*, (thk. Dr. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî), I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medine-i Münevvere, 1406h.
———— *es-Sünne*, Dâru's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Riyad, ts.
———— *Kıyâmu'l-Leyl ve Kitâbu'l-Vitr*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts.

el-Mervezî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Saîd b. İbrâhîm el-Emevî (öl. 292h.), *el-Müsned*, Yazma eser, Medine İslam Üniversitesi kütüphanesi.
el-Mübârekfûrî, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm, *Mir'âtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, I-IX el-Mektebetü'l-Eseriyye, Pakistan, ts.
el-Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm (öl.1353), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii''t-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
Elmalılı Hamdi Yazır, M.Hamdi Yazır (öl.1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.
er-Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Kureşî et-Taberistânî (öl. 606h.), *İ'tikâdâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (thk. Dr. Ali Sâmî en-Neşşâr), Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısrıyye, Kâhire, 1356/1938.
eş-Şankîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdülkâdir el-Cenkî (öl. 1393h.), *Menhec ve Dırâsât li Âyâti'l-Esmâi ve's-Sıfât*, (Eşref b. Abdulmaksûd'un el-Kavâidu't-Tayyibât fi'l-Esmâi ve's-Sıfât adlı kitabının içinde); ve Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1410h.
Eşref b. Abdulmaksûd, Ebû Muhammed Eşref b. Abdulmaksûd b. Abdürrahîm, *el-Kavâidu't-Tayyibât fi'l-Esmâi ve's-Sıfât*, Mektebetü Edvâi's-Selef, Riyad, 1416/1995.
Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cuvân el-Fârisî el-Fesevî (öl. 277h.), *el-Ma'rife ve't-Târîh*, (thk. Dr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981.
Gazzâlî, Zeynuddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî eş-Şâfiî (öl. 505h.), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Hâfız 'Irâkî'nin (öl.806h.), el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fî Tahrîci Mâfi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr kitabıyla birlikte), I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
——— *el-Munkiz mine'd-Dalâl*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
——— *Faysalu't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994.
——— *Kânûnu't-Te'vîl*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
——— *Mişkâtü'l-Envâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994.
——— *Tehâfütü'l-Felâsife*, (thk. Süleymân Dünya), Dâru'l-Meârif, Mısır, ts.
Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
Haddâd, Ebû Abdillah Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmi'd-Dîn*, I-VII, Dâru'l-Âsıme, Riyad, 1408/1987.
Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamduveyh en-Nisâbûrî (öl. 405h.), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (Zehebî'nin Telhîsu'l-Müstedrek'i ile birlikte), (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ'), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
Harizmî, Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Harizmî (öl.665h.), *Câmiu'l-Mesânîd (Câmiu Mesânîdi'l-İmâmi'l-A'zam)*, I-II, Dâiretü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Hattâbî el-Bustî (öl.388h.), *Meâlimu's-Sünen*, (thk. Ahmed Şâkir ve Muhammed Hâmid el-Fakî), I-VIII, Matba'atü Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediyye, Mısır, 1379/1948-49.
Herevî, Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî (öl. 481h.), *Zemmu'l-Kelâm*, Yazma eser, Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi; ve Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
Herrâs, Muhammed Halîl (öl.1975 m.), *İbn Huzeyme'nin et-Tevhîd ve İsbâtu Sıfâti'r-Rabbi Azze ve Celle adlı kitabına yaptığı Tahkik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1398h.
——— *el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye ve Şerhi*, (çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yayınları, İstanbul, 2000.
——— *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye*, (thk. Alevî Abdülkâdir es-Sekkâf), Dâru'l-Hicre, Riyad, 1414/1993.
Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr (öl. 807h.), *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr ale'l-Kütübi's-Sitte*, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.
——— *Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn,* (thk. Abdulkuddûs b. Muhammed Nezîr), I-IX, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1413/1992.
——— *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.
'Irakî, Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. İbrâhîm el-'Irakî (öl. 806h.), *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fî Tahrîci Mâ fi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr*, Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserinin Zeylinde, IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
Işıcık, Yusuf, *Kur'ânı Anlamada Temel Bir Problem TE'VÎL*, Esra Yayınları, İstanbul, 1997.
İbn 'Useymîn, Ebû Abdillah Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Useymîn el-Vüheybî et-Temîmî (öl.1421/2001), *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye*, (thr. Sa'd b. Fevvâz es-Sumeyl), I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammâm, 1415h.
——— *Akîdetü Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1411h.
——— *el-Kavâidü'l-Müslâ fî Sıfâtillâhi ve Esmâihi'l-Hüsnâ*, (thk. Eşref b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm), Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1414/1994.
——— *el-Kavlu'l-Müfîd alâ Kitâbi't-Tevhîd*, (thr. Dr. Süleymân b. Abdullah Ebâ'l-Hayl ve Dr. Hâlid b. Ali el-Müşeykıh), I-III, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammâm, 1418/1997.

——— *el-Mecmûu's-Semîn min Fetâva'ş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn*, (Cem' ve Tertîb: Fehd b. Nâsır es-Süleymân), Dâru'l-Vatan, Riyad, 1411h.
——— *el-Usûl min İlmi'l-Usûl,* (Min Resâili'd-Da'veti's-Selefiyye'nin içinde, 2/307-373), Cem'iyyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ed-Dâhiyye (Kuveyt), 1418/1997.
——— *Hükmü Târiki's-Salâh*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1411h.
——— *Likâu'l-Bâbi'l-Meftûh*, I-X, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1414/1994.
——— *Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd,* (thk. Eşref b. Abdulmaksûd b. Abdürrahîm), Mektebetü'l-İmâmi'l-Buhârî, el-İsmâiliyye (Mısır), 1412/1992.
——— *Takrîbu't-Tedmuriyye*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1412h.
İbn Abdilberr, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (öl. 463h.), *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995.
——— *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih*, (thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî), I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammâm, 1419/1998.
——— *el-İntikâ' fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
——— *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed b. Abdülkebîr el-Bekrî), I-XVIII, Matba'atü Fudâle, 1402/1982.
İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî el-Hanbelî el-Makdisî (öl. 744h), *es-Sârımu'l-Menkî fi'r-Reddi ale's-Subkî*, (dpn. İsmâîl b. Muhammed el-Ensârî), Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, ts.; ve er-Riâsetü'l-Âmme li İdârâti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, Riyad, 1403h.
——— *el-Ukûdu'd-Dürriyye min Menâkıbi Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.
İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî el-Hanefî (öl.1252h), *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-V, Bulak, 1272h.; ve (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz), I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.
İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy el-Cürcânî (öl. 365h.), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, (thk. Kurul), I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405/1985.
İbn Arabî, Muhyiddîn Ebû Bekr Muhammed b Ali b. Muhammed et-Tâî (öl. 638h.), *Fusûsu'l-Hikem*, (nşr. Ebu'l-Alâ Afîfî), I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.; ve Fusûsu'l-Hikem, (çev. M. Nuri Gençosman), İstanbul, 1971.
——— *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (nşr. Osmân Yahyâ), I-V, Kâhire, 1972.
İbn Batta, Ebû Abdillah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdân el-'Ukberî el-Hanbelî (öl. 387h.), *el-İbâne an Şerîati'l-Fırkati'n-Nâciye ve Mücânebeti'l-Fıraki'l-Mezmûme (el-İbânetü'-Kübrâ)*, (thk. Dr. Rıza Mu'tî), Dâru'r-Râye, Riyad, 1409h.
İbn Dırbâs, Ebu'l-Kâsım Abdülmelik b. Îsâ b. Dırbâs el-Mısrî eş-Şâfiî (öl. 659h.), *Risâletün fi'z-Zebbi an Ebi'l-Haseni'l-Eş'arî,* (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), Medine-i Münevvere, 1404/1984.
İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr b. İbn Ebî Âsım ed-Dahhâk b. Muhalled eş-Şeybânî (öl. 287h.), *es-Sünne*, (thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî), I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1413/1993.
İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî (öl. 327h.), *'İlelü'l-Hadîs*, I-II, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, ts.; ve Beyrut 1405/1985.
——— *Aslu's-Sünne ve İ'tikâdu'd-Dîn*, Sa'dî el-Hâşimî'nin Ebû Zür'atü'r-Râzî ve Cuhûduhu fi's-Sünne adlı eseriyle birlikte Medine İslam Üniversitesi tarafından basılmıştır. ts.
——— *Kitâbu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975.
———*Âdâbu'ş-Şâfiî ve Menâkıbuh*, (thk. Abdulğanî Abdülhâlık), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe (öl.235h.), *el-Musannef*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn), I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995.
——— *el-Îmân*, (thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.
İbn Ebî Şeybe, Ebû Ca'fer Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe el-'Absî el-Kûfî (öl.297h.), *el-Arşu ve Mâ Verede Fîh*, Yazma, Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi, No: 559; ve (thk. Muhammed Hamed el-Hamûd), Mektebetü'l-Muallâ, Kuveyt, 1406/1986.
İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, Ebu'l-Hasen Ali b. Alâuddîn Ali b. Şemsuddîn ed-Dımaşkî (öl. 792h.), *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, (thk. el-Elbânî ve bir cemâat), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1404/1983; ve (thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Şuayb el-Arnavût), I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1412/1991.
İbn Hacer el-Heytemî (el-Heysemî'de denir), Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Mekkî eş-Şâfiî (öl. 974h.), *el-Fetâva'l-Hadîsiyye*, Mısır, 1329h.
——— *el-Hayrâtu'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, (Menâkıbu İmâm-ı Azam adıyla Türkçe'ye çeviri ve dipnot ilavesi, Ahmed Karadut), Akçağ Yayınları, Ankara, 1983; ve (thk. eş-Şeyh Halîl el-Mîs), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî (öl. 852h.), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz), I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995.
——— *Fethu'l-Bârî bi Şerhi* Sahîhi'l-Buhârî (dipnot, Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), I-XIII, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1407/1986.
——— *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-IV, Dâru'l-Cîl, Beyrut, ts.
——— *el-Kâfu'ş-Şâf fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf*, (Tefsîru'l-Keşşâf'ın Sonunda), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
——— *Hedyu's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1407/1986.
——— *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire, Birinci Baskı, ts.
——— *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğıf el-Pâkistânî), Dâru'l-Âsıme, Riyad, 1416h.
——— *Tehzîbu't-Tehzîb*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ'), I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.
——— *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfiiyyi'l-Kebîr*, (thk. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutb), I-IV, Müessesetü Kurtuba, Mekke, 1416/1995.
——— *Zevâidu Müsnedi'l-Bezzâr alâ Müsnedi Ahmed ve'l-Kütübi's-Sitte*, Yazma, Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi, No: 816.
İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed (öl. 681h.), *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (thk. Dr. İhsân Abbâs), I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut, 1978.
İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî el-Endelûsî (öl.456h.), *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât ve mâ li Külli Vâhidin mine'l-Aded*, (thk. Seyyid Hasen), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992.
——— *el-Faslu fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, (thk. Dr. Muhammed İbrâhîm Nasr ve Abdurrahmân Umeyre), I-V, Dâru Ukâz, 1402h.; ve Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1395h.
İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî (öl. 354h.), *el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekâsîmi ve'l-Envâi min Gayri Vucûdi Kat'in fî Senedihâ ve lâ Subûti Cerhin fî Nâkilihâ*, (Emîr Alâuddîn Ali b. Belbân el-Fârisî'nin (öl.739h.), el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân tertibiyle), (thk., Şuayb el-Arnavût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988.
——— *Ravdatu'l-'Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fudalâ'*, (thk. Muhammed Abdürrezzâk Hamza ve Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1397h.
İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (öl.218h.), *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* (thk. Mustafa es-Sakkâ ve Arkadaşları), I-IV, Dâru'l-Künûzi'l-Edebiyye Kâhire, 1955.
İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbûrî (öl. 311h.), *es-Sahîh*, (thk. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), I-IV, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1395/1975.
——— *et-Tevhîd ve İsbâtu Sıfâti'r-Rabbi Azze ve Celle*, (thk. Muhammed Halîl Herrâs), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403h.; ve (thk. Dr. Abdülazîz b. İbrâhîm eş-Şehevân), Dâru'r-Rüşd, Riyad, 1408h.
İbn Kâdı Şehbe, Takıyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed (öl. 851h.), *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, (thk. Dr. el-Hâfız Abdülalîm Hân), Haydarâbad, 1398/1978.
İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî (öl. 774h.), *Tefsîrul-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1408/1988.
——— *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. 5 kişiden oluşan bir heyet), I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (öl. 620h.), *İsbâtu Sıfati'l-Uluvv*, (thk. Bedru'l-Bedr), ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1406h.
İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (öl. 276h.), *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, (Şerh ve neşir es-Seyyid Ahmed Sakr), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Kâhire, 1954.
——— *eş-Şi'ri ve'ş-Şuarâ*, (thk. Ahmed Şâkir), Kâhire, 1966.
İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (öl. 275h.), *es-Sünen,* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrem b. Manzûr el-Ifrîkî el-Mısrî (öl. 711h.), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1410/1990.
İbn Mende, Ebû Abdillah Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ b. Mende (öl.395h), *el-Îmân*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407/1987.
——— *er-Reddu ale'l-Cehmiyye*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine-i Münevvere, 1414/1994.
——— *et-Tevhîd*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), I-III, Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1413, Birinci Baskı.
İbn Receb, Zeynuddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Şihâbuddîn el-Bağdâdî (öl. 795h.), *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, (thk. Şuayb el-Arnavût ve İbrâhim Bâcis), I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1413/1993.
——— *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972.
——— *ez-Zeylu alâ Tabakâti'l-Hanâbile,* (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1953.

İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (öl. 230h.), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
İbn Tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. Tağriberdî (öl. 874h.), *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, I-XVI, Kâhire, 1929-1956.
İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî (öl. 728h.), *Mecmûu'l-Fetâvâ,* (Cem' ve Tertîb: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım el-'Âsımî en-Necdî el-Hanbelî) I-XXXVII, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1412/1991.
——— *Câmiu'r-Resâil,* (thk. Dr. Muhammed Reşâd Sâlim), el-Mecmûatü'l-Ûlâ, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1389/1969; el-Mecmûatü's-Sâniye, 1405/1984.
——— *Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl,* (thk. Dr. Muhammed Reşâd Sâlim), I-XI, el-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi Baskısı, Riyad, 1403/1983.
——— *el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye,* (İbn 'Useymîn'in Şerhi ile birlikte), (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 3/129-159).
——— *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ*, (thk. Şerîf Muhammed Fuâd Hezzâ'), Mektebetü Hirâ, Mekke, 1411/1991; ve Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 5/5-121).
——— *el-Îmân*, (dpn. Kurul), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1991. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 7/4-461).
——— *el-Îmânu'l-Evsat*, Mektebetü'l-Furkân ve Mektebetü'l-Îmân, ys. ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 7/461-641).
——— *er-Redd ale'l-Mantıkıyyîn*, İdâretü Tercemâni's-Sünne, Lahor /Pakistan, 1396/1976. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 9/82-254).
——— *er-Reddü'l-Akvam alâ mâ fî Fusûsi'l-Hikem*, (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 2/362-451).
——— *er-Risâletü'l-Arşiyye*, (er-Resâilu'l-Kübrâ'nın içinde), Mektebetü Muhammed Ali Subeyh ve Çocukları, Mısır, ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 6/545-584).
——— *er-Risâletü't-Tedmuriyye*, (Fâlih b. Mehdî Âl-i Mehdî'nin et-Tuhfetü'l-Mehdiyye adlı Şerhi ile birlikte), I-II, Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1413h. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 3/1-128).
——— *Hakîkatü Mezhebi'l-İttihâdiyyîn ev Vahdeti'l-Vücûd*, (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 2/134-285).
——— *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye,* (thk. Dr. Muhammed Reşâd Sâlim), I-IX, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, 1409/1989.
——— *Nakdu'l-Mantık,* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî), Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kâhire, ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 9/5-81).
——— *Risâletün fi'r-Reddi alâ Fusûsi'l-Hikem*, (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 2/121-133, ayrıca bk. 11/239-242).
——— *Risâletün fi'r-Reddi alâ İbn Arabî fî Da'vâ Îmânı Fir'avn*, (ed-Düveyş'in Resâil ve Fetâvâ fî Zemmi İbn Arabî's-Sûfî adlı kitabının içinde, sh: 53-68).
——— *Şerhu Hadîsi'n-Nüzûl*, el-Mektubu'l-İslâmî, Beyrut, Birinci Baskı, ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 5/321-585).
——— *Şerhu'l-Akîdeti'l-Esfehâniyye*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1415/1995.
İbn Vaddâh, Ebû Abdillah Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Mervânî el-Kurtubî (öl. 287h.), *el-Bidau ve'n-Nehyu Anhâ*, (thk Muhammed Ahmed Dehmân), Dâru'l-Basâir, Dımaşk, 1400 h.; ve Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1402h.
İbnu'l-'İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. el-'İmâd el-Hanbelî (öl. 1089h.), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Dâru'l-Mesîre, Beyrut, 1399h.
İbnu'l-Cârûd, Abdullah b. Alî (öl.307h.), *el-Müntekâ mine's-Süneni'l-Müsnede an Rasûlillâh,* (thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî), Kâhire, 1382/1963.
İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî (öl.597h.), *Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Mektebetü'l-Hâncî, Mısır, 1399/1979.
——— *el-'İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, (thk. Halîl el-Mîs), I-II, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
——— *Telbîsu İblîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî (öl. 630h.), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XIII, Dâru Sâdır, Beyrut, 1385/1965.
İbnu'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed (öl. 606h.), *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*, (thk. Abdülkâdir el-Arnavût), I-XI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1403h.
İbnu'l-Kayyim, Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr ez-Zer'î ed-Dımaşkî (öl. 751h.), *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*, (thk. Şuayb el-Arnâvût ve Abdulkâdir el-Arnavût), I-V, Müessesetü'-Risâle, Beyrut, 1412/1992.
——— *Bedâiu'l-Fevâid*, (thk. Ahmed Abdüsselâm), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1414/1994.
——— *el-Kasîdetü'n-Nûniyye*, (Dr. Muhammed Halîl Herrâs'ın Şerhi ile birlikte), Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, 1407h.
——— *es-Savâıku'l-Mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla*, (thk. Ali b. Muhammed ed-Dahîlullah), I-III, Dâru'l-Âsıme, Riyad, 1408h.
——— *et-Tefsîru'l-Kayyim*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
——— *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye alâ Gazvi'l-Muattılati ve'l-Cehmiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984.

——— *Kitâbu's-Salâh ve Hükmü Târikihâ*, (thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih), Mektebetü Dâri't-Türâs, Medine-i Münevvere, 1412/1992.
——— *Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestaîn*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, I-III, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1392h.
——— *Tehzîbu's-Sünen li Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-VIII, Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kâhire, 1368.
İbnu'l-Mevsılî, Muhammed b. Mûsa el-Mevsılî, *Muhtasaru's-Savâıkı'l-Mürsele ale'l-Cehmiyyeti ve'l-Muattıla*, Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut, 1405/1985; ve (thk. Seyyid İbrâhîm), I-II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1412/1992.
İbnu's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî eş-Şâfiî (öl.364h.), *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, (thk. Ebû Muhammed Abdurrahmân Kevser el-Berunî), Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde ve Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, ts.
İsmâil Paşa, İsmâil b. Muhammed Emîn Bâbanzade el-Bağdâdî (öl. 1339h.), *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I-II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1951; ve Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, ts.
Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî (öl.1914 m.), *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Kâhire, 1321h.
Kerderî, Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâh el-Kerderî el-Harizmî el-Bezzâzî (öl.809h.), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981; ve Meclisu Dâireti'l-Meârifi'n-Nizâmiyye baskısı, Haydarâbâd, ts.
Keşmîrî, Muhammed Enver b. Muazzam Şâh el-Keşmîrî (öl. 1352/1933), *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
Kettânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî el-Fâsî (öl.1345h.), *Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*, Fas, 1328h.; ve Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1400h.
Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988.
Kummî, Sa'd b. Abdillah Ebî Halef el-Eş'arî el-Kummî (öl.301h.), *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, (nşr. Dr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Tahran, 1963.
Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî el-Hazrecî el-Kurtubî (öl. 671h.), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993.
Mâlik, Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Medenî (öl. 179h.), *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, ts.
Mer'î b. Yûsuf el-Kermî el-Makdisî el-Hanbelî (öl.1033h.), *Ekâvîlu's-Sikât fî Te'vîli'l-Esmâi ve's-Sıfât*, (thk. Şuayb el-Arnavût), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406/1985.
Mevlânâ, Celâluddîn Rûmî (öl.672h.), *Mesnevî*, (Türkçe'ye çeviri Veled İzbulak), I-VI, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No:770, İstanbul, 1990.
Mizzî, Cemâluddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân b. Yûsuf (öl. 742h.), *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, (İbn Hacer'in (öl. 852h.) en-Nüketü'z-Zirâf ale'l-Etrâf ta'likiyle birlikte), (thk. Abdussamed Şerefuddîn, işraf: Züheyr eş-Şâvîş), I-XIV, ed-Dâru'l-Kayyime, Hindistan ve el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.
Molla Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed (öl. 1014h.), *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, İstanbul, 1375/1955.
——— *Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, I-V, el-Mektebetü'l-İmdâdiyye Baskısı, Pakistan, ts.
——— *Risâletü Vahdeti'l-Vücûd*, (thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza), (Vahdet-i Vücûd Risalesi adıyla Türkçe'ye çeviri, Harun Ünal), İnanlar Şirketi Kültür Hizmeti, İst. 1995.
——— *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985.
Muhammed b. Halîfe et-Temîmî, *Mu'tekadu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa fî Tevhîdi'l-Esmâi ve's-Sıfât,* Dâru Îlâfi'd-Düveliyye, el-Cehrâ' (Kuveyt), 1417/1996.
Muhammed Bâzmûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, *Buğyetü'l-Mütetavvı' fî Salâti't-Tetavvu'*, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1414/1994.
Muhammed Cemîl Zeyno, *es-Sûfiyye fî Mîzâni'l-Kitâbi ve's-Sünne,* Dâru'l-Muhammedî, Cidde, 1415h.
Muhammed es-Sâlihî, Ebû Abdillah Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (öl. 942h.), *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, dağıtım: Mektebetü'l-Îmâni's-Süleymâniyye, Medine-i Münevvere, ts.; ve (thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî), Haydarâbâd, 1974.
Murâd Şükrî, *Defu'ş-Şubehi'l-Gaviyye an Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye,* ys., 1415/1994.
Muvaffak el-Mekkî, Muvaffakuddîn b. Ahmed el-Mekkî el-Harizmî (öl. 568h.), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981; ve Meclisu Dâireti'l-Meârifi'n-Nizâmiyye baskısı, Haydarâbâd, ts.
Münzirî, Zekiyyuddîn Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdulkaviyy b. Abdullah b. Selâme b. Sa'd el-Münzirî eş-Şâmî (öl. 656h.), *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf,* (thk. Mustafa Muhammed Amâre), I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401h.; ve Dâru't-Türâs, Kâhire, ts.
Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (öl. 261h.), *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-III, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1374h.

Neccâr, Muhammed b. Abdülazîz en-Neccâr, *Dıyâu's-Sâlik ilâ Evdahi'l-Mesâlik*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinân b. Dînâr (öl. 303h.), *es-Sünen, (el-Müctebâ),* (Suyûtî'nin (öl. 911h.) Zehru'r-Rubâ ale'l-Müctebâ Şerhi ve Sindî'nin (öl. 1138h.) Hâşiyesiyle birlikte), I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1348/1930.
——— *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle,* (thk. Dr. Fârûk Hamâde), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406h.
Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî (öl.?), *Fıraku'ş-Şîa*, (nşr. Seyyid Muhammed Sâdık), Necef, 1355/1936.
Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (öl. 676h.), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*, I-XVIII, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1407/1987.
Ömerî, Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyyetü's-Sahîha*, I-II, Mektebetü'l-İlim ve'l-Hikem, Medine-i Münevvere, 1413/1993.
Öz, Mustafa, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 49, İstanbul, 1992.
Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn (öl. 493h.), *Usûlu'd-Dîn*, (thk. Dr. Hans Peterlans), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Îsâ el-Bâbî ve ortakları, Kâhire, 1388h.
Rızâ b. Na'sân Mu'tî, *Alâkatü'l-İsbâti ve't-Tefvîz bi Sıfâti Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1416/1995.
Sâbûnî, Ebû Osmân İsmâil b. Abdurrahmân es-Sâbûnî (öl.449h), *Akîdetü's-Selef Ashâbi'l-Hadîs*, (thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr), Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine-i Münevvere, 1415/1994.
Sadreddîn Konevî, Muhammed b. İshâk (öl.673h.), *Vasiyyet-Nâme*, Yazma eser, Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, No: 21810, İstanbul.
Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Safedî (öl. 764h.), *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-XXII, Dâru'n-Neşr Franz Seteıner Werlag, Almanya (Wıesbaden), 1394h.; ve Cem'iyyetü'l-Müsteşrikîne'l-Almâniyye, Beyrut, 1962-1983.
Sehmî, Hamza b. Yûsuf es-Sehmî (öl. 427h.), *Târîhu Curcân*, (thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1401h.
Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Horasânî (öl. 562h.), *el-Ensâb*, (thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî), I-XII, Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Meârifi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1382/1962; ve Beyrut, 1980.
Sıddîk Hasen Hân, Muhammed Sıddîk b. Hasen Hân el-Hüseynî el-Buhârî el-Kanûcî (öl.1307h.), *Katfu's-Semer fî Beyâni Akîdeti Ehli'l-Eser*, (thk. Dr. Âsım b. Muhammed b. Abdullah el-Karyûtî), Şeriketü'ş-Şarki'l-Evsat, Ammân, 1404/1984.
Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî (öl. 771h.), *Tabakâtu'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ*, (thk. Abdülfettâh el-Hulv ve Mahmûd et-Tannâhî), I-X, Matba'atü Îsâ el-Bâbi'l-Halebî, Kâhire, 1383, (1964-1976).
Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed (öl. 911h.), *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
——— *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399h.
——— *el-Câmiu'l-Kebîr (Cem'u'l-Cevâmi')*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb Baskısı, Kâhire, ts.
——— *el-Câmiu's-Sağîr min Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Mustafa el-Halebî Baskısı, Kâhire, 1358/1939.
——— *el-Ezhârü'l-Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire*, (thk. Abdulazîz el-Gumârî), Dâru't-Te'lîf, Kâhire, ts.
——— *Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsire fi'l-Ahbari'l-Mütevâtire*, (thk. Halîl Muhyiddîn el-Mîs), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.
Süleymân et-Temîmî, Muhammed b. Abdülvehhâb (öl.1206h.), *Kitâbu't-Tevhîd,* (Abdurrahmân b. Nâsır b. Sa'dî'nin (öl. 1376h.) Kitâbu'l-Kavli's-Sedîd fî Mekâsıdi't-Tevhîd Kitabıyla birlikte), (thk. Dr. el-Murtezâ ez-Zeyn Ahmed), Mecmûatü't-Tühafi'n-Nefâisi'd-Devliyye, Riyad, 1416/1996.
Şâdî es-Seyyid Ahmed Abdullah, *"Tezkîru'l-Müslimîn bi Tercemeti'ş-Şeyh İbn 'Useymîn",* Mecelletü't-Tevhîd, sy. 11 (Özel Sayı) (Mısır/Kâhire Zilka'de 1421).
Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (öl. 204h.), *er-Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
——— *el-Müsned*, (tertîb: Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ), I-II, Kâhire, 1950.
——— *el-Ümm*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), I-VIII, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1393/1973.
Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm (öl. 548h.), *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Ebû Abdillah es-Saîd el-Mendûh), I-II, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1415/1994.
Şemsu'l-Hakk el-Azîm Âbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah es-San'ânî eş-Şevkânî (öl. 1250h), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti fî İlmi't-Tefsîr*, I-V, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1412/1991.
——— *Neylu'l-Evtâr Şerhu'l-Münteka'l-Ahbâr*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (öl. 360h.), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî), I-XXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, İkinci Baskı, ts.
——— *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Târık b. 'Ivazullâh b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, 1415/1995.

——— *el-Mu'cemu's-Sâğîr* (er-Ravdu'd-Dânî ile'l-Mu'cemi's-Sağîr li't-Taberânî), (thk. Muhammed Şükür Mahmûd el-Hâcc), I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut ve Dâru Ammâr, Ammân, 1405/1985.
——— *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989.
Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl.310h.), *Câmiu'l-Beyân an (fî) Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992; ve (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-XVI, Dâru'l-Meârif, Mısır, ts., İkinci Baskı.
——— *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991.
——— *Tehzîbu'l-Âsâr*, (thk. Mahmûd Şâkir), Matba'atü'l-Medenî, Kâhire, ts.
Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (öl. 321h.), *el-Akîdetü't-Tahâviyye,* (İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî'nin Şerhi ile birlikte).
——— *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnavût), I-XVI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994.
Takıyuddîn el-Fâsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali (öl. 832h.), *el-'Ikdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn adlı eserin İbn Arabî'nin hal tercemesinden bahseden bölümü (2/160-199)*, (thk. Fuâd Seyyid), Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Mısır, 1385h.. Bu bölüm Ali Hasen Abdülhamîd tarafından "Cüzün fîhi Akîdetü İbn Arabî ve Hayâtuhu ve Mâ Kâlehu'l-Müerrihûn ve'l-Ulemâu fîh" adıyla ayrı bir risâle olarak yayımlanmıştır. Dâru İbni'l-Cevzî, Dammâm, 1413/1992.
Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd (öl. 204h.), *el-Müsned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (öl. 279h.), *el-Câmiu's-Sahîh,* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
'Ukaylî, Muhammed b. Amr el-'Ukaylî el-Mekkî (öl.322h.), *ed-Duafâu'l-Kebîr*, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984.
Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Nisâbûrî (öl.468h.), *el-Vasît*, Yazma eser, el-Elbânî'nin Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe adlı eseri (3/93)'den naklen.
Velîd b. Ahmed el-Hüseyn, Ebû Abdillah ez-Zübeyrî, *"Nübze an Hayâti'ş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn"*, Mecelletü'l-Hikme, sy. 2 (İnglitere/Leeds 16.2.1994).
Vüheybî, Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Vübeybî, *Nevâkıdu'l-Îmâni'l-İ'tikâdiyye ve Davâbıtu't-Tekfîr İnde's-Selef*, I-II, Dâru'l-Müslim, Riyad, 1416/1996.
Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997.
Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî (öl. 1205h.), *İthâfu's-Sâdeti'l-Muttakîn bi Şerhi Esrâri İhyâi Ulûmi'd-Dîn*, I-X, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts.; ve Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
——— *Laktu'l-Leâli'l-Mütenâsire*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz et-Türkmânî (öl. 748h.), *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
——— *el-'İber fî Haberi Men /aber,* (thk. I, IV ve V. ciltler Salâhuddîn el-Müncid, II ve III. ciltler E. Fuâd es-Seyyid), I-V, Dâiretü'l-Matbûât ve'n-Neşr, Kuveyt, 1960-1969.
——— *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men lehu Rivâyetün fi'l-Kütübi's-Sitte*, (thk. Muhammed Avvâme ve Ahmed Muhammed el-Hatîb), I-II, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye ve Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Cidde, 1413/1992.
——— *el-Müntekâ min Minhâci's-Sünne*, Kâhire, 1374, (Şiilik ve Mâhiyeti adıyla Türkçe'ye çeviri, Cemaleddin Sancar), İstanbul, 1986.
——— *el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr fî Sahîhi'l-Ahbâri ve Sakîmihâ*, (thk. Dr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine-i Münevvere, 1388/1968.
——— *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnavût ve Hüseyn el-Esed), I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1412/1992.
——— *Târîhu'l-İslâm*, (thk. Şuayb el-Arnavût ve Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988.
——— *Telhîsu'l-Müstedrek*, Hâkim'in (öl. 405) el-Müstedrek ale's-Sahîhayn Zeylinde, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ'), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
——— *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
Ziriklî, Hayruddîn (öl. 1396h.), *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arabi ve'l-Musta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*, I-XIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1980.
Ziyâ el-Makdisî, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdülvâhid b. Ahmed b. Abdirrahmân b. İsmâîl b. Mansûr es-Sa'dî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (öl.643h.), *el-Ehâdîsu'l-Muhtâre*, (thk. Abdülmelik Düheyş), ys., 1412h., Birinci Baskı.
Zuhaylî, Vehbe, *Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, I-II, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1406/1986.

A

M

M

N

R

S

Ş

T

V

Y-Z

İÇİNDEKİLER

1. 2. (SAHİH HADİS): "Hutbetü'l-Hâce" ismiyle meşhur olan bu duâyı, cuma hutbelerinde vesâir konuşmalarında okuyan Rasûlullah -*sallallâhu aleyhi ve sellem*- bizzat sahâbîlerine de öğretmiştir.

Hadisin ilk bölümünü (1), *Ahmed (1/392, 393, 432); Ebû Dâvûd (No: 2188); Tirmizî (No: 1105); Nesâî (3/104-105); (6/89) ve "Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle" (No: 488); İbn Mâce (No: 1892); Dârimî (No: 2202); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 1557); Abdürrezzâk "el-Musannef" (No: 10449); Bezzâr "el-Müsned" (Keşfu'l-Estâr, 1/314); Ebû Ya'lâ "el-Müsned" (No: 5233, 5234, 5257); İbnu'l-Cârûd "el-Müntekâ" (No: 679); Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 1-3); Taberânî "el-Mu'cemu'l-Kebîr" (10/No: 10079, 10080, 10499); İbnu's-Sünnî "Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle" (No: 599); Hâkim "el-Müstedrek" (No: 2744); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (3/214-215); (7/141, 146) ve Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 2268)* Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den, *Ebû Ya'lâ "el-Müsned" (No: 7221) ve Nesâî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Mizzî, Tuhfetü'l-Eşrâf, 6/472, No: 9148)* Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallâhu anh'den, *Ahmed (1/302, 350); Müslim (fierhu'n-Nevevî, 6/156-158); Nesâî (6/89-90); İbn Mâce (No: 1893) ve Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 4)* Abdullah b. Abbâs radiyallâhu anhumâ'dan, *Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No:5) ve Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (3/215)* Nübeyt b. fierît radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir.

Hadisin ikinci bölümünü (2) ise, *Ahmed (3/319, 371); Müslim (fierhu'n-Nevevî, 6/153-156); Nesâî (3/188-189) ve Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (3/214)* Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Bu lafız Nesâî'nin lafzıdır. Hadisi, Ahmed bir rivâyetinde *(3/371)* ve Müslim "sözlerin en doğrusu" lafzı yerine "sözlerin en hayırlısı"lafzıyla rivâyet etmişlerdir. Ahmed'in diğer bir rivâyeti ise *(3/319)* "sözlerin en güzeli" şeklindedir. Ayrıca hadisi Müslim "ve sonradan uydurulup dine sokulan her iş bir bid'attir" lafzı yerine "ve her bid'at bir sapıklıktır" lafzıyla rivâyet etmiş ve hadisin sonunda "her sapıklık ta ateştedir" lafzını zikretmemiştir.

Hadisi bu beş sahâbî dışında ayrıca Âişe radiyallâhu anhâ ile Sehl b. Sa'd radiyallâhu anh merfû' olarak, Tâbiîn'den İbn fiihâb ez-Zührî ise mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

Hadis sahihtir. Ünlü hadis âlimi Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî -Allah kendisine rahmet etsin- hadisin bütün bu rivâyetlerini ayrıntılı bir şekilde topladığı "Hutbetü'l-Hâce" adında ufak bir kitap derlemiştir. İsteyenler bu kitaba bakabilirler. *Ayrıca bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 409); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 3149, 5860).*

3. *İbn Ebi'l-'İzz, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî), sh: 69.*

4. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Hadisin geniş tahrici için bk. 318 nolu dipnot.*

5. *İbn Ebi'l-'İzz, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî), sh: 69.*

1. (SAHİH HADİS): *Hadisin geniş tahrici için bk. 307 nolu dipnotun 2. hadisi.*

2. *Ali Hasen Abdülhamîd, el-Münteka'n-Nefîs min Telbîsi İblîs, sh: 41.*

3. (SAHİH MÜTEVATİR HADİS): *Hadisin geniş tahrici için bk. 307 nolu dipnotun 1. hadisi.*

1. (SAHİH HADİS): *Hadisin geniş tahrici için bk. 307 nolu dipnotun 2. hadisi.*

2. (HASEN HADİS): *Hadisin geniş tahrici için bk. 307 nolu dipnotun 3. hadisi.*

3. *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/137).*

4. (SAHİH HADİS): *Ahmed (4/198, 204, 205); Buhârî (No: 7353); Müslim (No: 1716); Ebû Dâvûd (No: 3574); Nesâî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tufhetü'l-Eşrâf, 8/158, No: 10748); İbn Mâce (No: 2314); fiâfiî "er-Risâle" (sh: 494, No: 1509) ve "el-Müsned" (2/139); Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 51, 753); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 5061); Dârekutnî (No: 4432, 4434); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (10/118-119); el-Hatîb el-Bağdâdî "Târîhu Bağdâd" (4/235-236); İbn Abdilberr "Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih" (No: 1662) ve Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 2509)* 'Amr b. el-'Âs radiyallahu anh'den. *Ahmed (4/204-205); Buhârî (No: 7352); Müslim (No: 1716); Tirmizî No: 1326); Ebû Dâvûd (No: 3574); Nesâî (8/223-224) ve "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf (8/158, No: 10748); İbn Mâce (No:2314); fiâfiî "el-Müsned" (2/176-177); İbn Hibbân (el-İhsân, No:5060); Dârekutnî (No: 4418, 4433); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (10/119); el-Hatîb el-Bağdâdî "Târîhu Bağdâd" (4/236); İbn Abdilberr "Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih" (No: 1663,1664, 1665) ve Beğavî "fierhu's-Sünne" (10/115)* Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1056); İrvâu'l-Galîl (No: 2598); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 493); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 3732); Riyâzu's-Sâlihîn Tahkiki (No: 1865); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 515, 797 nolu dipnot).*

1. *Dr. Ömer Süleymân el-Eşkar, el-Esmâ ve's-Sıfât fî Mu'tekadi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa, sh: 28.*

1. *İbn Ebi'l-'İzz, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî), sh: 69.*

2. Biz halen üzerinde çalıştığımız İsim ve Sıfat Tevhidinde Temel Kurallar adlı kitabımızda bu konu hakkında daha geniş bilgi vereceğiz inşaallah.

3. *İbnul-Kayyim, Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestaîn (1/24-25); et-Tefsîru'l-Kayyim (sh: 24). Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (17/107-108); Medâricu's-Sâlikîn (3/449-450); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî), sh: 89.*

4. *Haşevîlik ve Haşeviyye için bk. 315 nolu dipnot.*

5. Son zamanlarda bu konu hakkında yazılmış birkaç kitabı ne yazık ki müşâhede etmekteyiz.

1. *Bk. Makâlâtu'l-Kevserî (sh: 126, 301, 307, 325, 327, 332, 336); Ta'lîkâtü'l-Kevserî alâ Kitâbi'l-Esmâi ve's-Sıfât (Beyhakî'nin el-Esmâ ve's-Sıfât kitabına düştüğü dipnotlar) (sh: 352, 356, 407, 419). Ayrıca bk. Dr. Humeyyis, Beyânu Muhâlefeti'l-Kevserî li İ'tikâdi's-Selef (sh: 63-64).*

2. *Bk. Kevserî, Kitâbu Tebdîdi'z-Zalâm (sh: 5, 15, 45, 55, 112, 151, 154, 171). Ayrıca bk. Dr. Humeyyis, A.g.e. (sh: 64).*

3. *Hakkında bilgi için bk. 40 nolu dipnot.*

1. *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn (1/106-109, 133-134).*

2. *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fıraki'n-Nâciye Minhum (sh: 169-172). Ayrca bk. (sh: 48-53).*

3. *el-Milel ve'n-Nihal (1/76). Ayrıca bk. (1/135-137).*

4. İmam Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ (10/553)*'de, fiiîler'in bu zâta Mü'minu't-Tâk?! lakâbını verdiklerini söyler. fiiî kaynaklarda da lakâbı "fieytânu't-Tâk" değil "Mü'minu't-Tâk"'tır. *Bk. Kummî, Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak (sh: 88); Nevbahtî, Fıraku'ş-fiîa (sh: 78).*

5. *İ'tikâdâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (sh: 64-66, 67, 97).*

1. *Mecmûu'l-Fetâvâ (3/184-185).*

2. *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî), sh: 288.*

1. *el-Milel ve'n-Nihal (1/75-76).*

2. *İ'tikâdâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (sh: 16).*

3. *Ekâvîlu's-Sikât fî Te'vîli'l-Esmâi ve's-Sıfât (sh: 64).*

4. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Hadisin tam metni ve geniş tahrici için bk. 160 ve 161 nolu dipnotlar.*

1. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 154, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/110-111).*

2. (SAHİH HADİS): *Hadisin tam metni ve geniş tahrici için bk. 79 ve 184 nolu dipnotlar.*

3. Allah-u Teâlâ'nın her gece dünya göğüne inmesi hususuyla ilgili rivâyetler hakkında geniş bilgi için kitabımızın 13. bölümüne bakılabilir.

4. (SAHİH ESER): *Eserin geniş tahrici için bk. 65 nolu dipnot.*

5. *Câmiu't-Tirmizî (3/50-51). Ayrıca bk. (5/234, 377).*
6. (SAHİH ESER): *İbn Ebî Hâtim, Aslu's-Sünne ve İ'tikâdu'd-Dîn (sh: 25); el-Lâlekâî, fierhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa (No: 321, 939); Ebû Osmân es-Sâbûnî, Akîdetü's-Selef Ashâbi'l-Hadîs (sh: 118-119, No: 167); Zehebî, el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr (sh: 139 el-Lâlekâî'den rivâyeten).* el-Elbânî eserin isnâdının sahih olduğunu söyler. *Bk. Muhtasaru'l-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr (sh: 206-207, No: 256).*
1. *el-Fıkhu'l-Ekber (sh: 59).*
1. *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî), sh: 118.*
2. *fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 15).*
3. Bid'at ehlinin Ehl-i Sünet'e yakıştırdığı diğer kötü lakaplar için bk. *el-Lâlekâî, A.g.e. (1/176-182); Ebû Osmân es-Sâbûnî, A.g.e. (sh: 116-120).*
4. *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî), sh: 188.*
5. *İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (4/6).*
1. (SAHİH ESER): *Eserin geniş tahrici için bk. 55 nolu dipnot.*
2. (SAHİH ESER): *Eserin geniş tahrici için bk. 58 nolu dipnot.*
3. *Mecmûu'l-Fetâvâ (5/26-27).*
4. *Ekâvîlu's-Sikât fî Te'vîli'l-Esmâi ve's-Sıfât (sh: 134).*
1. *fierhu'l-Akîdeti'l-Esfehâniyye (sh: 107-108).*
1. *Likâu'l-Bâbi'l-Meftûh (6/21-22, 294 nolu soru ve cevabı).*
2. *A.g.e. (10/38-39, 436 nolu soru ve cevabı).*
3. *fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/53-54), (2/372).*
4. *A.g.e. (2/376).*
1. *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/149).*
1. *fierefu Ashâbi'l-Hadîs (sh: 8).*
2. (SAHİH HADİS): *Ahmed (2/258, 295, 302, 303, 388, 461, 492); Buhârî "el-Edebu'l-Müfred" (No: 218); Ebû Dâvûd (No: 4811); Tirmizî (No: 1954); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 2491); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 3407); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (6/182); Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 3610) ve diğerleri* Ebu Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 416); Sahîhu'l-Edebi'l-Müfred (No:160); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 6601, 7719); Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb (No: 959); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 3025).*

Hadis ayrıca, Ebû Saîd el-Hudrî, el-Eş'as b. Kays ve en-Nu'mân b. Beşîr radiyallâhu anhum'den buna yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No:6541); Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/2/776, No: 416), (2/272); Sahîhu't-Terğîb (No: 957, 962).*
3. *Hâfız İbn Receb'in "el-Kavâidu'l-Fıkhiyye" kitabının önsözündeki sözlerinden.*
1. İbn Teymiyye hakkında daha fazla bilgi almak isteyenler Guraba Yayınları tarafından yayımlanan Prof. Dr. Halîl Herrâs'ın *el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye ve fierhi* adlı eserinin *(15-25)* sayfaları arasına bakabilirler.
1. İbn Teymiyye'ye yöneltilen eleştiriler ve bunlara verilen cevaplar hakkında daha geniş bilgi almak isteyenler Murâd fiükrî'nin *Def'u'ş-fiubehi'l-Gaviyye an fieyhi'l-İslâm İbn Teymiyye* adlı eserine bakabilirler.
2. *4/1496-1497, No: 1175.*
1. Fitne, musibet, sıkıntı, çile, belâ vb. anlamlara gelir.
2. Mahmûd fiükrî Âlûsî'nin, *Gâyetü'l-Emânî fi'r-Reddi 'ale'n-Nebhânî adlı eseri (2/182)*'den özetlenerek aktarılmıştır.
1. *el-Ukûdu'd-Dürriyye min Menâkıbı fieyhi'l-İslâm İbn Teymiyye (sh: 214-218).*
1. *14/4-5.*
1. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Velîd b. Ahmed el-Hüseyn, "Nübze an Hayâti'ş-fieyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn", Mecelletü'l-Hikme, sy.2 (İngiltere/Leeds 16.2.1994), sh: 23-26.*
2. *İbn 'Useymîn'in delil ölçüsünde fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'ye muhalefet ettiği bazı meseleler için bk. A.g.e., sh: 31-32.*
1. *Okutulan diğer metinler için bk. A.g.e., sh: 3.*
2. *Diğer eserleri için bk. A.g.e., sh: 36-38.*

1. *Hadisin tam metni ileride gelecektir. Bk. sh: 43.*
2. Söz konusu bid'at, inanç ve din alanındaki her türlü yeniliktir.
3. (SAHİH HADİS): *Ahmed (4/126-127); Ebû Dâvûd (No: 4607); Tirmizî (No: 2676); İbn Mâce (No:42); Dârimî (No: 95); Taberânî "el-Mu'cemu'l-Kebîr" (18/No: 617, 618, 619, 622, 623, 624, 642); Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 46-47); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 5); Hâkim "el-Müstedrek" (No: 329, 330, 331, 332, 333); İbn Ebî Âsım "es-Sünne" (No: 26-34, 54-59); Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 102); el-Lâlekâî "Usûlu'l-İ'tikâd" (No: 81); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (6/541); Mervezî "es-Sünne" (No: 69-72); Ebû Nuaym "Hilyetü'l-Evliyâ" (5/220) (10/115) ve diğerleri* 'Irbâd b. Sâriye radiyallâhu anh'den.

Hadisin sahih olduğu pek çok âlim tarafından ifade edilmiştir. *Bk. Tirmizî (5/44); İbn Hibbân (1/180); Hâkim (1/175); Beğâvî (1/205); İbn Teymiyye "Mecmûu'l-Fetâvâ" (4/399, 400; 6/328, 329; 20/309, 573-583; 21/319; 22/225, 234, 540; 23/133-135; 24/208, 209; 28/493; 31/37; 35/22-32); "İktidâu's-Sırâti'l-Mustakîm" (2/278); Zehebî "et-Telhîs" (bk. el-Müstedrek, 1/175); İbn Receb "Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem" (2/109); Suyûtî "el-Câmiu's-Sağîr" (bk. Sahîhu'l-Câmi', No: 2549) ve diğerleri. Ayrıca bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (No: 26-34, 54-59); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 165); İrvâu'l-Galîl (No: 2455); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 2549); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 383, 501 nolu dipnot ve sh: 485, 715 nolu dipnot); fiuayb el-Arnavût, el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân Tahkiki (1/179, 2 nolu dipnot).*

4. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey Peygamber! Biz seni, gerçekten bir şâhit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı, Allah'ın izniyle (Allah'a çağıran) bir davetçi ve (etrafına) nûr saçan bir kandil olarak gönderdik." (Ahzâb, 45-46).

5. (SAHİH HADİS): *Ahmed (4/126); İbn Mâce (No: 43); Hâkim (No: 331); Taberânî "el-Kebîr" (18/No: 642); İbn Ebî Âsım (No: 48, 49); el-Lâlekâî (No: 79) ve diğerleri* 'Irbâd b. Sâriye radiyallâhu anh'den. Hadisin sahih olduğu pek çok âlim tarafından belirtilmiştir. *Bk. Hâkim (1/176); İbn Teymiyye "el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ" (sh: 28, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/7); İbn Receb "Câmiu'l-Ulûm" (2/110); Suyûtî "el-Câmiu's-Sağîr" (bk. Sahîhu'l-Câmi', No: 4369) ve diğerleri. Ayrıca bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 937); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 4369); Zılâlu'l-Cenne (No: 48, 49); Sahîhu Süneni İbn Mâce (No: 41).* Abdülkâdir el-Arnavût ise hadise "hasen" demiştir. *Bk. Câmiu'l-Usûl (1/293).*

6. Meşhur sahâbî. Ebû Zerr künyesidir. Yaygın olan görüşe göre tam ismi Cündüb b. Cünâde b. Kays b. 'Amr b. Müleyl el-Gıfârî'dir. İslam dinine ilk giren sahâbîlerden olup, Medîne'ye hicreti gecikmiş, bu nedenle Bedir savaşına katılamamıştır. Hakkındaki menkıbeler ve faziletine dair rivâyetler pek çoktur. Örneğin Buhârî, Müslim ve diğerlerinin İbn Abbâs radiyallâhu anhumâ'dan Ebû Zerr'in islama girmesiyle ilgili rivâyet ettikleri o uzun hadiste Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem O'na: "Kavmine dön ve sana benim emrim gelinceye kadar sen onlara (islamı) haber ver" buyurdu. Ebu Zerr, bunun üzerine: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben bu şehâdet kelimesini Mekkelilerin ortasında muhakkak haykıracağım" dedi. Hemen sonrasında çıkıp mescide (Ka'be'ye) geldi ve en yüksek sesiyle: "Eşhedü En Lâ İlâhe İllallâh ve Enne Muhammeden Rasûlullah (Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna tanıklık ederim)" diye haykırdı. Bunun üzerine orada bulunan müşrik topluluğu kalkıp onun üzerine yürüdüler ve onu yere yatırıncaya dek dövdüler. Bu sırada Hz. Abbâs geldi ve O'nun üstüne kapanıp: "Yazıklar olsun sizlere! Bu zâtın Gıfâr kabilesinden olduğunu ve tüccarlarınızın yolunun fiam'a giderken Gıfâr üzerinden geçtiğini bilmiyor musunuz?" dedi de Ebû Zerr'i onlardan kurtardı. Sonra ertesi gün Ebû Zerr yine bir önceki gün yaptığı gibi (Ka'be'de) bağırdı. Kureyşliler yine kendisine saldırıp onu dövdüler. Hz. Abbâs, Ebû Zerr'in üstüne kapanarak (onu onlardan kurtardı). *Bk. el-Lü'lüü ve'l-Mercân (N0: 1607).* Sahâbenin en zâhid ve takvâ sâhiplerinden biri olan Ebû Zerr radiyallâhu anh, fakirlere olan şefkat ve merhameti ve onlara karşı olan cömertliğiyle bilinir. Hicretin 32'nci yılında, Hz. Osmân'ın hilafeti döneminde Rebze'de vefat etmiştir. Cenaze namazını Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh kıldırmıştır. Hz. Peygamber'den 281 hadis rivâyet etmiştir. Buhârî ve Müslim 12 hadisini ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 2 hadisinin rivâyetinde, Müslim ise 19 hadisinin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. *Bk. İbn Hazm, Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 47, No: 15); İbn Abdilberr, el-İstî'âb (4/216-218); Zehebî Tezkiretü'l-Huffâz (1/17-19); Siyeru A'lâmi' n-Nübelâ (2/46-78); İbn Hacer, el-İsâbe (7/105-109); Tehzîbu't-Tehzîb (1/80-81); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 1143).*

7. (SAHİH ESER): *Ahmed (5/153, 162); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 65); Taberânî "el-Kebîr" (No: 1647); Bezzâr "el-Müsned" (No: 147); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 479) ve diğerleri.* Eserin isnâdı Heysemî'nin de dediği gibi sahihtir. O şöyle demiştir: "Eseri Ahmed ve Taberânî rivâyet etmiştir. Taberânî'nin râvileri, Muhammed b. Abdullah b. Yezîd el-Mukrî dışında Sahîh'in râvileridir. Muhammed b. Abdullah ise güvenilirdir. Ahmed'in isnâdında ise ismini vermediği râviler (yâni İmam Ahmed'in kendi şeyhleri) vardır." Daha sonra Heysemî eseri Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh' den rivâyet ettikten sonra şöyle demiştir: "Eseri Taberânî rivâyet etmiş olup senedindeki râviler Sahîh'in râvileridir." *Mecmau'z-Zevâid (8/264-265).* Heysemî'nin söz konusu ettiği Muhammed b. Abdullah b. Yezîd el-Mukrî hakkında Hâfız İbn Hacer "güvenilir olup onuncu tabakadandır ve h. 256 yılında vefat etmiştir" demiştir. *Takrîbu't-Tehzib (sh: 866). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (9/245).*

Ayrıca eserin isnâdının sahih olduğunu fiuayb el-Arnâvut da belirtmiştir. *Bk. el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân Tahkiki (1/267, 1 nolu dipnot).*

8. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): Hadisi bu lafızla yani "insanların en hayırlısı" lafzıyla *Ahmed (1/378, 417, 434, 438, 442); Buhârî (No: 2652, 3651, 6429, 6658); Müslim (No: 2533); Tirmizî (No: 3859); İbn Mâce (No: 2362); Nesâî "el-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf 7/92); Tayâlisî "el Müsned" (No: 299); İbn Ebî Âsım "es-Sünne" (No: 1466, 1467); Taberânî "el-Kebîr" (No: 10338); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 4328, 7222, 7228); Ebû Nuaym "el-Hilye" (2/78) ve diğerleri* Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den, *Tirmizî (No: 2221, 2302); Taberânî (18/ No: 526, 584, 585); Hâkim (No: 5988); İbn Ebî Âsım "es-Sünne" (No: 1470, 1471, 1472) ve diğerleri* 'İmrân b. el-Husayn radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir.

Hadisi ayrıca "sizin en hayırlınız" lafzıyla *Buhârî (No: 2651, 6428, 6695); Müslim (No: 2535); Nesâî (7/17-18); Taberânî (18/No: 581) ve diğerleri* 'İmrân b. el-Husayn radiyallâhu anh'den, *Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 2462) ve diğerleri* Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den; "ümmetimin en hayırlısı" veya "bu ümmetin en hayırlısı" lafzıyla *Buhârî (No: 3650); Müslim (No: 2537); Ebû Dâvûd (No: 4657); Tirmizî (No: 2222); Taberânî (18/No: 527, 528, 529, 580, 583); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 6729); İbn Ebî Âsım "es-Sünne" (No: 1468, 1469); Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 2463) ve*

diğerleri 'İmrân b. el-Husayn radiyallâhu anh'den, *Müslim (No: 2533); Taberânî (No: 10337); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 7223, 7227) ve diğerleri* Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Hadis, bu iki sahâbî dışında Ebû Hureyre *(Ahmed 2/228, 410, 479; Müslim No: 2534; Tayâlisî "el-Müsned" No: 2550; Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" No: 2468 ve diğerleri)* Ömer b. el-Hattâb *(Tirmizî No: 2303; İbn Mâce No: 2363; Bezzâr "el-Müsned" No: 2764; Tahâvî (a.g.e.) No: 2461; Taberânî "es-Sağîr" No: 352 ve diğerleri)* en-Nu'mân b. Beşîr *(Ahmed 4/267, 276, 277; Bezzâr "el-Müsned" (No: 2767); Tahâvî (a.g.e.) No: 2467; Ebû Nuaym "el-Hilye" No: 2/78, 4/125; İbn Ebî Âsım "es-Sünne" No: 1477 ve diğerleri)* Bureyde el-Eslemî *(Ahmed 5/350, 357; İbn Ebî Âsım No: 1473, 1474; Ebû Nuaym "el-Hilye" 2/78 ve diğerleri)* Âişe *(İbn Ebî Âsım No: 1475 ve diğerleri)* ve daha başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiştir. Hâfız İbn Hacer *el-İsâbe* adlı eserinin önsözünde *(1/165)* Suyûtî *Katful-Ezhâri'l-Mütenâsire (No: 108)* ve Kettânî *Nazmu'l-Mütenâsir (No: 240)* adlı eserlerinde bu hadisin mütevâtir olduğunu söylemişlerdir. *Hadisin ayrıntılı metni ve tahrici için bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 699, 700, 1839, 1840, 1841); Zılâlul-Cenne (No: 1466-1479); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 3288; 3293, 3293, 3295, 3301); er-Ravdu'n-Nadîr (No: 247); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 3767); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 469, 670 nolu dipnot).*

9. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İbn 'Useymîn, fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 20-38).* İmam Pezdevî bu konuda şunları söylemektedir: "İlim; tevhid ve sıfatlar ilmi, kanunlar ve hükümler ilmi olmak üzere iki kısımdır. İlk kısımda (tevhid ve sıfatlar ilminde) asıl olan Kitap ve Sünnet'e sımsıkı sarılmak, hevâ ve bid'atten uzak kalarak kaçınmak ve Sünnet ve Cemâat'in (yani Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in) yoluna bağlı kalmaktır. İşte hem bizim kendilerine yetiştiğimiz âlimlerimiz bu yol üzereydiler, hem de bizim selefimiz Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ve onların ashâbının geneli bu yol üzereydiler. Ebû Hanîfe (Allah kendisinden râzı olsun) bu konuda el-Fıkhu'l-Ekber adlı kitabı yazmış ve onda (Allah'ın) sıfatlarının ispatı yanında, hayrın ve şerrin takdirinin Allah'tan olduğunun ispatını anlatmıştır." *Usûlü'l-Pezdevî (sh: 3); Alâuddîn el-Buhârî, Keşfu'l-Esrâr fierhu Usûli'l-Pezdevî (1/7-8).*

İşte İmam Pezdevî'nin de belirttiği gibi Allah'ın isim ve sıfatları hakkında Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının yolu budur. Mu'tezile ve başka gruplardan bu konu ve diğer başka konularda Ebû Hanîfe'nin izinden gittiklerini ileri sürenlere gelince, onların bu iddiası asla doğru değildir. el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin şârihi ve aynı zamanda Hanefî mezhebine mensup olan İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, Ebû Hanîfe'nin "Her kim: 'Rabbim gökte mi yoksa yerde midir? bilmiyorum' derse kâfir olmuştur. Çünkü Allah "Rahmân arşa istivâ etti" (Tâhâ, 5) buyuruyor. Allah'ın arşı da yedi kat semânın üstündedir. Yine aynı şekilde: 'O, arşın üzerindedir, fakat arş gökte midir yoksa yerde midir? bilmiyorum' diyen kimse de kâfir olmuştur. Çünkü o Allah'ın gökte olduğunu inkâr etmiştir. Allah'ın gökte olduğunu inkar eden de kâfir olmuştur. Başkası ise şöyle bir ziyadede bulunmuştur: Çünkü Allah illiyyîn'in en üstündedir, en yukarısındadır. O'ndan yukarıdan istenir, aşağıdan değil" sözünü aktardıktan sonra bu noktaya şöyle diyerek işaret etmektedir: "Ebû Hanîfe'nin yoluna (mezhebine) intisap edenlerden bunu inkar edenlere aldırılmaz. İnandıkları şeylerin çoğunda Ebû Hanîfe'ye muhâlif olan Mu'tezile ve başka gruplar, kendilerini O'na nispet etmişlerdir. İnandıkları şeylerin bir kısmında Mâlik, fiâfiî ve Ahmed'e muhalefet edenler de, kendilerini bazen bu imamlara nispet edebilmişlerdir. Ebû Yûsuf'un, Allah'ın arşın üzerinde olduğunu inkar eden Bişr el-Merîsî'den tevbe etmesini istemesine yönelik kıssası meşhurdur. Bunu Abdurrahmân b. Ebî Hâtim ve diğerleri rivâyet etmiştir." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 288).* İbn Ebi'l-'İzz'in işaret ettiği bu kıssa şöyledir: Beşşâr b. Mûsa el-Haffâf şöyle demiştir: "Bişr b. el-Velîd el-Kindî, Kadı Ebû Yûsuf'a geldi ve ona: "Sen beni kelâmla ilgili konuşmaktan menediyorsun ama Bişr el-Merîsî ve Ali el-Ahval (bu konu hakkında) ileri geri konuşup duruyorlar!" dedi. Ebû Yûsuf'ta: "Peki ne diyorlar" dedi. O da: "Allah her yerdedir, diyorlar" dedi. Ebû Yûsuf'ta: "Hadi gidin de onları bana getirin" dedi. Bunun üzerine Bişr b. el-Velîd kalktı. Bunun hemen peşinden Alî el-Ahval ve başka bir fieyh (Ebû Yûsuf'un) huzuruna getirildi. Ebû Yûsuf şeyhe baktı ve şöyle dedi: "Eğer sende edepli ve uslu bir yan olmasaydı muhakkak senin bir yerlerini iyice ağırtırdım." Daha sonra Ebû Yûsuf şeyhin hapsedilmesini emretti. Ali el-Ahval ise dövüldü ve (sokaklarda ibret olsun diye) gezdirildi." Bu kıssayı İbn Ebi'l-'İzz'in de dediği gibi İbn Ebî Hâtim, el-Hasen b. Alî b. Mihrân yoluyla Beşşâr b. Mûsâ el-Haffâf'dan rivâyet etmiştir. İbn Teymiyye, *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 93, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/54)* adlı eserinde bunun Ebû Yûsuf'tan meşhur olduğunu ve İbn Ebî Hâtim ve başkaları tarafından zikredildiğini söyler. İmam Zehebi'de *el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr* adlı kitabında *(bk. Muhtasaru'l-Uluvv, No: 158)* kıssayı İbn Ebî Hâtim rivâyetinden nakletmiştir. Rivâyet, isnâdındaki Beşşâr b. Mûsâ nedeniyle zayıftır. Hâfız İbn Hacer *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 167)*' de Beşşâr hakkında "zayıf, hatası çok, hadisi de çok (bazı nüshalarda hadiste gevşek)" demiştir. el-Elbânî'de *Muhtasaru'l-Uluvv*'da aynı nedenden ötürü rivâyetin zayıf olduğunu belirtmiştir. *Bk. sh: 155.*

10. *Bütün bunların tanımları az ileride gelecektir. Bk. sh: 54 ve sonrası.*

11. Nitekim İmam Ebû Hanîfe bu konuda şunları söylemektedir:

"Allah yaratılmışların sıfatlarıyla nitelenemez. Gazabı ve Rızası, O'nun niteliği bilinmeyen sıfatlarından (sadece) iki sıfattır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in görüşü budur. Allah gazab eder (kızar) ve râzı olur. 'O'nun gazabı cezalandırması, rızası da sevabıdır' denilemez. Biz onu kendisini nitelediği gibi niteleriz. O birdir, hiçbir şeye muhtaç değildir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun dengi hiç kimse yoktur. Hayy (diri), kayyûm, kâdir, duyan, gören, bilen O'dur." *el-Fıkhu'l-Ebsat (sh: 52-53).*

“Biz Allah-u Teâlâ’yı, kendisini kitabında tanıttığı şekilde bütün sıfatlarıyla hakkıyla biliriz.” *el-Fıkhu’l-Ekber (sh: 62).*

“Hiç kimsenin Allah’ın zâtı hakkında (kendinden) bir şey söylememesi gerekir. Ancak Allah’ı, kendini tanıttığı şeylerle tanımlayabilir. O’nun hakkında kendi görüşüyle bir şey söyleyemez. Âlemlerin Rabbi olan Allah (şânına lâyık olmayan vasıflardan) yücedir, kutsaldır (uzaktır).” *Bk. Beyazîzade “İşârâtü’l-Merâm min İbârâti’l-İmâm” (sh: 149); “el-Usûlü’l-Münîfe li’l-İmâmi Ebî Hanîfe” (sh: 45). Ayrıca bk. Hâşiyetü Es’ad Efendî (sh: 28); Hâşiyetü fiehîd Alî (16 B).*

“O’nun Kur’ân’da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır.” *el-Fıkhu’l-Ekber (sh: 59).*

“Hiç kimsenin Allah’ın zâtı hakkında (kendi görüşüyle) bir şey söylemeye hakkı yoktur. Tersine O’nu, kendisini nitelediği şeylerle nitelemelidir.” *fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 313).*

“Hiç kimsenin Allah’ın zâtı hakkında birşey söylememesi gerekir. Tersine O’nu, kendisini tanımladığı şeylerle tanımlamalıdır. Alemlerin Rabbi Allah Tebâreke ve Teâlâ hakkında kendi görüşüyle hiçbir şey söylememelidir.” *Âlûsî “Cilâu’l-’Ayneyn fî Muhâkemeti’l-Ahmedeyn” (sh: 368).*

12. *Cisim hakkında geniş bilgi için bk. 10. bölüm sh: 98 ve 119 nolu dipnot.*

13. *Yer tutma hakkında geniş bilgi için bk. 266 nolu dipnot.*

14. *Yön (cihet) hakkındaki geniş bilgi için bk. 9. bölüm sh: 89 ve 92 nolu dipnot.*

15. *İlhadın diğer şekilleri bu bölümün sonunda gelecektir. Bk. sh: 60-61.*

16. Bu beyit, Necâşî’nin Aclân oğulları kabilesini hicvettiği (yerdiği) kasidenin sadece iki beyitidir. Necâşî’nin ismi Kays b. ‘Amr b. Mâlik el-Hârisî’dir. Meşhûr şâirlerden olup, Ramazan ayında içki içtiğinden dolayı Hz. Ali tarafından kendisine önce 80 sopa vurulmuş daha sonra bu mübarek ayda çocuklar bile oruç tutarken O’nun içki içmeye cüret etmesinden ötürü kendisine 20 sopa daha fazladan vurulmuştur. O, bunun üzerine fiam’a kaçarak Hz. Muâviye’ye sığınmış ve Hz. Ali’yi şiirle kötülemeye, O’nu yermeye başlamıştır. *Bk. İbn Kuteybe, eş-fii’ri ve’ş-fiuarâ (1/329); İbn Hacer, el-İsâbe (6/378-388).*

17. fiâir burada, hıyâneti ve hardal tanesi kadar zulmü olumsuz yapmış, kabilede böyle bir şeyin olmadığını söylemiştir. Çünkü hıyânet ve zulüm birer eksikliktir.

18. Duvarın zulmetme yeteneği yoktur. Yeteneksizliğinden dolayı zulmetmemesi, duvar için övgü getirecek bir şey değildir.

19. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurur:

“fiüphe yok ki Allah zerre kadar zulmetmez (haksızlık etmez).” (Nisâ, 40).

“Hiç kimseye kıl payı kadar zulmedilmez (haksızlık edilmez).” (Nisâ, 49).

“fiüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler.” (Yûnus, 44).

“Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez”. (Kehf, 49).

“Rabbin kullara zulmedici değildir.” (Fussilet, 46).

Allah hakkında zulüm sıfatının reddi için ayrıca *bk. Bakara 272, 279, 281; Âl-i İmrân 25, 117, 161, 182; Nisâ 77, 124; En’âm 160; Enfâl 51; Tevbe 70; Yûnus 47, 54; Hûd 101; Nahl 33, 111, 118; İsrâ 71; Meryem 60; Enbiyâ 47; Hacc 10; Mü’minûn 62; Ankebût 40; Rûm 9; Yâsîn 54; Zümer 69; Zuhruf 76; Câsiye 22; Ahkâf 19; Kâf 29.*

Allah’ın âdil olduğunu gösteren adalet sıfatı, Kur’ân’da doğrudan kullanılmamıştır. Ancak O’nun zulmedici olmadığı yukarıda da zikredildiği gibi pek çok ayette belirtilerek Allah’ın âdil olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber Allah’ın âdil olduğunu Sünnet ve akıl da açıkça göstermektedir. Aklın bunu nasıl gösterdiğine dâir herhangi bir açıklama yapmaya gerek yoktur. Sünnet ise Allah’ın âdil olduğunu gösteren, O’nun adalet sıfatıyla niteli olduğunu belirten pek çok delille doludur. Bunlardan birinde bir adam, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’in mal dağıtımını haksız bularak Hz. Peygamber’e: ‘Muhakkak ki bu mal dağıtımında (paylaşımında) adaletli davranmadı’ deyince Hz. Peygamber ona şöyle cevap verdi: “Eğer Allah ve Rasûlü âdil olmayacaksa kim âdil olacak ki!?” *Buhârî (No: 3150), Müslim (No: 1062) ve diğerleri* İbn Mes’ûd radiyallâhu anh’den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi’l-Buhârî (No: 1370); Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr (No: 3500).*

20. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurur:

“Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi.” (Kâf, 38).

Allah’ın kuvvetli olduğunu gösteren kuvvet sıfatı Kur’ân’da doğrudan kullanıldığı gibi, Allah’ın isimlerinden birinin el-Kaviyy (gerçek güç ve kuvvet sahibi) olduğu da pek çok âyette açıkça belirtilmiştir.

Allah hakkında kuvvet sıfatının kullanıldığı ayetler şunlardır:

“fiüphesiz rızık veren, gerçek güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah’tır.” (Zâriyât, 58). *Ayrıca bk. Bakara 165; Kehf 39; Fussilet 15; Tekvîr 20.*

Allah’ın isimlerinden birinin el-Kaviyy olduğunu belirten ayetler de şunlardır:

“Hiç şüphesiz Allah kuvvetlidir, azizdir (gâliptir).” (Hacc, 40). *Ayrıca bk. Enfâl 52; Hûd 66; Hacc 74; Gâfir (Mü’min) 22; fiûrâ 19; Hadîd 25; Mücâdele 21; Ahzâb 25.*

21. *Tahrîf hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn ‘Useymîn, fierhu’l-Akîdeti’l-Vâsıtıyye (1/86-87).*

Uyarı: Dikkat edilecek olursa yazar te’vîl kelimesini kullanmamış bunun yerine özellikle tahrîf kelimesini kullanmıştır. O, bu hususta İbn Teymiyye ve diğer selef âlimlerin yolunu izlemiştir. fieyhu’l-İslam İbn Teymiyye’de değişik

eserlerinde te'vîl kelimesi yerine tahrîf kelimesini kullanmıştır. *(Bu kullanım için bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ sh: 61; el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye, İbn 'Useymîn şerhi ile birlikte 1/86).* Oysa kelâmcıların çoğu tahrîf kelimesi yerine te'vîl kelimesini kullanırlar. Örneğin onlar Allah'ın sıfatlarından bahsederlerken bunların herhangi bir te'vîle kaçmaksızın saptanması gereğinden söz ederler. Yazar İbn 'Useymîn kelâmcıların tahrîf kelimesi yerine te'vîl kelimesini kullandıklarını söyledikten sonra İbn Teymiyye'nin onların aksine te'vîl kelimesi yerine tahrîf kelimesini kullanmasını şu dört şeye bağlamıştır:

1- Bizzat Kur'ân'ın kendisi tahrîf kelimesini kullanmıştır. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Yahûdilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler (tahrîf ederler)." (Nisâ, 46). *(Ayrıca bk. Bakara 75; Mâide 13, 41).*

Hiç kuşkusuz Kur'ân'ın kullandığı ta'bîr, diğerlerine göre tercihe daha şâyandır. Çünkü Kur'ân, anlamı en açık şekilde göstermektedir.

2- Tahrîf kelimesi, durumu en açık şekilde gösterdiği gibi adalete en yakın olandır. Çünkü delilsiz olarak te'vîl edilen bir şeyi, müevvel (te'vîl edilmiş) olarak isimlendirmek adaletten değildir (sayılmaz). Aksine âdil olan, delilsiz olarak te'vîl edilen şeyi hakkettiği şeyle nitelememizdir ki, bu onun muharref yâni tahrîf edilmiş olmasıdır.

3- Delilsiz te'vîl bâtıldır. Ondan uzaklaşmak gerektiği gibi insanları ondan sakındırmak gerekir. Bu nedenle bu hususta tahrîf kelimesini kullanmak insanları sakındırma yönüyle daha açık bir ifadedir. Çünkü tahrîfi hiç kimse kabul etmez. Te'vîl kelimesi ise daha yumuşak bir kelime olup, her nefis tarafından (kolayca) kabul edilir. Üstelik anlam olarak ayrıntılı açıklamaya da müsaittir. Tahrîf kelimesine gelince, doğrudan (bir şeye) 'bu tahrîftir' dediğimizde insan ondan sakınır. Durum böyle olunca, selefin yoluna muhalefet edenler hakkında tahrîf kelimesini kullanmak, te'vîl kelimesini kullanmaktan daha uygun ve yakışıktır.

4- Te'vîl'in hepsi kınanmış değildir. Çünkü Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem (İbn Abbâs) hakkında şöyle demiştir: "Allahım! O'nu dinde fakîh (anlayışlı) kıl ve O'na te'vîli öğret". Allah-u Teâlâ'da şöyle buyurmuştur: "Onun (müteşâbihlerinin) te'vîlini Allah'tan ve ilimde yüksek dereceye erişenlerden başkası bilmez." (Âl-i İmrân, 7). Allah te'vîli bildikleri için onları övmüştür.

Te'vîlin hepsi kınanmış değildir. Çünkü te'vîlin; tefsîr, bir şeyin varacağı hakîkat ve sözü açık anlamından, bu anlama aykırı bir anlama çevirmek gibi değişik anlamları vardır." *fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye 1/87-88. Te'vîlin geldiği anlamlar için bk. sh: 223.*

22. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"O'nun eli; kudreti veya nimetidir, denilemez. Zira bu takdirde sıfat iptal edilmiş olur. Bu, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin görüşüdür." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah gazap eder ve râzı olur. O'nun gazabı; cezalandırması, rızası da; sevabıdır, denemez." *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 52.*

Meşhur tefsîr âlimi ve Bağdât'taki Hanefîlerin imamı Âlûsî, İmam Ebû Hanîfe'nin ve diğer imamların te'vîl hakkındaki görüşlerini açıklarken şunları söylemektedir: "Senin de bildiğin gibi, büyük âlimlerin ve İslâm'ın ileri gelenlerinin çoğunun yolu teşbîh (benzetme) ve tecsîmi (cisimlendirmeyi) reddetmeyle birlikte mutlak olarak te'vîlden kaçınmaktır. İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Ahmed, İmam fiâfiî, Muhammed b. el-Hasen, Sa'd b. Muâz el-Mervezî, Abdullah b. el-Mübârek, Süfyân es-Sevrî'nin arkadaşı Ebu Muâz b. Süleyman, İshâk b. Râhûye, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Tirmizî ve Ebû Dâvûd... bu büyük âlimlerdendir." *Rûhu'l-Meânî (6/156).*

23. *Ta'tîl hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/91-92). Ta'tîl ve tahrîf arasındaki fark için bk. A.g.e. (1/92-93).*

24. Cehm b. Safvân'a (ölm. 128 h.) *(bk. 85 nolu dipnot)* uydukları için bu isimle isimlendirilmiştir. Cehm b. Safvân, Allah'ın sıfatlarını inkar etmiş ve Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemiştir. Ayrıca kader konusunda Cebriyye'nin görüşlerini savunarak kulun iradesini inkar etmiş, imanı sadece bilmekten ibâret görmüş, cennet ve cehennemin fâni (gelip geçici) olduğunu söylemiş, Allah'ın ilminin hâdis (sonradan olma) olduğunu ileri sürmüş ve daha bunlara benzer pek çok sapık görüşü savunmuştur. *Bk. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/338-340); Ebu'l-Mansûr el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 156); fiehristânî, el-Milel ve'n-Nihal (1/61-63); İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (5/20), (7/143-146, el-Îmânu'l-Kebîr), (7/543-544, el-Îmânu'l-Evsat); Zehebî, Siyer (6/26-27); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/426); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbâni, sh: 522-524).*

25. Ehl-i Sünnet'in büyük imamlarından biri olan Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil b. İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Yemânî el-Basrî'ye uyanlar anlamındadır. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, meşhûr sahâbî Ebû Musâ el-Eş'arî'nin (Abdullah b. Kays b. Haddâr) soyundandır. Döneminde kelâmcıların imamı olan Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, i'tikâdi konularda önceleri Mu'tezile mezhebine mensuptu. Bu 40 yıl kadar böyle devam etti. Ancak daha sonra bu görüşten vazgeçmiş ve Ehl-i Sünnet'in yolunu benimsemiştir. Bununla da yetinmeyerek Ehl-i Sünnet'in Mu'tezile'ye karşı en büyük savunucularından olmuştur. O, Makâlâtu'l-İslâmiyyîn, es-Sıfat ve er-Reddu ale'l-Mücessime gibi pek çok eser yazmıştır. Hicri 324 yılında, 330 da denmiştir, Bağdat'ta vefat etmiştir. *Bk. Zehebî, Siyer (15/85-90); Subkî, Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (3/347-444); İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/119-200); İbn Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire (3/259); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (2/303-305).*

Ancak Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'ye uyanların büyük bir bölümü O'nun bu son durumunu göz önüne almamışlar ve bazı i'tikâdî meselelerde O'nun yolundan ayrılmışlardır. Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî ve Ebû Hâmid el-Gazzâlî bunların başında gelir.

Amelin imandan olmadığını ileri sürerek imanda Mürcie'nin, Allah'ın sıfatlarını te'vîl ederek de esmâ ve sıfâtta te'vîlcilerin yolunu izlemişlerdir. Allah'ın kelâmı konusunda ise iki şey dışında Küllâbiyye'nin görüşünü benimsemişlerdir *(bk. 18 bölüm sh: 149)*. Oysa Ebu'l-Hasen el-Eş'arî onların bu görüşlerinden uzaktır. Bunun en güzel kanıtı O'nun bu görüşlere cevap olarak yazdığı el-İbâne an Usûli'd-Diyâne adlı eseridir. Bu eseri ömrünün sonlarına doğru yazmıştır. O bu eserinde iman, esmâ ve sıfatlarla ilgili görüşlerini açıklamış ve Ehl-i Sünnet dışındaki sapık gruplara cevap vermiştir. Örneğin O'nun bu konular hakkındaki görüşlerini gösteren birkaç sözü şöyledir:

"İman; söz ve ameldir, artar ve eksilir." (sh: 59).

"Allah arşına istivâ etmiştir." (sh: 53).

"Allah'ın niteliği bilinmeyen yüzü, iki eli ve gözü vardır." sh: (53-54).

"Allah'ın kelâmı yaratılmış değildir. Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söyleyen kimse kâfirin ta kendisidir" (sh: 56).

"Allah Azze ve Celle'nin kendilerini peygamberi sallallâhu aleyhi ve sellem'e arkadaşlık etmeleri için seçtiği selefi sevmeyi din olarak görür, Allah'ın onları övdüğü şeylerle onları över ve hepsini dost ediniriz." (sh: 59). Bu konuda daha geniş bilgi almak isteyenler ilgili kitaba müracaat edebilirler.

Yine O, Makâlâtu'l-İslâmiyyîn adlı eserinde, Ashâbu'l-Hadîs ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini aktardıktan sonra şöyle demiştir: "Görüşleriyle ilgili zikrettiğimiz her şeyi söylüyor ve yol olarak ona yöneliyoruz." (1/350). Ashâbu'l-Hadîs ve Ehl-i Sünnet'in görüşleri hakkında söylediği şeyler için *bk. (1/345-350).*

İmam Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve i'tikadı hakkında daha geniş bilgi için *bk. fiehristânî, el-Milel (1/66-75); İbn Dırbâs'ın Risâletün fi'z-Zebbi an Ebi'l-Haseni'l-Eş'arî adlı risâlesi, İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (4/72), (6/310, 359, 471), (12, 165-166), (16/471); İbnu'l-Kayyim, el-Kasîdetü'n-Nûniyye (sh: 312, Herrâs'ın şerhi ile birlikte); Hammâd el-Ensârî'nin Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve Akîdetuhu adlı risâlesi; el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 236-243); İbn 'Useymîn, el-Kavâidu'l-Müslâ (sh: 80-86).*

26. Aslen Horosanlı olan Ca'd b. Dirhem, Süveyd b. Gafele'nin kölesi olup, Dımaşk'ta (fiam'da) bulunmuştur. Allah'ın sıfatlarını ilk inkar edenlerden olup bu konuda ilk kez söz ve görüş ortaya atanlardandır. Kendisi Kur'ân'ın yaratılmış olduğu ve Allah'ın gerçek anlamda konuşmadığı görüşünü ortaya attığı zaman, Umeyye oğulları peşine takılmış, O da Kûfe'ye kaçmıştır. Orada Cehm b. Safvân ile karşılaşır. Bu görüşlerini O'na da öğretir. Ancak Kûfe emiri olan Abdullah el-Kasrî kendisini tutuklatıp, h. 124 yılı Kurban Bayramı gününde Vâsıt şehrinde öldürür. *Bk. el-Lâlekâî (3/378-385); Mecmûu'l-Fetâvâ (5/20-21); Minhâcu's-Sünne (2/192, 251), (5/392); İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (9/364-365, 10/21); Zehebî, Târîhu'l-İslâm (4/238); Siyer (5/433); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/399); İbn Hacer, Lisânu'l-Mîzân (2/105); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 522); Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar (sh: 58-60).*

Ca'd b. Dirhem'in öldürülme hadisesine ileride değineceğiz. *Bk. 19. bölüm sh: 175-176 ve 237 nolu dipnot.*

27. *Tekyîf hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/97-102); el-Kavâidu'l-Müslâ (sh: 36); fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 26).*

28. İmam Ebû Hanîfe, Allah'ın sıfatlarının niteliği (keyfiyeti, nasıllığı) hakkında akıl yürüterek yorum yapmayı kesinlikle yasaklamıştır. O bu konuda şunları söylemektedir:

"Allah'ın gazabı ve rızası, O'nun keyfiyeti bilinmeyen sıfatlarından (sadece) iki sıfattır." *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 52.*

"O'nun Kur'ân'da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır. Allah'ın kitabında zikretmiş olduğu yüz, el ve nefis gibi sıfatlar O'nun keyfiyetsiz (niteliği bilinmeyen) sıfatlarındandır". *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah, niteliği bilinmeksizin iner." *Bk. 162 nolu dipnot.*

29. *Temsîl hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/102-111); el-Kavâidu'l-Müslâ (sh: 35); fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 26, 34).*

30. *Teşbîh hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 34).*

31. *Temsîl ve teşbîh arasındaki fark için ayrıca bk. fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/111-113); fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 34).*

32. *Temsîl ve teşbîh ile tekyîf arasındaki fark için ayrıca bk. fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/102, 112); fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 26).*

33. Yani her mükeyyif, mümessil değildir.

34. İmam Ebû Hanîfe yaratılmışı yaradana benzetmeyi kesin ifadelerle yasaklamıştır. O, şöyle demiştir:

"Allah yarattığı şeylerden hiçbir şeye benzemediği gibi yaratıklarından hiçbir şey de O'na benzemez. O isimleri ve sıfatlarıyla daima var olmuş ve var olacaktır." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 58.*

35. Kaynaklarda Ubeydullah b. Yahyâ el-Buhturî olarak geçmektedir. Meşhur şâir Ebû Ubâbe Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ b. Ubeydu't-Tâî el-Buhturî'nin torunu. Asrında şâirlerin lideriydi. *Bk. Zehebî, Siyer (13/487); İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (11/81).*

36. Asrın şâiri Ebu't-Tayyib Ahmed b. Hüseyn b. Hasen el-Cu'fî el-Kûfî. Büyük edebiyatçı. Peygamberlik iddiasında bulunduğu için, Mütenebbî ismiyle şöhret bulmuştur. Pek çok şirk ve bâtıl içeren şiirleri ve sözleri vardır. Tevbe edip bu iddiasından vazgeçtiği de söylenir?! fiiirlerinden oluşan dîvânı arap aleminde nam salmıştır. Hicri 354 yılı Ramazan ayında ölmüştür. *Bk. Zehebî, Siyer (16/199-201).*

37. *Dîvânu Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî bi fierhi Ebi'l-Bekâ el-'Ukberî (2/379).* "Ve nasıl istersen" yerine "veya nasıl istersen" olarak geçmektedir.

38. İmam Ebû Hanîfe yaradanı yaratılmışa benzetmeyi kesin ifadelerle yasaklamıştır. O, şöyle demiştir:

"Allah'ın sıfatlarının hepsi, yaratıklarının sıfatlarından farklıdır. O bilir, fakat bizim bilmemiz gibi değildir. O güç yetirir, fakat bizim güç yetirmemiz gibi değildir. O görür, fakat bizim görmemiz gibi değildir. O işitir, fakat bizim işitmemiz gibi değildir. O konuşur, fakat bizim konuşmamız gibi değildir." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah yaratılmışlara benzemez." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 117).*

"Allah'ın eli onların elleri üzerindedir, ancak bu, yarattıklarının elleri gibi değildir, bir organ da değildir. O ellerin yaratıcısıdır. O'nun yüzü yarattıklarının yüzü gibi değildir. O bütün yüzlerin yaratıcısıdır. O'nun nefsi yarattıklarının nefsi gibi değildir. Bütün nefislerin yaratıcısı O'dur. "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (fiûrâ, 11)" *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 52-53.*

39. Râfıza mezhebine mensup demektir. Bunlar fiiîler'in aşırıları olup Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliğini kabul ettiği için Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn'i terketmişler ve daha önce dedesinden yardımı esirgedikleri gibi Kûfe'de yardımı O'ndan da esirgemişlerdir. Böylece onlara Râfıza (veya Revâfız) adı verildi. Bunlar Zeydiyye, İmâmiyye ve Keysâniyye olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır. Bu her üç grupta ayrıca pek çok gruba ayrılmıştır. Bazı âlimler tarafından Râfıza kelimesi fiia anlamında kullanılmıştır. fiiîler akaid meselelerinde çok azı Ehl-i Sünnet'e olmak üzere, bir kısmı Müşebbihe'ye, çoğu da Mu'tezile'ye uyar. fiia birçok gruba ayrılır. *Bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/88-136); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 26-53); İbn Hazm, el-Faslu fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal (4/157-158); el-Milel ve'n-Nihal (1/106-146); Dr. Nâsır b. Abdullah el-Kafârî, Usûlu Mezhebi'ş-fiiâti'l-İmâmiyyeti'l-İsney Aşeriyye (1/107-109). Ayrıca bk. İbn Teymiyye, Minhâcu's-Sünneti'n-Nebevviyeti fî Nakdi Kelâmi'ş-fiîati ve'l-Kaderiyye; Zehebî, el-Müntekâ; Abdullah el-Guneymân, Muhtasaru Minhâci's-Sünne adlı kitaplar.*

40. Hişâm b. el-Hakem, Ebû Muhammed el-Kûfî. Kûfeli olan Hişâm b. el-Hakem kelâmcılığı ve münazaracılığı ile tanınmıştır. Devrinde İmâmiyye'nin reisi sayıldığı gibi İmâmiyye'nin bir kolu olan Hişâmiyye'nin kurucusudur. Hicri 190 yılında vefat etmiştir. İmâmet hakkındaki görüşlerine, Allah'ı cisimlendirme ve yarattıklarına özellikle de insana benzetmek gibi pek çok sapıklık eklemiştir. *Bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/133-134); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 48-51); Siyer (10/543-544); Lisânu'l-Mîzân (6/194); Ziriklî, el-A'lâm (9/82).*

41. *İlhâd hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/119).*

42. *Allah'ın isimlerinde ilhâd için ayrıca bk. A.g.e. (1/119-124); el-Kavâidü'l-Müslâ (sh: 26).*

43. *Allah'ın ayetlerinde ilhâd için ayrıca bk. A.g.e. (1/124-126).*

44. Geri zekalılar sözü yazar İbn 'Useymîn'in kendi sözü değildir. O, bu sözü İbn Teymiyye'den almıştır. Bunu da şöyle ifâde etmiştir: "fieyhu'l-İslâm şöyle der: 'Bu sözü, bazı geri zekalılar söylemiştir'". *fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/95).* Bu sözü gerçekten de İbn Teymiyye kullanmıştır. O, *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* adlı eserinde *(sh: 31) (Mecmûu'l-Fetâvâ'da 5/8)* şöyle demiştir: "Nitekim Selefin büyüklüğünü takdir edememiş, hatta Allah'ı, Rasûlünü ve O'na iman edenleri emredildiği üzere hakkıyla tanımamış bazı geri zekalılar: 'Selefin yolu daha sağlıklı, halefin yolu ise ilim ve hikmet bakımından daha üstündür!!' diyorlar." İbn Teymiyye'nin bu sözün sahiplerine verdiği doyurucu ve yeterli cevaplar için *bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (4/156-164).*

Not: Ağbiyâ kelimesi ğabî kelimesinin çoğuludur. ⁄abî ise Türkçe'de, anlayışı kıt, akılsız, geri zekalı, câhil ve kalın kafalı gibi anlamlara gelir. Biz parça bütünlüğüne daha uygun gördüğümüz için geri zekalı kelimesini kullandık.

45. *Bu bozuk şüpheler için 20 bölümün 2. faslına bakın. Sh: 191.*

46. Ruhlarda bu duygu yaratılıştan vardır.

47. (SAHİH HADİS): *Ahmed (4/402, 419); Buhârî (No: 4205, 6610); Müslim (No: 2704); İbn Huzeyme (No: 2563); İbn Ebî Âsım (No: 818, 819) ve diğerleri* değişik ancak birbirine yakın lafızlarla Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 7864); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2303); Zılâlu'l-Cenne (No: 818, 819).*

48. *Bk. 19. bölüm sh: 182-185.*

49. Büyük âlim ve pek çok fennin sâhibi Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Kureşî el-Bekrî et-Taberistânî. Usûl, kelâm ve tefsir âlimi olup zekilerin, hakîmlerin ve musanniflerin büyüğüdür. Fahreddîn er-Râzi olarak meşhurdur. H. 544 yılında dünyaya gelmiştir. Çok fazla olan eserleri, Kur'ân ve Sünnet ile bağdaşması asla mümkün olmayan pek çok sapıklık, bid'at, hurâfe ve sihirle doludur. Ancak ömrünün sonlarına doğru tüm bu görüşlerinden vazgeçip kelâm ilmini bırakmış ve ölürken yaptığı vasiyette kendisinin selef yolu ve yöntemini benimsediğini itiraf etmiştir. Hicri 606 yılı, Ramazan ayında 62 yaşındayken vefat etmiştir. et-Tefsîru'l-Kebîr (veya Mefâtîhu'l-Gayb), es-Sırru'l-Mektûm fi's-Sihri ve Muhâtabeti'n-Nucûm gibi pek çok eseri vardır. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (4/62, 72; 5/294, 561-563; 6/273-288; 13/181; 16/213; 17/247); Zehebî, Târîhu'l-İslâm (18/1/232-244); Siyer (21/500-501); Mîzânu'l-İ'tidâl (3/340); İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (13/61-62); İbn Hallikân, Vefayâtü'l-A'yân (4/248-252); Subkî, Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (5/33-40); İbn Hacer, Lisânu'l-Mîzân (4/426).*

50. Yâni hüküm veremez hale gelir. Çünkü aklın alanı hem dardır, hem de sınırlıdır.

51. Fahreddîn er-Râzî bu beyitleri Aksâmu'l-Lezzât adlı eserinde zikretmiştir. O'ndan da İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/73, 5/10)* ve İbn Kesîr, *el-Bidâye (13/61-62)*'de nakletmişlerdir. *Ayrıca bk. Vefayâtu'l-A'yân (4/250); Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (5/40).*
52. Fahreddîn er-Râzî bu vasiyeti, ömrünün sonlarına doğru öğrencisi İbrâhim b. Ebî Bekr el-Esbehânî'ye yapmıştır. *Bk. İbn Teymiyye, Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (1/160); Mecmûu'l-Fetâvâ, (4/72-73, 5/11); Zehebî, Târîhu'l-İslâm (18/1/244); Siyer (21/501); İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 194-195); Subkî, Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (5/40); İbn Kâdı fiehbe, Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (2/82-83); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 208-209).*
53. Hadis ilminin en büyük otoritesi, müslümanların imamı, hadisçilerin biricik örneği, müctehidlerin hucceti Muhammed b. Ebi'l-Hasen İsmâil b. İbrâhim b. el-Muğîre b. Berdizbeh b. Bezizbih. Künyesi; Ebû Abdillah, nisbesi el-Cu'fî el-Buhârî'dir. Allah'ın kitabından sonra en sağlam kitap olan el-Câmiu's-Sahîh'in ve daha pek çok eserin sahibi. Hicri 13 fievvâl 194 (milâdi 810) yılında, cuma günü cuma namazından sonra Buhâra'da dünyaya geldi. İlim ve takvâ üzere 62 yıl hayat sürdü. Hakkında söylenen sadece şu iki söz O'nun ilim ve takvâsını ispatlamaya yeter:

İmam Müslim, O'na sorduğu bir sorunun cevabını aldıktan sonra şöyle der: "Sana ancak kışkanç olan dil uzatır. Tanıklık ederim ki dünyada senin bir benzerin yoktur." *İbn Hacer, Hedy, sh: 509.*

İnsanlara namaz kıldırdığı bir gün bir eşek arısı tarafından tam 17 kere sokulur, buna rağmen namazını kesmemiş, namazını bitirince insanlara: "Namazda beni rahatsız eden şey ne idi, bakın?" diye sormuş. Bir de bakmışlar ki 17 ayrı yerden eşek arısı O'nu sokmuş ve yerleri şişmişti. Ama O, bu durumda bile namazını kesmemişti. *Hedy, sh:505.*

İmam Buhârî'nin i'tikâdı, Ehl-i Sünnet'in i'tikâdıdır. Bunundа ötesinde O, Ehl-i Sünnet'in en büyük imamlarından olmuştur. İman konusundaki şu sözleri O'nun Ehl-i Sünnet yoluna ne kadar bağlı olduğunun açık bir göstergesidir:

"İman söz ve ameldir, artar ve eksilir." *el-Câmiu's-Sahîh (Fethu'l-Bârî, 1/60); Hedy (sh: 516); Tehzîbu't-Tehzîb (9/43).*

"İman; söz ve ameldir diyenden başkasından hadis yazmadım." *Hedy (sh: 503)*. Buhârî'nin iman konusundaki görüşleri hakkında daha geniş bilgi için 332 nolu dipnota bakılabilir.

Hayatı boyunca pek çok sürgün, iftira sıkıntı ve çileye uğrayan İmam Buhârî h. 256 yılının cumartesi günü Ramazan bayramı gecesi yatsı namazından sonra vefat etmiş ve Semerkand'ın bir kazası olan Hartenk'te defnedilmiştir. Sahîh'i yanında el-Edebu'l-Müfred, et-Tarîhu'l-Kebîr, et-Târîhu's-Sağîr, Esmâu's-Sahâbe, Kitâbu'l-Künâ gibi pek çok eserin sahibidir. İmam Buhârî ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi almak isteyenler İmam Buhârî'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri adlı kitabımıza bakabilirler. *Ayrıca bk. Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz (2/555-557); Siyer (12/391-471); İbn Hacer, Hedy (sh: 501-518); Tehzîbu't-Tehzîb (9/39-45); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (2/134-136).*
54. Nuaym b. Hammâd b. Muâviye b. el-Hâris el-Huzâ'î, Ebû Abdillah el-Mervezî. Mısır'da ikamet etmiştir. Fıkıh âlimi olup ferâiz (miras hukuku) konularını iyi bilirdi. Hadisle ilgili ilk müsnedi toplamıştır. Cehmiyye'ye cevap vermek hususunda şiddetliydi. fiöyle derdi: "Önceleri Cehmî biriydim. Bunun için onların sözlerini iyi bilirim. Hadis talep etmeye başlayınca onların yolunun ta'tîl olduğunu bildim." H. 228 yılında vefat etmiştir. *Bk. Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz (2/418-420); Siyer (10/595-612). Mîzânu'l-İ'tidâl (4/267-270); İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb (10/409-413); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (2/67).*
55. (SAHİH ESER): *el-Lâlekâî (No: 936); İbn Teymiyye, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 153, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/110, 263); Zehebî, el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr (sh: 126); Siyer (10/610).* el-Elbânî, *Muhtasaru'l-Uluvv*'da eserin isnâdının sahih olduğunu söylemiştir. *Bk. sh: 184.*
56. Yâni Allah'a cisim izâfe etmek, O'nun bir cisim olduğunu söylemek. Tecsîm sözü kelâmcıların sonradan uydurmuş oldukları mücmel lafızlardandır. Ne kitap ve sünnette geçmektedir ne de sahâbe, tâbiîn ve din imamlarından biri tarafından bu anlamıyla bilinmektedir. *Bk. İbn Teymiyye Mecmûu'l-Fetâvâ (3/306, 5/305, 419-438, 6/102-104); Minhâcu's-Sünne (2/135). Ayrıca bk. 10. bölüm sh: 98 ve 119 nolu dipnot.*
57. Nitekim Molla Aliyyu'l-Kârî bu noktaya özellikle işaret etmiş ve kendisi gibi Hanefî olan İmam Konevî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu nedenle selef âlimlerinin çoğu şöyle söylemişlerdir: Cehmiyye'nin alâmeti, Ehl-i Sünnet'e müşebbih (benzeticiler) adını takmalarıdır. İsim ve sıfatlardan herhangi bir şeyi reddedenlerden hiçbir kimse yoktur ki bunları ispat edene müşebbih adını takmasın. Hatta Abdülcebbâr, Zemahşerî gibi bazı tefsîr âlimleri ve bu ikisi dışındaki diğer Mu'tezilî ve Râfızî âlimler, sıfatlardan herhangi bir şeyi ispat edene, yahut Allah'ın zâtını görmenin mümkün olduğunu söyleyen âlimlere "müşebbih" adını verirler. Halbuki Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in cumhurunun nezdindeki meşhur olan görüş onların; Allah'ın yaratıklara benzemesini reddetmek sûretiyle, Allah'ın sıfatlarını reddetmeyi kasdetmedikleri, aksine bununla, imamın da doyurucu bir anlatımla anlattığı gibi Allah'ın isimlerinde, sıfatlarında ve fiillerinde yarattığı şeylerden hiçbirine benzemediğini kasdettikleri yolundadır." *Molla Aliyu'l-Kârî, fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber, sh: 15.*

İmam Tirmizî'de bu hususta "Hiç kimse iyi (helal) bir şeyden sadaka vermiş olmasın ki Rahmân onu sağ eliyle alıp kabul etmesin. Bu bir hurma bile olsa. Zaten Allah iyiden (helalden) başkasını da kabul etmez" hadisini zikrettikten sonra şöyle demiştir: "İlim ehlinden pek çok kimse bu hadis ve sıfatlarla ilgili buna benzeyen diğer rivâyetler hakkında ve Allah-u Teâlâ'nın her gece dünya göğüne inmesi hususunda gelen rivâyetler hakkında şöyle demişlerdir: 'Bu sıfatlar hakkında gelen rivâyetler kesinlikle sâbittir. Bunlara olduğu gibi inanılır ve haklarında hiçbir vehme düşülmez. Bunların nasıl olduğu

konusunda da hiçbir şey söylenilemez. Bunun gibi Mâlik, Süfyân b. 'Uyeyne ve Abdullah b. el-Mübârek'in bu hadisler hakkında "onları nitelendirmeden (olduğu gibi) alıp kabul ediniz" dedikleri, rivâyet edilmiştir. İşte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in ilim ehlinin görüşü de böyledir. Cehmiyye ise bu rivâyetleri inkar ederek 'bunlar birer teşbihtir' demişlerdir." *Câmiu't-Tirmizî (3/50-51). Ayrıca bk. (5/234, 377).* Bid'atçilerin Ehl-i Sünnet'e yakıştırdıkları diğer kötü lakaplar için *bk. 25. bölüm sh: 233.*

58. Üstelik selef, Allah'ın isim ve sıfatları hususunda yapılabilecek teşbîh ve tecsîmi küfür saymıştır:

İmam Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Kim Allah'ı insana özgü anlamlardan (sıfatlardan) bir anlam (sıfat) ile tanımlanırsa, muhakkak küfre düşmüş olur. Bu gerçeği gören bir ibret alır da artık kâfirlerin dediklerine benzer bir sözü söylemekten kaçınır. Bunu yapınca da Allah-u Teâlâ'nın sıfatlarında beşer sıfatları gibi olmadığını anlar." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 188).*

İshâk b. Râhûye'de şöyle demiştir: "Kim Allah'ı nitelerken, O'nun sıfatlarını, yarattığı şeylerden birinin sıfatına benzetirse, o Azîm olan Allah'ı inkâr etmiş olur." *el-Lâlekâî (No: 937); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 118); Molla Aliyyü'l-Kârî, fierhu'l Fıkhı'l-Ekber (sh: 15).* el-Elbânî ilgili yerde, bu rivâyet hakkında bir şey söylememiştir. Dr. Abdullah et-Türkî ve fiuayb el-Arnavût'da el-Elbânî gibi ilgili kitaba yaptıkları tahkikte bu rivâyet hakkında bir şey söylememişlerdir. *(Bk. 1/85).*

Nuaym b. Hammâd el-Huzâ'î ise şöyle demiştir: "Allah'ı yaratıklarına benzeten kâfir olur. Allah'ın kendisini nitelendirdiği şeyleri inkar eden de kâfir olur. Ne Allah'ın kendisini nitelendirdiği ne de Rasûlü'nün O'nu nitelendirdiği hiçbir şey teşbîh değildir." *Tahrici daha önce 55 nolu dipnotta geçmişti.*

59. Dımaşk (fiam) ehlinin müftüsü, Ebû Abdillah b. Ebî Müslim el-Hüzelî. Fıkıhçı ve hafız. Kendisi şöyle derdi: "İlim talebi yolunda bütün yeryüzünü dolaştım." Zührî ise hakkında: "Âlimler üçtür" dedikten sonra onlardan biri olarak Mekhûl'u saymıştır. Mekhûl h. 113 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/107-108); Siyer (5/155-160); Mîzânu'l-İ'tidâl (4/177-178); Tehzîbu't-Tehzîb (10/259-261).*

60. Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdillah b. fiihâb el-Kureşî ez-Zührî. H. 50 yılında doğdu. İbn Ömer radiyallâhu anhumâ'dan iki hadis işitti. İbnu'l-Müseyyib'le sekiz yıl beraber kaldı. Hakkında Ömer b. Abdülazîz: "Allah'a ilimden daha üstün bir şeyle ibâdet (kulluk) etmedin" demiştir. Zehebî hakkında söylenen menkıbe ve haberlerin 40 yaprak tuttuğunu söyler. H. 124 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/108-113); Siyer (5/326-350); Mîzânu'l-İ'tidâl (4/40); Tehzîbu't-Tehzîb (9/385-388); fiezerâtü'z-Zeheb (1/162).*

61. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. 'Amr b. el-Hâris, Ebû Abdillah el-Asbahî el-Medenî. Büyük fıkıh ve hadis âlimi. Dâru'l-Hicre (Medine) ve Mâlikî mezhebinin imamı. Nâfi', Zührî, İbnü'l-Münkedir, Abdullah b. Dînâr ve daha pek çok ulu tâbiînden hadis rivâyet etmiş, kendisinden de İbnu'l-Mübârek, Saîd el-Kattân, İbn Mehdî ve İbn Vehb gibi sayısız âlim hadis rivayet etmiştir. İmam fiâfiî O'nun için: "Mâlik Allah'ın halkına bir huccetidir" demiştir. Buhârî ise en sahih isnâdın, Mâlik'in Nâfi'den, O'nun da İbn Ömer'den rivâyet ettiği isnâd olduğunu söyler. İmam Mâlik el-Muvatta' adlı meşhur hadis kitabının müellifidir. İmam fiâfiî el-Muvatta' hakkında: "Yeryüzünde (hadis alanında) Mâlik'in Muvatta'ından daha doğru bir kitap yoktur" demiştir. İmam Mâlik h. 179 yılında 86 (89'da denmiştir) yaşındayken Medine'de vefat etmiş ve (Cennet-i) Bâki'ye defnedilmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/207-213); Siyer (8/48-135); el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/180); Tehzibu't-Tehzîb (10/5-8); fiezerâtü'z-Zeheb (2/12-15).*

62. Süfyân b. Saîd b. Mesrûk b. Habîb, Ebû Abdillah es-Sevrî el-Kûfî. Hadis hâfızlarının imamı, zamanındaki bildiğiyle amel eden âlimlerin efendisi. fiu'be, İbn Maîn ve bir cemâat O'nun için: "Hadiste mü'minlerin emiri" demiş, fiu'be b. el-Haccâc hakkında ayrıca "Süfyân benden daha hâfızdır", İbnu'l-Mübârek ise "1100 şeyhten hadis yazdım. Onların içinde Süfyân'dan daha iyisini görmedim" demiştir. H. 161 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/203-207); Siyer (7/229-279); Tehzîbu't-Tehzîb (4/101-104); fiezerâtü'z-Zeheb (1/250-251).*

63. Leys b. Sa'd b. Abdurrahmân, Ebu'l-Hâris el-Fehmî el-Mısrî. Mısır diyarının şeyhi, âlimi ve başkanı. Asrının meşhur fıkıh âlimi. Hakkında İmam fiâfiî: "Mâlik'den daha fakihtir, ancak ashâbı O'nu kalkındırmamıştır", İbn Vehb ise: "Eğer Leys ve Mâlik olmasa sapıtmıştık" demişlerdir. H. 175 yılında 81 yaşındayken vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/224-226); Siyer (8/136-163); Mîzânu'l-İ'tidâl (3/423), Tehzîbu't-Tehzîb (8/401-405); fiezerâtü'z-Zeheb (1/285).*

64. Abdurrahmân b. 'Amr b. Muhammed (Yuhmed), Ebû 'Amr el-Evzâ'î ed-Dımaşkî. fieyhu'l-İslâm ve fiam ehlinin imamı. H. 88 yılında sahâbe hayattayken doğdu. İbadete çok düşkündü. Geceyi; namaz, Kur'ân ve çokça göz yaşı dökerek ağlamayla ihya ederdi. Hakkında Hâkim: "Evzâ'î, genel olarak asrının, özel olarak da fiam ehlinin imamıdır" demiştir. Kendisinden cemâat rivâyet etmiştir. H. 157 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/178-183); Siyer (7/107-134); Mîzânu'l-İ'tidâl (2/580); Tehzîbu't-Tehzîb (6/215-218); fiezerâtü'z-Zeheb (1/241-242).*

65. (SAHİH ESER): *Tirmizî, el-Câmiu's-Sahîh (3/51); el-Hallâl, es-Sünne (No: 313); el-Lâlekâî (No: 875); İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (No: 1801, 1802); Zehebî, el-Uluvv (bk. Muhtasar, No: 123, 126, 134, 137).* Eser sahihtir. *Bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 76, 129, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/39); İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 77); İbn Hacer, Fethu'l-Bârî (13/418); el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 138, 139, 142, 143).*

66. *Hadisin metni ve tahrici 13. bölümde gelecek. Bk. sh: 124 ve 160 nolu dipnot.*

67. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed, Ebû Abdillah ez-Zühlî eş-fieybânî el-Mervezî sonra el-Bağdâdî. Büyük hadis ve fıkıh âlimi. Asrında müslümanların efendisi. Hanbelî mezhebinin imamı. H. 164 yılında dünyaya geldi. İmam Mâlik'in öldüğü yıl olan 179 yılında henüz 15 yaşındayken ilim tahsil etmeye başladı. Kısa sürede tefsir, hadis, fıkıh ve diğer islamî ilimlerde şöhret oldu. Hakkında İmam fiâfiî: "Bağdât'tan çıktığımda geride Ahmed b. Hanbel'den daha faziletli, daha bilgili ve daha fakîh birini bırakmamıştım" İbnu'l-Medînî ise "Allah bu dini riddet günü Ebû Bekir es-Sıddîk ile, mihnet günü de (Kur'ân yaratılmıştır dendiği fitne günleri) Ahmed b. Hanbel ile desteklemiştir" demişlerdir. Sünnete olan düşkünlüğü ve bağlılığı nedeniyle İmâmu's-Sünne (Sünnet'in imamı) ismiyle şereflendirilen İmam Ahmed çok zâhid, vera' ve takva sahibi kişiliğiyle meşhurdur. O'nun zühdü, takvası ve kerametleriyle ilgili anlatılan ve yazılan menkıbeler bir hayli fazladır. İçerdiği rivâyetlerin çokluğu nedeniyle, müsnedler içinde en fazla rivâyeti içeren "el-Müsned" adlı o muhteşem eserin müellifidir. Ölümünden sonra oğlu Abdullah tarafından yapılan bazı ilave rivâyetlerle bugün mevcut olan halini almıştır. İmam Ahmed h. 241 yılında 77 yaşındayken Bağdât'ta vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (2/431-432); Siyer (11/177-358, el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/340-358) Tehzîbu't-Tehzîb (1/66-68), fiezerâtü'z-Zeheb (2/96-98).*
68. *Bk. İbnu'l-Kayyim, es-Savâıku'l-Mürsele (1/265); İbnu'l-Mevsılî, Muhtasaru's-Savâık (2/251); İbnu'l-Cevzî, Menâkıbu'l-İmâm Ahmed (sh: 156); Zehebî, Târîhu'l-İslâm (İmam Ahmed'in hal tercemesi No: 27); İbn 'Useymîn, fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 35).*
69. Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, Ebû Abdillah eş-fieybânî el-Kûfî. Fıkıh ve hadis âlimi. Ebû Hanîfe'nin arkadaşı ve öğrencisi. Ebû Hanîfe'den fıkıh ilmi tahsil etmiş, Mâlik'ten hadis dinlemiş, İmam fiâfiî'ye hocalık yapmıştır. İmam fiâfîi hakkında: "O'ndan bir deve yükü hadis yazdım. O'ndan zekaca daha üstün ilim dolu biriyle münazara etmedim. Eğer Kur'ân Muhammed b. el-Hasen'ın diliyle indi demek isteseydim, dili fasih kullanışından dolayı bunu derdim" demiştir. el-Âsâr, el-Muvatta' ve'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne gibi eserleri vardır. H. 189 yılında Rey'de vefat etmiştir. *Bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (2/172-182); Siyer (9/134-136); Mîzânu'l-İ'tidâl (3/513); Lisânu'l-Mîzân (5/121); fiezerâtü'z-Zeheb (1/321).*
70. (SAHİH ESER): *el-Lâlekâî (No: 740); Zehebî, el-Uluvv (sh: 113); İbn Kudâme, İsbâtu Sıfati'l-Uluvv (No: 82); İbn Teymiyye; Mecmûu'l-Fetâvâ (4/4-5; 5/50, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ sh: 89).* Eser sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 159).*
71. Başka bir ifâdeyle Allah'ın zâtıyla yüksekte, yukarıda, gökte olması, arşına istivâ etmiş olması.

İmam Ebû Hanîfe'nin, Allah'ın zâtıyla uluvvu hakkında pek çok sözü vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

"Her kim: 'Rabbim gökte mi yoksa yerde midir? bilmiyorum' derse kâfir olmuştur. Yine aynı şekilde: 'O, arş(ının) üzerindedir, fakat arş gökte midir, yoksa yerde midir? bilmiyorum' diyen kimse de kâfir olmuştur." *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 45.* Bu sözün diğer bir rivâyeti de şöyledir: "Her kim: 'Rabbim gökte mi yoksa yerde midir? bilmiyorum' derse kâfir olmuştur. Çünkü Allah "Rahmân arşa istivâ etti" (Tâhâ, 5) buyuruyor. Allah'ın arşı da yedi kat semânın üstündedir. Yine aynı şekilde: 'O, arşın üzerindedir, fakat arş gökte midir yoksa yerde midir? bilmiyorum' diyen kimse de kâfir olmuştur. Çünkü o Allah'ın gökte olduğunu inkar etmiştir. Allah'ın gökte olduğunu inkar eden de kâfir olmuştur: "Çünkü Allah illiyyîn'in en üstündedir, en yukarısındadır. O'ndan yukarıdan istenir, aşağıdan değil." *İbn Kudâme, el-Uluvv (sh.116); İbn Teymiyye, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 86-87, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/48); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar sh: 136, No: 118); İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 74); İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 288).*

"Allah-u Teâlâ'dan birşey istenirken, yukarıdan istenir, aşağıdan değil. Çünkü aşağı hiçbir şeyde Rubûbiyyet ve Ulûhiyyetin sıfatlarından değildir. Nitekim hadiste de şöyle rivâyet edilmiştir: "Bir adam siyah câriyesini Hz. Peygamber'e getirerek şöyle dedi: 'Bir mü'mine câriyeyi âzat etmek üzerime vâcib oldu. Bunu bana yeterli görür müsün?' Hz. Peygamber de câriyeye: 'Sen mü'mine misin?' diye sordu. O da 'evet' deyince bu defa Hz. Peygamber:'Peki Allah nerede?' diye sordu. O da göğe işâret etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber adama: 'Onu âzat et, çünkü o mü'minedir, buyurdu." *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 47-48.*

"Biz Allah'ın ihtiyaç olmaksızın arş üzerine istivâ ve istikrar ettiğini ikrar ederiz. O ihtiyaç olmaksızın arşı da başkalarını da muhafaza eder." *el-Vasıyye, sh: 73.*

"Her kim Allah Azze ve Celle'nin (zâtıyla) gökte olduğunu inkar ederse muhakkak kâfir olmuştur." *el-Uluvv (Muhtasar sh: 137, No: 119).*
72. Allah'ın zâtıyla yüksekte, yukarıda olduğunu gösteren üç ismi vardır. Bunlar el-Aliyy, el-A'lâ ve el-Müteâl'dir. Bunların üçü de Kur'ân'da zikredilmiştir:

el-Aliyy için *bk. (Bakara 255; Nisâ 34; Hacc 62; Lokmân 30; Sebe 23; Gâfir (Mü'min) 12; fiûrâ, 51)*

el-A'lâ için *bk. (Nâziât 24; el-A'lâ 1, Leyl 20).*

el-Müteâl için *bk. (Ra'd, 9)*

Ayrıca Kur'ân'da Allah'ın yüksekte, yukarıda olduğunu gösteren el-Uluvv sıfatı vardır ki, "Teâlâ" şeklinde ifâde edilmiştir. *Bunun için bk. (En'âm 100; A'râf 190; Yûnus 18; Nahl 1, 3; İsrâ 43; Tâhâ 114; Mü'minûn 92, 116; Neml 63; Kassas 68; Rûm 40; Zümer 67; Cin 3).*
73. Allah'ın üstte olduğunu gösteren "el-Fevkıyye" sıfatı için ayrıca *bk. (En'âm 18, 61, 65; Fetih 10; Hâkka 17).*
74. *Ayrıca bk. (A'râf 54; Yûnus 3; Ra'd 2; Furkân 59; Secde 4; Hadîd 4).*
75. *Ayrıca bk. (Mülk, 17).*

76. (ZAYIF HADİS): Ev'âl (dağ keçisinin tekesi) hadisinden bir bölüm. *Ahmed (1/206, 207); Ebû Dâvûd (No: 4723, 4724, 4725); Tirmizî (No: 3320); İbn Mâce (No: 193); Hâkim (No: 3428) ve diğerleri* el-Abbâs b. Abdulmuttalib radiyallâhu anh'den. Hadis sened yönünden zayıftır. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (No: 1247); Zılâlu'l-Cenne (No:577); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkîki (sh.277, 294 nolu dipnot); Dr. Abdullah et-Türkî ve fiuayb el-Arnavût, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkîki (2/365, 3 nolu dipnot).*

Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den gelen ve hükmen merfû' olan başka bir hadis vardır. Hadisin metni şöyledir: "Arş suyun üstünde, Allah da arşın üstündedir. Allah sizin ne üzere olduğunuzu bilir." *Taberânî, el-Kebîr (No: 8987); el-Lâlekâî (No: 659); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (No: 81); er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî (No: 73, 90, 105); İbn Huzeyme, et-Tevhîd (No: 149, 150); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar No: 48); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 401, diğer baskıda 2/145) ve diğerleri* İbn Mes'ûd'dan.

Hadisin senedi hasendir. İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye (2/41)*'de hadisin hasen olduğunu söylemiştir. İbnu'l-Kayyim de *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 160)* adlı eserinde hadisin isnâdını tashih etmiştir. O'nun bu tashihine İbn Hacer işaret etmiş ve hadisi İbn Ebî Âsım'ın es-Sünne adlı eserinde tahric ettiğini söylemiştir. *(Bk. Fethu'l-Bârî 3/413).* Ayrıca Zehebî *el-Uluvv* 'da isnâdına sahih derken, Heysemî *Mecmau'z-Zevâid* 'de *(1/86)*: "Ricâli (râvileri) Sahîh'in ricâlidir" demiştir. el-Elbânî'de bu senedin ceyyid (iyi) olduğunu belirtmiştir. *(Bk. Muhtasaru'l-Uluvv sh: 104).* Selîm el-Hilâlî ise senede mevkûf olarak hasen demiştir. *(Bk. İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye, thk. Selîm el-Hilâlî, sh: 76, 30 nolu dipnot).*

77. (SAHİH HADİS): *Buhârî (No: 3344, 3610, 4351, 4667, 5058, 6163, 6931, 6933, 7432, 7562); Müslim (No: 1063); Ebû Dâvûd (No: 4764); Nesâî (5/87); İbn Kudâme, İsbâtu Sıfati'l-Uluvv (No:23); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar No:7); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 420, diğer baskıda 2/163) ve diğerleri* Ebû Saîd el-Hudrî radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 84, No: 7); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No:2645); İrvâu'l-Galîl (No: 864); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 514).*

78. Ayrıca bk. *(Âl-i İmrân 55; Secde 5; Gâfir (Mü'min) 36-37).*

79. (SAHİH HADİS): *Ahmed (3/33, 418, 431, 538, 541); Buhârî (No: 7340 muallak olarak fakat cezim sigasıyla); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar No: 11) ve diğerleri* "Hiç kimse iyi (helal) bir şeyden sadaka vermiş olmasın ki Allah onu sağ eliyle (alıp) kabul etmesin. Zaten Allah'a iyi şeyden (helalden) başkası da yükselmez (çıkmaz). Aynen sizden birinizin tayını özenle büyüttüğü (yetiştirdiği) gibi, sahibi için onu büyütür de nihayet dağ gibi olur" lafzıyla Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis bu lafızla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, İrvâu'l-Galîl (No:886); Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 86, No: 11); Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (1/332, 6 nolu dipnot).*

Hadis bu lafız dışında "Hiç kimse iyi bir şeyden (helalden) sadaka vermiş olmasın ki Allah onu sağ eliyle alıp kabul etmesin. Bu bir hurma bile olsa. Zaten Allah iyiden (helalden) başkasını da kabul etmez... *(hadisin geri kalan kısmı için 184 nolu dipnota bak)*" lafzıyla da rivâyet edilmiştir. *Ahmed (2/331, 418, 419, 431, 538, 541); Buhârî (No: 1410); Müslim (No: 1014); Tirmizî (No: 661, 662); Nesâî (5/56-58); İbn Mâce (No: 1842) ve diğerleri* Ebû Hureyre'den. Hadis bu lafızla da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, İrvâu'l-Galîl (3/393-395); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (1/431-432); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr No: 5600, 6152); Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No:705); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 539).*

80. (SAHİH HADİS): *Mâlik (1/155, No: 82); Ahmed (2/257, 312, 486); Buhârî (No: 555, 3223, 7429, 7486); Müslim (No: 632); Nesâî (1/240-241); İbn Huzeyme, es-Sahîh (No: 321, 322); et-Tevhîd (No: 118, 381); Beyhakî, el-Esmâ (sh: 425, diğer baskıda 2/166); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (No: 92); İbn Kudâme, el-Uluvv (No: 51); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar, No: 3) ve diğerleri* Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 83, No: 3); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 285, 315 nolu dipnot); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 626); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 8019); Zılâlu'l-Cenne (Ebû Saîd el-Hudrî'den, No: 491, 504).*

81. (SAHİH HADİS): *Ahmed (4/395, 401, 405); Müslim (No: 179); İbn Mâce (No: 195, 196); Dârimî, er-Redd ale'l-Merîsî (sh: 173); Beyhakî, el-Esmâ (sh: 402, diğer baskıda 1/295); Âcurrî, eş-fierîa (sh: 304); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 266); İbn Huzeyme, et-Tevhîd (No: 51); Beğavî, fierhu's-Sünne (No: 91); İbn Mende, et-Tevhîd (No: 778); Tayâlisî, el-Müsned (No: 491); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar, No: 12) ve diğerleri* Ebû Mûsa el-Eş'arî radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 86, No: 12); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 120, 52 nolu dipnot; sh: 197, 171 nolu dipnot; sh: 220, 183 nolu dipnot); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1860); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 85); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 91). (Hadisin tam metni için bk. 175 nolu dipnot).*

82. Ayrıca bk. *(Tâhâ 4; Secde 2; Zümer 1; Gâfir (Mü'min) 2; Fussilet 2, 42; Duhân 1-5; Câsiye 2; Ahkâf 2).*

83. *Hadisin tam metni ve tahrici ileride gelecektir. Bk. 13. bölüm sh: 124 ve 160 nolu dipnot.*

84. (SAHİH ESER): *Beyhakî, el-Esmâ (sh: 408, diğer baskıda 2/150); Zehebî, el-Uluvv (sh: 100); Tezkiretü'l-Huffâz (1/181-182); Siyer (8/402); İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 72) ve diğerleri.*

Eserin isnâdını, İbn Teymiyye *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ*'da *(sh: 75, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/39)*, İbnu'l-Kayyim hocasına uyarak *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye*'de *(sh: 69, 72)* ve Zehebî *Tezkiretü'l-Huffâz*'da (1/182) tashih etmişlerdir. İbn Hacer *Fethu'l-Bârî* 'de *(13/417)* "eseri Beyhakî'nin ceyyid (iyi) bir senedle tahric ettiğini" söylemiştir. el-Elbânî'de *Muhtasaru'l-Uluvv* 'da *(sh: 138)* "râvileri güvenilir imamlardır" demiştir.

85. Cehm b. Safvân, Ebû Muhriz er-Râsibî es-Semerkandî. Sapık, bid'atçi ve Cehmiyye'nin başı. Tirmiz'de yetişen Cehm, sonra Belh'e gider ve burada Mukâtil b. Süleymân'ın (öl. 150h.) mescidinde onunla birlikte namaz kılar. İkisi münazaralarda bulunurlar. Tirmiz şehrine sürülür. Bundan sonra da kendisi el-Hâris b. Süreyc ile birlikte Benî Umeyye'den olan sultana karşı isyan çıkarır. Söylenildiğine göre kendisini Selm b. Ahvez, Allah'ın Mûsâ'yla konuştuğunu inkar ettiği için Isfahan'da h. 128 yılında öldürür. Merv ya da Horasân'da öldürüldüğü de söylenir. *Bk. Taberî, Târîhu't-Taberî (4/292 ve sonrası); Cemâluddîn el-Kâsımî, Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile (sh: 14-18); İbn Kesîr, el-Bidâye (10/28 ve sonrası); Zehebî, Siyer (6/26-27); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/426); Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar (sh: 61). (Cehm'in sapık görüşleri için 24 nolu dipnota, öldürülme hadisesinin ayrıntısı için 19. bölüm sh: 177'ye bakın.)*

86. (SAHİH HADİS): Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh'ın rivâyet ettiği meşhur Vedâ Haccı hadisinden bir bölüm. *Ahmed (3/313, 371, işaret lafzı zikredilmeden); Müslim (No:1218); Ebû Dâvûd (No: 1905); İbn Mâce (No: 3074); Dârimî (No: 1850); İbnu'l-Cârûd, el-Müntekâ (No:469); Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ (5/8); İbn Huzeyme, es-Sahîh (No:2809); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar No: 2) ve diğerleri.* Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (sh: 186-188); Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 83); İrvâu'l-Galîl (4/201-209, No: 1017); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (2/783-787, No:2555); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 287, 319 nolu dipnot); Haccetü'n-Nebiyyi Kemâ Revâhâ anhu Câbir radiyallâhu anhu adlı kitapçık.*

87. İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, Allah'ın yaratıklarına uluvvunu ve O'nun kullarının üstünde olduğunu gösteren Kur'ân ve Sünnet naslarının değişik şekillerde geldiğini ve bunların yaklaşık yirmi başlık altında incelenebileceğini belirttikten sonra bu konudaki nasları onsekiz başlık altında kanıtlarıyla beraber uzun uzadıya anlatmıştır. *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 285-288).* İsteyenler oradan bakabilirler. *Ayrıca bk. fierhu Lüm'âtü'l-İ'tikâd (sh: 65-69).*

88. Haremeyn'in İmamı, Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf b. Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed, Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî en-Nîsâbûrî. Büyük imam ve fiâfiîlerin hocası. "Nihâyetü'l-Matlab fi'l-Mezheb", "el-İrşâd fi'l-Mezheb", "er-Risâletü'n-Nizâmiyye fi'l-Ahkâmi'l-İslâmiyye" gibi pek çok eserin sahibi. H. 419 yılında doğan Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, h. 478 yılında vefat etmiştir. Önceleri kelâmcıların metodunu benimsemiş daha sonra ise Ehl-i Sünnet'in yoluna dönmüştür. Bununla da yetinmeyip kelâmcılara karşı Ehl-i Sünnet'in büyük savunucularından olmuş ve onlara red mahiyetinde "er-Risâletü'n-Nizâmiyye", "İsbâtu'l-İstivâ ve'l-Fevkıyye" gibi birçok eser yazmıştır. Kelâm ilmini bıraktığını gösteren pek çok söz kendisinden nakledilmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

"Ey Ashabımız! Kelâm ilmiyle uğraşmayınız. Eğer ben, kelâmın beni nereye ulaştıracağını önceden bilmiş olsaydım, onunla uğraşmazdım."

Ölüm anında da şöyle demiştir: "Derin bir denize dalmış, meğer islam ehlini ve ilimlerini terketmişim, beni menettikleri konulara dalmışım. fiimdi eğer Rabbim bana rahmetiyle yetişmezse benim halim nicedir. Bakın şimdi ben anamın i'tikâdı üzere ölüyorum."

Yine ölüm anında şöyle demiştir: "Sünnete aykırı her sözden döndüğüme dâir tanıklık ediniz. Muhakkak ben, Nisâbûr'un yaşlılarının öldüğü şey (i'tikâd) üzere ölüyorum."

Bk. İbn Hallikân, Vefayâtü'l-A'yân (3/167-170); İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (4/17, 18, 71, 73, 88); (5/100, 101, 103); (6/52); (12/368); (16/91); el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 33, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/11); Zehebî, Siyer (18/468-477); el-Uluvv (Muhtasar, sh: 275-277); İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (12/136-137); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (3/358-362).

89. Cüveynî, bu sözünü kelâm ilmiyle uğraştığı dönemde söylemiş, kıssada da anlatıldığı gibi daha sonra bu konuda şaşkına dönmüştür. O, Allah'ın arşına istivâ ettiğini, hayatının son dönemlerinde yazdığı "er-Risâletü'n-Nizâmiyye" *(bk. sh: 32-34)* ve "İsbâtu'l-İstivâ ve'l-Fevkıyye" *(bk. Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye, 1/170-187)* adlı eserlerinde kesin ifadelerle anlatmıştır. el-Elbânî'de bu noktaya özellikle işaret etmektedir. *Bk. Muhtasaru'l-Uluvv, sh: 277. Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (4/61).*

90. Muhammed b. Ebî Ali el-Hasen b. Muhammed b. Abdullah, Ebû Ca'fer el-Hemedânî. H. 440 yılından sonra dünyaya gelen Hemedânî, ilim tahsili için pek çok seyehate çıkmıştır. İmam Zehebî hakkında "eser (rivâyet) ehlinden olup sûfilerin büyüklerindendi" demiştir. Zâhid kişiliğiyle bilinen Ebû Ca'fer el-Hemedânî hakkında İbn Teymiyye "ârif şeyh" demiştir. H. 531 yılında vefat etmiştir. *Bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l Fetâvâ (4/44); Zehebî, el-'İber fî Haberi Men Gaber (4/85); Siyer (20/101-102); İbn Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısra ve'l-Kâhire (5/260); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (4/97).*

91. (SAHİH ESER): *İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (4/44, 61); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar, No: 337); Siyer (18/475, 477); İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 174); Subkî, Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (5/190).* Eserin isnâdı sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv, sh: 277.*

92. Cihet, yâni yön, taraf, bir cismin etrafından başladığı düşünülen uzantılar. *Cihet konusu hakkında ayrıca bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (3/41-42); (5/262-266, 298-307); (6/38-40); (7/663-664); (17/326-327); el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 68-70); İbn 'Useymîn, el-Kavâidü'l-Müslâ (sh: 40).*

93. İmam, âlim, zâhid, ârif ve biricik örnek, fieyhu'l-İslâm ve evliyânın önderi Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Abdullah b. Cenkî Dûst (Dost) el-Ceylî el-Hanbelî. Bağdât'ın şeyhi olan Abdülkâdir el-Ceylânî, Taberistan'ın gerisinde kalan Ceylân bölgesinde h. 471 yılında doğdu. Hayatını ilim ve ibadetle geçirdi. Zühdü ve takvasıyla ilgili

anlatılanlar sayılamayacak kadar çoktur. Hakkında ‘İzzuddîn b. Abdüsselâm: “fieyh Abdülkâdir kadar kerâmetleri mütevâtir olan hiç kimseyi bilmiyorum” demiştir. Ehl-i Sünnet i’tikâdına sımsıkı bağlı olan fieyh Abdülkâdir, meşhur Hanbelî âlim İbn Kudâme’nin de hocasıdır. “el-Günye”, “Tuhfetü’l-Muttakîn ve Sebîlu’l-Ârifîn” gibi eserleri vardır. Sözleri çok hikmetli ve güzeldir. Ancak kendisine bazı yalan sözler isnâd edilmiştir. H. 561 yılında vefat etmiştir. *Bk. el-’İber (4/175); Siyer (20/439-451); İbn Receb, Zeylü Tabakâti’l-Hanâbile (1/290-310); en-Nucûmu’z-Zâhire (5/371); fiezerâtü’z-Zeheb (4/119-202).*

94. *el-Günye (sh: 56). Ayrıca bk. İbn Teymiyye, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh:129, Mecmûu’l-Fetâvâ 5/85-86); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar, sh: 284, No: 348); İbnu’l-Kayyim, İctimâu’l-Cuyûşi’l-İslâmiyye (sh: 175).*

fieyh Abdülkâdir el-Ceylânî’nin sözünün konuyla ilgili bölümü şöyledir: “Yaratıcıyı ayet ve delillerle bilmeye gelince, kişi bilmeli ve kesin olarak inanmalı ki Allah; birdir, yegânedir (tektir)... Allah, yükseklik yönünde (yukarı tarafta) arşına istivâ edendir, mülkü kapsayandır. İlmi, eşyayı (çepeçevre) kuşatandır: “O’na ancak güzel söz yükselir (çıkar). Onu da sâlih amel yükseltir” (Fâtır, 10), “Allah, gökten yere (kadar) her işi (yaratma işini) düzenleyip yönetir. Sonra (bütün bu işler) sizin sayageldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O’na çıkar” (Secde, 5). Allah’ı her yerde olmakla nitelemek câiz değildir. Aksine Allah; gökte, arşa istivâ etmiştir, denmesi gerekir. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Rahmân arşa istivâ etti.” (Tâhâ, 5)...” Daha sonra bu konuda birtakım ayet ve hadisleri zikrettikten sonra da şunları söyler: “İstivâ sıfatını herhangi bir te’vîle kaçmaksızın (olduğu gibi) kullanmak gerekir. Öyle ki bu istivâ, arşa yapılan zât istivâsıdır. Ne Mücessime ve Kerrâmiyye’nin dediği gibi (arşın üzerine) oturmak ve (onunla doğrudan) temas etmek yâni (ona doğrudan) değmek anlamındadır, ne Eş’ariyye’nin dediği gibi kadrinin ve sıfatlarının yüceliği ve yüksekliği anlamındadır ne de Mu’tezile’nin dediği gibi (arşı) istilâ etmek ve (ona) galebe çalmak anlamındadır. Çünkü Kur’ân ve Sünnet nasları, istivâ sözüyle bunları kasdetmemiştir. Aksine onlardan aktarılan istivâ sıfâtının doğrudan kendi anlamına hamledilmesidir. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’in eşi Ümmü Seleme radiyallâhu anhâ’nın Allah’ın “Rahmân arşa istivâ etti” buyruğu hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: ‘İstivânın niteliği akıl ile bilinemez. (Anlamı ise) bir bilinmez değildir. Ona inanmak gerekli (farz), onu inkar etmek ise küfürdür’... O’nun niteliği bilinmeksizin Arş’ın üzerinde olması Allah’ın her peygambere indirdiği her kitapta söylenegelmiştir.” *sh: 56-57.*

Tuhfetü’l-Muttakîn ve Sebîlu’l-Ârifîn adlı kitabında da, mezheblerin Allah Azze ve Celle’nin Sıfatları Hakkında İhtilâfa Düşmeleri Bölümü altında istivâ konusunda selefe muhalefet eden grupların görüşlerine yer verdikten sonra şöyle demiştir: “Bu onların bir hatasıdır. Çünkü Allah-u Teâlâ zâtıyla Arş’a istivâ etmiştir.” *(Bk. İctimâu’l-Cuyûşi’l-İslâmiyye, sh: 175).*

İmâm Âlûsî, *Cilâu’l-’Ayneyn fî Muhakemeti’l-Ahmedeyn* adlı kitabında, Abdulkâdir el-Ceylânî’nin el-Günye kitabındaki bu sözlerine yer verdikten sonra şunları söylemiştir: “Bazı Halefî âlimlerin “el-Günye” kitabından bu konuyu (bölümü) çıkarmakla ilgili yaptıklarına asla i’tibâr edilmez. Çünkü bu akîdenin O’ndan -ki sırrı kutsal kılınsın- nakli ileri gelen pek çok müellifin kitaplarında yaygın bir şekilde bulunmaktadır.” *sh: 402.*

95. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“O, zâtıyla yüksek olandır, çok büyüktür (uludur).” (Bakara 255; fiûrâ 4).

“Öyleyse büyük (ulu) Rabbinin adını tesbih et.” (Vâkıa 74, 96; Hâkka, 52).

“Çünkü o, büyük (ulu) Allah’a iman etmezdi.” (Hâkka, 33).

96. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Oysa ki Allah, kafirleri çepeçevre kuşatandır.” (Bakara, 19).

“Muhakkak ki Allah, her şeyi ilmiyle çepeçevre kuşatmıştır.” (Talâk, 12).

Allah’ın “Muhît= kuşatıcı, kuşatan” ismi için ayrıca *bk. (Âl-i İmrân 120; Nisâ 108, 126; Enfâl 47; Hûd 92; Fussilet 54; Burûc 20).*

Allah’ın kuşatma sıfatı için de ayrıca *bk. (İsrâ, 60, 91; Fetih 21; Cin 28).*

97. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Kıyamet günü yeryüzü bütünüyle O’nun avucundadır, gökler de sağında (sağ elinde) dürülmüş olacaktır.” (Zümer, 67).

98. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“İşte o gün (kıyamet günü) göğü, kitap sayfasını (yazılı kağıt tomarını) dürer gibi düreriz.” (Enbiyâ, 104).

99. *Ayrıca bk. (Bakara 22, 164; En’âm 99; Enfâl 11; R’ad 17; İbrahim 32; Hicr 22; Nahl 10, 65; Kehf 45; Tâhâ 53; Hacc 5, 63) ve diğer pek çok ayet. Bk. el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm maddesi, sh: 857.*

100. Sekizinci bölümün sonlarında geçen (En’âm, 3) ve (Zuhruf, 84) ayetlerini kastediyor. *Bk. sh: 88.*

101. Arapçada “fî” harf-i cerri, “alâ” anlamında kullanılabilmektedir. Zira dil bilimcilerine göre “fî” harf-i cerri’nin altı anlamı olup bunlardan biri de “üstte olmak, yukarıda olmak” anlamına gelen “ ” (el-isti’lâ’) anlamıdır. *Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Abdülazîz en-Neccâr, Dıyâu’s-Sâlik ilâ Evdahi’l-Mesâlik (2/288-289).*

102. Bir başka yerde de Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “(Firavûn şöyle dedi): Sizi hurma dallarına asacağım” (Tâhâ, 71). Yani hurma dallarının üzerine asacağım, içine değil.

103. *Bu konuda bilgi için ayrıca bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (5/121-152, 518-527); (17/374-381); İbn Hacer, Fethu'l-Bârî (13/416-413); İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/373-386); (2/77-89); fierhu Lum'atü'l-İ'tikâd (sh: 61-65, 69).*
104. *Ayrıca bk. (Necm, 6).*
105. *Ayrıca bk. (Fussilet, 11).*
106. *Ayrıca bk. (Fetih, 29); (Hûd, 44); (Mü'minûn, 28); (Zuhruf, 13 ayetinin ikinci bölümü).*
107. *Ayrıca bk. (A'râf, 54); (Yûnus, 3); (Ra'd, 2); (Furkân, 59); (Secde, 4); (Hadîd, 4).*
108. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârun b. Yezîd el-Bağdâdî el-Hanbelî. el-Hallâl ismiyle meşhurdur. Büyük âlim, hâfız, fakîh, Hanbelîler'in şeyhi ve âlimi. H. 234 yılında doğan el-Hallâl pek çok şehire ilim tahsili için giderek İmam Ahmed'in sözlerini ve fetvâlarını toplamıştır. "el-Câmi' fi'l-Fıkh", "el-'İlel", "es-Sünne" gibi eserleri vardır. Ebû Bekr b. fiehreyâr hakkında "hepimiz (fıkıhta) Ebû Bekr el-Hallâl'a tâbiyiz. İmam Ahmed'in ilmini toplama hususunda hiç kimse O'nu geçememiştir" demiştir. H. 311 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (3/785-786); Siyer (14/297-298); Târîhu Bağdâd (5/112-113); en-Nucûmu'z-Zâhire (3/209); fiezerâtü'z-Zeheb (2/261).*
109. Sahâbî Katâde b. en-Nu'mân b. Zeyd b. Âmir b. Sevâd b. Ka'b, Ebû Amr ya da Ebû Ömer veyahut Ebû Abdillah el-Ensârî ez-Zaferî el-Bedrî. Anneden sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî'nin kardeşi olur. Anneleri Enîse binti Kays en-Neccâriyye'dir. Sahâbî Katâde b. en-Nu'mân radiyallâhu anh Bedir'e katılmış ve rivâyete göre çarpışma esnasında isâbet alan gözü (diğer bir rivâyette ise göz bebeği) yanağına (başka bir rivâyette ise yanak yumrusuna) düşmüştür. Bunun üzerine sahâbîler düşen gözünü kesmek istediler. Ancak bir kısmı Peygambere giderek onunla istişâre yapalım, dediler. Böylece Katâde radiyallâhu anh, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e getirilir. Allah Rasûlü O'nun gözünü tutup kaldırarak olması gereken yere koyar ve daha sonra elinin ayasıyla güzünü hafifçe bastırarak: "Allahım! O'nu güzele büründür" der. O günden sonra artık bu gözü, sağlam olan diğer gözünden daha iyi görmüştür. Hatta kendisi bile hangi gözünün isâbet aldığını ayırdedemediği gibi kendisini görenlerde hangi gözünün isâbet aldığını bilememişlerdir. Bu olayın Uhud savaşında meydana geldiği de rivâyet edilmiştir. Bu hadiseden dolayı kendisine "zü'l-ayneyn=iki göz sâhibi" denmiştir. H. 23 yılında Hz. Ömer'in halifeliği sırasında 65 yaşındayken Medine'de vefât etmiş ve bizzat Ömer radiyallâhu anh tarafından defnedilmiştir. Hz. Peygamber'den 7 hadis rivâyet etmiştir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 183, No:231); el-İstî'âb (3/338-340); Siyer (2/331-333); el-İsâbe (5/317-319); Tehzîbu't-Tehzîb (8/310-311); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 798).*
110. (SAHİH HADİS): Zehebî *el-Uluvv* 'da *(sh: 52)* rivâyet etmiş ve "râvileri güvenilir olup Ebû Bekr el-Hallâl tarafından, es-Sünne adlı kitabında rivâyet edilmiştir" demiştir. Ayrıca İbnu'l-Kayyim *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye* adlı eserinde *(sh: 54)* hadisi zikrettikten sonra "isnâdının Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu" söylemiştir. el-Elbânî'de *Muhtasaru'l-Uluvv* 'da isnâdının sahih olduğunu belirtmiştir. *Bk (sh: 98, No:38).*

Hadis ayrıca "Allah sevdiği şeyleri yaratmayı bitirince Arş'a istivâ etti..." lafzıyla da İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve başka sahâbîler tarafından rivâyet edilmiştir. Hadisi bu lafzıyla *Taberî, Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân (1/240-242, No:607); İbn Mende, Kitâbu't-Tevhîd (3/93-94, No: 486) ve diğerleri (Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât; İbn Asâkir, Târîhu Medîneti Dımaşk)* tarafından rivâyet edilmiştir. *Bk. Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr (1/94-98).*
111. *el-Günye (sh: 57). Bk. 94 nolu dipnot.*
112. Nass olarak (nassen): yâni sözün, başka bir anlamı taşıma olasılığı olmadan sadece bir anlamı göstermesi. *Bk. Muhammed el-Emîn eş-fiankîtî, Menhec ve Dırâsât li Âyâti-l-Esmâi ve's-Sıfât (sh: 22, diğer baskıda sh: 79-80).*
113. Zâhir olarak (zâhiren): Sözün iki ya da daha çok anlamı taşıyabilmesi. Bu durumda iki olasılık söz konusudur: 1- Ya iki anlamdan biri diğerinden daha zâhirdir (açıktır). 2- Ya da her ikisi de birbirine eşittir, denktir. Eğer iki olasılıktan biri yâni iki anlamdan biri ötekinden daha açıksa bu durumda daha açık olan bu anlama zâhir denilir. Karşıtına ise "muhtemel mercûh" denilir. Sözü başka bir anlama çeken sahih bir kanıt olmadığı sürece, söze zâhir (açık) anlamını yüklemek gerekir. *Bk. Muhammed el-Emîn eş-fiankîtî, Menhec ve Dırâsât li Âyâti-l-Esmâi ve's-Sıfât (sh: 22, diğer baskıda sh: 79-80)*
114. Molla Aliyyu'l-Kârî İmam Mâlik'in bu sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir: "Bunu büyük imamımız Ebû Hanîfe'de tercih etmiştir. Yine bunun gibi el, göz, yüz ve benzeri ilâhî sıfatlarla ilgili gelen müteşâbih ayet ve hadisleri de bu şekilde alıp kabul etmiştir. Buna göre bütün (ilâhî) sıfatların anlamları bilinmekte, nitelikleri ise akıl ile bilinememektedir. Öyle ki, niteliği akledebilmek, zâtın niteliği ve mahiyetiyle (hakîkatiyle) ilgili ilmin bir bölümüdür. Bu bir bilinmez olunca, onlar için (ilâhî) sıfatların niteliği akıl ile nasıl bilinebilsin ki?! O halde bu konuda hataya düşmekten insanı koruyacak yararlı kesin doğru, kişinin Allah'ı; hem Allah'ın kendisini tanımladığı gibi hem de Rasûlü'nün O'nu tanımladığı gibi ne herhangi bir tahrîf ve ta'tîle, ne de herhangi bir tekyîf ve temsîle kaçmaksızın olduğu gibi tanımlamasıdır. Öyle ki, Allah'a ait olan isim ve sıfatları saptayarak kabul eder ve O'nun yaratıklara, yaratıklarının da O'na benzemesini reddeder. Böylece (ilâhî) isim ve sıfatlarla ilgili kabûlün, teşbîhten münezzeh (uzak ve arınmış) olduğu gibi reddinde ta'tîlden münezzeh olmuş olur. İstivânın hakikatini inkar eden herkes muattıl olur. Yine istivâyı yaratıkların birbirlerine olan istivâsına benzeten kimse de müşebbih olur. Her kimde (Allah'ın) istivâsının benzeri hiçbir şey yoktur derse, o muvahhiddir (tevhid ehlidir), münezzihtir (Allah'ı eksiklik ve kusur içeren sıfatlardan arındırandır)." *Mirkâtü'l-Mefâtîh fierhu Mişkâti'l-Mesâbîh (8/251); fierhu'l-Emâlî (sh: 31).*

115. (SAHİH ESER): *İbn Kudâme, İsbâtu Sıfati'l-Uluvv (No:104); Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ (6/325-326); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (sh: 33); el-Lâlekâî (No:664); Ebû Osmân es-Sâbûnî, Akîdetü's-Selef (No: 24-26); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 408, diğer baskıda 2/150-151); el-İ'tikâd (sh: 71-116); İbn Abdilberr, et-Temhîd (7/151); Beğavî, fierhu's-Sünne (1/171 senedsiz muallak olarak fakat cezim sigasıyla); Zehebî, el-Uluvv (sh:141-142); Siyer (8/100, 101) ve diğerleri.*

Eser sahihtir. *Bk. İbn Teymiyye, el-İklîl (sh: 50); fierhu Hadîsi'n-Nüzûl (sh: 140, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/365); el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 79, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/40); Zehebi, el-Uluvv (sh: 142); el-Ulûm (sh: 104); İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh:75); İbn Hacer, Fethu'l-Bârî (13/417, Beyhakî'nin ceyyid bir senedle tahric ettiğini söylüyor); el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 141-142); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 281, 302 nolu dipnot).*

Eser, mü'minlerin annesi Ümmü Seleme radiyallahu anhâ'dan hem mevkûf hem de merfû' olarak rivâyet edilmiştir. Ancak İbn Teymiyye *Mecmûu'l-Fetâvâ*'da *(5/365)* şöyle demektedir: "Bu cevap Ümmü Seleme radiyallâhu anhâ'dan hem mevkûf hem de merfû' olarak rivâyet edilmiştir. Ancak senedi güvenilebilecek sened değildir".

el-Elbânî'de *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*'de merfû' rivâyet hakkında: "Sahih değildir. Doğrusu bunun Mâlik ya da Ümmü Seleme'nin sözü olmasıdır. İlki (Mâlik'in sözü olması) daha meşhurdur" demiştir. (*sh: 381, 302 nolu dipnot)*.

Eser Ümmü Seleme'nin sözü olarak el-Lâlekâî tarafından *fierhu Usûli's-Sünne*'de *(No: 663)* rivâyet edilmiştir. Ancak senedinde Muhammed b. Eşres es-Sülemî vardır ki, kendisi hadis rivâyetinde itham edilmiştir. *Bk. Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl (3/485); İbn Hacer, Lisânu'l-Mîzân (5/84).* İbn Hacer, eseri Ümmü Seleme'nin sözü olarak rivâyet ettikten sonra bir şey söylememiştir. *Bk. Fethu'l-Bârî (13/417).*

116. Rebî'a b. Ebî Abdirrahmân Ferrûh, Ebû Osmân et-Teymî el-Kureşî el-Medenî. Meşhur fıkıh âlimi ve Medine müftüsü. Fıkıh ilmindeki büyük konumundan dolayı kendisine "Rebî'atü'r-Rey" denmiştir. Hakkında İmam Mâlik: "Rebî'a öldü öleli fıkhın tadı kaçtı", el-Hatîb el-Bağdâdî ise: "Fıkıhçı, âlim, fıkıh ve hadis hâfızıydı" demiştir. H. 136 yılında (133 de denmiştir) vefat etmiştir. Bâcî ise 142 yılında öldü demiştir. Doğru olan 136 yılıdır. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/157-160); Siyer (6/89-96); Tehzîbu't-Tehzîb (3/230-231); Takrîbu't-Tehzib (sh: 322); fiezerâtü'z-Zeheb (1/194).*

117. (SAHİH ESER): *el-Lâlekâî (No:665); İbn Kudâme, İsbâtu Sıfati'l-Uluvv (No: 74); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 408-409, diğer baskıda 2/151); Zehebî, el-Uluvv (sh: 98); Tezkiretü'l-Huffâz (1/158, senedsiz) ve diğerleri*. İbn Teymiyye *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ*'da *(sh: 78, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/60)* eseri el-Hallâl'ın hepsi güvenilir imamlardan oluşan senedle rivâyet ettiğini söyleyerek tashih etmiştir. *Mecmûu'l-Fetâvâ (5/365)*'de ise bu cevabın Mâlik'in şeyhi Rebî'a'dan sâbit olduğunu söylemiştir. İbnu'l-Kayyim, *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 70)*'de, Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî (13/417)*'de eseri zikrettikten sonra herhangi bir şey söylememişlerdir. el-Elbânî'de *Muhtasaru'l-Uluvv*'da *(sh: 132, No: 111)* eserin senedinin sahih olduğunu söylemiştir.

118. *Niteliğin bilinebilmesinin yolları için bk. 7. bölümün sonu, sh: 79.*

119. Cisim: İki veya daha fazla cevherden meydana gelen şey, kütle. Mu'tezile'ye göre ise üç boyutu olan şey. *Bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (2/4 ve sonrası). Allah'ın cisim olup olmadığı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/306), (5/419-438); Minhâcu' s-Sünne (2/135).*

Cismin tanımında geçen cevher ise; boşlukta bizzat yer tutan ve varlığını bizzat hissettiren şey. Asıl madde. Karşılığı: Araz. *Bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (2/6 ve sonrası); Mecmûu'l-Fetâvâ (5/213-215, 278, 305, 307); (6/102-104); (17/342-343); Abdulkerîm b. Murâd el-Eserî, Teshîlu'l-Mantık (sh: 26).*

120. Mücmel Söz: Söyleyen tarafından tefsir ve izah olunmadıkça anlamı tam olarak anlaşılamayan kapalı söz. *Bk. Cüveynî, el-Burhân (1/424); Muhammed el-Emîn eş-fiankîtî, Menhec ve Dırâsât li Âyâti'l-Esmâi ve's-Sıfât (sh: 22, diğer baskıda sh: 79); Vehbe Zuhaylî, Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî (1/340); İbn 'Useymîn, el-Usûl min İlmi'l-Usûl (2/341).*

121. Yâni kendi kendine var olup, ayakta durandır; bağımsızdır, müstakildir.

122. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Göğün ve yerin O'nun buyruğu ile ayakta durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) kanıtlarındandır." (Rûm, 25).

123. fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, istivânın istilâ olarak açıklanmasını 12 bakımdan yanlış bulmuştur. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (5/144-149). Ayrıca bk. İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 78-82); İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/376-381).*

124. Yâni ağaçlar, dağlar, denizler vb. şeyler gibi.

125. Sonra istilâ (istilâ etmek) kelimesi çoğu zaman, birine üstün gelmeye çalışmak, onu yenmeye uğraşmaktan sonra söz konusu olur. Oysa Allah-u Teâlâ'yı hiç kimse yenemez, hiç kimse O'na üstün gelemez. O şöyle buyurmuştur:

"De ki: O Allah birdir. Allah sameddir" (İhlâs, 1-2). (Samed: Hiçbir şeye muhtaç olmayan, aksine her şey kendisine muhtaç olan, demektir).

"Hiç şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir, çok üstündür." (Hac, 74).

"Hiç şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir (güç yetirendir)." (Bakara, 20).

Nüfeyl b. Habîb, sadece Allah'ın mutlak gâlib olduğunu, Allah'ın fîl ashâbına indirdiği intikamını dağın tepesinden seyrederken şöyle ifâde etmiştir:

"Kaçış nereye? Peşinizden gelen ilahtır (tanrıdır).

Dudağı yarık Ebrehe'de gâlib değil mağlûbtur." *Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (1/443); İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (4/713). Ayrıca bk. İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 78); İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/377).*
126. fiâirin:

"Bişr, Irak'ı istilâ etti,
Kılıçsız ve (veya) dökülen kan olmaksızın."

sözüne gelince, bir kere bu beyitin bir senedi olmadığı gibi, onu kimin söylediği ve ondan da bu beyiti kimin veya kimlerin naklettiği bilinmemektedir. İbn Teymiyye bu hususta şunları söylemektedir: "Bunun Arap şiiri olduğuna dâir sahih bir nakil yoktur. Dil imamlarından pek çoğu onu inkar etmiş ve dilde bilinmeyen uydurma bir beyit olduğunu söylemişlerdir. Bilindiği üzere, eğer Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in bir hadisi delil olarak ileri sürülecek olsa, muhakkak onun sahih olması gerekir. O halde isnâdı bile bilinmeyen ve dil imamlarının inkar ettiği bir şiirin ne hükmü (bağlayıcılığı) olabilir ki?! Ebu'l-Muzaffer'in "el-İfsâh" adlı kitabında naklettiği gibi Halîl'den şöyle nakledilmiştir: "Halîl'e: 'Dilde "istevâ"nın "İstevlâ" anlamına geldiğine hiç rastladın mı?' diye sorulması üzerine şöyle dedi: "Bu hem Arapların bilmediği bir şeydir hem de dillerinde böyle bir şey câiz değildir." Halîl durumundan da bilindiği üzere dilde imamdır. O halde istivâya (dilde) bilinmeyen bir anlamın yüklenmesi, bâtıl bir anlam yüklemedir." *Mecmûu'l-Fetâvâ (5/146).*

İbnu'l-Kayyim *İctimâul-Cuyûşi'l-İslâmiyye* adlı eserinde, şiirlerinde istivâyı kendi gerçek anlamında kullanan pek çok şâirin şiirlerine yer vermiştir. *(sh: 197-202)* İsteyenler oradan bakabilirler.

Bir de, istivânın istilâ anlamında kullanıldığı bu beyitin ne zaman söylendiği çok önemlidir. Eğer şâir bunu Arap dilinin değişime uğradığı dönem ve sonrasında söylemişse, bu beyit asla delil olamaz. Çünkü Arapça, fethedilen yerlerin genişlemesi ve Arap olmayanların Arap olanlarla kaynaşması sonucunda değişime uğramış ve o eski saf halini kaybederek diğer dillerden etkilenir olmuştur. Bütün bunlar bize, bu beyitin Arap dilinin değişime uğramasından sonra söylenmiş olabileceği ihtimâlinin yüksek olduğunu göstermektedir. Allah en doğrusunu bilir. *Daha geniş bilgi için bk. fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/378-379).*
127. Bu dört şeyi, İbn Teymiyye burdakine yakın ancak biraz daha farklı ifâdelerle etraflıca anlatmıştır. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (6/360-361). Ayrıca bk. İbnu'l-Kayyim, es-Savâıku'l-Mürsele (1/289-292); İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 78-82);el-Kasîdetü'n-Nûniyye (Dr. Herrâs'ın fierhi ile birlikte 1/307-308); İbnu'l-Mevsılî, Muhtasaru's-Savâık (1/47-49, diğer baskıda 1/43-46).*
128. İmam Tahâvî, Ebû Hanîfe'nin arş ve kürsü hakkındaki inancını şu sözlerle ifade etmiştir: "Arş ve kürsü haktır. Allah'ın Arş'a da daha aşağısındaki şeylere de ihtiyacı yoktur. Allah herşeyi ve bunun üzerindeki Arş'ı kuşatmıştır. Kendisini kuşatmaktan ise yaratıklarını âciz bırakmıştır." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 277, 280).*
129. *Ayrıca bk. (Neml, 38, 41, 42).*
130. Allah'ın Arş'a istivâ ettiğini belirten ayetlerden daha önce söz etmiştik. Allah'ın Arş'ından söz eden diğer ayetler şunlardır: (Tevbe 129; Hûd 7; İsrâ 42; Enbiyâ 22; Mü'minûn 86, 116; Neml 26; Zümer 75; Gâfir (Mü'min) 7, 15; Zuhruf 82; Hâkka 17; Tekvîr 20; Burûc 15).
131. (SAHİH HADİS): *Ahmed (5/178, 179); Bezzâr (No:160); Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf 9/180); İbn Ebî fieybe, Kitâbu'l-Arş (No: 58); Ebu'ş-fieyh, Kitâbu'l-Azame (No: 206, 220, 252, 259); İbn Cerîr, Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân (3/12, No: 5795); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 361); Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ (1/166-168); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (2/149); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar No:105); İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317) ve diğerleri* birbirini destekleyen değişik yollarla Ebû Zerr radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 109); Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 130, No: 105); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 280, 300 nolu dipnot).*

el-Elbânî, bu hadis dışında kürsünün sıfatıyla ilgili Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den merfû' olarak başka bir hadisin sahih olmadığını söylüyor. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/226).*
132. Elimizdeki üç farklı baskıda da bu şekilde yâni Ebû Hâtim ve İbn Hibbân şeklindedir. Oysa yazar İbn 'Useymîn'in İbn Teymiyye'nin er-Risâletü'l-Arşiyye adlı eserinden naklettiği bu söz, ilgili kitapta bizim yukarıda belirttiğimiz şekilde yâni Ebû Hâtim b. Hibbân şeklindedir. Bu hata ya yazar İbn 'Useymîn'in anlık bir dalgınlığından kaynaklanmıştır ya da baskı hatasından kaynaklanmıştır. Hatanın, baskı hatasından kaynaklanmış olma ihtimali şu iki sebepten dolayı çok yüksektir:

1- Her iki âlimin künyesi de Ebû Hâtim'dir. İlki Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir b. Dâvûd b. Mihrân, Ebû Hâtim er-Râzî el-Hanzalî el-Gatafâni'dir ki h. 277 yılında vefat etmiştir. İkincisi ise Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz, Ebû Hâtim et-Temîmî ed-Dârimî el-Bustî es-Sicistânî'dir ki O da h. 354 yılında vefat etmiştir. Künyedeki bu isim benzerliği hataya neden olmuş olabilir.

2- İbn 'Useymîn, İbn Teymiyye'den yaptığı bu nakilde hadisin Sahîh'de rivâyet edildiğini söylemiştir. Ebû Hâtim er-Râzî'nin böyle bir eseri yoktur. Söz konusu bu eser İbn Hibbân'ın olup Sahîhu İbn Hibbân adıyla meşhurdur. Asıl adı ise el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Envâi min Gayri Vucûdi Kat'in fî Senedihâ ve Lâ Subûti Cerhin fî Nâkilîhâ'dır. Esere bu isim bizzat müellifin kendisi tarafından verilmiştir. fiimdi eğer hata İbn 'Useymîn'den kaynaklanmış olsaydı

cümlenin “Revâhu Ebû Hâtim ve ’bnu Hibbân fî Sahîhayhimâ...= yâni hadisi Ebû Hâtim ve İbn Hibbân Sahîh’lerinde... rivâyet etmişlerdir” şeklinde olması gerekirdi. Oysa cümle “hadisi Ebû Hâtim ve İbn Hibbân Sahîh’inde... rivâyet etmişlerdir” şeklindedir. Buna göre ortada iki âlim ve tek bir kitap vardır. Bu ise hem anlam bakımından hem de Arapça dil kuralları bakımından mümkün değildir. Üstelik bildiğimiz kadarıyla bu hadisi Ebû Hâtim herhangi bir eserinde rivâyet etmemiştir. Hadisi İbn Hibbân Sahîh’inde rivayet etmiştir. *Bk. el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, No: 361.*

133. Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma’bed, Ebû Hâtim et-Temîmî ed-Dârimî el-Bustî es-Sicistânî. Afganistan’daki Bust şehrinde h. 270 yılından sonra dünyaya geldi. Pek çok şehre ilim yolculuğu yaptı. Ebû-Ya’lâ el-Mevsılî, İbn Kuteybe ve İbn Huzeyme gibi âlimlerden ders aldı. Kendisinden İbn Mende, Ebû Abdillah el-Hâkim ve daha pek çok âlim hadis rivâyet etti. İbn Hibbân “et-Tekâsîm ve’l-Envâ’” adlı kitabında 2000 şeyhten daha fazlasından hadis yazdığını söyler. el-Hatîb hakkında: “İbn Hibbân güvenilir, seçkin ve anlayışlı biriydi” demektedir. Sahîhu İbn Hibbân adıyla meşhur olmuş el-Müsnedü’s-Sahîh ale’t-Tekâsîm ve’l-Envâ’... adlı eseri yanında es-Sikât, Ma’rifetü’l-Mecrûhîn mine’l-Muhaddisîn ve’d-Duafâi ve’l-Metrûkîn, Meşâhîru Ulemâi’l-Emsâr, Ravdatü’l-‘Ukalâ’ ve Nüzhetü’l-Fudalâ’ gibi birçok eserin sâhibidir. H. 354 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü’l-Huffâz (3/920-924); Siyer (16/92-104); Mîzânu’l-İ’tidâl (3/506-508); Lisânu’l-Mîzân (5/112-115); fiezerâtü’z-Zeheb (3/16).*

134. *er-Risâletü’l-Arşiyye (sh: 13, Mecmûu’l-Fetâvâ 6/556).*

Arş ve Kürsü hakkında daha geniş bilgi için bk. Mecmûu’l-Fetâvâ (6/545-585); fierhu Lüm’atü’l-İ’tikâd (sh: 63-64).

135. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Andolsun biz Süleyman’ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdik, sonra O, yine eski hâline (sağlığına) döndü.” (Sâd, 34).

136. Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın kürsüsünden sadece bir yerde söz edilmektedir. O da Kur’ân’ın en büyük ayeti olan Ayete’l-Kürsî’dir. Allah orada şöyle buyurmuştur:

“O’nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır.” (Bakara, 255).

137. Büyük sahâbî, Abdullah b. el-Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusayy b. Kilâb b. Mürre, Ebu’l-Abbâs el-Kureşî el-Hâşimî el-Mekkî. Peygamber Sallâllâhu aleyhi ve sellem’in amcası el-Abbâs b. Abdülmuttalib’in oğlu. Hz. Peygamber O’nun hakkında “Allahım! O’nu dinde fakîh (anlayışlı) kıl ve te’vîli O’na öğret” *(tahrici için 297 nolu dipnota bak)* diye dua etmiştir. Derin ilminden dolayı deniz, mürekkep ve Kur’ân’ın tercümanı gibi isimlerle şereflendirilmiştir. Hz. Ömer hakkında: “Eğer İbn Abbâs, islamın ilk yıllarındaki yaşımıza yetişseydi bizden hiç kimse O’nu geçemezdi” demiştir. Hz. Ali tarafından Basra’ya vâli olarak atanmış ve bu görevine Hz. Ali şehid edilene kadar devam etmiştir. İbn Abbâs sahâbenin Hz. Peygamber’den çok hadis rivâyet edenlerinden olup sahâbenin Abdullah ismini taşıyan dört fıkıhçısından da biridir. Allah’ın kitabını sahâbenin en iyi bilenlerinden olan İbn Abbâs h. 68 yılında Tâif’te vefat etmiştir. Hz. Peygamber’den 1660 hadis rivâyet etmiştir. Buhârî ve Müslim 75 hadisini ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 120 hadisinin rivâyetinde, Müslim ise 9 hadisinin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. *Bk. Esmâu’s-Sahâbeti’r-Ruvât (sh 40, No: 5); el-İstî’âb (3/66-71); Tezkiretü’l-Huffâz (1/40-41); Siyer (3/331-359); el-İsâbe (4/121-131); Tehzîbu’t-Tehzîb (5/245-248); Takrîbu’t-Tehzîb (sh: 518).*

138. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamduveyh b. Nuaym b. el-Hakem, Ebû Abdillah b. el-Beyyi’ ed-Dabbî en-Nîsâbûrî eş-fiâfiî. Büyük hadîs âlimi ve hâfız. H. 321 yılında Nisâbûr’da dünyaya geldi. İlim tahsili için yolculuklar yaptı. Yaklaşık 2000 şeyhten hadis dinledi. Kendisinden hocası Dârekutnî ve Beyhakî gibi pek çok âlim hadis rivâyet etti. Hakkında Zehebî: “Büyük hâfız ve hadisçilerin imamı” derken, el-Hatîb Ebû Bekr “Ebû Abdillah Hâkim güvenilir biriydi, ancak teşeyyüe (Hz. Ali’yi, Hz. Osmân’dan üstün görmek) meylederdi” demiştir. el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn, Kitâbu’l-Erbaîn ve Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs gibi pek çok eser yazmıştır. Hz. 403 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü’l-Huffâz (3/1039-1045); Siyer (17/162-177); Mîzânu’l-İ’tidâl (3/608); Lisânul-Mîzân (5/232-233); fiezerâtü’z-Zeheb (3/176).*

139. Müslim b. el-Haccâc b. Müslim b. Verd, Ebu’l-Huseyn el-Kuşeyrî en Nîsâbûrî. Büyük imam, hâfız ve Buhâri’nin Sahîh’inden sonra en sağlam hadis kitabı olan Sahîh’in sâhibi. H. 204 yılında doğan İmam Müslim, 218 yılında henüz 14 yaşındayken hadis dinlemeye başlamıştır. İmam Ahmed, İshâk b. Râhûye ve Dârimî gibi pek çok âlimden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Tirmizî, İbn Huzeyme ve Abdurrahmân b. Ebî Hâtim gibi bir çok âlim hadis rivâyet etmiştir. Kendisi hocaları içinde en çok Buhârî’den etkilendiğini söyler. Hâfız Ebû Ali en-Nîsâbûrî: “Gök kubbe altında Müslim’in kitabından daha sahih bir kitap yoktur” demiştir. Zehebî bu söze “herhalde kendisine Sahîh-i Buhârî ulaşmasa gerek” kaydını düşmüştür. Hakkında Muhammed b. Beşşâr: “Dünyânın (hadis) hafızları dörttür: Rey’de Ebû Zür’a, Nisâbûr’da Müslim, Semerkand’da Abdullah ed-Dârimî ve Buhâra’da Muhammed b. İsmâîl” derken İshâk el-Kevsec O’na: “Allah seni müslümanlar için bâki kıldığı sürece hayırdan yoksun kalmayız” demiştir. İmam Müslim, Sahîh’inin dışında Kitâbu’l-Akrân, Kitâbu’l-Efrâd ve Kitâbu’l-‘İlel gibi daha pek çok eserin sahibidir. H. 261 yılında 53 yaşındayken vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü’l-Huffâz (2/588-590); Siyer (12/557-580); Tehzîbu’t-Tehzîb (10/114-116); fiezerâtü’z-Zeheb (2/144-145).*

140. (MEFKÛF OLARAK SAHİH): *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 586, 1020, 1021); İbn Ebî fieybe, Kitâbu’l-Arş (No: 61); Ebu’ş-fieyh, Kitâbu’l-Azame (No: 196, 216, 217); İbn Huzeyme, et-Tevhîd (sh: 107, No: 248); Hâkim (No: 3116, bu hadis Buhârî ve Müslim’in şartına göre sahih olup ikisi tarafından rivâyet edilmemiştir demiş, Zehebî’de O’na katılmıştır); Dârekutnî, Kitâbu’n-Nüzûl (No: 36, 37); el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (9/251); Taberî, Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-*

Kur'ân (No: 5789); Dârimî, er-Redd ale'l-Merîsî (sh: 67, 71, 73); İbn Mende, er-Redd ale'l-Cehmiyye (No: 15); Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (No: 12404); İbnu'l-Cevzî, el-'İlelü'l-Mütenâhiye (1/22); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar No:45); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 404, diğer baskıda 2/148); İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317) ve diğerleri. Hadis mevkûf olarak yâni İbn Abbâs'ın kendi sözü olarak sahihtir. *Bk. Darekutnî, Kitâbu'n-Nüzûl (sh: 49-50); Hâkim, el-Müstedrek (2/310); Zehebî, (bk. el-Müstedrek 2/310); el-Uluvv (bk. Muhtasar sh: 102, No: 45); İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317); Heysemî, Mecmau'z-Zevâid (6/323); İbn Ebi'I-'İzz el-Hanefî, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 279); Ahmed fiâkir, Umdetu't-Tefsîr (2/162).*

el-Elbânî bu mevkûf rivâyet hakkında "isnâdı sahih, râvileri de güvenilirdir" demiştir. *Bk. Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 102); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 279, 299 nolu dipnot).* Merfû' rivâyetin ise zayıf olduğunu belirtmiştir. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (No: 906); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 279, 299 nolu dipnot).*

Hadis ayrıca Ebû Mûsa el-Eş'arî'den de mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Bunun da isnâdı sahihtir. *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 588, 1022); Taberî, Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân (No: 5790); İbn Ebî fieybe, Kitâbu'l-Arş (No: 60); Ebu'ş-fieyh, Kitâbu'l-Azame (No: 347); Beyhakî, el-Esmâ (sh: 404, diğer baskıda 2/148); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar No: 85) ve diğerleri.* el-Elbânî, isnâdının mevkûf olarak sahih olduğunu söyler. *Bk. Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 124); Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (2/306-307).*

141. Bunu Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*'da *(No: 5788, 5789)*, O'ndan da İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'de *(1/317)* Mutarrif fi Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre fi Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir. Ancak rivâyet isnâdındaki Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre el-Huzâ'î el-Kummî nedeniyle tartışmalıdır. Hakkında İmam Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl (1/417)* ve *el-Kâşif (1/296)* adlı eserlerinde: "Sadûktur" demiş, Hâfız İbn Hacer'de *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 201)'de: "Sadûk olsa da yanılır" demiştir. Zehebî daha sonra: "İbn Mende dedi ki: Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre, Saîd b. Cübeyr'den rivâyetinde kuvvetli değildir"dedikten sonra Kürsü'nün ilim olduğunu belirten rivâyetin isnâdını aktarmış ve şöyle demiştir: "İbn Mende dedi ki: Bu konuda ona mutâbaat olunmaz" *Mîzânu'l-İ'tidâl (1/417). Ayrıca bk. İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb (2/97-98).*

Sonra gerek Zehebî gerekse İbn Kesîr'in, Kürsü'nün ilim olduğunu gösteren bu rivâyetin hemen ardından, Ammâr ed-Dühenî fi Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'dan Kürsü'nün iki ayağın konduğu yer olduğunu gösteren rivâyete yer vermeleri, ikisinin de bununla Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre'nin yaptığı rivâyeti illetli duruma düşürmek istediklerini göstermektedir. Çünkü Ammâr ed-Dühenî, Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre'den daha tercihe şâyan bir râvidir. *Bk. Mîzanu'l-İ'tidâl (1/417-418); Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317); el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/11).*

Ahmed fiâkir'de '*Umdetu't-Tefsîr (2/162)*' de Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre'nin, Kürsü'nün ilim olduğuna dâir İbn Abbâs'dan yaptığı rivâyet hakkında şöyle demektedir: "İsnâdı ceyyiddir. Ancak şu var ki o şâz bir rivâyettir. Üstelik İbn Abbâs'tan sahih olarak sâbit olan rivâyete de aykırıdır." Ahmed fiâkir daha sonra İbn Abbâs'ın Kürsü'yü iki ayağın konulduğu yer diye tefsir ettiğine dâir rivâyeti ile ilgili olarakta şunları söylemektedir: "İşte İbn Abbâs'dan sahih olarak sâbit olan budur. Kürsü'nün ilim diye te'vîl edildiği şeklinde O'ndan nakledilen önceki rivâyet ise şâz bir rivâyettir. Arap dilinden buna bir delil getirmek de mümkün değildir. Bundan dolayı Ebû Mansûr el-Ezherî, İbn Abbâs'dan gelen sahih rivâyeti tercih etmiş ve şöyle demiştir: "Bu rivâyetin sahih olduğu hususunda ilim ehli ittifak etmiştir. Kürsü'nün ilim olduğunu O'ndan rivâyet eden kimse (bu sıfatı) iptal etmiş olur."

el-Elbânî ise Kürsü'nün ilim olduğuna dâir İbn Abbâs'dan yapılan rivâyet hakkında şunları söylemiştir: "Bu rivâyetin İbn Abbâs'a isnâdı sahih değildir. Çünkü isnâd Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre fi Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'dan rivâyet edilmiştir. Bunu da İbn Cerîr rivâyet etmiştir. İbn Mende, Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre hakkında: "İbn Ebi'l-Muğîre, İbn Cübeyr'den rivâyetinde kuvvetli değildir" demiştir." *Silsiletül-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/226).*

Son olarak bu bahsi İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî'nin şu sözleriyle bitirmeyi uygun buluyoruz: "Allah'ın Kürsü'sünün ilmi olduğu söylenmiştir. Bu İbn Abbas'a nispet edilir. Oysa O'ndan mahfûz olan daha önce geçtiği gibi İbn Ebî fieybe'nin rivâyet ettiği (Kürsü'nün iki ayağın konduğu yer olduğunu gösteren) rivâyettir. Bunun dışında bir şey söyleyenin salt zandan başka hiçbir delili yoktur. Açık olan bir şey varsa o da bu gibi sözlerin yerilmiş kelâma (geçirilmiş) bir kılıf olmasıdır." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh. 280).*

142. Hasen b. Ebi'l-Hasen Yesâr, Ebû Saîd el-Basrî. Sahâbî Zeyd b. Sâbit'in azatlı kölesi. Osmân, Talha, Zeyd ve İbn Ömer gibi pek çok sahâbîyi görmüş ve onlardan hadis rivâyet etmiştir. Medine'de yetişen Hasenü'l-Basrî Hz. Osmân'ın hilafetinde Kur'ân'ı ezberlemiş ve birçok kez O'nun hutbelerini dinlemiştir. Hz. Osmân şehid edildiği zaman 14 yaşındaydı. Kendisinden Katâde, Eyyûb es-Sehtiyânî, İbn Avn ve Sâbit el-Bünânî gibi pek çok tâbiîn büyüğü hadis rivâyet etmiştir. Hudud boylarında sahâbeyle birlikte cihad etmiş, ilme, sâlih amele ve takvaya çok önem vermiştir. Hakkında Hişâm b. Hassân: "Zamanındaki insanların en cesuruydu" derken Ebû 'Amr b. el-Alâ': "Hasen ve Haccâc'dan daha fasîh (güzel konuşan) birini görmedim" demiştir. H. 110 yılında 88 yaşındayken vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/71-72); Siyer (4/563-588); Tehzîbut-Tehzîb (2/243-248); fiezerâtü'z-Zeheb (1/136).*

143. Bunu İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*'da *(No: 5796),* O'ndan da İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'de *(1/318)* Cüveybir fi ed-Dahhâk yoluyla Hasenü'l-Basrî'den rivâyet etmişlerdir. Eser isnâdındaki bu iki râvi dolayısıyla zayıftır. Cüveybir b. Saîd el-Ezdî hakkında İmam Zehebî: "O'nu terkettiler" derken Hâfız İbn Hacer: "daîfun cidden= çok

zayıf" demiştir. *Bk. el-Kâşif (1/298); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 205). Ayrıca bk. Mîzânu'l-İ'tidâl (1/427); Tehzîbu't-Tehzîb (2/112-113).*

ed-Dahhâk b. Muzâhim el-Hilâlî hakkında ise Hâfız İbn Hacer: "Sadûk olup irsâli çok" demiştir. *Bk. Takrîbu't-Tehzîb (sh: 459). Ayrıca bk. Mîzânu'l-İ'tidâl (2/325-326); el-Kâşif (1/509); Tehzîbu't-Tehzîb (4/417-418).*

Ayrıca Hâfız İbn Hacer, Alî b. el-Medînî'nin Cüveybir'in ed-Dahhâk'tan rivâyeti hakkında şunu söylediğini nakletmektedir: "Cüveybir ed-Dahhâk'tan çok fazla rivâyette bulunmuş ve O'ndan pek çok münker şey rivâyet etmiştir" *Tehzîbu't-Tehzîb (2/113).*

Sonuç olarak Hasenü'l-Basrî'den, Kürsü'nün arş oduğuna dair yapılan rivâyet sened bakımından zayıf olduğu gibi sahih olan diğer rivâyetlere de aykırıdır. Kurtubî bu konuda şunları söylemiştir: "Bu kesinlikle (insanı) hoşnut edici değildir. Öyle ki hadisler Kürsü'nün yaratılmış olup Arş'ın önünde olduğunu ve Arş'ın ondan daha büyük olduğunu göstermektedir." *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân (3/180-181).*

el-Elbânî'de Kürsü'nün kendi gerçek anlamı dışında herhangi bir şeyle tefsirine dâir bütün rivâyetlerin zayıf olduğunu belirtmektedir. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/226).*

144. İsmâil b. Ömer b. Kesîr, Ebu'l-Fidâ el-Kureşî el-Busravî ed-Dımaşkî. H. 701 yılında (700 de denmiştir) fiam yakınlarındaki Busrâ'ya bağlı Micdel (veya Mecdel) köyünde dünyaya geldi. Burhâneddîn el-Fezârî, Kâsım b. Asâkir, İbn er-Reb'î ve İbn Teymiyye gibi devrinin pek çok ünlü âliminden fıkıh, tefsir ve hadis öğrendi. Hocası İbn Teymiyye'den çok fazla istifâde etmiştir. Öğrencileri arasında büyük hadis âlimi İbn Hacer, İbn Hiccî ve Hâfız Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî gibi o devrin meşhur âlimleri bulunmaktadır. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, el-Bidâye ve'n-Nihâye fî't-Târîh, İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs gibi daha pek çok eseri vardır. Hakkında İbn Hacer: "Daha hayattayken eserleri ülkelerde elden ele dolaşmaya başladı. Ölümünden sonra da insanlar ilminden faydalandılar" demiştir. H. 774 yılında 74 yaşındayken fiam'da vefat etmiştir. *Bk. İbn Hacer, ed-Dürerü'l-Kâmine (1/373-374); İbn Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire (11/123-124); Suyûtî, Zeylu Tezkireti'l-Huffâz (sh: 361-362); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (6/231); Ziriklî, el-A'lâm (1/320).*

145. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/318). Ayrıca bk. el-Bidâye (1/11).* İbn Kesîr'in bu rivâyet hakkındaki sözünün tam metni şöyledir: "Ancak sahih olan şudur ki Kürsü Arş'tan başkadır ve Arş, Kürsü'den daha büyüktür. Nitekim hadis ve haberler bunu göstermektedir. İbn Cerîr, Abdullah b. Halîfe'nin Ömer'den bu konuda rivâyet ettiği hadise dayanmaktadır. Buna göre bu hadisin sıhhatinde şüphe vardır. Allah en doğrusunu bilir."

İbn Kesîr'in söz konusu ettiği bu hadisin metni şöyledir: Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'e bir kadın gelerek: 'Allah'ın beni cennete koyması için dua buyur' dedi. Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Rabbini ta'zîm ettikten (yücelttikten) sonra şöyle buyurdular: "Allah'ın Kürsü'sü (bazı rivâyetlerde: Arş'ı) gökleri ve yeri kuşatmıştır. [Muhakkak Allah Kürsü'nün üstüne oturur da ondan (bazı rivâyetlerde: Arş'tan) dört parmak bile fazlalık (yâni boş bir yer) kalmaz]. Kürsü'nün (bazı rivâyetlerde: Arş'ın) yeni yapılmış bir deve palanının (semerinin), binicisinin ağırlığı nedeniyle gıcırdaması gibi bir gıcırdaması vardır." Hadisi muhtelif lafızlarla *İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No:574); Bezzâr, el-Müsned (bk. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm 1/317; Mecmau'z-Zevâid 1/84; İbn Hacer, Zevâidü'l-Müsned K19/1); Ebû Ya'lâ, el-Müsned (bk. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm 1/317); Taberî, Câmiu'l-Beyân (No: 5798); İbn Huzeyme, et Tevhîd (sh: 106); Taberânî, es-Sünne (bk. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm 1/317); Ebu'ş-fieyh, Kitâbu'l-Azame (No: 193); Dârekutnî, es-Sıfât (sh: 48-49, No:35); Ziyâ el-Makdisî, el-Ehâdîsu'l-Muhtâre (1/59) ve diğerleri* Ebû İshâk es-Sebî'î fi Abdullah b. Halîfe fi Ömer b. el-Hattâb yoluyla merfû' olarak Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den, *Dârimî, er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî (sh: 74); Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 593); el-Hakîm et-Tirmizî, er-Redd ale'l-Muattıla (K105/B); Taberî, Câmiu'l-Beyân (No: 5797, 5799); el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (8/52); İbnu'l-Cevzî, el-'elü'l-Mütenâhiye (1/4) ve diğerleri* Ebû İshâk es-Sebî'î fi Abdullah b. Halîfe yoluyla mürsel olarak Hz. Peygamber'den, *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 585*) Ebû İshâk es-Sebî'î fi Abdullah b. Halîfe yoluyla mevkûf olarak Hz. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Hadis hem senedindeki hem de metnindeki ihtilaf nedeniyle muztaribtir. İbnu'l-Cevzî şöyle demiştir: "Bu, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sahih olarak gelmemiş bir hadistir. İsnâdı da çok muztaribtir. Öyle ki Abdullah b. Halîfe hadisi, bazen Hz. Ömer yoluyla merfû' olarak Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den, bazen mevkûf olarak Hz. Ömer'in kendi sözünden bazen de bizzat kendisi kanalından mürsel olarak Hz. Peygamber'den rivâyet eder. Yine hadis bazen: "Ondan (Kürsü veya Arş'tan) dört parmaklık fazlalıktan başka (boş bir yer) kalmaz" lafzıyla bazen de: "Ondan dört parmak bile fazlalık kalmaz" lafzıyla gelir. Bütün bunlar râvilerden kaynaklanan karıştırmalardır ki, bunların hiçbirine itimat edilmez." *el-'İlelü'l-Mütenâhiye (1/5-6).*

İbn Kesîr ise şunları söyler: "Bunu, Hâfız el-Bezzâr meşhur Müsned'inde, Abd b. Humeyd ve İbn Cerîr tefsirlerinde, Taberânî ve İbn Ebî Âsım es-Sünne kitaplarında ve Hâfız ez-Ziyâ (el-Makdisî) "el-Muhtâr" adlı kitabında Ebû İshâk es-Sebî'î, O da Abdullah b. Halîfe hadisinden rivâyet etmişlerdir. Ancak bu Abdullah b. Halîfe, o meşhur olan (Abdullah b. Halîfe el- 'Anberî) değildir. Üstelik O'nun Hz. Ömer'den hadis işitmiş olması hususunda da şüphe vardır. Sonra bazıları bunu Hz. Ömer'den mevkûf olarak bazıları da (Abdullah b. Halîfe'den) mürsel olarak rivâyet etmiş, bazıları hadisin metnine garip ilâveler yaparken bazıları da bu ilâveleri metinden düşürmüşlerdir. Bundan daha garibi de Cübeyr b. Mut'im'in Arş'ın sıfatı hakkında rivâyet etmiş olduğu hadistir ki bunu Ebû Dâvûd Sünen'inde *(bk. No: 4726)* rivâyet etmiştir. Allah en doğrusunu bilir." *(1/317-318).*

Hadisi bazen merfû', bazen mevkûf bazen de mürsel olarak rivâyet eden Abdullah b. Halîfe'nin tam ismi Abdullah b. Halîfe el-Hemdânî el-Kûfî olup kendisini İbn Hibbân dışında hiç kimse tevsîk etmemiştir. Hakkında Zehebî: "Neredeyse bilinmeyecekti" ve İbn Kesîr: "Ancak bu Abdullah b. Halîfe, o meşhur olan (Abdullah b. Halîfe el-'Anberî) değildir. Üstelik O'nun Hz. Ömer'den hadis işitmiş olması hususunda da şüphe vardır" derlerken Hâfız İbn Hacer: "Makbûl, ikinci tabakadan" demiştir. *Bk. Mîzânu'l-İ'tidâl (2/414); Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317); el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/9); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 503). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (5/177).*

İbn Hacer'in Abdullah b. Halîfe hakkındaki "makbûl" sözü, O'na mütâbaat edildiği zaman makbûl anlamındadır. Burada ise O'na mütâbaat edilmemiştir.

İbn Huzeyme bu hadis hakkında şunları söyler: "Bu haber bizim şartımızdan değildir. Çünkü onun isnâdı muttasıl değildir. Biz ilmin bu türünde munkatı' mürsellerle ihticac ediyor değiliz." *et-Tevhîd (sh: 106).*

İmam Zehebî'de şöyle demiştir: "Gıcırdama lafzının sıfatlarla kesinlikle hiçbir ilgisi yoktur. Aksine o tıpkı, Sa'd'ın ölümünden dolayı Arş'ın titreyip sallanması, kıyamet gününde göğün çatlayıp yarılması ve bunlara benzer şeyler gibidir. Gıcırdamayı, Allah Azze ve Celle'ye âit bir sıfat saymaktan Allah'a sığınırız. Sonra gıcırdama lafzı sâbit bir nastan da gelmemiştir." *el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr (sh: 39).*

Sonuç olarak hadis münkerdir. *Bk. İbn Huzeyme, et-Tevhîd (sh: 106); İbnu'l-Cevzî, el-'İlelü'l-Mütenâhiye (1/5-6); Zehebî, el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr (sh: 39); İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm(1/317); el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/9); Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr (1/580); fievkânî, Fethu'l-Kadîr (1/301); Ahmed fiâkir, Câmiu'l-Beyân'a yaptığı tahkik (5/400); el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (2/256-257, No: 866), (2/306-307, No: 906); Zılâlu'l-Cenne (1/252, No: 574); Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/226); Dr. Ali Nâsır el-Fakîhî, Dârekutnî'nin "es-Sıfât" kitabına yaptığı tahkik (sh: 49, 1 nolu dipnot); Rızâullah b. Muhammed el-Mübârekfûrî, Ebu'ş-fieyh'in "Kitâbu'l-Azame" kitabına yaptığı tahkik (2/548-550, 6 nolu dipnot); Dr. Muhammed b. Saîd el-Kahtânî, Abdullah b. Ahmed'in "es-Sünne" kitabına yaptığı tahkik (1/301, 585 nolu hadisin dipnotu), (1/305, 593 nolu hadisin dipnotu).*

Kürsü veya Arş'ın gıcırdaması hakkında, Hz. Ömer dışında Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Cübeyr b. Mut'im ve diğer sahâbîler tarafından rivâyet edilen başka hadisler de vardır. Bunlardan iki tanesi şöyledir:

• "Kürsü iki ayağın konulduğu yerdir. Kürsü'nün, palanın (semerin) gıcırdaması gibi bir gıcırdaması vardır." *Bunu, Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 588); Ebû Ca'fer İbn Ebî fieybe, el-Arşu ve Mâ Verede Fîh (K114/1-2); Taberî, Câmiu'l-Beyân (No: 5790); Ebu'ş-fieyh, Kitâbu'l-Azame (No: 245); İbn Mende, er-Redd ale'l-Cehmiyye (sh: 46, No: 17); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 404, diğer baskıda 2/148); Zehebî, el-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr (sh: 84) ve diğerleri* 'Umâre b. 'Umeyr et-Teymî el-Kûfî yoluyla mevkûf olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. 'Umâre b. 'Umeyr hakkında İbn Hacer: "Sikatün sebt" demiştir. *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 713*). Ancak 'Umâre b. 'Umeyr'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den hadis işittiği bilinmemektedir. Aksine 'Umâre, Ebû Mûsâ'dan, Ebû Mûsâ'nın oğlu İbrâhim b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî vâsıtasıyla rivâyet etmektedir. *Bk. Zehebî, el-Kâşif (2/54); İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb (7/356).* Buna göre hadis, senedindeki inkıtâdan (kopukluktan) dolayı zayıftır. *Bk. Zehebî, el-Uluvv (sh: 84); Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr (1/580); Ahmed fiâkir, Câmiu'l-Beyân'a yaptığı tahkik (5/398); el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (2/306-307, No: 906); Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 124); Dr. Muhammed b. Saîd el-Kahtânî, Abdullah b. Ahmed'in "es-Sünne" kitabına yaptığı tahkik (1/302-303, 588 nolu hadisin dipnotu).*

• "Yazıklar olsun sana! Allah'tan kullarından harhangi birine şefaat etmesi istenilemez. Allah'ın şânı bundan daha yücedir. Yazıklar olsun sana! Sen Allah'ın (büyüklüğünün ve yüceliğinin) ne olduğunu bilir misin? Muhakkak O'nun Arş'ı göklerinin (bazı rivâyetlerde: ve yerlerinin) üstündedir. (Allah'ın Arş'ı) aynen şöyledir: (Rasûlullah bu sırada) parmaklarıyla işaret ederek (şöyle dedi): Tıpkı bir kubbe gibidir. Ve o Arş'ın bir (deve) palanının (semerinin) binicisinin (ağırlığı) nedeniyle gıcırdaması gibi bir gıcırdaması vardır." Bunu, *Ebû Dâvûd (No: 4726); Dârimî, er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî (sh: 105); er-Redd ale'l-Cehmiyye (sh: 24); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 575, 576); Ebû Ca'fer b. Ebî fieybe, el-Arşu ve Mâ Verede Fîh (K108/B); İbn Huzeyme, et-Tevhîd (sh: 103-104); Acurrî, eş-fierîa (sh: 293); Taberânî, el-Kebîr (2/No: 1547); Ebu'ş-fieyh, Kitâbu'l-Azame (No: 198); Dârekutnî, es-Sıfât (sh: 50-51, No: 38); İbn Mende, et-Tevhîd (sh: 188, No: 643); el-Lâlekâî (No: 656); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 417-418, diğer baskıda 2/159); Beğavî, fierhu's-Sünne (1/175-176, No: 92); Zehebî, el-Uluvv (sh: 37-39) ve diğerleri* Cübeyr b. Muhammed fi Muhammed b. Cübeyr fi Cübeyr b. Mut'im yoluyla merfû' olarak Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den rivâyet etmişlerdir. Hadisin isnâdı Muhammed b. İshâk b. Yesâr ve Cübeyr b. Muhammed nedeniyle zayıftır. Muhammed b. İshâk müdellistir. Bu isnâdda olduğu gibi tahdîs sigasını tasrih etmediği sürece kendisiyle ihticâc edilmez. Hakkında İbn Hacer şöyle der: "Sadûk olup tedlîs yapar. Teşeyyü' ve kadercilikle suçlanmıştır." *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 825).*

Cübeyr b. Muhammed ise İbn Hacer'in dediğine göre makbûldür. *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 195). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (2/58).* İbn Hacer'in "makbûl" sözü, Cübeyr b. Muhammed'e mütâbaat edildiği zaman makbûl anlamındadır. Burada ise O'na mütâbaat edilmemiştir.

Sonuç olarak hadis zayıftır. *Bk. Zehebî, el-Uluvv (sh: 39); İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317-318); el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/8-9); el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (No: 575, 576); Daîfu'l-Câmii's-Sağîr (No: 6137); Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (No: 2639); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5727); Daîfu Süneni Ebî Dâvûd (No: 1017); fierhu'l-Akîdeti't-*

Tahâviyye Tahkiki (sh: 278, 295 nolu dipnot); Dr. Ali Nâsır el-Fakîhî, Dârekutnî'nin "es-Sıfât" kitabına yaptığı tahkik (sh: 51, 5 nolu dipnot); Dr. Ahmed Sa'd Hamdân, el-Lâlekâî'nin "fierhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne" kitabına yaptığı tahkik (4/395, 1 nolu dipnot); Rızâullah b. Muhammed el-Mübârekfûrî, Ebu'ş-fieyh'in "Kitâbu'l-Azame" kitabına yaptığı tahkik (2/556-557, 1 nolu dipnot); Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, Taberânî'nin "el-Mu'cemu'l-Kebîr" kitabına yaptığı tahkik (2/128, 1547 nolu hadisin dipnotu); Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî ve fiuayb el-Arnavût, İbn Ebi'l-'İzz'in "fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye" kitabına yaptıkları tahkik (2/365, 5 nolu dipnot).

Arş'ın veya Kürsü'nün gıcırdaması hakkındaki diğer hadis ve eserler için *bk. Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (1/300-307); Ebu'ş-fieyh, Kitâbu'l-Azame (2/543-666); Beğavî, fierhu's-Sünne(1/175-180); İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (16/434-439); İbnu'l-Kayyim, Tehzîbu's-Sünen (7/95-117); İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317-318); el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/7-12); Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr (1/580-581); fiemsu'l-Hakk el-Azîm Âbâdî, Avnu'l-Ma'bûd (13/8-25).*

el-Elbânî Arş'ın gıcırdaması hakkında Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den merfû' bir hadisin sahih olmadığını söylüyor. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (2/307)*; *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/226)*. Bir başka yerde Arş'ın gıcırdaması hakkında sahih bir hadisin olmadığını söyler. *Bk. Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (3/1596, 5 nolu dipnot); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 278, 295 nolu dipnot)*. Bir başka yerde ise Arş'ın gıcırdaması hakkında sâbit bir nassın gelmediğini söyler. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (2/257).*

Hâfız İbn Âsâkir'in gıcırdama hadisini, sened ve metin yönünden ayrıntılı bir şekilde incelediği *"BeyânuVucûhi't-Tahlît fî Hadîsi'l-Etît"* adında bir cüzü vardır. Bu konuya ilgi duyanlar oradan bakabilirler.

Bu konu hakkında son olarak şunu söylemek isterim: İbn Teymiyye *(bk. Mecmûu'l-Fetâvâ, 16/435-439)* ve öğrencisi İbnu'l-Kayyim'in *(bk. Tehzîbu's-Sünen 7/95-117)* Arş'ın gıcırdamasıyla ilgili hadisleri sahih kabul etmeleri bazıları tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Evet İbn Teymiyye'nin Arş'ın gıcırdaması hadislerini sahih gördüğü, hatta bu gıcırdamanın Arş'ın azametini anlatan bir ifâde olduğunu belirttiği doğrudur. Yine İbnu'l-Kayyim'in gıcırdama hadisine yöneltilen eleştirilere cevap verirken konuşma üslûbuyla bu hadisi tashih etmeye çalıştığı da bir gerçektir. Biz bu eleştiriyi yapanlardan, bu iki âlimin yukarıda belirttiğimiz yerlerdeki sözlerini iyice okuyup anlamalarını, bu yerlerden nakiller yaparlarken de onların sözlerini olduğu gibi aktarmalarını istiyoruz. Aksi takdirde yaptıkları işin ilmî ve objektif olmayacağı kesindir. Allah en doğrusunu bilir.

146. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (5/102-112, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ sh: 146-155), (5/495-516); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/400-418), (2/44, 45, 79).*

147. *Ayrıca bk. (Bakara 153, 194, 249; Nisa 108; Mâide 12; Enfâl 12, 46, 66; Tevbe 36, 40; Nahl 128; fiuarâ 15, 62; Ankebût 69; Muhammed 35; Mücâdele 7).*

148. (ZAYIF HADİS): *Taberânî, el-Kebîr, el-Evsat (bk. Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, 1/60); Müsnedü'ş-fiâmiyyîn (1/305); Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliya (6/124); Beyhakî, el-Esmâ (2/172); el-Erbaûne's-Süğrâ (No: 25); İbn Receb, Nûru'l-İktibâs (No: 54); Suyûtî, el-Câmiu's-Sağîr (1/49) ve diğerleri* 'Ubâde b. es-Sâmit radiyallâhu anh'den. Hadis bu lafızla zayıftır. *Bk. Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ (6/124); İbn Receb, Nûru'l-İktibâs (No: 54); Heysemî, Mecmau'z-Zevâid (1/60); Suyutî, el-Câmiu's-Sağîr (1/49); el-Elbânî, Daîfu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1002); Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (No: 2589).*

Ancak hadis, Abdullah b. Muâviye el-Gâdirî radiyallâhu anh'den: "Nefsin tezkiyesi (temizlenmesi, iyiliği) nerede olursa olsun Allah'ın onunla beraber olduğunu bilmesidir" lafzıyla sahih bir senedle gelmiştir. Hadisi bu lafızla *İbn Ebî Âsım, el-Âhâd ve'l-Mesânî (No: 1062); Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr (No:555); Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ (4/95); Fesevî, el-Ma'rife ve't-Târîh (1/269) ve diğerleri* rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 1046)* adlı eserinde hadisin isnâdının sahih olduğunu söylemiştir.

149. Büyük sahâbî, Abdullah b. Osmân b. 'Âmir b. 'Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre el-Kureşî et-Teymî, Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe. Allah Rasûlü'nün ilk halifesi, en büyük dostu (es-Sıddîku'l-Ekber) ve hanımları içinde en çok sevdiği Hz. Âişe'nin babası. Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ile peygamberliği öncesi de dost olan Ebû Bekr radiyallâhu anh, Hz Peygamber'e peygamberlik geldikten sonra bu arkadaşlıkla yetinmeyerek O'na ve getirdiği İslam dinine hemen iman ederek ilk müslümanlardan olma şerefine nâil olmuştur. Hz. Peygamberle beraber Mekke'de pek çok çileye maruz kalmış, mirac hâdisesinde müşrikler Allah Rasûlüyle alay ederken O, "eğer Muhammed dediyse doğrudur" diyerek Hz. Peygamber'e sadakatini göstermiştir. Medine'ye hicret esnasında Hz. Peygamber'e refâkat etmiş ve Allah-u Teâlâ'nın şu methine mazhar olmuştur: "Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebû Bekr ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani o ikisi mağaradaydı; o, arkadaşına, üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu." (Tevbe, 40). Hz. Peygamber'de Sevr mağarasındaki bu olayı şöyle anlatmıştır:

"Ey Ebâ Bekr! Üçüncüleri Allah olan iki kimseyi ne sanıyorsun?" *(el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1540).* Atîk (cehennem ateşinden âzad olmuş) ismiyle de isimlendirilen Ebû Bekr radiyallâhu anh'ın faziletleri sayılmayacak kadar çoktur. Birkaçı şöyledir:

Ebû Saîd el-Hudrî, Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini söyler: "Muhakkak ki, hem arkadaşlığı hem de malı hususunda insanların bana en cömerti Ebû Bekr'dir. Ümmetimden eğer kendime bir can dostu edinecek olsaydım, muhakkak Ebu Bekr'i can dostu edinirdim. Ancak İslam kardeşliği hâriç. Mescidde Ebû Bekr'in kapısından başka hiç bir (ufak) kapı bırakılmasın." *(el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1541).*

Amr b. el-'Âs, Hz. Peygamber'e şöyle dediğini söylemiştir: 'Ey Allah Rasûlü! Ashâb içinde size en sevimli kimdir?' diye sordum. O "Âişe'dir!" buyurdu. Ben: 'Erkeklerden kimdir' dedim. Rasûlullah: "Âişe'nin babası!" buyurdu. *(A.g.e. No: 1542).*

Cübeyr b. Mut'im'de şöyle rivâyet etmiştir: Bir kadın Hz. Peygamber'e: 'Ya ben gelir de seni bulamazsam?' diye sordu. Allah Rasûlü: "fiayet beni bulamazsan Ebû Bekr'e müracaat et" diye cevap verdi. *(A.g.e. No: 1543).*

Hz. Peygamber'den yaşça daha küçük olan Ebû Bekr radiyallâhu anh, 2 yıldan biraz fazla (20 ayda denmiştir) halifelik yaptıktan sonra, Ümmet-i Muhammed'in imanından daha fazla bir imanla h. 13 yılında Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem gibi 63 yaşındayken Medine'de vefat etmiştir. Cenazesini Hz. Ömer kıldırmış ve Peygamber Mescidi'nde Hz. Peygamber'in hemen yanı başına defnedilmiştir. Hz. Peygamber'den 142 hadis rivâyet etmiştir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 57, No: 30); el-İstî'âb (4/177-178); Tezkiretü'l-Huffâz (1/2-5); Târîhu'l-İslâm (2/97 ve sonrası); el-İsâbe (4/144-150); Tehzîbu't-Tehzîb (5/279-281); Takrîbu't-Tehzîb (sh. 526).*

150. (SAHİH HADİS): *Ahmed (1/4); Buhârî (No: 3653, 3922, 4663); Müslim (No: 2381); Tirmizî (No: 3096); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 1225) ve diğerleri* birbirine yakın lafızlarla Ebû Bekr radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (2/488); Muhtasar Sahîhi Müslim (No: 1621); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 7814); Fıkhu's-Sîre Tahkiki (sh: 172, 1 nolu dipnot).*

151. Mütevâtı': Hem lafzı hem de anlamı bir olan ve değişik müsemmâlarda kullanılan isimlere verilen ad. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/59, 65, 77); (5/105, 204); Fâlih b. Mehdî Âl-i Mehdî, et-Tuhfetü'l-Mehdiyye fierhu'r-Risâleti't-Tedmuriyye (sh: 209); Dr. Muhammed b. Halîfe et-Temîmî, Mu'tekadu Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa fî Tevhîdi'l-Esmâi ve's-Sıfât (sh: 118-119); Dr. el-Humeyyis, Tevdîhu Mekâsıdi'l-Mustalahâti'l-İlmiyye fi'r-Risâleti't-Tedmuriyye (sh: 20-21).*

152. Allah'ın kendisine yakın olan (el-mukarrebûn) şahıslara hulûl ettiğini (nüfûz etmek, girmek, iki şeyin bir şeymiş gibi birleşmesi) ileri süren sapık fırka. Onlara göre kim nefsini tâatla terbiye eder, dünya lezzetleri ve şehvetlerine sabrederse, Allah'a yakın olanların (el-mukarrebûn) makamına yükselir. Sonra o, beşeriyet sıfatlarından temizleninceye kadar, saflaşmaya ve saflaşmış olanların derecesinde yükselmeye devam edecektir. Kendisinde beşeriyetten bir parça kalmadığı takdirde, İsâ b. Meryem'e hulûl eden Allah'ın ruhu, ona da hulûl eder!? O zaman, istediği gibi olan şeyden başkasını dilemez ve fiillerinin tamamı, Allah-u Teâlâ'nın fiili olur, sonunda da Allah'la birleşerek, Allah olur!?

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin taksimine göre Hulûliyye; Sebeiyye, Beyâniyye, Cenâhıyye, Hattâbiyye, fiuray'iyye, Nemîriyye, Rizâmiyye, Mukannaiyye, Hulmâniyye, Hallâciyye ve 'Azâfira olmak üzere 11 gruptur. Hulûliyye aynı zamanda müşebbihenin aşırılarıdır. fiiîlerin aşırıları da Allah'ın imamlara hulûl ettiğini ileri sürerler. *Bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/81-82); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 198-205); el-Milel ve'n-Nihal (1/78).*

Bu sapık grubun başını çeken kişi el-Hallâc ismiyle meşhûr olan Ebu'l-Mugîs (Ebû Abdillah) el-Hüseyn b. Mansûr b. Mahmî el-Fârisî el-Beydâvî es-Sûfî adlı malum zındıktır. Rivâyet edildiğine göre, el-Hallâc, bir gün Cüneyd'e uğramış ve ona, "Ene'l-Hakk= Ben Hakkım yâni Ben Allah'ım" demiştir. Bunun üzerine Cüneyd, "Sen Hak'la berabersin; şimdi kim bilir (kanınla) hangi kütüğü (darağacını) lekeleyeceksin?" cevabını vermiştir. Böylece Cüneyd'in, el-Hallâc hakkında söyledikleri gerçekleşmiş ve h. 309 yılında Bağdât'ta Halife Ca'fer el-Muktedirbillâh'ın emriyle öldürülmüştür. Rivâyetlere göre kendisine önce bin kırbaç vurulmuş, sonra elleri ve ayakları kesilerek darağacına asılmıştır. 3 gün darağacında asılı kaldıktan sonra oradan indirilerek cesedi yakılmış ve külleri Dicle'ye atılmıştır.

el-Hallâc'ın, kendisine uyanlara yazdığı mektupları ele geçirenler, bu mektuplarda, şu başlığı kullandığını söylemişlerdir: "Her şekle bürünen Rablerin Rabbinden, kulu filan kimseye...". Yine onlar, ona uyanların kendisine yazdıkları yazıları ele geçirdiler ve içlerinde şunu gördüler: "Ey zâtların zâtı ve şehvetlerin gayesinin son bulduğu nokta! Senin her devirde bir şekil içinde görünen ve zamanımızda da el-Hüseyn b. Mansûr'un şeklinde görünen olduğuna tanıklık ederiz. Senden amân diler ve senin rahmetini niyâz ederiz, ey gaybları bilen!" Ebû Abdirrahmân es-Sülemî, Tabakâtu's-Sûfiyye adlı eserinde (bk. sh: 307-308), tarîkat şeyhlerinin pek çoğunun el-Hallâc'ı tarîkatten ve sofilikten çıkardıklarını söylemektedir. Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî ise Risâle'sinde O'nu tarîkat şeyhleri olarak saydığı şeyhler arasında zikretmemiştir. Zaten müslümanların imamları içinde ne âlimlerden ne de mu'teber tarîkat şeyhlerinden hiç kimsenin O'nu hayırla andığı bilinmemektedir. Küfür ve şirk içeren pek çok söz ve şiirin sahibidir. Bunlar terceme kitaplarında uzun uzadıya anlatılır. Biz bunların bir kaçını 215 nolu dipnotta zikrettik. *Bk. el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 202-204); Mecmûu'l-Fetâvâ (2/480-487); el-'İber (2/138-144); Siyer (14/313-354); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/548); el-Bidâye ve'n-Nihâye (11/129, 141-154; 12/113); Lisânu'l-Mîzân (2/314-315); fiezerâtü'z-Zeheb (2/253-257). Ayrıca İttihâdiyye'nin görüşleri için bk. 215 nolu dipnot.*

153. (ZAYIF HADİS): *Tahric ve tahkiki daha önce geçmişti. Bk. 148 nolu dipnot.*

154. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (5/226-245); İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/404-405), (2/79-84).*

155. Nitekim bu söze benzer başka bir sözde Ebû Hanîfe'den nakledilmiştir. O şöyle demiştir:

"Kendisine 'kulluk ettiğin ilahın nerededir?' diye soran kadına: 'Allah Subhânehu ve Teâlâ göktedir, yerde değil' cevabını verdi. Bunun üzerine adamın biri: 'Peki, Allah'ın: "O sizinle beraberdir" (Hadîd, 4) buyruğuna ne dersin?' deyince O: 'Bu, senin bir kimseye mektup yazıp 'ben seninle beraberim' demen gibidir. Halbuki sen onun yanında değilsin' yanıtını

verdi." *Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 429), (2/170); Zehebî, el-Uluvv (Muhtasar, sh: 135, No: 177); İbnu'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 73).*

156. (SAHİH HADİS): *Mâlik (1/173, No:4); Ahmed (2/6, 29, 34-35, 36, 53, 66, 72, 99, 141, 144); Buhârî (No: 406, 753, 1213, 6111); Müslim (No: 547); Nesâî (2/51); İbn Mâce (No: 731); Dârimî (No: 1397); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 465, diğer baskıda 2/212) ve diğerleri* birbirine yakın lafızlarla İbn Ömer radiyallâhu anhumâ'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 753); Sahîhu't-Terğîb (1/186-188, No: 276-279); Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 228).*

157. *Bu konuda ayrıca bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/46).*

158. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (5/321-582); İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/13-19); fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 58).*

159. Meşhur sahâbî, sahâbenin hâfızı, Ashâb-ı Suffe'nin önderi Ebû Hureyre ed-Devsî el-Yemânî. İsminde ve babasının isminde ihtilaf edilmiştir. Abdurrahmân b. Sahr âlimlerin çoğunluğunun tercihidir. Ebû Hureyre künyesidir. Anlamı kedilerin babası demektir. Kedileri çok sevdiğinden kendisine bu künye verilmiştir. Nakledildiğine göre bizzat Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem kendisine: "Yâ Ebâ Hırr!" demiştir. *(Ahmed 2/335; Beyhakî, Delâilu'n-Nübüvve 6/11; İbn Adiyy, el-Kâmil 3/1068. Ayrıca bk. Tirmizî, No:3840)*. İslama girdiği tarihte ihtilaf edilmiştir. Yaygın olan görüşe göre Hayber'in fethedildiği yıl olan h. 7. yılın Muharrem ayında 30 yaşını biraz aşmışken Hz. Peygamber'i görmüş ve müslüman olmuştur. Daha önce müslüman olduğu da söylenmiştir. Kendisinden pek çok sahâbî ve tâbiî hadis rivâyet etmiştir. Sahâbenin en çok hadis rivâyet edenidir. Hz. Peygamber'den 5374 hadis rivâyet etmiştir. Bunlardan 326 hadisi Buhârî ve Müslim ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 93 hadisinin rivâyetinde, Müslim ise 98 hadisinin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. O, bu olayı şöyle anlatır: "Ebû Hureyre Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den çok hadis rivâyet ediyor, diyorsunuz. (Eğer yalan söylediysem beni de, bana yalan isnâd edeni de hesâba çekeceğini) vadeden Allah'tır. Ben yoksul bir kimse idim. Muhâcirler çarşı pazarda alış verişle, Ensâr ise malları üzerinde meşgûl olurken ben de karın tokluğuna Rasûlullah'tan ayrılmaz, O'na hizmet ederdim. Bir gün Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim: "Sözlerimi bitirinceye kadar kim elbisesini yayar, sonra da toplarsa, benden işittiği hiçbir şeyi unutmaz." Bunun üzerine ben de üstümdeki elbiseyi hemencecik (oraya) yaydım. Rasûlullah'ı hak din ile gönderen Allah'a yemin olsun ki, (bundan sonra) O'ndan işittiğim hiçbir şeyi (bir daha) unutmadım." *(el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No:1621)*. Hakkında Buhârî: "İlim ehlinden 800 kişi kadarı kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Çağında hadis rivâyet edenlerin ezberi en iyi olanıydı" derken Hâkim de: "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in sahâbîleri içinde en çok hadis ezberleyeni ve O'na en çok bağlı olanıydı. Onunla karın tokluğuna arkadaşlık yaptı. Öyle ki eli, Rasûlullah'ın eliyle birlikteydi ve Rasûlullah vefat edinceye kadar nereye giderse o da onunla birlikte giderdi. İşte bu yüzden rivâyet ettiği hadisler çok oldu" demiştir. H. 57 yılında (58 ve 59 da denmiştir) 78 yaşındayken Akîk denilen yerde vefat etmiş ve cenazesi Velîd b. 'Ukbe b. Ebî Süfyân'ın kıldırdığı cenâze namazından sonra Medine'de defnedilmiştir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 37, No:1); el-İstî'âb(4/332-335); Tezkiretü'l-Huffâz (1/32-37); Siyer(2/578-632); el-İsâbe (7/348-362); Tehzîbu't-Tehzîb (12/237-240); Takrîbu't-Tehzîb (sh. 1218).*

160. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Mâlik (1/187, No: 30); Ahmed (2/264, 265, 267, 282, 419, 487, 504); Buhârî (No: 1145, 6321, 7494); Müslim (No: 758); Ebû Dâvûd (No: 1315, 4733); Tirmizî (No:446, 3498); Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf 10/99); Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle (No: 487); İbn Mâce (No: 1366); Dârimî (No:1478, 1479);İbn Hibbân (el-İhsân, No:920); Ebû Nuaym, Ahbâru Esbehân (2/254); Dârekutnî, Kitâbu'n-Nüzûl (No:13-25, 51); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 492-499); Âcurrî, eş-fierîa (sh: 308-309); İbn Huzeyme, et-Tevhîd (sh: 126, 127, 129); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (No: 125); Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 153, 154); el-Lâlekâî (No: 745); İbn Nasr, Kıyâmu'l-Leyl (sh: 35); Zehebî, el-Uluvv (No:78) ve diğerleri* Ebû Hureyre'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (No: 492-503); İrvâu'l-Galîl (No: 450); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 8165-8168); Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 596); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 389); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 222, 185 nolu dipnot); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 1223).*

161. Yazarın belirttiği gibi yaklaşık 28 sahâbînin rivâyet ettiği bu hadis mütevâtir hadistir. Buna pek çok âlim işaret etmiştir. *Bk. Dârekutnî'nin Kitâbu'n-Nüzûl adlı eseri; İbn Abdilberr, et-Temhîd (7/128); İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (5/322), (6/234-235); Zehebî, el-Uluvv (sh: 73, 79, Muhtasar sh: 110,116); Aynî, 'Umdetu'l-Kârî (6/211); İbn Abdilhâdî, es-Sârimu'l-Menkî (sh: 304); Suyûtî, el-Ezhârü'l-Mütenâsire (sh: 124); Muhammed el-Kettânî, Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir (sh: 178-179); el-Elbânî, İrvâu'l-Galîl (No: 450); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 222, 185 nolu dipnot); Zılâlu'l-Cenne (1/216-222).*

162. Nitekim Ebû Hanîfe'ye, Allah'ın dünya göğüne nasıl indiği hakkında soru sorulduğunda: "Allah niteliği bilinmeksizin nüzûl eder (iner)" cevabını vermiştir. *es-Sâbûnî, Akîdetü's-Selef ve Ashâbi'l-Hadîs (sh: 42, 59); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 456, 572*, diğer baskıda 2/200, el-Esmâ'nın muhakkıkı Kevserî bu konuda susmuştur); *İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 223); Âlûsî, Cilâu'l-'Ayneyn (sh: 353); Molla Aliyyu'l-Kârî, fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 38); İbn Abdilhâdî, es-Sârimu'l-Menkî (sh: 304).*

163. İbn Teymiyye bunun altı bakımdan doğru olmadığını söylemektedir. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (5/415-418). Ayrıca bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/15-16).*

164. *Bu konuda ayrıca bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/15-17).*

165. Yâni hem yüksekte olduğunu, hem de dünya göğüne indiğini söylemiştir.

166. *Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/427-434); İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/283-291), fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 48-49).*
167. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"O'nun Kur'ân'da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır. Allah'ın kitabında zikretmiş olduğu yüz, el ve nefis O'nun niteliği bilinmeyen sıfatlarındandır." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 59.*

"O'nun nefsi yarattıklarının nefsi gibi değildir. Bütün nefislerin yaratıcısı O'dur. 'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.' (fiûrâ, 11)" *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 53.*

168. *Ayrıca bk. (Bakara 115, 272; En'âm 52; Ra'd 22; Kehf 28; Kasas 88; Rûm 38, 39; İnsân 9; Leyl 20).*
169. (HASEN HADİS): *Ahmed (5/191); Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (No: 4803, 4932); Müsnedü'ş-fiâmiyyîn (No: 1481, 2013); Hâkim (No: 1900); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 426) ve diğerleri.* Zeyd b. Sâbit radiyallâhu anh hadisinden bir bölüm. Hadis hakkında Hâkim: "İsnâdı sahih olup Buhârî ve Müslim tarafından tahric edilmemiştir" demiş, Zehebî ise ona katılmayarak "zayıf" demiştir. *Bk. el-Müstedrek (1/697-698).* Heysemî ise *Mecmau'z-Zevâid (10/113)*'de: "Taberânî'nin bir senedindeki râvilerin tevsîk edildiklerini" söylemiştir. el-Elbânî hadisi tashîh etmiştir. *Bk. Sahîhu't-Terğîb (1/346, No: 657); Zılâlu'l-Cenne (1/185, No: 426).*

Hadisi ayrıca Ammâr b. Yâsir ve Fadâle b. 'Ubeyd rivâyet etmişlerdir. Bunlar da sahihtir. Hadisi Ammâr'dan, *Ahmed (4/264); Nesâî (3/54-55); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No:424, 425) ve diğerleri rivâyet etmiştir. Senedi sahihtir. Bk. el-Elbânî, el-Kelimu't-Tayyib Tahkiki (No: 105); Sahîhu'l-Kelimi't-Tayyib (No: 87); Sahîhu Süneni'n-Nesâî (1/281); Zılâlu'l-Cenne (No: 424, 425); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2497); Abdülkâdir el-Arnavût, el-Kelimu't-Tayyib Tahkiki (No: 104).* Hadisi Fadâle b. 'Ubeyd'den ise *İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 427)* rivâyet etmiştir. Bunun da senedi sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (No: 427).*

170. *Bu konuda ayrıca bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/287-288).*
171. *Bk. (İbrâhim, 37).*
172. *Bk. (A'râf 73; Hûd 64; fiems 13).*
173. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ancak celâl ve ikrâm sâhibi Rabbinin yüzü bâki kalacaktır." (Rahmân, 28).
174. (ZAYIF HADİS): Hadis uzuncadır. Konumuzla ilgili bölümü şöyledir: "Allahım! Gücümün zayıflığını, çaremin azlığını ve halk nazarında hor ve hakîr görülüşümü sana yakınıyorum.... Ben, karanlıkları aydınlatan, dünya ve ahiret işlerini düzelten yüzünün nûruna sığınıyorum..." Hz. Peygamber'in bu duayı, çağrısının kabul edilmediği ve eziyete uğradığı Tâif'ten dönüşü sırasında yaptığı rivâyet edilmiştir. *İbn İshâk, Sîret-i İbn Hişâm (1/419-421 senedsiz); Taberî, et-Târîh (1/554); Taberânî, el-Kebîr (25/346); İbnu'l-Esîr, el-Kâmil (2/187); İbn Kesîr, el-Bidâye (2/134); İbnu'l-Kayyim, Zâdü'l-Meâd (1/98-99 senedsiz) ve diğerleri* Abdullah b. Ca'fer radiyallâhu anh'den. Ancak hadisin senedi zayıftır. Hadisin zayıflığına, Heysemî *Mecmau'z-Zevâid* (6/35)'de; el-Elbânî *Fıkhu's-Sîre Tahkiki (sh: 134)*'de; Dr. Ekrem Ziya el-Ömerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyyetü's-Sahîha (1/188)*'de; Hamdî es-Silefî, *el-Mücemu'l-Kebîr*'e yaptığı tahkikte *(25/346, 8 nolu dipnot)*; fiuayb el-Arnavût ve Abdülkâdir el-Arnavût *Zâdü'l-Meâd* 'e yaptıkları tahkikte *(1/99)* işaret etmişlerdir.
175. (SAHİH HADİS): Hadisin baş tarafı 8. bölüm sh: 84'de geçmişti. Yukarıdaki bölümü ise 16. bölüm sh: 141'de gelmektedir. Hadisin tam metni şöyledir: "Kuşkusuz Allah Azze ve Celle uyumaz. Zaten uyuması da gerekmez. Mîzânı (diğer bir rivayette adaleti) indirir ve kaldırır. Gündüzün amelinden önce gecenin ameli, gecenin amelinden önce de gündüzün ameli O'na yükseltilir (kaldırılır). O'nun örtüsü (perdesi) nûrdur (Ebû Bekr radiyallâhu anh'ın rivâyetinde perdesi ateştir). Onu bir açıverse yüzünün nûrları, yaratıklarından gözünün erdiği (iliştiği) her şeyi yakar kavurur." *Hadisin geniş tahrici için 81 nolu dipnota bakın.*
176. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (6/362-373); İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/291-308), fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 49-51).*
177. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"O'nun Kur'ân'da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır. Allah'ın kitabında zikretmiş olduğu yüz, el ve nefis O'nun niteliği bilinmeyen sıfatlarındandır." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah'ın eli onların elleri üzerindedir, ancak bu yaratıkların elleri gibi değildir, bir uzuv (organ) da değildir. O ellerin yaratıcısıdır... "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir." (fiûrâ, 11)". *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 52-53.*

178. *Allah'ın elinin tekil, ikil ve çoğul sîgalarla geçtiği yerler için bk. 17. bölüm sh:143.*
179. Allah'ın her iki eli de sağdır. Bu İbn Huzeyme *(bk. et-Tevhîd, 1/159, 197)*; İmam Ahmed *(bk. Ebu Ya'lâ, Tabakâtu'l-Hanâbile 1/313)*; Beyhakî *(bk. el-Esmâ ve's-Sıfât, 2/55-56)*; İbn Teymiyye *(bk. Mecmûu'l-Fetâvâ 6/397-400)*; el-Elbânî *(bk. Mecelletü'l-Asâle Sayı: 4, sh: 68; Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, No:49, 3136)* ve daha başka âlimlerin görüşüdür. Dârimî *(bk. er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî, sh: 155)*; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ *(bk. İbtâlu't-Te'vîlât sh: 176)*; Süleymân et-Temîmî *(bk. Kitâbu't-Tevhîd, sh: 193)*; Sıddîk Hasen Hân *(bk. Katfu's-Semer, sh: 66)*; Muhammed Halîl Herrâs *(bk. İbn Huzeyme'nin, Kitâbu't-Tevhîd adlı eserine yaptığı ta'lîk, sh: 66)*; Abdullah el-Guneymân *(bk. fierhu Kitâbi't-Tevhîd min Sahîhi'l-Buhârî, 1/306, 313-314)* gibi âlimler ise, Allah'ın iki elinden biri sağ el diğeri sol eldir, görüşünü benimsemişlerdir. Bizim tercih ettiğimiz görüş ilk görüştür. Bu görüşün delillerinden bazıları şunlardır:

1- "Kıyamet günü yeryüzü bütünüyle O'nun avucundadır, göklerde sağ elinde dürülmüş olacaktır." (Zümer, 67).

2- “Muhakkak âdil olanlar (kıyamet günü) Rahmân Azze ve Celle’nin sağında nûrdan minberler üzerinde olacaklardır. Rahmân’ın her iki eli de sağdır.” *Ahmed (2/160); Müslim (No:1827); Nesâî (8/221-222) ve diğerleri* İbn Ömer radiyallâhu anhumâ’dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1207); Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr (No: 1953).*

3- “Allah-u Teâlâ ilk olarak kalemi yaratmış ve onu sağ eliyle alıp tutmuştur. O’nun her iki eli de sağdır.” *İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No:106); Âcurrî, eş-fierîa (sh: 175) ve diğerleri* İbn Ömer radiyallâhu anhumâ’dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü’l-Ehâdîsi’s-Sahîha (No: 3136); Zılâlu’l-Cenne (1/49, No: 106).* Hadis, Allah’ın sağ eli zikredilmeden: “Muhakkak Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kaleme: ‘Yaz’ dedi. Kalem de: ‘Ey Rabbim! Ne yazayım?’ dedi. Allah da: ‘(Kıyamete kadar) olacak (diğer bir rivâyette takdir edilmiş) her şeyi yaz diye cevap verdi” lafzıyla da rivâyet edilmiştir. *Bunu Ahmed (5/317); Ebû Dâvûd (No:2155, 3319); Tirmizî (No: 3319); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 102, 103, 104, 105, 107) ve diğerleri* ‘Ubâde b. es-Sâmit radiyallâhu anh’den rivâyet etmişlerdir. Hadis bu lafızla da sahihtir. *Bk. Tirmizî, es-Sünen (5/395); el-Elbânî, Zılâlu’l-Cenne (1/48-50); Mişkâtü’l-Mesâbîh Tahkiki (No:94).* Hadis ayrıca: “Allah-u Teâlâ’nın ilk yarattığı şey kalemdir. Ona (yazmasını) emretmiş o da olacak her şeyi yazmıştır” lafzıyla da rivâyet edilmiştir. Bunu *İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 108)* İbn Abbâs radiyallâhu anhumâ’dan rivâyet etmiştir. Bu da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu’l-Cenne (1/50); Silsiletü’l-Ehâdîsi’s-Sahîha (No: 133).*

4- “Allah, Âdem’i yaratıp ona kendi ruhundan üfürdüğü zaman, her iki eli de kapalı olduğu halde Âdem’e: ‘Hangisini dilersen seç al, Ey Âdem!’ dedi. Âdem de: ‘Rabbimin sağ elini seçtim. Zaten O’nun her iki eli de mübârek sağ elidir’ dedi. Daha sonra onu açınca içinde Âdem ve zürriyeti olduğu ve onlardan her bir insanın ömrünün orada yazılı olduğu ortaya çıktı.” *İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 206); İbn Hibbân (el-İhsân, No:6167); Hâkim (No: 214, 215); Beyhakî, el-Esmâ ve’s-Sıfât (2/56 veya sh: 324) ve diğerleri* Ebû Hureyre radiyallâhu anh’den. Ayrıca hadisi *Tirmizî (No:3076)* Ebû Hureyre’den farklı bir lafızla rivâyet etmiştir. Hadis sahihtir. Hâkim, hadis sahih olup, Müslim’in şartına göredir demiş, Zehebî de O’na katılmıştır. *Bk. el-Müstedrek (1/132-133).* el-Elbânî’de hadisin isnâdının hasen olduğunu söylemiştir. *Bk. Zılâlu’l-Cenne (1/91).*

5- “Allah’ın sağ eli dopdoludur. O’nu hiçbir şey eksiltemez. Gece gündüz ondan (bağışlar ve nimetler) devamlı akar. Siz, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığından beri infak ettiği (verdiği) şeyleri gördünüz mü? Çünkü bütün bu verdikleri bile O’nun sağ elindekileri hiçbir şekilde eksiltememiştir.” *Müslim (No:993); İbn Mâce (No: 197); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 780)* bu lafızla, *Tirmizî (No: 3045)*: “Rahmân’ın sağ eli dopdoludur...” lafzıyla Ebû Hureyre’den rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 525); Zılâlu’l-Cenne (1/348). Hadisin diğer rivâyetleri için bir sonraki dipnota (180 nolu) bakın.*

Allah’ın sağ eliyle ilgili daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler ayrıca şu kaynaklara bakabilirler. *İbn Teymiyye, Mecmûu’l-Fetâvâ (6/397-400); Alevî es-Sekkâf, Sıfâtullâhi Azze ve Celle (sh: 276-283).*

180. (SAHİH HADİS): *Ahmed (2/242, 283, 313, 500); Buhârî (No: 4684, 5352, 7411, 7419, 7496); Müslim (No: 993); Tirmizî (No: 3045); İbn Mâce (No: 197); İbn Huzeyme, et-Tevhîd (No: 90); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 780); Beyhakî, el-Esmâ ve’s-Sıfât (sh: 329, diğer baskıda 2/60-61) ve diğerleri* Ebû Hureyre radiyallâhu anh’den. Hadis daha önce geçtiği gibi, *Müslim, İbn Mâce* ve *İbn Ebî Âsım* tarafından: “Allah’ın sağ eli öyle doludur ki” lafzıyla, Tirmizî tarafından ise: “Rahmân’ın sağ eli öyle doludur ki” lafzıyla rivâyet edilmiştir. Sonuç olarak hadis bütün bu lafızlarla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr (No: 8066); Mişkâtü’l-Mesâbîh Tahkiki (No: 92); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 525); Zılâlu’l-Cenne (1/348).*

181. İmam Ebû Hanîfe’de bu noktaya özellikle dikkat çekmiştir. O şöyle demiştir:

“Allah’ın elinden maksat kudretidir veya nimetidir, denilemez. Çünkü bu durumda Allah’ın sıfatlarını iptal etme söz konusu olur. Bu ise Mu’tezile ve Kaderiyye’nin görüşüdür. Ancak Allah’ın eli O’nun niteliği bilinmeyen sıfatıdır.” *el-Fıkhu’l-Ekber, sh: 59.*

182. *Bu konuda ayrıca bk. İbn Teymiyye, Mecmûu’l-Fetâvâ (6/363-373); İbn ‘Useymîn, fierhu’l-Akîdeti’l-Vâsıtıyye (1/304-308).*

183. El lafzıyla ilgili ayet ve hadislerin bir bölümü daha önce geçmişti. Üstelik İbn Teymiyye, Sünnet’te bununla ilgili hadislerin mütavâtir derecesine ulaştığını söylemektedir. *Bk. Mecmûu’l-Fetâvâ (6/363).*

184. Avuç (keff) lafzı sahih hadislerde geçmektedir. Bunlardan birkaçı şunlardır:

1- “Hiç kimse iyi (helal) bir şeyden sadaka vermiş olmasın ki Allah onu sağ eliyle alıp kabul etmesin. Bu bir hurma bile olsa. Zaten Allah iyiden (helalden) başkasını da kabul etmez. Aynen sizden birinizin tayını veya deve yavrusunu özenle büyüttüğü (yetiştirdiği) gibi sadaka Rahmân’ın avucunda büyür (çoğalır). Nihayet dağ gibi veya dağdan daha büyük olur.” *Buhârî (No: 1410); Müslim (No: 1014) ve diğerleri* Ebû Hureyre’den. Bu Müslim’in lafzıdır. Hadis sahihtir. *Ayrıntılı tahric ve tahkiki için bk. 79 nolu dipnot.*

2- “Rabbimi (uykuda) en güzel sûrette gördüm... Ve Rabbimin avucunu, iki omuzumun (kürek kemiğimin) arasına koyduğunu gördüm. Öyle ki gönlümde (kalbimde) O’nun parmak uçlarının (diğer bir rivâyette elinin) soğukluğunu hissettim.” *Ahmed (5/243); Tirmizî (No: 3235); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 465-471) ve diğerleri* Muâz b. Cebel ve bir grup sahâbeden rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu’l-Cenne (1/203-205).*

185. Parmak (İsba' çoğulu Esâbi') lafzı sahih hadislerde geçmektedir. Bazıları şunlardır:

1- "Âdemoğullarının kalplerinin hepsi Rahman'ın parmaklarından iki parmak arasında tek bir kalp gibidir. Onları dilediği gibi çevirir." *Ahmed (2/168, 173); Müslim (No: 2654); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 222) ve diğerleri* Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'tan. Hadis bu lafızla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehadîsi's-Sahîha (No: 1689); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1851); Zılâlu'l-Cenne (1/100, No:222); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 89).* Hadisi ayrıca: "Muhakkak kalpler Rahmân'ın (başka bir rivâyette Allah'ın) parmaklarından iki parmak arasındadır. Onları çevirir" lafzıyla *Ahmed (6/182, 251, 302, 315); Tirmizî (No: 2140); İbn Mâce (No: 3834); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 225) ve diğerleri* Enes b. Mâlik'den rivâyet etmişlerdir. Hâdis bu lafızla da sahihtir. *Bk. Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No:1685); Zılâlu'l-Cenne (1/101, No: 225); Mişkâtül-Mesâbîh Tahkiki (No: 102).* Hadisi bu iki sahâbî dışında en-Nevvâs b. Sem'ân *(İbn Mâce No: 199, İbn Ebî Âsım No:219)*; Ümmü Seleme *(Tirmizî No: 3522, İbn Ebî Âsım No: 223)*; Âişe *(İbn Ebî Âsım No:224)*; Câbir b. Abdullah *(Hâkim No: 3140)*; Ebû Hureyre *(İbn Ebî Âsım No: 229)*; Nuaym b. Hammâr *(İbn Ebî Âsım No: 221)*; Sebre b. el-Fâkih *(İbn Ebî Âsım, No: 220)* ve daha başka sahâbîler de rivâyet etmişlerdir. Bunlar da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/98-103).*

2- "Yahûdi bir adam Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e gelir ve şöyle der: "Ey Muhammed! (Başka bir rivâyette Ey Eba'l-Kâsım!) Kuşkusuz Allah kıyamet günü gökleri bir parmağına, yedi kat yeri bir parmağına, dağları bir parmağına, ağaçları bir parmağına ve yaratıkları bir parmağına alır, sonra şöyle der: 'Bugün melik (padişah) benim'. Bunun üzerine Rasûlullah (bir rivâyette Yahûdi'nin bu sözünü beğendiği ve tasdik ettiği için) ön dişleri görünecek şekilde gülümsemiş sonra da: "Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler. Oysa kıyamet günü yeryüzü bütünüyle O'nun avucundadır, göklerde sağ elinde dürülmüş olacaktır." (Zümer, 67) ayetini okumuştur." *Ahmed (1/457); Buhârî (No: 4811, 7414, 7415, 7451, 7513); Müslim (No: 2786, 2788); Tirmizî (No: 3238, 3239); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 541-544) ve diğerleri* Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/238-240); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5524).*

186. (SAHİH HADİS): Hadis kaynaklarda şöyle yer almaktadır: "Kıyâmet günü Allah yeri avucuna alır, gökleri de sağ elinde dürer (katlar) sonra da şöyle der: 'Mülkün sâhibi melik (hükümdar) benim! Hani yeryüzünün hükümdarları nerede?'" *Ahmed (2/374); Buhârî (No: 4812, 6519, 7382, 7413); Müslim (No: 2787); İbn Mâce (No: 192); Dârimî (No: 2799); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 548, 549); Ebû Ya'lâ, el-Müsned (No: 5850); Âcurrî, eş-fierîa (sh: 320); İbn Huzeyme, et-Tevhîd (No: 92, 93, 94); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 323-324, diğer baskıda 2/54) ve diğerleri* Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/241-242, No: 548, 549); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5522); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 8125).* Ayrıca hadisi; *Ahmed (2/72); Müslim (No: 2788); Ebû Dâvûd (No: 4732); İbn Ebî Âsım (No: 547); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 323, diğer baskıda 2/55) ve diğerleri* biraz daha farklı bir lafızla İbn Ömer radiyallâhu anhumâ'dan rivâyet etmişlerdir. Bunun da senedi sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/241, No:547); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No:8125).*

187. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/308-322).*

188. *Allah'ın gözünün tekil, ikil ve çoğul kiple geçtiği yerler için bk. 17. bölüm sh:143.*

189. (SAHİH HADİS): Hadisin tam metni şöyledir: "Hiçbir peygamber gönderilmiş olmasın ki (diğer bir rivâyette Allah hiçbir peygamber göndermiş olmasın ki) o ümmetini, bir gözü kör (şaşı) olan yalancı Deccâl'e karşı uyarmış olmasın. Dikkat edin gerçek şu ki, Deccâl'in bir gözü kördür (şaşıdır). fiüphesiz Rabbiniz kör (şaşı) değildir. Deccâl'in iki gözü arasında kâfir yazılıdır." Müslim'de hadisin devamında şöyle bir ek vardır: "Sonra onu heceleyerek söyledi: KFR (yâni kâfir); onu her müslüman okur." *Buhârî (No: 7131, 7408); Müslim (No: 2933); Tirmizî (No: 2245); Ebû Dâvûd(No: 4316); Tayâlisî (No: 1963) ve diğerleri* Enes b. Mâlik radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 500, 762 nolu dipnot); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 3402, 5578, 5789).*

Deccâl'in bir gözünün şaşı olmasıyla ilgili hadisler Enes b.Mâlik dışında, Huzeyfe, İbn Ömer, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Ebû Umâme el-Bâhilî, en-Nevvâs b. Sem'ân, 'Ubade b. es-Sâmit, Sefîne, Semure ve daha başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiştir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1606, 2459, 2495, 2636, 3400, 3401, 3402, 5577); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5470, 5472, 5485); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 2044, 2047); Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 1193, 1863).*

Uyarı: Hadislerin genelinde Deccâl'in sağ gözünün kör (şaşı) olduğu belirtilmektedir. Sol gözünün şaşı olduğunu belirten hadisler de vardır. Sağ gözünün şaşı olduğunu belirten hadisler sened bakımından daha sağlamdır. Onlardan birinde Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "Allah size gizli kalmaz. fiüphesiz Allah'ın bir gözü kör (şaşı) değildir -bu sırada eliyle gözüne işaret etti- Ancak Mesîh Deccâl'in sağ gözü kördür (şaşıdır). Sanki gözü pörsümüş bir üzüm tanesi gibidir." *Ahmed (2/37, 131); Buhârî (No: 3407, ayrıca bk. 3439, 3441, 5902, 6999, 7026, 7128); Müslim (No: 169); Ebû Dâvûd (No: 4757); Tirmizî (No: 2235, 2241); İbn Ebî fieybe (No: 37445); Beğavî, fierhu's-Sünne (No: 4255, 4256) ve diğerleri* İbn Ömer radiyallâhu anhumâ'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 500, 760 nolu dipnot); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 5577); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5470).*

Dikkat edilecek olursa Deccâl'in sağ gözünün kör (şaşı) olduğuna dair bu rivâyeti Buhârî ve Müslim ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. İbn Abdilberr, Hâfız İbn Hacer, el-Elbânî ve İbn 'Useymîn bu neden başta olmak üzere birkaç nedenden ötürü Deccâl 'in sağ güzünün kör (şaşı) olduğuna dair rivâyetleri Deccâl'in sol gözünün kör (şaşı) olduğuna dair rivâyetlere

tercih etmişlerdir. Bu iki görüş dışında başka şeyler de söylenmiştir. *Bk. Fethu'l-Bârî (13/104-105); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 500, 760 nolu dipnot); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/312-313).*

190. (HASEN HADİS): *Ahmed (4/12); İbn Mâce (No: 181); Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (No: 469); Âcurrî, eş-fierîa (sh: 279-280); Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 452); İbn Ebî Âsım, es-Sünne (No: 554); Dârekutnî, es-Sıfât (No: 30); Deylemî, Müsnedü'l-Firdevs (No: 3890); Tayâlisî, el-Müsned (No: 1092); Beyhaki, el-Esmâ ve's-Sıfât (2/221); el-Lâlekâî (No: 722) ve diğerleri* Vekî' b. Hudus veya ('Udus) yoluyla amcası meşhur sahâbî Ebû Rezîn el-'Ukaylî (Lakît b. Âmir b. Sabire) radiyallâhu anh'den merfû' olarak.

Abdullah b. Ahmed, Zevâidu'l-Müsned (4/13), es-Sünne (No: 1120); İbn Huzeyme et-Tevhîd (sh: 122-125) ve diğerleri Delhem O da babası el-Esved b. Âmir yoluyla amcası mezkur sahâbî Lakît b. Âmir radiyallahu anh'den merfû' olarak.

Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (No: 477) Delhem, babası el-Esved b. Âmir, O da Âsım b. Lakît yoluyla mürsel olarak sahâbî Lakît b. Âmir radiyallâhu anh'den.

İbn Huzeyme, et-Tevhîd (sh: 153); İbn Adiyy, el-Kâmil fi'd-Duafâ (3/924) ve el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (13/44) Atâ b. Yesâr yoluyla mü'minlerin annesi Âişe radiyallâhu anhâ'dan merfû' olarak.

Hadis her ne kadar bazı muhakkıklar tarafından zayıf sayılmışsa da, rivâyetlerin bütün yolları birlikte değerlendirildiğinde, hadisin hasen hadis olduğu görülebilmektedir. Bu noktayı el-Elbânî *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (6/2/736, No:2810)* adlı eserinde özellikle belirtmiştir. fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'de *el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye (2/26, İbn 'Useymîn fierhi ile birlikte)* adlı eserinde hadis için "hasen hadis" demiştir. Hadisi zayıf görenler, hadisin bütün yollarını toplayarak sened kritiği yapmadıkları gibi el-Elbânî'nin kendisinden döndüğü, hadisle ilgili eski hükmüne dayanmışlardır. Oysa ki el-Elbânî, bu hadisi ilk olarak zayıf gördüğünü ancak daha sonraları hadisle ilgili daha başka yollara -ki özellikle ikisinin üzerinde durmuştur- rastladığını, cerh ve ta'dîl kurallarına göre de doğal olarak hadisi hasen kıldığını, ilgili kitabın *(6/2/732-739)* sayfalarında uzun uzadıya anlatmıştır. Yazar İbn 'Useymîn ise *el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye*'ye yaptığı şerhte hadisi hayret etmek (el- 'aceb) sıfatının ispatı için delil olarak kullanmıştır. Tıpkı yukarıdaki metinde aynı hadisin diğer bir bölümüyle gülmek sıfatını ispat etmek için yaptığı gibi. Bu, O'nun hadisi sahih kabul ettiğinin açık bir göstergesidir. Çünkü yazarın, inancı ispat hususunda sahih delillere gösterdiği hassâsiyet bilinmektedir.

el-Elbânî'nin hadis hakkındaki eski görüşü için *bk. Daîfu'l-Câmii's-Sağîr (No:3585); Zılâlu'l-Cenne (No: 459, 554); et-Ta'lîk ale't-Tenkîl (2/347); Daîfu Süneni İbn Mâce (No:31).* Hadis hakkında daha ayrıntılı bilgi için el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye ile ilgili yaptığım çeviri ve tahkik çalışmama bakılabilir.

191. *Hadisin tam metni için 175 nolu dipnota, tahrici için ise 81 nolu dipnota bakın.*

192. *Bu konuda ayrıca bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/321-322).*

193. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/299-303, 316-321).*

194. *Ayrıca bk. (Âl-i İmrân 26, 73; Mâide 64; Mü'minûn 88; Yâsîn 83; Fetih 10; Hadîd 29).*

195. *Ayrıca bk. (Hûd 37; Mü'minûn 27; Tûr 48).*

196. *Ayrıca bk. (Sâd, 75).*

197. (ZAYIF HADİS): *'Ukaylî, ed-Duafâu'l-Kebîr (sh: 24); Bezzâr, el-Müsned (No: 553, Keşfu'l-Estâr); el-Vâhidî, el-Vasît (3/86/1) ve diğerleri* Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Ayrıca *Bezzâr, el-Müsned (No: 552, Keşfu'l-Estâr)* Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh'den. Münzirî *et-Terğîb ve't-Terhîb (1/191)* ve Heysemî *Mecmau'z-Zevâid (2/80)* adlı eserlerinde hadisin zayıf olduğunu şöylemişlerdir. el-Elbânî'de *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (No: 1024) ve Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb'de (No:289)* hadis hakkında "çok zayıf (daîf cidden)" demiştir.

198. *Bk. İbnu'l-Mevsılî, Muhtasaru's-Savâıkı'l-Mürsele (2/398). Ayrıca bk. İbnu'l-Kayyim, es-Savâıku'l-Mürsele (2/39, No: 256).* İbnu'l-Kayyim hadisi naklettikten sonra herhangi bir şey söylememiştir. İbn 'Useymîn bu hadisi *fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/313-314)* adlı eserinde zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Ancak hadis zayıftır. Allah'ın iki gözü olduğuna dair inancımız, sahih hadis olan Deccâl hadisine dayanmaktadır. Çünkü Deccâl hadisi, onu iyice düşünen kimse için açıktır."

199. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (6/166-184); (12/5-600); İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 168-188); Molla Aliyyu'l-Kârî, fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 23-31); İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/418-423, 2/34-37); fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 70-76).*

200. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Allah kendi kelâmıyla konuşur. Kelâm O'nun ezelde sıfatıdır." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 58.*

"Allah konuşur, fakat bizim konuşmamız gibi değil." *el-Fıkhu'l-Ekber sh: 59.*

"Kim Kur'ân'ı işitir de onun beşer (insan) sözü olduğuna inanırsa o kâfir olmuştur. Allah böylesini kınamış, ayıplamış ve: "Onu cehenneme atacağım" (Müddessir, 26) diyerek onu cehennemle tehdit etmiştir. Allah, Kur'ân için: "Bu, beşer sözünden başka bir şey değil" (Müddessir, 25) diyeni cehennem ile tehdit edince biz bilmiş ve kesin olarak anlamış oluyoruz ki, Kur'ân beşerin yaratıcısının sözüdür ve asla insan sözüne benzemez." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 168).*

201. Nitekim asrında Bağdât'taki Hanefîler'in imamı olan Âlûsî bu konuda şunları söylemektedir: "Muhakkıklardan (araştırmacılardan) Mâturîdî, Eş'ârî ve diğerleri gibi din imamlarının (önderlerinin) sözünün vardığı son nokta, beraberinde

te'vîli gerektirmeyecek derecede çokluğa ulaşmış nasların gösterdiği gibi, Mûsâ aleyhi's-selâm Allah-u Teâlâ'nın kelâmını harf ve ses ile işitmiştir. Bunun karşısında, onun bunun söylediği sözler uygunsuz ve yakışıksız sözlerdir. Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O'na (Mûsâ'ya) Tûr'un sağ tarafından seslendik." (Meryem, 52), "Hani Rabbin Mûsâ'ya... diye seslenmişti." (fiuarâ, 10), "Vâdinin sağ kıyısından (Mûsâ'ya) şöyle seslenildi..." (Kasas, 30), "Kutsal vâdi Tuvâ'da Rabbi O'na (Mûsâ'ya) şöyle seslenmişti." (Nâziât, 16). Dilin ve hadislerin gereğine uygun olan, seslenmenin (nidânın) sesle açıklanmasıdır. Üstelik Allah-u Teâlâ'nın sesle konuştuğunun ispatı, sayılmayacak kadar çok hadiste ve sınırsız haberde geçmektedir." *Rûhu'l-Meânî (1/17).*

202. İmam Ebû Hanîfe Allah'ın Mûsâ aleyhi's-selâm ile gerçekten konuştuğunu ikrar etmektedir. O şöyle der:

"Allah'ın Kur'ân'da belirttiği Mûsâ ve diğer peygamberlerden, Firavun ve İblis'ten bahsettiği hususların hepsi Allah-u Teâlâ'nın onlardan haber verdiği kelâmıdır (sözleridir)." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 58.*

"Allah'ın 'Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu' (Nisâ, 164) ayetinde söylediği gibi Mûsâ Allah'ın kelâmını işitti. fiüphesiz Allah, Mûsa ile konuşmadan önce de mütekellim (konuşucu) idi." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah Mûsâ ile ezeldeki sıfatı olan kelâmıyla konuşmuştur." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 59.*

"Biz Allah'ın Mûsâ ile konuştuğunu da bir iman, tasdîk ve teslimiyet olarak söylüyoruz." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, (thk. el-Elbânî, sh: 293).*

203. Kur'ân'da daha pek çok ayette Allah'ın dilediği zaman, dilediği gibi, harf ve sesle konuştuğu bildirilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: *(Bakara 118, 174, 253; Âl-i İmrân 77; Nisâ 87, 122, 164; Mâide 116; En'âm 34, 115; A'râf 22, 137, 143, 144, 158; Enfâl 7; Tevbe 40; Yûnus 19, 33, 64, 82, 96; Hûd 110, 119; Kehf 52, 109; Tâhâ 11, 129; Mü'minûn 108; fiuarâ 10; Neml 8; Kasas 30, 46, 62, 65, 74; Lokmân 27; Secde 13; Yâsîn 58; Saffât 104; Gâfir (Mü'min) 6; Fussilet 45, 47; fiûrâ 14, 24, 51; Tahrîm 12; Nâziât 16).*

204. (SAHİH HADİS): Hadis, kutsi hadis olup birbirine yakın değişik lafızlarla rivâyet edilmiştir. Hadisin geri kalan bölümü şöyledir:"...Âdem der ki: 'Ey Rabbim! Cehenneme gidecek topluluk neyin nesidir?' Allah buyurur ki: 'Her bin kişiden 999 kişi. İşte (her) gebenin karnındakini düşüreceği ve çocukların saçlarının ağaracağı (yaşlanacağı) zaman o zamandır: "İnsaları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değildirler; fakat Allah'ın azabı pek şiddetlidir." (Hacc, 2).

Rasûlullah'ın bu cevâbı insanlara (sahâbîlere) çok ağır geldi. Öyle ki yüzlerinin (çehresi) değişti. fiöyle dediler: 'Ey Allah'ın Rasûlü!: Hangimiz o tek kişi olacak ki?' Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle cevap verdiler: 'Ye'cûc ve Me'cûc'den 999 kişi ve sizden bir kişi'."

Ahmed (2/166, 3/32-33); Buhârî (No: 3348, 4741, 6530, 7483); Müslim (No: 222) ve diğerleri Ebû Saîd el-Hudrî radiyallâhu anh'den.

Buhârî (No: 6529) Ebû Hureyre'den.

Ahmed (4/432, 435); Tirmizî (No: 3168, 3169) ve diğerleri 'İmrân b. el-Husayn radiyallâhu anh'den.

Ahmed (1/388) ve diğerleri Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den.

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 1426); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 103); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 8142); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No:5541).*

205. *Ayrıca bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (12/173, Altıncı Görüş); İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 169, Dokuzuncu Görüş); Molla Aliyyu'l-Kârî, fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 33, Dokuzuncu görüş, İbn Ebi'l-'İzz'den naklen).*

206. *İbnu'l-Mevsılî, Muhtasaru's-Savâıkı'l-Mürsele (2/472-476, diğer baskıda 2/286-298).* İbn Teymiyye, bu konuda Ehl-i Sünnet'te dahil olmak üzere yedi ya da daha fazla görüş olduğunu belirttikten sonra bunları sırasıyla açıklamıştır. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (12/163-176).* İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî ise bu konuda, sonuncusu Ehl-i Sünnet'in görüşü olmak üzere dokuz görüş olduğunu belirttikten sonra bunları sırasıyla açıklamıştır. *Bk. fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 168-169).* Molla Aliyyu'l-Kârî'de İmam Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-Ekber* adlı kitabına yaptığı şerhte *(bk. sh: 32-33)* Tahâvî'nin şârihi dedi ki diyerek bu konudaki dokuz görüşü hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi İbn Ebi'l-'İzz'den nakletmiştir.

207. Reisleri Muhammed b. Kerrâm'a uydukları için kendilerine bu ad verilmiştir. Kerrâmiyye'nin kurucusu bu bid'atçinin tam ismi Ebû Abdillah Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'dir. Hâkim'in naklettiğine göre Nisâbûr'da 8 yıl hapis yattıktan sonra h. 255 yılında Beytü'l-Makdis'te ölmüştür. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (2/106); Siyer (11/523-524); Mîzânu'l-İ'tidâl (4/21); el-Bidâye ve'n-Nihâye (11/22-23); Lisânu'l-Mîzân (5/353-356); en-Nucûmu'z-Zâhire (3/24).*

Görüşlerine gelince, Kerrâmiyye sıfatlar hususunda hem teşbîhçi hem de tecsîmcidirler. İman konusunda da Mürciedirler. Onlara göre Allah bir cisimdir; sınırı, sonu ve yönü vardır, sonradan olanların yeridir ve arşına temas etmektedir. Yine onlara göre iman, sadece dil ile ikrar ve tasdik etmektir, kalbin bu konuda hiçbir fonksiyonu yoktur. Bunlar kalple tanıyıp bilmenin, daha doğrusu dille tasdik etmek dışında herhangi bir şeyin iman olabileceğini inkar etmişlerdir. O halde onlara göre iman, kalbin tasdiği ve uzuvların amelinden soyutlanmış olup sadece dilin kelimeyi tevhidi söylemesidir. Allah'ın kelâmı hususunda ise şunları söylemişlerdir: Allah-u Teâlâ, ancak ihtiyarî (istek ve kudretine bağlı) sıfatlarla nitelendirilebilir. Buna göre Allah meşîet ve kudretiyle konuşur. Ancak öncesi olmayan olayların imkansızlığından dolayı Allah'ın meşîet ve kudretiyle ezelde konuşmuş olması imkansızdır. Çünkü Allah, vaktiyle yok iken sonradan meşîet ve kudretiyle konuşmaya başlamıştır. Tıpkı vaktiyle yok iken sonradan meşîet ve kudretiyle istediğini yapmaya başladığı gibi.

Bu sapık grup kendi içinde 12 fırkaya kadar ayrılmıştır. Bunların özellikle 6'sı meşhur olup asıldırlar. *Bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/223); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 160-168); el-Milel ve'n-Nihal (1/78-83); Mecmûu'l-Fetâvâ (6/325-329); (7/140-142, 584); (12/172-173); (13/154).*

208. Bunlar Ebu Muhammed Abdullah b. Saîd b. Küllâb el-Kattâ el-Basrî'nin taraftarlarıdır. Bu yüzden kendilerine Küllâbiyye adı verilmiştir. İbn Küllâb, hasmını beyânı ve belâğatıyla kendi tarafına çekmeyi çok iyi becerdiği için "Küllâb" lakabıyla anılmıştır. Döneminde Basra'daki kelâmcıların başıydı. Dâvûd ez-Zâhirî ve Hâris el-Muhâsibî gibi âlimlere kelâm dersleri vermiştir. Hıristiyanlıktan etkilendiği bu nedenle de bazı görüşlerini Hıristiyanlıktan aldığı söylenir. Kur'ân'ın kadîm olduğunu söyleyen ilk kişi olarak bilinir. "es-Sıfât", "Halku Ef'âli'l-'İbâd" ve "Kitâbu'r-Redd ale'l-Mu'tezile" gibi kitapları vardır. H. 240 yılından sonra vefât etmiştir. *Bk. Siyer (11/174-175); Subkî, Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (2/299-300); Lisânu'l-Mîzân (3/290-291).*

Görüşlerine gelince Küllâbiyye'ye göre, Allah'ın sıfatları ne Allah'ın kendisidir ne de O'ndan başkasıdır. Allah'ın isimleri O'nun sıfatlarıdır. Zât sıfatlarıyla fiil sıfatları arasında bir fark yoktur. Ayrıca onların bir kısmı Allah'ın kelâmının (Kur'ân'ın) Allah'ın kendisi olduğunu söylemişlerdir. Bunu Kur'ân yaratılmıştır diyen Mu'tezile'ye karşı söylemişler ancak hataya başka bir hatayla karşılık vermişlerdir. *Bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/249-253); (2/225-226); Mecmûu'l-Fetâvâ (5/317-320); (6/324-325, 520); (7/134-140); (12/165-166, 301, 367); (13/131).*

209. *Bk. 25 nolu dipnot.*

210. Hallâc-ı Mansûr'un (ölm. 309 h.) hulûl görüşünü benimseyen Ebû Abdillah (Ebu'l-Hasen'de denmiştir) Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Sâlim el-Basrî'ye uyanlar. İbn Sâlim, kitaplarında tasavvufu hadis ve kelâmla karıştıran mutasavvıflardandır. Döneminde sûfilerin şeyhi olarak anılan Ahmed b. Muhammed, Sehl et-Tusterî'nin talebesidir. Ebû Saîd en-Nekkâş ve Hâfız Ebû Nuaym ile görüşmüştür. Ancak Ebû Nuaym kendisinden hiçbir şey rivâyet etmemiştir. Hicri 350 yılında 90 yaşına yaklaşmışken ölmüştür. *Bk. Ebû Abdirrahman es-Sülemî, Tabakâtu's-Sûfiyye (sh: 414-416); Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ (10/378-379); Zehebî, Siyer (16/272-273); eş-fia'rânî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ (1/136); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (3/36).*

Görüşlerine gelince, Sâlimiyye, teşbîh ve hulûl gibi sapık görüşleri benimsemiş bir gruptur. Bunu hocalarından alıp daha da ilerletmişlerdir. Allah'ın kelâmı hususunda genelde İbn Küllâb'ın yolunu izlemişlerdir.

Bk. el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 202, 264); Mecmûu'l-Fetâvâ (7/662); (10/361); (12/166-167); (12/367-368). Hulûl görüşü için bk. 152 nolu dipnot.

211. *Bk. 24 ve 85 nolu dipnotlar.*

212. Hasenü'l-Basrî'nin (ölm. 110 h.) öğrencilerinden Vâsıl b. Atâ' el-Gazzâl, Ebû Huzeyfe el-Mahzûmî'nin hocasını terk ederek kurduğu akâid mezhebine mensup olanlar. Kaderiyye diye de anılırlar. Başlarda Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin derslerine devam eden Vâsıl b. Atâ' daha sonra Hasenü'l-Basrî'nin derslerine devam etmiştir. Sessiz kişiliği ve çok uzun boynuyla bilinen Vâsıl b. Atâ' günah işleyen kimse hakkında "fâsık, ne mü'min ne de kâfir" dediği için kendisini Hasenü'l-Basrî meclisinden kovmuştur. Kendisine 'Amr b. 'Ubey'de katılarak Hasenü'l-Basrî'nin derslerinden çekilmişlerdir. Böylece kendilerine "çekilenler, ayrılanlar" anlamındaki "mu'tezile" ismi verilmiştir. Vâsıl b. Atâ''nın "Kitâbu'l-Menzile Beyne'l-Menzileteyn" adlı bir kitabı vardır. H. 131 yılında ölmüştür. *Bk. el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 85-87); Târîhu'l-İslâm (5/310); Siyer (5/464-465); Mîzânu'l-İ'tidâl (4/329); Lisânu'l-Mîzân (6/214); en-Nucûmu'z-Zâhire (1/313); fiezerâtü'z-Zeheb (1/182).*

İnanç alanındaki görüşlerine gelince bunlar beş esasta (usûl-i hamse) toplanır:

1- el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (iki yer arasında bir yer): Büyük günah işleyen (bazıları fâsık kimse de demiştir) kimse, dünyada iman ile küfür arasında bir yerdedir.

2- et-Tevhîd: Kadîm, Allah-u Teâlâ'nın zâtına nispet edilen en önemli sıfat olup ondan başka müstakil ve kadîm sıfatlar O'na nispet edilemez. Buna göre onlar Cehmiyye gibi Allah'ın sıfatlarını inkar etmişlerdir.

3- el-Adl: Kul kendi fiillerini (eylemlerini) kendine ait müstakil bir irade ile yapar; yâni kendi fiilini kendi yaratır. Allah'ın bunda herhangi bir dahli ve etkisi yoktur. Aksi takdirde Allah'ın insanları cezalandırması zulüm olurdu. Buna göre onlar kader konusunda Kaderiyye'dirler.

4- el-Va'd ve'l-Vaîd: Mü'minlerin mükâfatlandırılması (va'd), fâsığın da cezalandırılması (vaîd) Allah'a vâciptir.

5- el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker: İyiliği emretmek, kötülükten vazgeçirmeye çalışmak farzdır.

Bu beş esas dışında, Kur'ân'ın yaratılmış olduğu, mü'minlerin kıyamet günü Rablerini göremeyecekleri ve aklın nakilden önde ve üstün olduğu gibi pek çok sapık fikre sahiptirler. Mu'tezile kendi içinde 20 gruba ayrılmıştır. İnançlarının aslı günümüze kadar gelmiştir. *Bk. Makâlâtu'l-İslamiyyîn (1/235-338); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 82-147); el-Milel ve'n-Nihal (1/35-60); Mecmûu'l-Fetâvâ (7/223, 242, 257, 258, 262, 481-504, 670-679); (12/163-164); fierhu'l-Akîdeti't-Tâhaviyye (thk. el-Elbânî, sh: 521-522); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/71-74).*

213. Aristoteles (doğum 384, ölm. 322), Selânik yakınlarında Stageiros'ta doğdu. Eski bir hekim ailesinden gelen babası Nikhomakhos, Makedonya kralı Amyntas'ın özel hekimi ve yakın dostu imiş. Aristoteles daha 19 yaşındayken Atina'ya gelip Platon'un Akademia'sına girdi. Platon'un ölümüne kadar hiç ayrılmadan burada kaldı. Akademia'da kısa zamanda kendini göstererek öğretmen durumuna geçti. Daha Akademia'da çalışırken yayımladığı yapıtlarıyla adını duyurdu. Platon'un

ölümünden sonra Aristoteles, dostu Atraneus Kralı Hermeias'ın yanına Troas bölgesinde Assos'a (Edremit körfezinde, bugünkü Behramköy'ün bulunduğu yer) gitti. Sonra da kralın yeğeni ile evlendi. 343 yılında Makedonya Kralı Philips, kendisini oğlu İskender'i yetiştirmek üzere sarayına çağırdı. İskender'in eğitimi ile Aristoteles aşağı yukarı 3 yıl uğraştı. Babasının İskender'e yönetimde ve orduda görevler vermesi üzerine, Aristoteles de memleketi Stageiros'a gelip burada birkaç yılını bilimsel çalışmalarla geçirdi. İskender'in Asya seferine çıkması üzerine de Atina'ya gidip burada kendi okulunu kurdu. Bu okul, bilimsel ilgilerinin çok yanlılığı, öğretimdeki disiplini, planlı araştırma ve çalışmalarıyla az zamanda Akademia'yı gölgede bırakmış, ilk çağın bundan sonraki bu gibi bilim ocaklarına örnek olmuştur. Okul, Apollan Lykeios'a adanmış bir gymnasion'da kurulduğu için Lykeion adını almıştır. Aristoteles, felsefî konuşma ve tartışmaları, Platon gibi oturarak değil de bir yukarı bir aşağı gezinerek yaptığı için bu okula Peripatos (Gezinenler, Yürüyenler) adı da verilir. Aristoteles, okulunun başında hiç aralıksız 12 yıl bulunmuştur (335-323). Ama İskender'in ölümünden sonra Atina'da Makedonya'ya karşı kımıldamalar başlayınca, Makedonya sarayı ile olan yakın ilgileri dolayısıyla güç durumda kaldı. Nitekim hemen dinsizlikle suçlandırılmış, Sokrates'in başına gelene uğramamak için, Khalkis'e gitmiş, burada bir yıl sonra bir mide hastalığından 322 yılında 62 yaşında iken ölmüştür. *Prof. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi (sh: 74-75).*

fieyhu'l-İslam İbn Teymiyye Aristo hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Onların ittifak etmiş oldukları üzere Aristo, Yahûdi ve Hıristiyanların Rûmî takvimin başlangıcı saydıkları Makedonyalı Philips'in oğlu İskender'in veziriydi ve İsâ'dan 300 yıl önce yaşamıştı." *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/160-161). Ayrıca bk. Minhâcu's-Sünne (1/410).*

"Aristo, Makedonyalı Philips'in oğlu İskender'in veziriydi. Makedonya, meşşâîn (yürüyenler, gezinenler) olarak isimlendirilen bu Yunanlı filozofların adası olup artık bugün harap olmuş veya su altında kalmıştır." *Mecmûu'l-Fetâvâ (17/332). Ayrıca bk. (11/570).*

"Mantık sanatının (ilminin) kurucusu Aristo'nun ta kendisidir. Âdemoğlundan, kendisinden sonra gelenler bu hususta onun yolundan gitmişlerdir." *Mecmûu'l-Fetâvâ (9/45). Ayrıca bk. (9/229).*

"... Mantık kitabı Yunanlı Aristo'ya âittir ki, bid'atçi filozof Sâbiîler'den Aristo'ya uyanlar O'na 'ilk öğretmen' adını verirler. Çünkü Aristo, onların mantık, doğa ve doğa üstü (metafizik) konulardan öğrendikleri öğreti ve kuralları koymuştur." *A.g.e. (9-265)*

"Aristo veO'na uyanlar, ilâhiyatla ilgili (doğa üstü, metafizik) konularda Yahûdi ve Hıristiyanlardan çok daha fazla câhildirler. Doğayla ilgili konularda ise Aristo'nun söylediklerinin çoğu iyidir. Mantığa gelince, onun hakkında söyledikleri ilâhiyat alanında söylediklerinden daha hayırlıdır." *A.g.e.(9/205).*

"Aristo ve O'na uyanlar, Allah'ı bilip tanıma konusunda herhangi bir ilme sâhip değildirler. Kaldı ki puta tapan arap müşriklerin bile bu hususta sâhip oldukları ilim onlarınkinden daha hayırlıdır." *A.g.e. (9/134).*

"Aristo, 'meşşâîn' olarak isimlendirilen bu öğretilerin sahiplerinin ilk öğretmenidir. Meşşâîler, Aristo'nun ortaya koyduğu bu Yunan mantığının ve ona tâbi olan doğa ve ilâhî mantığın sâhipleridirler." *Kitâbu'r-Reddi ale'l-Mantıkıyyîn, sh: 332.*

"Âlemin kadîm olduğuna inananlardan meşhur olan husus, onların, bu âlem için bir Yaratıcı'nın olmadığını da söylemeleridir. Böylece onlar, Yaratıcı olan Allah'ı inkar etmektedirler. Makâlât konusuyla meşgul olanlar belirtirler ki, felsefeciler için âlemin kadîm olduğunu söyleyen ilk kimse, felsefî öğretileri mantıkî, tabiî ve ilâhî olmak üzere kuran Aristo'dur." *Mecmûu'l-Fetâvâ (5/539).*

"Bu ise Aristo ve O'na uyanların söylediği feleğin kadîm oluşu görüşünü benimseyen filozofların sözlerini çürütmektedir." *A.g.e.(6/331). Ayrıca bk. (6/333-334) ve Minhâcu's-Sünne (7/351).*

214. Bunlarla, Meşşâî ekole mensup Kindî (ölm. 533h.), Fârâbî (ölm.339h.) ve İbn Sînâ (ölm.428h.) gibi doğulu, İbn Bâcce (veya Bâce) (ölm.533h.) ve İbn Rüşd (ölm. 594 h.) gibi bâtılı İslam Filozofları?! kastedilir. Meşşâilik'in kelime anlamı yürüyücülük, gezinticilik (peripatetism) demektir. Terim olarak ise genelde Aristo felsefesinin benimsenmesi, özelde İslam Aristoculuğu?! anlamına gelir. Aristo düşüncesini benimseyen İslam Filozoflarına?! Meşşâîler (Meşşâîn: Yürüyenler, Gezinenler) denir. *Meşşâilik için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/86); (11/571); (17/339).*

Bu Filozoflar, Allah'ın subûtî (olumluluk) sıfatları, Allah'ın ilmi, âlemin hudûsu (sonradan oluşu) ve cesetlerin haşrı gibi konularda sapıklığa hatta küfre düşerek Ehl-i Sünnet'e muhalefet etmişlerdir. İmam Gazzâlî, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın felsefesine 20 madde halinde Tehâfütü'l-Felâsife adlı eserinde cevap vermiştir. 20 madde halinde incelediği 20 meseleden 17'sini sapıklık, 3 tanesini de küfür saymıştır. Gazzâlî felsefecileri, cesetlerin dirilmesini ve Allah'ın cüz'iyyâtı (ayrıntıyı) bileceğini inkar ve âlemin ezelî (kıdem-i âlem) olduğunu iddia etmeleri nedeniyle tekfir etmiştir. *Bk. A.g.e. (sh.74-109, 192-203, 268 vd.); el-Munkiz mine'd-Dalâl (sh: 36-37).* Gazzâlî'nin bu üç mesele hakkında özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ'yı tekfir etmesi dikkat çekicidir.

fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, felsefecilerin bu üç şey dışındaki diğer sapık görüşleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Sonra bunlar, nübüvvetin (peygamberliğin) varlığını tasdîk etmek istedikleri zaman nübüvvetin, faâl (etkin) akıldan veya başka bir şeyden peygamberin nefsine taşıp akan bir feyizden ibaret olduğunu, bu durumda Alemlerin Rabbi'nin, kendisinin muayyen (belirli) bir peygamberi olduğunu bilmediğini iddia ettiler. Aynı şekilde Allah'ın Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve

Hz. Muhammed'i birbirinden ayırdedemediğini, cüz'iyyâtı (ayrıntıyı) bilmediğini, O'nun katından herhangi bir meleğin inmediğini, aksine Cebrâil'in, Peygamber'in nefsinde, iç dünyasında canlanan bir hayalden veya faal akıldan ibaret olduğunu ileri sürdüler. Ayrıca göklerin ve yerin altı günde yaratılmış olmasını, göklerin yarılıp parçalanacağını ve Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimizin bildirip haber verdiği daha başka şeyleri inkar ettiler.

Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in getirdiği esaslarla sadece, halkın büyük çoğunluğuna, onların faydalanacaklarını zannettikleri şekilde hitap etmeyi kasdettiği, ama gerçekte durumun hiç de öyle olmadığını, peygamberlerin de insanlara gerçekleri açıklamadıkları veya onlara işin mâhiyetini öğretmediklerini ileri sürdüler.

Hatta onlardan bir bölümü filozofu, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den üstün tutarlar. *(Fârâbî gibi bk. Mecmûu'l-Fetâvâ 7/589).*

Bunların sözlerinin hakîkati (gerçek anlamı) şudur: Peygamberler, insanların faydalanmasını sağlama dâvasında yalan söylemişlerdir. Acaba bu durumlarının farkında mıydılar, yoksa bilmiyorlar mıydı? Bu konuda felsefeciler iki gruba ayrılmışlardır. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e ve diğer peygamberlere -ki Allah'ın salât ve selâmı hepsinin üzerine olsun- atılan apaçık iftira, küfür ve ilhâd türünden daha buna benzer bir sürü sözler...

Bir başka yerde biz, bu felsefecilerin, müslüman olduklarını söyleseler bile, nesh ve tebdîle uğradıktan sonraki hâliyle yahudiler ve hıristiyanlardan daha kâfir olduklarını açıklamıştık. Çünkü bu adamlar, İslâm'a Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem dönemindeki münâfıklardan daha fazla muhalefet etmektedirler. Huzeyfe b. el-Yemân radiyallâhu anh: "Bugün münâfıklar, peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem zamanındaki münâfıklardan daha zararlıdırlar (şerlidirler)" demiş ve "niçin?" diye sorulunca şu cevâbı vermişti:"Çünkü onlar nifaklarını gizli yapıyorlardı; bugünküler ise açıktan yapıyorlar". Halbuki Huzeyfe radiyallâhu anh zamanında henüz, bu nifakın derecesine ulaşan, hatta buna yaklaşan kimseler yoktu. İslâm (âleminde) bu adamlar, Abbâsî devleti döneminde ve Emevî devletinin sonlarında, Yunanca ve benzeri dillerden kitaplar Arapça'ya çevrildiği zaman ortaya çıktılar (türediler). Bir başka yerde, bunların reddi konusunda geniş bilgi vermiştik." *Mecmûu'l-Fetâvâ (5/546-547).*

Ayrıca felsefeciler peygamberlere ve peygamberlerin mucizelerine inanmadıkları gibi, evliyânın varlığına ve kerâmetlerine de inanmazlar.

Felsefecilerin görüşleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. el-Milel ve'n-Nihal (2/136-201); Mecmûu'l-Fetâvâ (2/83-86, 116); (4/98-143); (5/539-550); (6/330-338); (12/163). Ayrıca Kindî için bk. (9/186-187); Fârâbî için bk. (2/86-87); (7/589) (11/570, 571); İbn Sînâ için bk. (1/117, 242, 326); (2/117); (4/103, 154); (9/133-135); (11/570-571).

215. Bunlara göre varlık birdir. O da Hakk'ın varlığından ibarettir. O'ndan başka gerçek varlık sahibi bir varlık, O'ndan başka "kâim bi nefsihi" bir varlık mevcûd değildir. Diğer varlıkların varlığı, O'nun varlığına nispetle yok hükmündedir. Çünkü onların varlıkları O'nun varlığına bağlıdır. Bu kevn (oluşum) âlemindeki eşya O'nun mazharı; yânî zuhur (ortaya çıkış) mahallidir. Dolayısıyla eşyanın varlığı, gölgenin varlığı gibidir. Nasıl eşya olmadan gölge olmazsa, O'nun varlığı olmadan eşyanın varlığı düşünülemez. O'nun varlığı yanında eşya, eşyaya göre gölge gibi "keen lem yekün" yâni yok mesabesindedir. Çünkü bu âlem ve eşya yok iken O var idi. Onları varlık denizinde izhâr eden O'dur. Onların bu zuhurları müstakil bir varlık olmayıp Hakk'ın varlık denizinin dalgalarıdır. fiu anda da var olan sadece O'dur. Nitekim Bâyezid Bistâmî'nin yanında "Allah var idi. O'ndan başka hiçbir varlık yoktu" anlamında "Kânellâhu ve lem yekün maahu şey" denildiğinde O: "el-Ân kemâ kâne" yâni "şimdi de O'ndan başka varlık yoktur" demiştir. Nitekim Gazzâlî, vahdet-i vücûdu (varlığın birliği) şöyle tanımlıyor: "Varlık âleminde Allah'tan ve O'nun fiillerinden başka birşey yoktur. Bütün kâinat O'nun fiilleridir." İbn Teymiyye ise vahdet-i vücûdu şöyle tanımlıyor: "İbn Arabî'ye göre tek varlık vardır. Vâcibu'l-Vücûd olan Allah ile diğer varlıklar aynı şeydir. Hakk'ın varlığı, evrendeki diğer varlıklara taşmıştır. Kâinatta her şey, Hakk'ın varlığının aynıdır." "İbn Arabî diyor ki: Yaratılmışın varlığı, yaratıcının varlığının kendisidir; yaratıcının varlığı da, yaratılmışın varlığının kendisidir." Bir başka yerde de şunları söylüyor: " Ama 'ortada Allah'tan başkası yok' sözünü söyleyen, bu sözü ile yaratıcıyı yaratılandan ayırmayan, Rabb ile kul v.b. arasında fark görmeyen, İbn Arabî et-Tâî, İbn Seb'în, İbnü'l-Fârid, Tilimsânî ve benzeri ittihadçıların sözlerinde sık sık rastlanan 'ortada Allah'tan başka mevcûd yok', 'ancak Allah var', 'yaratılanların varlığı yaratanın varlığı ile aynıdır', 'yaratıcı yaratılandan ibarettir, yaratılan da yaratıcıdan', 'kul Rabb'tır, Rabb da kul' gibi birleşmeyi ifade eden anlamları kastederse mülhiddir, sapıktır, tevbeye davet olunması gerekir (vâcibtir). Tevbe ederse ne âlâ, yoksa öldürülür." *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/112, 295, 490).*

Bu sapık görüşün temsilcileri Bâyezid (Ebû Yezîd) el-Bistâmî (ölm.262h.), Hallâc-ı Mansûr (ölm. 309h), Gazzâlî (ölm. 505h.), İbnü'l-Fârid (ölm. 632h.), İbn Arabî (ölm. 638 h.), İbn Seb'în (ölm. 669 h.), Mevlânâ (ölm. 672 h.), Sadreddîn Konevî (Sadru'l-Konevî olarak da bilinir. Asıl ismi Muhammed b. İshâk'tır)(ölm. 673h.), Tilimsânî (ölm. 690h) ve Yûnus Emre gibi mutasavvıflardır. Onların vahdet-i vücûda işaret eden sözleri pek çoktur. Birkaçı şöyledir:

1- Bâyezid Bistâmî:

"Sübhânî mâ a'zeme şânî" yâni "ben kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne yücedir!"

"Leyse fî cübbetî sivallâh" yâni "cübbemin içinde Allah'tan başkası yok".

Bir adam Ebû Yezîd el-Bistâmî'ye gelir ve evinin kapısını çalar. Bunun üzerine Ebû Yezîd el-Bistâmî: "Kimi istiyorsun?" diye sorar. Kapıyı çalan: "Ebû Yezîd'i istiyorum" der. Ebû Yezîd el-Bistâmî'de O'na: "Evde Allah'tan başkası yok" der.

“Allah beni bir kere karşısına aldı ve dedi ki: ‘Ey Bâyezid! Halk beni görmek istiyor’. Ben de dedim ki: “Öyleyse beni vahdâniyetinle süsle, benliğini giydir, ahadiyyete erdir. Halk Senin sıfatlarını görünce Seni gördük desinler. O zaman Sen, Sen olursun, ben ise orada bulunmam.”

Bir gün insanlara sabah namazını kıldırdıktan sonra onlara dönmüş ve şöyle demiştir: “Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah’ım. Benden başka ilah yoktur. O halde bana kulluk (ibâdet) edin”. Bu söz üzerine insanlar onu terketmişler ve “deli, miskîn” demişlerdir. Ebû Yezîd’in insanlara söylediği bu söz açıkça küfürdür. Çünkü bizzat Allah-u Teâlâ, Hz. Mûsâ’ya bu sözün aynısıyla hitap ederek şöyle buyurmuştur: “Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah’ım. Benden başka ilah yoktur. Bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl.” (Tâhâ, 14).

Bâyezid Bistâmî’nin bu ve diğer sözleri için bk. İbn Teymiyye, Mecmûu’l-Fetâvâ (2/315, 461); Abdurrahmân Dımaşkıyye, en-Nakşibendiyye (sh: 77-79).

2- Hallâc-ı Mansûr:

“Sübhandır, parlayan lâhût nûrunun sırrını nâsût olarak izhar eden (gösteren)
Sonra da gizlenmiş olarak ortaya çıkıp yiyen ve içen sûretinde zâhir olan (görünen).”
“İnsanlar Allah’a çeşitli şekillerde inandılar.
Bense onların inandıklarının hepsine inandım.”
“Benimle senin aranda bir “benlik” var, sıkışmış zorluyor beni
Hakkın için kaldır şu benliğimi, kaldır aradan.”
“Âşık olan da, âşık olunan da benim
Biz bir bedene girmiş (hulûl etmiş) iki ruhuz.
Sen beni gördüğün zaman, onu görmüşündür,
Onu gördüğün zaman da bizi görmüşündür.”
“Sen Leylâ isen ben de Leylâ’yım.”
“Seninle kendimden geçtim
Öyle ki seni kendim sandım.”
“Ruhun ve ruhum birbirine karıştı
Tıpkı şarabın (içkinin) saf suya karıştığı gibi.
Sana bir şey dokunduğunda bana dokunmuştur.
Sen, her durumda ben olduğun zaman”.
“Seni sırrımda buldum. Dilim sana hitab etti.
Bir takım mânâlarla bir araya geldik ve mânâlarla ayrıldık.
Senin gözlerden kaybolman ta’zim içindir, fakat vecd hâli
Seni bana içimden daha yakın yaptı.”
“Âşık, hevânın kemâline ulaştığı,
Zikrin etkisine kapılıp zikrolunanı yitirdiği,
Ve kendisine hevâ egemen olduğu vakit,
Âriflerin namazının küfür olduğu gerçeğine tanık olur.”

Bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, (8/115, 121, 129); Mecmûu’l-Fetâvâ (2/288, 290, 311, 312, 362, 377, 480-487); en Nakşibendiyye (sh: 73-76).

3- Gazzâlî:

“Tevhidin dört mertebesi vardır...:

İkinci Mertebesi: Müslümanların genelinin tasdîk ettikleri (doğruladıkları) gibi insanın kalbinin, Lâ ilâhe illallah lafzının mânâsını tasdîk etmesidir (doğrulamasıdır). Bu avam tabakasının inancıdır.

Üçüncü Mertebesi: İnsanın, keşif yolu ve hak nûrunun vâsıtasıyla, o mânâyı müşâhede etmesidir ki, bu (Allah’a yakın olan) Mukarrebûn’un makamıdır. Bu; insanın pek çok şeyi görmesi, fakat onları görürken, çoklukları üzere Tek ve Kahhâr olan Allah’tan sâdır olmuş bir halde görmesidir.

Dördüncü Mertebesi ise, insanın varlıkta birden başkasını görmemesidir ki, bu Sıddîklerin müşâhedesidir. Sofiler buna “el-Fenâ fi’t-Tevhîd” (Tevhidde yok olmak, kaybolmak) adını verirler. Çünkü insan, birden başkasını görmediğinden dolayı, kendini bile görmez. Tevhidle müstağrak (kaybolmuş, boğulmuş) olduğu için kendini görmediği zaman da, nefsinin tevhîdi hususunda kendi nefsinden de fâni olmuş olur. Yâni hem kendi nefsini görmekten, hem de halkı görmekten yok olur, demektir. ...

Dördüncü mertebesindeki şu mânâ ile muvahhiddir: Onun şuhûdunda (görülmesinde) birden başkası hazır olmamıştır. O bütünü çok olduğundan ötürü değil, tersine bir olduğundan ötürü görür. İşte tevhidde en yüce gâye budur. ...

Eğer “kişi; göğü, yeri ve çok olmalarına rağmen hissedilebilen diğer cisimleri gördüğü halde, nasıl olur da birden başkasını müşâhede etmemesi düşünülebilir? Nasıl olur da çok, bir olur?” dersen bil ki: Bu mükâşefe ilimlerinin gâyesi, son noktasıdır. Bu ilmin sırlarının herhangi bir kitapta yazılması câiz değildir. Ârifler şöyle demişlerdir: Rubûbiyyet sırrını ifşâ etmek küfürdür. ...

Nasıl ki bir insanın ruhuna, cesedine, uzuvlarına, damarlarına, kemiklerine ve iç organlarına (ayrı ayrı) baktığında (veya bakıldığında) o insan çoktur, işte aynı insan başka bir itibar ve başka bir müşâhede ile de birdir, öyle ki, o tek bir insandır, deriz...

İşte bunun gibi, varlık âleminde olan her şeyin, Yaradan'dan tut da yaratılmışa kadar, pek çok değişik itibar ve müşahedeleri vardır. Aynı zamanda o, itibarlardan bir itibarla da birdir. Başka itibarlarla ise, onun dışındakiler çoktur. Bu itibarlardan bazısı, çokluk bakımından bazılarından daha şiddetlidir. Bunun misali insandır. Her ne kadar bu misal garaza tam uymasa da. Fakat azda olsa genelde bu misal, müşahede hükmünde çokluğun bir olmaya dönüştüğünün keyfiyetine dikkat çeker! Bu konuşma ile, varmadığın bir makamı inkarı bırakıp ona inanmanın, bir iman ve tasdîk olduğu açıkça ortaya çıkmış olur. ...

İşte buna, el-Hüseyn b. Mansûr el-Hallâc, seferden sefere koşan el-Havvâs'ı gördüğünde O'na şöyle diyerek işaret etmiştir: "Sen neyin içindesin?" el-Havvâs: "Tevekkül hakkındaki halimi düzeltmek için seferlerde dolaşıyorum." Oysa el-Havvâs tevekkül edenlerdendi. el-Hüseyn: "Sen ömrünü, iç dünyanı mamur etmek uğrunda tükettin. Acaba tevhid hususunda fenâ bulmak nerede kaldı?" Sanki el-Havvâs, tevhiddeki üçüncü makamı düzeltmek istemişti. Hallâc ise ondan dördüncü makamı istemişti." *İhyâu Ulûmi'd-Dîn (4/262-263).*

"Ârifler gerçeklik semasına çıktıktan sonra Tek Gerçekten başka bir varlık görmediklerinde ittifak etmişlerdir. fiu var ki bunlardan bazıları bu hakîkati ilmi bir irfanla bulmuş, kimi bunu bir zevk ve hâl olarak yaşamış; çokluk tamamen onlardan gitmiş ve sırf tekliğe dalarak mest olmuşlar, o halde akılları zâil olmuş, o zevk içerisinde sanki bayılmışlar, artık kendileri de dâhil, Allah'tan başka hiçbir şeyi hatırlamaya güçleri kalmamış, her şeyi unutmuşlar, kendilerinde Allah'tan başka bir şey kalmamış, öyle sarhoş olmuşlar ki akıllarının otoritesi, hükmü aşağı düşmüş de bazıları "Ene'l-Hakk= Ben Hakkım" demiş, bazıları da "Sübhânî mâ A'zama fiânî= Kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne kadar yücedir" demiş, diğeri: "Mâ fi'l-Cübbeti sivallâh= Cübbemin içinde Allah'tan başkası yoktur" demiş. Âşıkların sekir hallerindeki sözleri saklanır, söylenmez. Ama sekir halleri gidip de Allah'ın yeryüzündeki mîzanı (kriteryumu) olan akıl hükmüne döndükleri zaman, bunun hakiki birleşme olmadığını, fakat ittihada (birleşmeye) benzediğini anlarlar. Bu, âşığın fart-ı aşk halinde söylediği şu söze benzer:

Âşık olan da, âşık olunan da benim.
Biz bir bedene girmiş iki ruhuz.

İnsan birden bire bir ayna ile karşılaşır, kendini aynada görür, fakat aynanın farkında olmazsa aynada gördüğü görüntüyü aynanın resmi, aynaya bitişik sanabilir. fiişe içinde şarabı gören kimse, şarap renginin, şişenin kendi rengi olduğunu zanneder. Bu hal, kendisinde alışkanlık haline gelmiş, ayağı bu noktada takılıp kalmışsa o hale müstağrak olur, mest olur da şöyle der:

fiişe inceldi, şarap süzüldü.
Birbirine benzediler, iş güçleşti.
Sanki şarap var, kadeh yok;
Yahut sanki kadeh var, şarap yok.

"Ama şarap kadehtir" demekle "fiarap sanki kadehtir" demek arasında bir fark vardır. Bu hal galebe çalınca hal sahibine izâfetle FENÂ adını alır. Hattâ fenâül-fenâ (yok olmanın yok olması) denilir. Çünkü o adam hem kendinden geçmiş, hem de kendinden geçmekten geçmiştir. Zira o halde olan kimse kendini bilmediği gibi, kendini bilmediğini de bilmez. Eğer kendini bilmediğini bilseydi, kendini bilmiş olurdu. Bu hale dalan kimseye izâfetle, mecâz diliyle ittihâd (birleşme), hakîkat diliyle tevhîd (birleme) denilir. Bu hakîkatlerin ötesinde de öyle sırlar vardır ki onlara dalmak câiz değildir...

İşte bu kaynak, tek olan Allah'tır. O'nun ortağı yoktur... Bütün diğer nûrlar O'ndan istiâredirler. Hakîkî olan yalnız O'nun nûrudur. Hepsi O'nun nûrundandır. BELKİ HEPSİ O'DUR. Doğrusu, var olan O'dur. Gayrın varlığı ancak mecâz yoluyladır. O'ndan başka nûr olmadığına, bütün nûrların, tâbi oldukları nûrun zâtından değil, vechinden geldiklerine göre her şeyin vechi O'na yönelmiştir: "Nereye dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır." (Bakara, 115). O halde O'ndan başka ilah yoktur. Çünkü ilâh, vecihlerin (yüzlerin) ibadetle yöneldiği zâttan ibarettir. Yâni kalp yüzlerini demek istiyorum. Çünkü onlar nûrlar ve ruhlardır. O'ndan başka ilah olmadığı gibi O'ndan başka O da yoktur. Çünkü hüve (O) işaret edilen şeyden ibarettir. İşaret ancak O'na olduğuna göre artık başka O, nasıl olabilir? Ne zaman bir işâret etsek, hakikatte bu işaret O'nadır.... O halde "Lâ ilâhe illallâh= Allah'tan başka ilah yoktur." kelimesi avamın tevhididir. "O'ndan başka O yok" sözü ise seçkinlerin tevhididir. Çünkü öteki daha genel, bu daha özel, daha kapsamlı, daha gerçek, daha ince bir sözdür ve sâhibini tek birliğe, sırf birliğe götürür. Mahlûkatın mi'racının (yükselişinin) son noktası ferdâniyyet (teklik) memleketidir. Çünkü bunun ötesinde daha bir merdiven yoktur. Zira yüksek ancak çoklukta düşünülebilir. Çokluk öyle bir izâfettir ki yükselmenin kendisinden başladığı ve kendisine yöneldiği şeylerin varlığını gerektirir. Çokluk kalkınca birlik gerçekleşir, izâfet (görelik) bâtıl olur, işaret kalkar. Artık yüksek, alçak, inen, çıkan kalmaz; terakkî (ilerleme) ve urûc (yükselme) imkansız olur. A'lânın ötesinde uluvv (yükseklik) yoktur. Vahdetle beraber çokluk yoktur. Çokluğun kalmasıyla urûc (yükselme) da kalkar. Eğer sonra, bir halden diğer bir hale değişme olursa bu, urûc ile değil, dünya semasına inmekle, yâni yüksekten alçağa doğmak sûretiyle olur. Çünkü en yükseğin daha yükseği yok ise de daha aşağısı vardır. İşte bu makam gayelerin gayesi, arzuların sonudur. Bunu bilen bilir, bilmeyen inkar eder. Bu ilim, ancak Allah'ı bilenlere verilmiş olan özel mahiyetteki gizli bir

ilimdir. Onlar bunu söyledikleri zaman Allah'a karşı mağrûr (gururlu) olanlardan başkası inkâra kalkmaz. Âlimlerin: "Dünya semâsına inmek, bir meleğin inmesidir?" demeleri uzak görülmez. Âriflerin bazıları bundan daha garibini sanmışlar da şöyle demişler: "Ferdâniyyete (birliğe) müstağrak olan, en yakın semaya iner, bu iniş, onun duyuları kullanmaya, veya uzuvları hareket ettirmeye inişidir". Salât ve selâm O'na olsun, Peygamber de şu sözleriyle buna işaret etmişlerdir: "Ben O'nun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili oldum". Eh, kulağı, gözü, lisanı Allah olduktan sonra artık işiten, gören ve konuşan da O'dur. Çünkü O'ndan başkası yoktur ki... O'nun (Allah'ın) Mûsâ aleyhis-selâm'a söylediği şu sözüyle de buna işaret edilmektedir: "Hasta oldum, beni sormadın. Hadis..." demek ki bu muvahhidin hareketleri dünya semasındandır; duyarları, algıları bunun üstünde olan bir semâdandır. Bu kimse akıl semâsından mahlûkatın mi'racının sonuna, ferdâniyyet (teklik) memleketinden ta yedi tabakaya kadar yükselir. Sonra vahdâniyyet tahtında oturur ve oradan göklerinin tabakalarına emri tedbîr eder. Artık bakan, bu hale baktıkça dilini salıverir, "Allah Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı" der. Fakat bilinmelidir ki bu söz te'vîle muhtaçtır. Tıpkı "Ben Hakk'ım", "Kendimi tesbîh ederim" sözleri gibi. Hatta Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in: "Hasta oldum beni arayıp sormadın", "Ben O'nun kulağı, gözü ve dili oldum" sözlerinin de te'vîle ihtiyacı vardır. Artık burada beyanı durdurmak istiyorum. Çünkü senin bundan fazlasına tahammül edeceğini sanmıyorum."
Mişkâtü'l-Envâr (sh:12-15). Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/24, 54-57); (4/62-66, 72); (6/54-55); (17/362); Abdurrahmân el-Vekîl, Hâzihi Hiye's-Sûfiyye(sh: 47-56).

4- İbnü'l-Fârid:

"Makamda kıldığım namazlar O'nadır.
Ve şahit oluyorum ki O da bana namaz kılıyor.
Her ikimiz de namaz kılan, ibadet eden ve secde edeniz,
Her bir secdedeki "birleşme" hakîkatine.
Bana namaz kılan benden başkası değil,
Her secdede namazım da, benden başkasına değil."
"Ben O'yum, O da ben;
Ayrılık yok aramızda. Aksine zâtım, zâtını sevdi."
"Aramızdan 'sen' hitabı kalktı,
Onun kalkmasındadır benim yüceliğim."
"O çağrıldığında, cevap veren benim.
Çağrılan ben olduğumda da cevap veren O."
"Benden bana elçi olarak gönderildim.
Zâtım, âyetlerimle bana delâlet etti."
"Kendini iyice pâklayıp arındırdığında cilalanmış aynaya bak gör, doğru söyle, kimi görüyorsun?
Işınlar yansıdığında kendinden başkası mı onda görünüyor, yoksa kendi kendini mi görüyorsun?"

"Allah Kays'a Leylâ sûretiyle, Küseyyir'e bir dişi geyik yavrusu suretiyle, Cemîl'e de bir dilbercik sûretiyle tecellî etti."

Ölüm esnasında şu iki beyti söylediği nakledilir:

"Yanınızda sevgideki mertebem eğer
Karşılaştığım şu şeyse, ömrümü boşa tüketmişim!
Bir umuttu bir süre beni saran.
Ama bugün anlıyorum ki o, karmakarışık düşlermiş!"

Bk. İbnu'l-Fârid'ın "Nazmu's-Sülûk" adlı kasidesi, Mecmûu'l-Fetâvâ (2/243, 246, 267, 289, 315, 316, 365, 366); (4/73, 74); (11/247); Hâzihi Hiye's-Sûfiyye (sh: 24-33); Cemîl Zeyno, es-Sûfiyye (sh: 25).

5- İbn Arabî:

"Ey kendinde bütün eşyayı yaratan,
Sen yaratıklarını toplamışsındır.
Varlığı Sende nihâyet bulanları yaratırsın,
Sen dar olan her şeyi içine alansın."
"Rabb HAKK'tır; kul da HAKK!
Ah keşke bir bilebilsem: Kimdir mükellef?
Eğer kuldur desem, kul diye bir şey yok ki! (başka bir yerde: O, ancak Rabb'tır, başka bir yerde de: Kul ölüdür.)
Yok Rabb desem; Rabb nasıl mükellef olur?"
"Ey sırrı, mânâm olan insan sûreti!
Ben olmasaydım ne için yaratıldığın ortaya çıkmayacaktı.
Seni diledik ve insan olarak yarattık,
Eşyânın en mükemmelinde bize tanıklık yapasın diye."

İbn Arabî, Ebû Nüvâs'ın:

"fiişe inceldi ve içki (şarap) berraklaştı.

O kadar ki, birbirine benzediler, iş güçleşti.
Sanki şarap var, kadeh yok;
Yahut sanki kadeh var, şarap yok".
beyitlerini okuduktan sonra: "Âlemin sûreti karışıktır; zâhiri yaratılmışlar, bâtını ise, Hakk'tır" dedi.
"Allah'a yemin ederim ki ortaya çıkan (zuhûr eden) ancak hayrettir.
Kendime yemin ettim. Ve yemin eden de Allah'tır."
"Varlığın ve ehlinin aşkı benim için gereklidir."
"Varlığın zâhiri yaratıklar, bâtını da Allah'tır."
"Ey sırrı mânâm olan insan sureti!
Emirden dolayıdır yaratılışın, ben olmasaydım görülmeyecektin."
"Seni diledik ve bir beşer olarak ortaya çıkardık ki
Eşyânın en mükemmelinde bizi müşâhede edesin."
"Ne kalbimden, ne de gözümden ırak oldun.
İkimizin arasında mesâfe (ara) yoktur."
"Benlik belâsından kurtul ve Allah'la bir ol.
Değilse, bütün dâvân boşunadır."
"Bak kâinat her zerresiyle sana sesleniyor ve beni duymuyor musun? diyor.
Bak ki göresin beni değerli bir manzara olarak.
Yok bende beni var edenden başkası."
"Kâinatın varlığı, mevcûdâtın yaratılmışlar için
Hakk'tan başka varlığı olmadığına şâhittir."
"Aslında kâinat sistemi içersinde bir hiçim.
Çünkü ben varlığı olmayan bir gölge gibiyim."
"Seviyorum onu, oysa kalbimdir o. Görülmüş müdür benim gibi kendi kalbini seven biri.
O, benim gözlerim olduğu için gözlerim onu görmüyor.
Uzak oluşu, çok yakın oluşundan dolayıdır."
"Lezzet alırsın, bedenimde dolaşsa elim;
Çünkü ben gerçekte senden başkası değilim."
"Allah bana hamdeder ben de O"na hamdederim.
O bana ibâdet eder ben de O'na ibadet ederim."

"Koca hanımıyla cinsel ilişkide bulunduğu zaman ancak hakla cinsel ilişkide bulunmuş olur." Nâblusî (ölm.1143h.) bu sözü "Ancak hakkı nikahlar" şeklinde açıklamıştır.

ve daha pek çok söz. *Bk. İbn Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem ve el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye adlı kitapları; Mecmûu'l-Fetâvâ (2/82, 111, 114, 115, 173, 242, 287, 288, 306, 307, 308, 335, 338, 344, 345, 346, 348, 356, 464...); (4/131); (11/239); Hâzihi Hiye's-Sûfiyye (sh: 34-47); es-Sûfiyye (sh: 24).*

6- İbn Seb'în:

"Mülk sâhibi bir Rabb, helâk olucu bir kul. Sizler de bu durumdasınız; sadece Allah vardır, çokluk vehimdir."
"Yaratılmışın varlığı, yaratıcının varlığının kendisidir."
Yaratıcı, yaratılanın ve yaratılan da yaratıcının kendisidir."
"Putların varlığı, Allah'ın varlığının kendisidir; putlara tapanlar, Allah'tan başka bir şeye tapmış değillerdir."
"Allah, kulun nitelendiği eksiklik ve kınanmış sıfatların hepsiyle vasıflanır."
ve daha pek çok söz. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/306, 364, 365, 366, 367).*

7- Mevlâna:

"Biz arslanlarız ama, bayraklardaki arslanlar. Onların oynayışı, saldırışı soluktan soluğa rüzgâr yüzündendir. Onların oynayışları görünür de, rüzgâr görünmez. Yoka varlık tadını tattırdın. Yoku kendine âşık ettin. Geri alırsan, senden onu kim arayabilir? Resim nasıl olur da ressamla savaşa girebilir." *Mesnevî (1/153-154).*

8- Sadreddîn Konevî:

"İnsan; HAKK'ın da, zâtın da, sıfatların da, Arş'ın da, Kürsü'nün de, Levh'in de, kalemin de, meleğin de, cinin de, yedi kat göklerin ve gezegenlerinin de, yedi kat yeryüzünün ve içindekilerin de, dünyevî âlemin de, uhrevî âlemin de, varlığın ve kapsadığı her şeyin de, HAKK'ın da, yaratılmışların da, ezeli olup öncesi olmayanın da, sonradan olanında ta kendisidir." *Dr. Bedevî, el-İnsânü'l-Kâmil (sh: 115, Konevî'nin Merâtibu'l-Vücûd adlı el yazması eserinden naklen). Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/92, 93, 161, 168); Hâzihi Hiye's-Sûfiyye (sh: 58).* Konevî'nin "Vasiyyet-nâme" adlı eserinden öğrendiğimize göre O, ömrünün son yıllarını tasavvuf ve vahdet-i vücûdu bir yana bırakarak Kitap ve Sünnet'e sarılmakla geçirmiştir. Bu kitap fiehid Ali Paşa Kütüphanesi 21810 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

9- Tilimsânî:

"Nice zamandır sanırdım ki Leylâ örtüsüne bürünmüş,

Ve örtü, bir bûse kondurmama engeldir.
Nihayet gözüküverince vallahi anladım ki,
Gözlerim O'nun sevgisinden âmâ imiş!"
"O, sırf kadîm bir cevherdir,
Bir takım iğreti kir ve paslar O'na bulaşsa da,
Yemin ederek onlara dedim ki: Ondan, O'nun zâtı dışında,
Onlarsa: 'Dikkat et, yemininde yalancısın!' dediler."
"Dostuna de ki: 'Aşkından öl ve O'na olan iştiyakından eri'
Giden aklına de ki: 'Geçip gitme!'
O'nu sende konuşur olarak görünceye kadar sus,
Sonra da, şayet konuşabilecek bir dil bulabilirsen: Konuş!"
"fiüphesiz, şu deniz benim nazarımda birdir,
Dalgaları ve köpükleri birden çok olsa bile.
Sakın aldatmasın seni gördüğün şu sûretler,
Tek olan, sayıların zâtına sirâyet eden Rabb'dır."
Deniz dalgalardan ibarettir. Onlardan başka bir şey yok.
Her ne kadar çok sayıdaki dalga, denizi parçalara ayırsa bile."
"Ey beni kınayan! Beni sakındırıyor ve bana emrediyorsun.
Oysa en doğru sakındırıcı ve emredici vecd'dir.
Eğer sana itâat edip vecde karşı gelecek olsam kör olurum.
Ayân-beyândan vehim ve nakillere (nakil yoluyla gelen nasslar) dönmüş olurum.
Eğer hakîkate erersen, beni dâvet ettiğin şeyin aslında
Yasaklanmış olduğunu görürsün, dostum!"
"Seviyorum onu, oysa o kalbimdir. Kendi kalbini benim gibi seven görülmüş müdür?
O, benim gözlerim olduğu için gözlerim onu görmüyor. Uzak oluşu, çok yakın olmasından başka bir şey değildir."
ve daha pek çok söz: *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/81, 82, 169, 259, 260, 291, 372...); (4/103); (8/307, 308).*
10- Yûnus Emre:
"Beni bende demen-Ben bende değilem
Bir ben vardır bende-Benden içerû"
Bk. Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar (sh: 293).

Daha buna benzer cezbe ve sekr halinde söylenmiş, şirk ve küfür içeren pek çok söz. Elmalılı Hamdi Yazır, Bakara sûresi 165. ayeti tefsir ederken vahdet-i vücûd fikri ve ehli hakkında şunları söyler: "İşte birtakım cahiller veya inkarcılar, Allah'ın hikmeti adıyla imkansız olan bu birleşmeyi veya hulûl ya da ta'tîl (ateizm, ilâhsızlık) teorisini vahdet-i vücûd ve sırf tevhid diye ele alarak "O'ndan başka ilâh yoktur" demek "O'ndan başka mevcûd yoktur" demek olduğunda ısrar ederler. Bunu da: "Her mevcûd O'dur" mânâsıyla açıklarlar. Hatta küllî mecmûî ile küllî ifrâdîyi birbirinden ayırmayarak "Hepsi O'dur" derler. Her şeyden ötede Allah'ı görecek yerde, her şeyde ve hatta her şeyi Allah görmek isterler. "İlk ve son olan, açık ve gizli olan O'dur" (Hadîd, 57/3) ayetinin açıkladığı birleşme mertebesini ayrılma mertebesinde ayrı ayrı söylerler ve böylece kendilerini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları, bizzat Allah gösterirler. Artık erenler, veliler, bir ilâhlar topluluğu manzarasında hayal edilir, oysa bu görüşün esasına göre şeytanların velilerden, kâfirlerin mü'minlerden farkı kalmaması gerekir. Çünkü her varlık O sayılır. İşte: "İnsanlardan kimi de Allah'tan başka şeyleri O'na eşler tutuyorlar da onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar" ayet-i kerimesi özellikle bunları da red ve iptal içindir." *Hak Dini Kur'ân Dili (1/576-577).* Sadeleştirilerek aktarılmıştır.

Vahdet-i Vücûd düşüncesinin, İslam inanç sistemine olan aykırılığı ve izahının zorluğu yanında, panteizm ve panteist düşünceyle benzeştiğini gören Nakşibendiyye tarîkâtının Hindli şeyhi İmam-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhindî (ölm. 1034h.) vahdet-i vücûd yerine vahdet-i şühûd (görüntülerin birliği) düşüncesini geliştirdi. Bu düşüncesine göre İmam Rabbânî, eşyânın Allah-u Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının tecellileri olduğunu, aynı olmadığını, bu yüzden "Heme O'st=Her şey O'dur" yerine "Heme ez-O'st= Her şey O'ndandır" düşüncesinin daha doğru olduğunu öne sürmektedir. Sonuç olarak İmam Rabbâni'ye göre sâlik: "Ene'l-Hak" derken "Hakk Hakk'tır, ben değilim" demektedir. Değilse kendisini görerek böyle bir sözü söyleyen küfre düşer.

fieyhu'l-İslam İbn Teymiyye, vahdet-i vücûd düşüncesini ifâde eden "gerçekten ortada Allah'tan başkası yoktur; yâni her şey O'dur" sözü ve bu sözü söyleyen kişi hakkında şunları söylemektedir: "Ortada Allah'tan başkası yoktur" sözü mücmel (kapalı) bir sözdür. Hem hak, hem de bâtıl bir anlama gelme ihtimali vardır. Eğer o kişi bu sözü ile, "ortada Allah'tan başka yaratıcı yoktur, Rabb yoktur, darda kalanlara ancak Allah icâbet eder, kullarını ancak Allah rızıklandırır, veren O'dur, vermeyen de O, alçaltan O, yükselten ve yücelten O, gâlib kılan O, zelil kılan O, kendisinden yardım istenmeyi, tevekkül olunmayı, kendisine sığınılmayı ve kulların ilticasını hak eden ancak O'dur, verdiğine kimse engel olamaz, engel

olduğuna kimse veremez, O'nun karşısında yiğitlik sökmez" demek istiyorsa, yâni bu söz Fâtiha'daki "Ancak sana kulluk eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz" (Fâtiha, 5) ayeti ile "Öyleyse O'na kulluk et ve O'na tevekkül et (dayan)" (Hûd, 123), " De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka ilah yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır" (Ra'd, 30) ayet-i kerimelerine işaret ediyorsa, o zaman o sözle kasdettiği bütün bu mânâlar doğrudur ve apaçık tevhiddir. Zaten Kur'ân bunu getirmiştir....

Yok eğer "ortada Allah'tan başkası yok" sözünü söyleyen, bu sözü ile yaratıcıyı yaratılandan ayırmayan, Rabb ile kul v.b. arasında fark görmeyen, İbn Arabî et-Tâî, İbn Seb'în, İbnü'l-Fârid, Tilimsânî ve benzeri ittihadçıların sözlerinde sık sık rastlanan "ortada Allah'tan başka mevcûd yok", "ancak Allah var", "yaratılanların varlığı yaratanın varlığı ile aynıdır", "yaratıcı yaratılandan ibarettir, yaratılan da yaratıcıdan", "Kul Rabb'tır, Rabb da kul" gibi birleşmeyi ifâde eden mânâları kastederse mülhiddir, sapıktır, tevbeye davet olunması gerekir (vâciptir). Tevbe ederse ne âlâ, yoksa öldürülür.

Yine bunun gibi, Cehmiyye gibi hulûl görüşünü benimseyen, "Allah zâtıyla her yerdedir" diyen, Allah'ı mahlûkat ile karışmış sayan, hatta O'nun köpeklerde, domuzlarda ve pisliklerde olduğunu söyleyen ve bunların varlığı ile Allah'ın varlığını bir gören hulûlcülerin kasdettiği mânâları kasteden kişi de mülhiddir, sapıktır. Tevbeye davet olunması gerekir. Tevbe ederse ne âlâ, yoksa öldürülür. Allah Sübhânehü ve Teâlâ en doğrusunu bilir." *Mecmûu'l-Fetâvâ (2/488-490). Ayrıca bk. A.g.e. (2/376).*

Vahdet-i Vücûdçular, ittihadçılar ve Hulûlcüler hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 198-205); İbn Teymiyye, "Risâletü Hakîkati Mezhebi'l-İttihâdiyyîn (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde 2/134-285); (11(239-242); Ayrıca Mecmûu'l-Fetâvâ'nın 2., 10. ve 11. ciltleri; fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh:172); Taftazânî ve Aliyyu'l-Kârî'nin Vahdet-i Vücûd Risâleleri; İbnu'l-Cevzî'nin Telbîsu İblîs adlı eseri; Abdurrahman el-Vekîl'in Hâzihi Hiye's-Sûfiyye adlı eseri; Abdurrahmân Dımaşkıyye'nin en-Nakşibendiyye adlı eseri; Abdurrahmân Abdulhâlik'in el-Fikru's-Sûfî ve Fadâihu's-Sûfiyye adlı eserleri; Cemîl Zeyno'nun es-Sûfiyye fî Mîzâni'l-Kitâbi ve's-Sünne adlı eseri; Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar (sh: 283-297).

216. Bu, İbn Arabî olarak bilinen Muhyiddîn lakaplı, Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah et-Tâî el-Hâtemî el-Mürsî'dir. Vahdet-i Vücûd, dinlerin birliği, Fir'avun'un mü'min olarak öldüğü, cehennem ateşinin cehennemlikler için bir korku, bir sakınca ve bir azap olmadığı aksine onlar için bir tad, bir lezzet ve bir zevk unsuru olduğu, velâyet (velilik) mertebesinin nübüvvet ve risâletten daha üstün olduğu, Allah'ın mükemmellik ifâde eden olgunluk sıfatları yanında eksiklik, kusur ve ayıp içeren yerilmiş sıfatlarla nitelendirilebileceği, âlemin ezeli olduğu (kıdem-i âlem) gibi pek çok sapık fikrin sâhibidir. O fikirlerini "Fusûsu'l-Hikem" ve "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye" adlı eserlerinde belirtmiştir. İbn Teymiyye, İbn Arabî ve el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye adlı kitabı hakkında: "İbn Arabî'yi bizzat gören âlimler onun çok yalancı ve iftiracı olduğunu, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye ve benzeri kitaplarının akıl sâhibi hiç kimsenin gözünden kaçmayacak yalanlarla dolu olduğunu söylemişlerdir" derken İmam Zehebî Fusûsu'l-Hikem adlı kitabı hakkında: "el-Fusûs derlediği en kötü kitabıdır. Eğer onda küfür yoksa dünyada küfür yoktur" demiştir. fiâfiî fukahâsının büyüklerinden Ebû İshâk İbrâhim b. Ömer el-Ca'berî (ölm. 687h.) Fusûs kitabının yazarı İbn Arâbî ile bir araya geldiği zaman şöyle demiştir: "Onu, Allah'ın indirdiği her kitabı ve gönderdiği her peygamberi yalanlayan pis bir ihtiyar olarak gördüm". Âlimlerin sultanı lakaplı büyük fıkıh âlimi Ebû Muhammed 'İzzuddîn b. Abdüsselâm (ölm. 660h.) ise Kâhire'de kendisine İbn Arabî sorulduğu zaman şöyle demiştir: "O kötülük piri, yalancı mı yalancı, hayırdan uzak biridir, âlemin kadîm (ezelî) olduğunu söylüyor ve zinayı haram saymıyor." Yine meşhûr fiafiî âlim Ebû Zür'a Ahmed b. el-Hâfız 'Irakî (ölm. 826h.), İbn Arabî ve eserleri hakkında şunları söylemektedir: "Fusûs adlı meşhur kitabının, şüphe götürmeyecek ölçüde açık-seçik küfrü içerdiği hususunda hiçbir kuşku yoktur. Yine bunun gibi el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de gerçekten onun elinden çıkmış ve ölümüne kadar onda ısrarlı olmuşsa, hiç şüphesiz o bir kâfir olup ebediyyen cehennemde kalacaktır." İmam Zehebî ise İbn Arabî'nin hal tercemesinin sonunda şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki, müslümanın, ilim namına Kur'ân'dan bir sûre dışında hiçbir şey bilmeksizin, sadece bununla namaz kılıp, Allah'a ve âhiret gününe iman edip câhil olarak öküzün ardında yaşaması, onun için bu irfân ve hakîkatlerden çok daha fazla hayırlıdır. Ve lev ki, 100 kitap okumuş veya 100 halvette bulunmuş olsun."

Âlimlerin sapıklığında ve küfründe ittifak ettikleri İbn Arabî hicri 638 yılında fiam'da normal bir ölümle ölmüştür. Bazı insanların onun ölümüyle ilgili olarak anlattıkları şu hikâyeye gelince: "İnsanlar bir gün İbn Arabî'ye mabûdları hakkında soru sorarlar. O da onlara: "Sizin taptığınız benim bu iki ayağımın altıntadır" diyerek cevap verir. İnsanlar da bunun üzerine hemen onun üzerine atılırlar ve ölünceye dek onu tekme-tokat bir güzel döverler. Ancak onun gömülmesinin ardından yakın dostları onun işaret ettiği bu yeri kazarlar ve oradan çok fazla altın çıkarırlar. Bu olaydan sonra da yakın dostları ve sevenleri bu hâdiseyi onun kerâmetlerinden sayarlar." Bu hikâye insanlar arasında her ne kadar yaygınsa da doğruluk yönünden herhangi bir aslı astarı yoktur. Çünkü İbn Arâbî'nin hal tercemesini verenlerin hepsi onun normal bir ölümle öldüğünü belirtmektedirler. Hiç kuşkusuz doğru olan da budur.

Daha önce İbn Arabî'nin vahdet-i vücûdu ifâde eden görüş ve sözlerinin bir kısmına yer vermiştik. fiimdi de onun diğer görüşlerini ifâde eden bazı sözlerini belirtelim:

"Muhakkak kalbim her sûrete açık oldu.
O; ceylan yavrularının otlağı ve rahiplerin evi (manastırı),
Putların ve kabeyi tavaf edenlerin evi,

Tevrat levhalarının ve Kur'ân sayfalarının barınağıdır."
"İnsanlar Allah'a çeşitli şekillerde inandılar,
Bense onların inandıklarının hepsine inandım." *Fusûs (2/289).*

"Boğulma sırasında Allah'ın verdiği iman sebebiyle Fir'avun için artık Hz. Mûsâ, gözünün nûru olmuştu. Böylece Allah onun ruhunu, tertemiz ve pâk iken, hiçbir kötülük ve çirkinliği yokken aldı. Çünkü Allah onun ruhunu tam imanı sırasında herhangi bir günah işlemesine kalmadan almıştı. (Önceki günahlarına gelince) İslam, daha öncesini silip yok eder."

"Fir'avun, hüküm mevkiinde zamanın sultanı (sâhibu'l-vakt) olup da kanûnen ve resmen bunu uygulayınca: "Ben sizin en yüce Rabbinizim" (Nâziât, 24), dedi. Yâni o şöyle demek istiyordu: 'Her ne kadar her şey bir nispetle rabb ise de onlar arasında bana zâhiren hâkimiyet verilmesi sebebiyle ben onlardan daha yüceyim.' Sihirbazlar Fir'avun'un söylediklerinin doğru olduğunu bildikleri için onu inkâr etmediler; bilâkis onun en yüce Rabb olduğunu kabul ederek 'Yapacağını yap, sen ancak bu dünya hayatında istediğini yapabilirsin, dediler" (Tâhâ, 72). Bu nedenle Fir'avun'un: "Ben sizin en yüce Rabbinizim" (Nâziât, 24) sözü doğru idi ve o Hakk'ın aynı bulunuyordu." *Fusûs (sh: 235-236).*

"Kalmadı, tek olan ve va'dine sâdık bulunandan başkası.
Hakk'ın azâbının gözle görünen bir varlığı yok,
fiayet onlar bedbahtlık yurduna (Cehennem'e) giderlerse,
fiüphesiz farklı nimetlerin bulunduğu bir lezzet duyarlar (üretirler)."
"Peygamberlik makamı öyle bir berzahtadır ki,
Rasûlün az üstünde, velinin altında..." *Fusûs (sh: 134)*

"Allah, bütün iyi sıfatlarla muttasaf (niteli) olduğu gibi kötü ve eksik sıfatlarla da muttasaftır; hastalanan, dövülen, musîbetlere mâruz kalan, eksiklik ve noksanlıklarla vasıflanan bizzat kendisidir".

"Allah, kulun nitelendiği eksiklik ve kınanmış sıfatların hepsiyle vasıflanır."

"Mahlûkâtın varlığı, Allah'ın varlığının aynıdır. Bu mahlûkat, ademde (yoklukta) sâbit olan zâtıyla temeyyüz ve mahlûkatta kâim olan Allah'ın varlığıyla birleşmiştir."

ve daha buna benzer küfür ve şirk içeren pek çok söz. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/113, 124, 125, 144, 221, 242, 279-285, 305, 355, 356, 365); (4/171); (11/239-242)...*

Son olarak, âlimlerin İbn Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem adlı kitabını okumanın ve bu kitabı yaymanın haram olduğu fetvâsını verdiklerini, küfrü ve şirki gerektiren pek çok şeyi ihtivâ ettiği için bazı Osmanlı sultanlarının ve fieyhu'l-İslamlarının bu kitabın okunmasını ve yayılmasını yasakladıklarını ve hatta kütüphanelerdeki nüshalarını toplatıp yaktırdıklarını hatırlatmadan geçemeyeceğim. *(Bk. İbn Hacer el-Heytemî, el-Fetâvâ'l-Hadîsiyye (sh: 210); İbn Âbidîn (3/294).* Bir de bunun yanında İbn Arabî ve görüşlerine cevaben pek çok reddiye yazıldığını hatırlatmak gerekir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- İbn Teymiyye (ölm.729h.): "Risâletün fi'r-Reddi alâ İbn Arabî fî Da'vâ İmâni Fir'avn"; "Risâletün fi'r-Reddi alâ Fusûsi'l-Hikem" (Fetâvâ içinde 2/121-133, ayrıca bk. 11/239-242); "Hakîkatü Mezhebi'l-İttihâdiyyîn ev Vahdeti'l-Vücûd" (Fetâvâ içinde 2/134-285); "er-Reddü'l-Akvam alâ mâ fî Fusûsi'l-Hikem" (Fetâvâ içinde 2/362-451).

2- Abdullatîf b. Abdullah es-Suûdî (ölm.736 h.): "Fetâva's-Suûdî".

3- Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer Taftazânî (ölm. 793h.): "Vahdet-i Vücûd Risâlesi".

4- Takıyyuddîn el-Fâsî (ölm. 832h.): "Tahzîru'n-Nebîhi ve'l-Gabî mine'l-İftitâni bi İbn Arabî"; "el-'lkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn" (2/160-199). Bu bölüm; Ali Hasen Abdülhamîd tarafından "Cüzün fîhi Akîdetü İbn Arabî ve Hayâtuh" adıyla ayrı bir risâle olarak yayımlanmıştır.

5- Burhâneddîn el-Bukâî (ölm. 885h.): "Tenbîhu'l-Gabî ilâ Tekfîri İbn Arabî". Abdurrahmân el-Vekîl tahkikiyle 1372h. yılında basılmıştır.

6- Bedrân b. Ahmed el-Halîlî: "Netîcetü't-Tevfîk ve'l 'Avn fi'r-Reddi ale'l-Kâilîne bi Sıhhati İmâni Fir'avn.

7- es-Seyyid Ârif: "fierhu's-Seyyid Ârif alâ Risâleti İbni'l-Kemâl fî Tenzîhi İbn Arabî". Buradaki İbnu'l-Kemâl meşhur Osmanlı âlimi İbn Kemâl Paşa'dır. Hicri 940 yılında vefat etmiştir. Bk. İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (8/238-239).

8- Sa'dullah (veya Sa'duddîn) b. Îsâ b. Emîr Hân (ölm. 945h.): "Fetvâ Sa'd Efendi fi'l-Fusûs".

9- Molla Aliyyu'l-Kârî (ölm.1014h.): Vahdet-i Vücûd Risâlesi.

10- Dr. Mûsâ b. Süleymân ed-Düveyş: "Resâil ve Fetâvâ fî Zemmi İbn Arabi's-Sûfî."

İbn Arabî'nin hal tercemesi için yukarıdakilere ek olarak bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (2/356, 464, 465); (11/239); Zehebî, Siyer (23/48-49); Târîhu'l-İslâm (19/204-206); Mîzânu'l-İ'tidâl (3/659-660); İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (13/167); İbn Hacer, Lisânü'l-Mîzân (5/311-315); İbn Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire (6/339); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (5/190); Dr. Salâhuddîn el-Müncid, ed-Durru's-Semîn fî Menâkıbi'ş-fieyh Muhyiddîn.

217. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye (4/141).* Bu beyit, ilgili kitapta "ve küllü kelâmin" lafzı yerine "Elâ küllü kavlin" olarak geçmektedir. Anlamı aynıdır. *Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/229, 353, 377, 473); (12/149, 174); Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (2/245-257); Câmiu'r-Resâil (sh: 156-162); Minhâcu's-Sünne (2/373); fierhu'l-Akîdeti'l-Esfehâniyye (sh:90,162);fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 172); Molla Aliyyu'l-Kârî, fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 34).*

218. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn 'Useymîn, fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/424-447, 2/93-100); fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 77-85). Ayrıca bk. 199 nolu dipnot.*

219. Kur'ân'ın yaratılmamış olduğunun delilleri şunlardır:

"Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş olarak yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Alemlerin Rabbi Allah ne kutsaldır (yücedir)." (A'râf, 54).

"Eninde sonunda emir Allah'ındır." (Rûm, 4). Yâni mahlûkatı yaratmadan önce de sonra da emir O'nundur. *el-Eş'arî, el-İbâne an Usûli'd-Diyâne (sh: 86).*

Dikkat edilecek olursa Allah bu iki ayette de, yaratmayla emretmeyi birbirinden ayırmış ve emretmenin yaratmaktan ayrı bir şey olduğunu belirtmiştir. Zaten eğer emir yaratılmış olsaydı, bu emrin başka bir emirle, diğer emrinde daha başka bir emirle yaratılmış olması gerekecek ve böylece bu emirlerin sonsuza kadar zincirleme bir şekilde birbirini izlemesi gerekecekti ki, böyle bir iddia kesinlikle bâtıldır. Çünkü Allah-u Teâlâ Kur'ân'da bir şeyi yaratmak veya helak etmek istediği zaman bunu emriyle yaptığını haber vermiştir. Emri ise O'nun kelâmından başka bir şey değildir:

"Bir şeyin olmasını (bir şey yaratmak) istediği zaman, O'nun emri (sözü, buyruğu) ona "Ol" demekten ibarettir; o da hemen oluverir." (Yâsîn, 82).

"Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona (söyleyecek) sözümüz sadece "Ol" dememizdir. O da hemen oluverir." (Nahl, 40).

"Göğün ve yerin O'nun emri (sözü, buyruğu) ile ayakta durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir."(Rûm, 25).

"Katımızdan bir emirle (sözle, buyrukla) her hikmetli işe o gecede (Kadir gecesinde) hükmedilir." (Duhân, 4-5).

"O (rüzgar), Rabbinin emriyle (sözüyle, buyruğuyla) her şeyi yıkar, mahveder." (Ahkâf, 25).

Bütün bu ayetler bize, "emr"in yaratmaktan ayrı bir şey olduğunu, vücûd bulmanın ve yaratılmanın, ancak yaratılmamış olan bu "emr" ile meydana geldiğini, çünkü "emr"in öncesi ve sonu olmayan Allah'a ait olduğunu; onunla dilediği zaman dilediği şeyi yaratıp dilediği zaman dilediği şeyi de yok ettiğini açıkça göstermektedir. Bir de bunun yanında bizzat Allah-u Teâlâ'nın kendisi, Kur'ân'ın "emr"' den olduğunu şu buyruklarında bize haber vermektedir:

"Ve onlara (İsrâiloğullarına) emirden (kelâmımızdan veya bu kelâmdan olan ve dinin kaynağını teşkil eden Tevrat'tan) açık deliller verdik. Ama onlar kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. fiüphesiz Rabbin, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir. Sonra da seni emirden (kelâmımızdan veya bu kelâmdan olan ve şerîatın kaynağını oluşturan Kur'ân'dan) bir şeri'ate memur kıldık. Öyleyse sen ona uy; sakın bilmeyenlerin heveslerine (isteklerine) uyma. " (Câsiye, 17-18.).

"İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir (buyruğudur)." (Talâk, 5).

"İşte böylece biz sana da emrimizden bir rûh (Kur'ân'ı) vahyettik. Sen, kitap nedir, imân nedir bilmezdin. Fakat biz onu (kitabı) kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola (hidayete) eriştirdiğimiz bir nûr kıldık. fiüphesiz ki sen dosdoğru bir yolu göstermektesin." (fiûrâ, 52).

Dikkat edilecek olursa bu son ayette Allah-u Teâlâ, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e vahyedilen şeyin Kur'ân olduğunu söylemektedir. Eğer Kur'ân yaratılmış olsaydı, vahyedilmiş olması doğru olmazdı. O halde bu kuraldan hareketle, Kur'ân vahiy olunca da yaratılmamış olması gerekmektedir. Çünkü Kur'ânla konuşan bizzat Allah'ın kendisidir. Zira Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. Kelâm ise kendi başına ayakta duran, bağımsız bir şey değildir ki Allah'tan ayrı olsun. Zaten eğer kendi başına ayakta duran, bağımsız, Allah'tan ayrı bir şey olsaydı o zaman biz ona: "yaratılmış" derdik. Fakat kelâm, onunla konuşanın bir sıfatıdır. Onunla konuşanın bir sıfatı olunca da, Allah'tan olmakta, dolayısıyla da yaratılmamış olmaktadır. Çünkü Allah Azze ve Celle'nin sıfatlarından hiçbiri yaratılmamıştır. Yaratılmış olan ise yaratıcının bir eseridir, O'ndan ayrıdır. Tıpkı yapılmış bir sanat eserinin onu yapandan ayrı olduğu gibi.

Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. el-Eş'arî, el-İbâne (sh: 85-118); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 171-177); fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 26-31); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/427-428, 430-433); (2/94); fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 78-79); Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar (sh: 184-189). Ayrıca bk. 233 nolu dipnot.

220. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"Kur'ân, Allah-u Teâlâ'nın kelâmı olup, mushaflarda yazılmış, kalplerde (zihinlerde) hıfzedilmiş, dillerle okunmuş ve Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e inmiştir." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 58.*

"Allah-u Teâlâ'nın kelâmı yaratılmış değildir, fakat Mûsâ'nın ve diğer yaratıkların kelâmı yaratılmıştır. Kur'ân ise Allah'ın kelâmı olup kadîm ve ezelîdir, onların (yaratılmışların) sözleri değildir." *A.g.e., sh: 58.*

"Biz, Kur'ân'ın Allah-u Teâlâ'nın kelâmı olup yaratılmamış olduğunu ve peygambere vahyi ve indirdiği (tenzîli) olduğunu ikrâr (kabul) ederiz. Kur'ân, Allah'ın ilâhî zâtının aynı olmayan, zâtından da ayrı düşünülemeyen kelâm sıfatıdır. O, Allah'ın hakîki bir sıfatıdır, mushaflarda yazılmış, dillerle okunmuş ve kalplerde yer tutmaksızın muhafaza edilmiştir." *el-Vasıyye, sh. 73-74.*

"Her kim Allah'ın kelâmının yaratılmış olduğunu söylerse o, Allah-u Teâlâ'yı inkar etmiş olur." *el-Vasıyye, sh: 74.*

"Allah'ın kelâmı kendisinden ayrılmaksızın okunan, yazılan ve hıfzolunandır." *el-Vasıyye, sh: 74.*

“Kur’ân, Allah-u Teâlâ’nın kelâmıdır ve O’ndan nasıl olduğu bilinmeksizin söz olarak çıkmış (başlamış), Allah bunu peygamberine vahiy olarak indirmiş, mü’minler de bu minval üzere onun hak olduğunu tasdîk etmişler ve Kur’ân’ın gerçekten Allah’ın hakîkî kelâmı olduğuna tam bir kanaatle inanmışlardır.” *fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 168).*

“Kur’ân, kulların kelâmı gibi yaratılmış değildir.” *A.g.e., sh: 168.*

221. *Ayrıca bk. (Bakara 75; En’âm 92, 155; Hicr 9; Nahl 101, 102, 103; İsrâ 78, 106; Kehf 27; Furkân 1; fiuarâ 192; Neml 76; Zümer 1; Fetih 15; Vâkıa 78; Haşr 21; Abese 16; Burûc 22, Kadir 1).*

222. (SAHİH HADİS): *Ahmed (3/222, 339, 390); Ebû Dâvûd (No: 4734); Tirmizî (No: 2925); İbn Mâce (No: 201); Nesâî, es-Sünenü’l-Kübrâ (bk. Tuhfetü’l-Eşrâf, 2/175); Dârimî (No:3354); Hâkim (No: 4220) ve diğerleri* Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh’den.

Hadisi, *Tirmizî (5/169)* ve *Hâkim (2/669)* tashih etmiş, Zehebî de Hâkim’in tashihine katılmıştır. İmam Heysemî ise *Mecmau’z-Zevâid (6/35)*’de ricâlinin (râvilerinin) güvenilir olduklarını belirtmiştir. Ayrıca el-Elbânî hadisin sahih olduğunu söylemektedir. *Bk. Silsiletü’l-Ehâdîsi’s-Sahîha (No: 1947); Fıkhu’s-Sîre Tahrici (sh: 114, 1 nolu dipnot); Sahîhu Süneni’t-Tirmizî (No:2925); Sahîhu Süneni İbn Mâce (No: 167).*

223. Meşhûr sahâbî, el-Berâ b. ‘Âzib b. el-Hâris b. ‘Adiyy b. Cuşem b. Mecde’a b. Hârise b. el-Hâris b. ‘Amr b. Mâlik b. el-Evs el-Ensârî el-Evsî. Künyesi Ebû ‘Umâre (Ebû Amr’da denmiştir) olan el-Berâ b. ‘Âzib kendisi gibi sahâbî olan ‘Âzib b. el-Hâris’in oğludur. el-Berâ b. Âzib sahâbenin büyük fıkıhçılarındandır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem, kendisinin ve İbn Ömer’in yaşlarının küçük olmasından dolayı Bedir savaşına katılmalarına izin vermemiştir. İlk katıldığı savaş Uhud savaşıdır. Hendek de denmiştir. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ile 14, bir rivâyette de 15 savaşa katıldığı rivâyet edilmiştir. 18 savaşta denmiştir. İbn Hacer 15 savaş rivâyetinin senedinin sahih olduğunu söylemektedir. Ebû ‘Amr eş-fieybânî’ye göre hicri 24 yılında Rey şehrini O fethetmiştir. Başkaları ise Reyy şehrini Huzeyfe radiyallâhu anh’ın fethettiğini söyler. el-Berâ b. ‘Âzib, Ebû Mûsâ el-Eş’arî ile Tuster, Hz. Aliyle beraber Cemel, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarına katıldı. Hz. Aliyle birlikte Hâricîlere karşı savaştı. Daha sonra Kûfe şehrinde kendine bir ev inşâ ederek orada ikâmet etti. Mus’ab b. ez-Zübeyr’in emirliği sırasında hicri 72 yılında Kûfe’de dünyaya gözlerini yumdu. Hz. Peygamber’den 305 hadis rivâyet etmiştir. Buhârî ve Müslim 22 hadisini ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 15 hadisinin rivâyetinde, Müslim ise 6 hadisinin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. *Bk. Esmâu’s-Sahâbeti’r-Ruvât (sh: 46-47, No: 14), el-İstî’âb (1/239-240); Siyer (3/194-196); el-İsâbe (1/411-412), Tehzîbu’t-Tehzîb (1/388-389); Takrîbu’t-Tehzîb (sh: 164).*

224. (SAHİH HADİS): Hadisin devamı şöyledir: “Eğer bunu söylediğin gece ölürsen, fıtrat üzere ölürsün. Geceleyin söyleyeceğin en son şeyler bunlar olsun.” *Ahmed (4/285, 290, 292, 296, 299, 300, 305); Buhârî (No: 6311, 6313, 6315, 7488); Müslim (No: 2710); Ebû Dâvûd (No: 5046); Tirmizî (No: 3394); İbn Mâce (No: 3876); Dârimî (No: 2683) ve diğerleri el-Berâ b. ‘Âzib’den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr (No: 276); el-Kelimu’t-Tayyib Tahkiki (No: 41); Sahîhu’l-Kelimi’t-Tayyib (No: 34); Mişkâtü’l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2385); Riyâzu’s-Sâlihîn Tahkiki (No: 1470).*

225. ‘Amr b. Dînâr el-Mekkî, Ebû Muhammed el-Esrem el-Cumahî el-Mekkî. Büyük imam ve hadis hâfızı. Tâbiînden olan ‘Amr b. Dînâr, İbn Abbâs, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Ebu’t-Tufeyl ve başka sahabîlerden hadis dinlemiş, kendisinden de Katâde, İbn Cüreyc, Mâlik b. Enes, fiu’be, Süfyân es-Sevrî ve daha pek çok hadis âlimi hadis rivâyetinde bulunmuşlardır. Hakkında fiu’be: “Hadiste ‘Amr b. Dînâr’dan daha sebt birini görmedim” derken Abdullah b. Ebî Nüceyh ise: “Kesinlikle ‘Amr b. Dînâr’dan daha fakîh birini görmedim. Ne Atâ’, ne Mücâhid ne de Tâvûs” demiştir. Geceyi üçe bölen ‘Amr b. Dînâr gecenin üçte birinde uyur, diğer üçte birinde hadislerini öğretir, diğer üçte birinde ise namaz kılardı. 30 yıl Mekke’de fetvâ veren ‘Amr b. Dînâr hicri 126 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü’l-Huffâz (1/113-114); Siyer (5/300-307); Tehzîbu’t-Tehzîb (8/25-26); fiezerâtü’z-Zeheb (1/171).*

226. (SAHİH ESER): *Buhârî, Halku Ef’âli’l-‘İbâd (No: 1); et-Târîhu’l-Kebîr (2/338); Dârimî, er-Redd ale’l-Cehmiyye (No: 344); en-Nakdu ale’l-Merîsî (sh: 116); el-Lâlekâî (No: 381, 386, 396); Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ (10/205); el-Esmâ ve’s-Sıfât (sh: 245, diğer baskıda 1/381-382); el-İ’tikâd (No: 266); İbn Teymiyye, Minhâcu’s-Sünne (2/253); Zehebî, el-Uluvv (sh: 115, Ebû Bekr el-Hallâl’dan); İbn Batta, el-İbâne (2/548) ve diğerleri* birbirine yakın lafızlarla. Eserin isnâdı sahihtir. Bunu Beyhâkî, *el-İ’tikâd (No: 266)*’da, İbn Teymiyye’de, *Minhâcu’s-Sünne (2/253)* ve *Mecmûu’l-Fetâvâ (3/174, 198, 401)*’de belirtmektedir.

227. Nitekim Huzeyfe radiyallâhu anh’ın Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’den rivâyet ettiği sahih hadiste Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü İslam, elbise nakşının silinip yok olduğu gibi silinip yok olacaktır. Öyle ki (yeryüzünde) ne orucun, ne namazın, ne haccın, ne de sadakanın ne olduğu bilinmeyecektir. Allah Azze ve Celle’nin kitâbı (Kur’ân) bir gecede kaldırılıp yükseltilecek ve yeryüzünde ondan bir ayet bile kalmayacaktır. O zaman insanlardan büyükler ve yaşlılardan oluşan gruplar kalacak ve şöyle diyeceklerdir: ‘Biz bababalarımızı (atalarımızı) bu kelimeyi yâni Lâ ilâhe illallâh kelimesini söylerken bulduk, bunun için biz de onu söylüyoruz,’” *İbn Mâce (No: 4049); Hâkim (No: 8460, 8646) ve diğerleri*. Hadis sahihtir. Hadisi Hâkim *(4/520, 588)* ve İbn Hacer *(Fethu’l-Bârî, 13/16)* tashih etmiş, Zehebî de Hâkim’in tashihine katılmıştır. *(Bk. el-Müstedrek 4/588).* el-Elbânî’de hadisin sahih olduğunu söylemiştir. *Bk. Silsiletü’l-Ehâdîsi’s-Sahîha (No: 87); Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr (No:8077).*

Ayrıca hadis mevkûf olarak (sahâbî sözü) ancak merfû' hükmünde Ebu Hureyre ve Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anhumâ'dan gelmektedir. *Bk. Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (9/141-142, No:8700); Abdürrezzâk, el-Musannef (3/362-363, No: 5980, 5981).* Bunun da senedi sahihtir. *Bk. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî (13/16); Heysemî, Mecmau'z-Zevâid (7/329-330); Abdullah el-Cudey', el-Akîdetü's-Selefiyye fî Kelâmi Rabbi'l-Beriyye (sh: 172-174).*

228. *Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/174-175, 198-199, 401); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/428-430).*

229. Burada kelâm sözüyle anlatılmak istenen Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'dır.

230. 231. Nitekim bu ayrıma Ebû Hanîfe'de işaret etmiştir. O şöyle demiştir:

"Bizim Kur'ân'ı Kerîm'i telaffuzumuz, yazmamız ve okumamız yaratılmıştır, fakat Kur'ân yaratılmış değildir." *el-Fıkhu'l-Ekber*, sh: 58.

"Mürekkep, kağıt ve yazıların hepsi yaratılmıştır. Çünkü bunlar kulların fiilleridir. Fakat Allah'ın kelâmı yaratılmış değildir." *el-Vasıyye, sh: 74.*

232. (SAHİH ESER): *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 131, 175, 178-186); el-Hallâl, es-Sünne (No: 1783-1790), el-Lâlekâî (No: 602); İbnu'l-Cevzî, Menâkıbu'l-İmam Ahmed (sh: 206); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 264, diğer baskıda 1/406); Mecmûu'l-Fetâvâ (7/655); (12/170, 210, 306, 567); Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (1/261); Tezkiretü'l-Huffâz (2/748); Siyer (11/288) ve diğerleri* birbirine yakın lafızlarla. Eser sahihtir. Eserin farklı lafızları ve sened kritiği için *bk. Abdulilâh b. Selmân el-Ahmedî, el-Mesâil ve'r-Resâil (1/232-257).*

233. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (7/655-663); (12/61-75, 98, 167, 170-172, 207-210, 231-238, 244, 263-265, 303, 306-308, 363-364, 373-375, 395, 421-427, 432-433, 534-543, 567-568); Tezkiretü'l-Huffâz (2/747-748); Siyer (14/39-40); Muhtasaru's-Savâıkı'l-Mürsele (2/485-494, diğer baskıda 2/306-313); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/94-96).*

234. *Bk. 26 nolu dipnot.*

235. Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân, Ebu'l-Velîd el-Kureşî el-Emevî ed-Dımaşkî. Kendisi gibi halîfe olan Abdülmelik b. Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l-'Âs el-Emevî'nin (ölm.86h.) oğlu. Hicrî 70 yılından sonra doğan Hişâm b. Abdülmelik, 105 hicri yılı fiaban ayında 34 yaşındayken kardeşi Yezîd'den görevi devralarak tahta çıktı. Bu görevinde ölüm tarihi olan 125 yılı Rebîu'l-Evvel ayına kadar kalmış, 54 yaşındayken vefat etmiştir. Atlara olan aşırı düşkünlüğünden dolayı sayılmayacak kadar çok ata sahip olduğu söylenir. Kertenkele ısırmasından kaynaklanan boğaz vereminden dolayı Rusâfe denilen yerde ölmüştür. Ölümünden sonra hilâfete kardeşinin oğlu Velîd b. Yezîd geçmiştir. *Bk. Târîhu't-Taberî (4/111-217); el-Bidâye (10/19); Siyer (5/351-353); Târîhu'l-İslâm (5/170-172); fiezerâtü'z-Zeheb (1/163).*

236. Hâlid b. Abdullah b. Yezîd b. Esed b. Kurz, Ebu'l-Heysem el-Becelî el-Kasrî ed-Dımaşkî. Hişâm b. Abdülmelik'in Irak vâlisi. Irak vâliliğinden önce Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik'in Mekke valiliği görevini yapmıştır. Cesur, cömert ve asil kişiliğiyle bilinir. Çok fazla Muâviye taraftarı olduğu için ricâl kitaplarında nâsibî olarak nitelendirilmiştir. Söylenildiğine göre Yûsuf b. Ömer kendisine bir gün boyunca işkence yapıp 10 ay kadar hapsetmiş sonra da salıvermiştir. Hâlid bu olaydan sonra hicri 122 yılında fiam'a gelmiş ve Velîd b. Abdülmelik tarafından 126 yılında öldürülünceye kadar orada kalmıştır. *Bk. Târîhu't-Taberî (4/8-251); el-Bidâye (10/19-23); Siyer (5/425-432); Târîhu'l-İslâm (5/64); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/633); Tehzîbu't-Tehzîb (3/93-94); fiezerâtü'z-Zeheb (1/169).*

237. *Bu kıssa için bk. Buhârî, Halku Ef'âli'l-'İbâd (No:3); et-Târîhu'l-Kebîr (1/1/64); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (sh: 7, 113, 114); er-Redd ale'l-Merîsî (sh: 118); Âcurrî, eş-fierîa (sh: 97, 328); el-Lâlekâî (No:512); Cemâluddîn el-Kâsımî, Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile (sh: 27-28); Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ (10/205-206); el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 254, diğer baskıda 1/392); Mecmûu'l-Fetâva (8/228); (10/66); (12/163-164); (13/177); Minhâcu's-Sünne (1/309); (3/165-166); (5/321-322); Siyer (5/432); el-Uluvv (Muhtasar, sh: 133-134, No:115, 116); Târîhu'l-İslâm (5/64); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/399); İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh (5/160); Lisânu'l-Mîzân (2/105); Tehzîbu't-Tehzîb (3/93); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 523); Ziriklî, el-A'lâm (2/114).*

el-Elbânî bu kıssanın mevcut yollarından dolayı kuvvetli olduğunu söylemektedir. *Bk. Muhtasaru'l-Uluvv, sh: 133-134.*

238. Elimizdeki kaynaklar bu olayın hicri 124 yılında gerçekleştiğini belirtmektedir. Zaten Ca'd b. Dirhem'in ölüm tarihi de kaynaklarda hicri 124 olarak geçmektedir.

239. fiemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd b. Harîz ez-Zer'î ed-Dımaşkî. İbn Kayyim el-Cevziyye (Cevziyye medresesi kayyiminin oğlu) ismiyle şöhret bulmuştur. fiâm'ın Havrân kasabasının Zer' köyünde hicri 691 yılında dünyaya geldi. Tefsîr, usûl, akâid, fıkıh ve nahiv ilimlerinde çok geniş ilme sahip oldu. Keskin zekası, takvası ve ilmiyle kısa sürede müctehidler arasındaki yerini aldı. Başta İbn Teymiyye olmak üzere fiihâb en-Nâblusî, Kadı Takiyyuddîn b. Süleymân, Ebû Bekr b. Abduddâim ve İsmâil b. Mektûm gibi pek çok âlimden ders aldı. İbn Receb el-Hanbelî, Hâfız 'İmâduddîn İsmâil b. Ömer ed-Dımaşkî, İbn Kudâme el-Makdisî gibi daha pek çok âlime hocalık yaptı. İlim ve i'tikâdıyla Ehl-i Sünnet yolundan asla ayrılmadığı gibi, Ehl-i Sünnet'in en büyük savunucularından biri oldu. Hakkında Kadı Burhâneddîn ez-Zer'î: "Gökkubbe altında O'ndan daha geniş ilim sâhibi kimse yoktur" derken, Fethu'l-Bârî adlı eserinde çoğu kez ismini söyleyerek bazen de söylemeyerek O'ndan alıntılar yapan Hâfız İbn Hacer: "Cesur kalpli, geniş ilim sâhibi, hilâf ilmini ve selefin görüşlerini bilen biriydi" demiştir. Eser yazmada çok doğurgan olan İbnu'l-Kayyim'in "Zâdü'l-Meâd fî

Hedyi Hayri'l-'İbâd", "İ'lâmu'l-Mavakkıîn an Rabbi'l-Âlemîn", "Ahkâmu Ehli'z-Zimme" gibi pek çok dalda 60'ı aşmış eseri vardır. Hicri 751 yılı Recep ayının 23. gecesine rastlayan Perşembe günü Dımaşk'da (fiam) vefat etmiştir. *Bk. İbn Kesîr, el-Bidâye (14/246-249); İbn Receb, Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile (2/447-452); İbn Hacer ed-Dürerü'l-Kâmine (4/21-23); Suyûtî, Buğyetü'l-Vu'ât (1/62-63); İbnu'l-'İmâd, fiezerâtü'z-Zeheb (6/168-170).*

240. *el-Kasîdetü'n-Nûniyye (1/29, Herrâs fierhi ile birlikte).*

241. *Bk. 85 ve 24 nolu dipnotlar.*

242. *Bk. 24 nolu dipnot.*

243. Nasr b. Seyyâr, Ebu'l-Leys el-Mervezî. Horasân'ın emiri, Mervân b. Muhammed'in yardımcısı. 'İkrime ve Ebu'z-Zübeyr'den hadis dinlemiş, kendisinden de Muhammed b. el-Fadl 'Atıyye ve denildiğine göre İbnu'l-Mübârek hadis dinlemiştir. Abbâsî devleti kurucularından Ebû Müslim Abdurrahmân b. Müslim (Abdurrahmân b. Osmân'da denilmiştir) el-Horasânî (ölm. 137 h.), Nasr'a karşı ayaklanarak savaş başlatmıştır. Nasr onunla başa çıkmaktan âciz kalmış ve pek çok kez Mervân b. Muhammed'den yardım istemek zorunda kalmıştır. O'nun devamlı halifeden yardım istemesi, gücünü ve emirliğini zayıflatmıştır. Azerbeycân ve Arap yarımadasındaki karışıklıkları kontrol altına alma işiyle uğraşmışsa da bunda başarılı olamayarak arkasına bile bakmadan geri dönmek zorunda kalmış ve bu geri dönüşü sırasında Sâve denilen yerde hicrî 131 yılında vefat etmiştir. 10 yıl Horasân'ın emirliğini yapmıştır. *Bk. Siyer (5/463-464); Târîhu'l-İslâm (5/308).*

244. Sâlim b. Ahvez. Elimizdeki kaynaklarda ismi Sâlim yerine Selm olarak geçmektedir. Nasr b. Seyyâr'ın Merv fiehrindeki güvenlik güçlerinin başıdır. *Bk. Târîhu't-Taberî (4/122, 123, 146, 231, 233, 292 ve sonrası); el-Bidâye (10/28, 29 ve sonrası).*

245. *Bu olay için bk. Târîhu't-Taberî (4/292 ve sonrası); Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/338); Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile (sh: 14-18); Mecmûu'l-Fetâvâ (10/67); el-Bidâye (10/28 ve sonrası); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 523). Ayrıca bk. 85 nolu dipnot.*

246. Bu konuda İbn Teymiyye şunları söylemektedir:

"Allahu Teâlâ peygemberlik güneşinin nûruyla, yıldızların cılız ışıklarını yok etti ve selef, bu nûrun aydınlığında uzun bir süre yaşadı. Sonra, peygamberliğin parlak ışıklarından bir kısmından gâfil olununca, Abbâsî devleti döneminde Rumlar, İranlılar ve Hintlilerden oluşan Arap olmayan filozofların bazı kitapları Arapça'ya çevrildi. Öyle ki daha sonra Me'mûn'un hilafeti sırasında onların bu kitapları Rûm diyarlarından getirtilerek Arapça'ya çevrildi ve insanlar bunları okudu. Bu nedenle de bid'atlerden ortaya çıkması muhtemel olanlar kısa sürede çıkıp yayıldı." *Mecmûu'l-Fetâvâ (2/84).*

"Bu arada şunu da belirtelim ki, Abbâsî devleti genişleyip Hz. Peygamberin "Fitne işte oradadır" *(Müsned 2/143)* buyurarak vasıflandırdığı Doğu bölgesinden, Arap olmayan bazı gruplar Abbâsîlerin yardımcıları arasında yer alınca, birçok bid'at ortaya çıktı. Yine bu sıralarda bir grup, mecûsî İranlılara, Sâbiî Bizanslılara, müşrik Hindlilere âit yabancı kitapları Arapça'ya tercüme etti... Ebu'l-Abbâs Me'mûn döneminde Hürremiyye gibi münafıklar ortaya çıktı. Bu adam Bizans'a ve Sâbiîlere âit fikirlerin yayılmasına neden teşkil eden ilk dönem kitaplarını Arapça'ya çevirdi. Hindistan'daki ve çevredeki diğer müşrik hükümdarlarla yazışarak irtibat kurdu ve sonuçta aralarında bir dostluk meydana geldi. Böylece müslümanlar arasında birtakım nifâk ve küfür hareketleri başgösterip müşriklerin ve Ehl-i Kitâb'ın durumu güç kazandı. Bunun sonucu olarak Cehmiyye'nin, Râfızîlerin ve diğer sapık zümrelerin istilası ortaya çıktı; felsefeci Sâbiîler ve benzerleri yakınlık kazandılar." *A. g. e. (4/20-21).*

"İslâm âleminde bu adamlar (felsefeciler), Abbâsî devleti döneminde ve Emevî devletinin sonlarında Yunanca ve benzeri dillerden kitaplar Arapça'ya çevrildiği zaman türemiştir. Bir başka yerde, bunların reddi konusunda geniş bilgi vermiştik." *A. g. e. (5/547).*

"Aristo'nun bu öğretileri müslümanlara ulaşınca ve bu öğretileri içeren kitaplar tıp, hesap, hey'et ve başka kitaplarla birlikte Arapça'ya çevrilince -ki bunların Arapça'ya çevrilmesi Me'mûn lakaplı Halife Ebu'l-Abbâs döneminde yaygınlık kazanmıştı- müslümanlar bunları alarak hem lafız hem de anlam bakımından yazıp çoğaltmaya başladılar. Fakat gerçek şu ki bu kitaplarda bâtıl ve sapıklık içeren pek çok şey vardır." A. g. e. (9/265).

247. Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Adevî, Ebû Abdirrahmân el-Bağdâdî el-Merîsî. Büyük kelâmcı ve münazara ustası. Bişr önceleri fıkıhçıların büyüklerindendi. Kadı Ebû Yûsuf'tan fıkıh öğrendi. Hammâd b. Seleme ve Süfyân es-Sevrî'den hadis dinledi. Ancak daha sonraları kelâm ilmine merak sardı. Kelâm ilmi öylesine hoşuna gitti ki kelâm dışındaki ilimleri bıraktı. Zamanla vera' ve takvasından da bir şey kalmadı. Cehm'i görmediği halde fikirlerini Cehm'in yandaşlarından alıp yaydı. Kur'ân yaratılmıştır sözüyle kısa zamanda ön plana çıktı. Öyle ki yaşadığı dönemde Cehmiyye denilince akla ilk Bişr gelir oldu. Kendisiyle İmam fiâfiî ve Dârimî gibi pek çok âlim münakaşa etmiş, hatta Dârimî Bişr'e "er-Redd ale'l-Bişri'l-Merîsî" adında bir kitapla reddiye yazmıştır. Babasının Nasr b. Mâlik el-Huzâ'î'nin çarşısında çamaşırcılık (kasapta denmiştir) ve boyacılık yapan bir Yahûdi olduğu söylenir. "Kitâbu't-Tevhîd", "el-İrcâ'", "er-Redd ale'l-Havâric", "el-İstitâa" ve "Küfrü'l-Müşebbihe" gibi eserleri vardır. Halife Hârûn er-Reşîd döneminde Kur'ân yaratılmıştır dediği için tutuklanarak kendisine eziyet edilmiştir. İmam Ahmed ve Kuteybe gibi âlimler küfrüne ve sapıklığına hükmetmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf'un, Allah'ın Arş'ının üzerinde olduğunu inkar ettiği için Bişr'i tevbeye davet etmesi, ancak O'nun bundan kaçmasına yönelik kıssası da meşhurdur. Biz buna 9 nolu dipnotta değinmiştik. Ebû Bekr el-Hatîb hakkında: "Kendisinden çok kötü ve çirkin sözler aktarılmıştır. İlim ehli hakkında kötü konuşmuş, çoğu da Kur'ân yaratılmıştır dediği için onu tekfir etmiştir. Pek az hadis rivâyet etmiştir" demiştir. Kur'ân yaratılmıştır görüşü yanında, güneşe ve aya secde etmenin küfür olmadığı, bunun

sadece küfrün bir alâmeti (belirtisi, izi) olduğu gibi bir görüşe sahiptir. Ayrıca imanın; amel (eylem) olmaksızın sadece kalp ve dil ile tasdîk olduğunu, tasdîk (doğrulama) anlamı taşımayan amelin iman sayılamayacağı görüşünü savunmuştur. O, bu görüşüyle Mürcie'nin yolunu izlemiştir. Hicri 218 yılında 80 yaşına dayanmışken vefat etmiştir. Zehebî O'nun hakkında şöyle demiştir: "Bişr, üç Bişr'in (kendisi, Bişru'l-Hâfî ve Bişru'l-Hayr) içinde en kötüsüdür (Bişru'ş-fierr). Tıpkı Ahmed b. Hanbel'in sünnetin Ahmed'i olup Ahmed b. Ebî Dâvûd'un da bid'atin Ahmed'i olması gibi."

Bk. el-Hallâl, es-Sünne (5/99-115); Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/222-223); el-Fark (sh: 150-152); Târîhu Bağdâd (7/56-57); el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 50-53, 93, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/22-24, 54); el-Îmânu'l-Evsat (Mecmûu'l-Fetâvâ, 7/548); Siyer (10/199-202); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/322-323); el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/294); Lisânu'l-Mîzân (2/29-31); fiezerâtü'z-Zeheb (2/44).

248. Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd, Ebû Saîd et-Temîmî ed-Dârimî es-Sicistânî. Büyük hadis âlimi ve hafız. Herat ve civarının hadisçisi. Müsned'in sahibi. Hicri 200 yılından biraz önce dünyaya geldi. Pek çok bölgeye hadis talebi için seyahatlerde bulundu. Nuaym b. Hammâd, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Ali b. el-Medînî gibi pek çok âlimden hadis dinledi. Kendisinden de Muhammed b. Yûsuf el-Herevî, Muhammed b. İshâk el-Herevî, Ahmed b. Muhammed el-'Anberî gibi pek çok âlim hadis dinledi. Hakkında Ebu'l-Fadl Ya'kûb el-Karrâb: "Osmân b. Saîd gibisini görmedik. Zaten O da kendi gibisini görmemiştir..." derken Ebu'l-Fadl el-Cârûdî: "Osman b. Saîd hem hayatında hem de ölümünden sonra kendisine uyulan bir imamdı" demiştir. İmam Osmân ed-Dârimî bid'atçilerin gözünde Ehl-i Sünnet'i temsil eden sapasağlam bir gövde konumundaydı. Onlara karşı sözünü hiç esirgemezdi. Söylenildiğine göre Muhammed b. Kerrâm'a karşı çıkarak O'nu Herat şehrinden kovan bizzat O'dur. Müsned'i yanında "er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî", "er-Redd ale'l Cehmiyye" gibi sapık gruplara karşı kaleme aldığı eserleri vardır. Hicri 280 yılı Zilhicce ayında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (2/621-622); Siyer (13/319-326); el-Bidâye ve'n-Nihâye (11/74-77); fiezerâtü'z-Zeheb (2/176).*

249. Bk. 49 nolu dipnot.

250. Zeynuddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî eş-fiâfiî el-Gazzâlî ya da el-Gazâlî. Ebû Hâmid'in babası yün eğirdiği için sanatı icabı kendisine Gazzâlî ismi verilmiştir. Gerçi bu durumda Gazzâl demek daha doğru olurdu. Fakat Havarizm ve Curcân taraflarında mübalağalı ism-i fâilin sonuna "î" sesi veren "yâ" mensûbiyet harfini ilâve etmek âdet idi. Nitekim kassâr'a kassârî, attâr'a attârî diyorlardı. Gazâlî ise, doğduğu köy olan Gazâle köyüne nispet edilmesidir. Bu iki isimden her ikisi de yaygındır. Biz birincisi yânî Gazzâlî'yi kullanacağız. Ebû Hâmid el-Gazzâlî hicri 450 yılında Tûs şehrinin Gazâle köyünde doğdu. Henüz çocukken babasını kaybetti. Çok keskin bir zekâya sâhipti. Önceleri memleketi Tûs'ta Ahmed b. Muhammed er-Razkânî'den fıkıh tahsil etti. Daha sonra Curcân'a giderek orada Ebu'l-Kâsım el-İsmâîlî'den ders aldı. Bu derslerle yetinmeyerek Nisâbûr'a giderek o zamanın tanınmış âlimi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin derslerine devam etmeye başladı. O'ndan mezhep, fıkıh usûlu, mantık, kelâm ve cedel ilimlerini öğrendi. Kısa zamanda öğrenci arkadaşları arasında seçkin bir duruma yükseldi. Bir ara vezir Nizâmü'l-Mülk kendisini Bağdât'daki Nizâmiyye medresesine müderris olarak atadı. Kısa sürede Huccetü'l-İslâm (İslam'ın delili) lakâbıyla anılmaya başladı. Kelâm ilmi ve felsefeyle önceleri çok ilgilenen Gazzâlî h. 488 yılında geçirdiği bir şüphe krizinden sonra Bağdât'ı terkederek iki sene fiam'da inzivâya çekildi. Bu inzivâ O'nun kelâm ve felsefenin içerdiği i'tikâdî tehlikeleri görmesini sağlayınca tasavvufa yöneldi. O hayatının bu döneminde kelâm ve felsefeyi tehlikeli gördüğü gibi insanları bu iki ilimden sakındırmış ve "İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm", "el-Munkiz mine'd-Dalâl", "Faysalu't-Tefrika", "Makâsıdu'l-Felâsife", "Tehâfütü'l-Felâsife" adlı eserlerini yazmıştır. O, *Faysalu't-Tefrika (sh: 93-95)* adlı eserinde bazı istisnâlar hariç (iki grubu istisnâ etmiştir) kelâm ilminin öğrenilmesini haram saymıştır. *el-Munkiz (sh: 32)* adlı eserinde de "Kelâm benim için yeter ve derdime şifâ olucu bir ilim değildir" demiştir. *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eserinde İbn Sînâ ve Fârâbî'nin felsefesine 20 madde halinde cevap vermiştir. İncelediği bu 20 meselenin 17 sini sapıklık, 3 tanesini de küfür saymıştır. Gazzâlî felsefecileri, cesetlerin dirilmesini ve Allah'ın cüz'iyyâtı (ayrıntıları) bileceğini inkâr ve âlemin ezelî (kıdem-i âlem) olduğunu iddia etmeleri nedeniyle tekfir etmiştir. Daha da ileri giderek İbn Sînâ'yı bizzat ismini vererek tekfir etmiştir. O'na göre Aristo'ya uyan ve onun fikirlerini yayan Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Meşşâî İslam filozoflarını?! tekfir etmek gerekir. *(Bk. Tehâfütü'l-Felâsife, sh: 74-109, 192-203, 268 v.d.; el-Munkiz, sh: 36-37).* Biz bu konuya 214 nolu dipnotta kısmen değinmiştik. İmam Gazzâlî'nin kelâm ve felsefeye karşı takındığı bu tavır bazı düşünür ve müellifler tarafından İslam'da felsefî düşüncenin gerileme nedenlerinden biri olarak görülmüştür. İmam Gazzâlî değişik yerlerde 11 yıl kadar münzevî bir hayat sürdükten sonra Fahru'l-Mülk'ün ısrarı karşısında hicri 499 yılında Nisâbûr'da Nizâmiyye medresesinde ders vermeye başladı.Burada bir yıl kaldıktan sonra memleketi olan Tûs'a çekilerek tekrar yanlızlığı tercih etti. Bir ara "el-Menhûl min Ta'lîki'l-Usûl" adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'ye sataştığı için Sultan Sencer'e şikâyet edildi. O'nun bu sataşmasına hocası Cüveynî'nin "Muğîsu'l-Halk fî Tercîhi'l-Ehakk" adlı eserini okuyup ondan etkilenmesinin neden olduğu söylenir. Cüveynî bu kitabını fiâfiî mezhebinin diğer mezheplere üstün olduğunu göstermek amacıyla yazmıştır. Muhammed Zâhid el-Kevserî "İhkâku'l-Hakk" adlı eserinde Cüveynî'nin bu iddiasına cevap vermiştir. Gazzâlî sultan Sencer'in ısrarı karşısında Ebû Hanîfe hakkında kötü bir şey düşünmediğini, bilakis O'na karşı çok saygısı olduğunu açıklamış ve münzevî hayatına devam etmiştir. O'nun Ebû Hanîfe hakkında sarfettiği bu sözleri gençlik yıllarında daha ilmen hamken söylediği de söylenir. İmam Gazzâlî felsefî ve kelâmî düşünceleri yanında tasavvufî düşünceleriyle de kendisinden söz ettirmiştir. Daha önce 215 nolu dipnotta değindiğimiz gibi vahdet-i vücûd fikrini benimsemekle kalmamış, bunu sistematize ederek bizzat savunmasına girişmiştir.

Ancak O, bunu yaparken bu düşünceyi savunan diğer mutasavvıfların kendine göre yanlış gördüğü fikirlerini de tenkid edemeden geçememiştir. Örneğin O, velilik makamını peygamberlik makamından yüksek görenler hakkında şunu demiştir: "Velilik rütbesinin, peygamberlik rütbesinden daha yüce olduğunu kim iddia ederse, onu öldürmek bence yüz kâfiri öldürmekten daha sevimli bir iştir. Çünkü onun dine vereceği zarar daha büyüktür." Hayatını ve görüşlerinin bize göre en önemli olanlarını açıklamaya gayret ettiğimiz İmam Gazzâlî'nin ömrünün sonuna doğru hadis dinlemeye, Buhârî ve Müslim'in sahihlerini ezberlemeye başladığı ve çok fazla Kur'ân okuduğu söylenir. Bunun yanında ölürken Sahîh-i Buhârî okurken öldüğü de nakledilmiştir. Hicri 505 yılında henüz 55 yaşındayken Tûs şehrinde vefat etmiştir. Pek çok ilmi içeren "İhyâu Ulûmi'd-Dîn" adlı eseri çok meşhurdur. Bu kitabı, tasavvuf ve kalbî amellerle ilgili latîfeler ve hikmetlerle dolu olduğu gibi, genelinde garip, münker, bâtıl ve uydurma hadis ve rivâyetlerle doludur. Öyle ki, İbn Kesîr'in söylediğine göre İmam Mâzerî, bu nedenle O'nun bu kitabını yakmak istemiştir. *el-Bidâye (12/186).* İbn Teymiyye O'nun bu eseri hakkında şunları söylemektedir:

"O'nun "el-İhyâ" adlı eserinde söyledikleri çoğunlukla güzeldir. Ancak bozuk birtakım malzemeler de bulunmaktadır. Felsefî ve kelâmî malzeme ile sûfîlerin birtakım saçmalıkları ve uydurma hadisler bunlar arasındadır." *Mecmûu'l-Fetâvâ (6/55).*

"Ebu'l-Meâlî (el-Cüveynî), Ebû Hâmid el-Gazzâlî, İbnu'l-Hatîb gibi kimseler değil seçkin birer hadisçi olmak, bu ilmin sıradan kişileri sayılabilecek derece de bile hadis bilgisine sâhip değildirler. Bunlardan bir teki bile kulaktan duyma bilgiler dışında Buhârî'yi ve Müslim'i tanımamakta, hadislerini bilmemektedirler. Nitekim bu hususu herkes belirtmektedir. Üstelik bunlar, hadis âlimlerine göre mütevâtir derecesinde sahih olan hadislerle, Peygambere iftira edilmiş olan uydurma olan hadisleri dahi birbirinden ayırdedememektedirler. Yazdıkları eserler bunun en doğru tanığı ve delili olup bu kitaplarda oldukça tuhaf rivâyetler vardır!..." *A.g.e.(4/71-72).* Zaten İmam Gazzâlî'de "*Kânûnu't-Te'vîl*" adlı eserinin sonunda (sh: 132) hadis ilmi hakkındaki bilgisini: "Benim hadis ilmi hakkındaki malzemem (bilgim) azdır" diyerek özetlemektedir. Sadece İmam Subkî, İhyâ'da, yaklaşık 943 hadisin senedini bulamadığını söyler. *Bk. Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (6/287-388).* Ayrıca Ebu'l-Hasen b. Sükker, İbnu'l-Müneyyir el-İskenderî, Hâfız el-'Irakî, İbn Hacer, el-Kâsım b. Kutluboğa ve Muhammed Emîn es-Süveydî gibi âlimler de İhyâ'da ki uydurma ve aslı olmayan hadisleri konu alan kitaplar yazmışlardır. Bazı Mağribliler şöyle demişlerdir: "Bu kitap, O'nun kendi dininin ilimlerinin ihyâsının kitabıdır. Bizim dinimize gelince, onun ilimlerinin ihyâsı, Allah'ın kitabı ve Rasûlü'nün sünnetidir." Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn dışında fiâfiî mezhebinin usûlüne dair yazdığı "el-Müstesfâ" ve "el-Hülâsa" adlı kitapları yanında "Kimyâu's-Seâde", "Eyyühe'l-Veled", "el-Vasît", "el-Basît", "el-Vecîz" gibi yaklaşık 200 kitap ya da risâlesi vardır. Hakkında Ebû Bekr b. el-'Arabî: "Üstadımız Ebû Hâmid, felsefecilerin tam ortasına girmiş; sonra onlar arasından çıkmak istemiş, fakat bunu başaramamıştır" derken, İbn Teymiyye: "İşte Ebû Hâmid el-Gazzâlî, son derece zeki ve kulluk bilincinde bir kimseydi; kelâmı ve felsefeyi gayet iyi biliyordu; zühd, riyâzet ve tasavvuf yoluna sülûk etmişti. Ama sonunda bu meselelerde şaşkınlığa düştü ve durmak zorunda kaldı. Her ne kadar ömrünün sonlarına doğru keşif ehlinin yoluna meyletmişse de daha sonra hadis ehlinin yoluna dönmüştür." *A.g.e. (4/72).*

Bâtınîliğe âit bazı görüşlerinden dolayı Ebû Bekr b. el-'Arabî, Ebû Abdillah el-Mâzerî, Ebû Bekr et-Tartûşî, Ebu'l-Hasen el-Merğinânî, fieyh Ebu'l-Beyân, Ebû 'Amr İbnu's-Salâh, Ebû Zekeriyya en-Nevevî, İbn Akîl, İbnu'l-Cevzî, Ebû Muhammed el-Makdisî ve daha niceleri O'na reddiyede bulunmuşlardır. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/54-57); (4/63-66, 71, 72, 84, 99, 164, 173); (6/54-55, 180, 292); (8/524-540); (9/185, 231, 259); (101/ 402, 403, 551, 552, 698); (13/13, 14, 17, 238); (16/54, 92), (17/357, 362); (35/137, 17); Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (5/347); (7/149); Minhâcu's-Sünne (2/359); fierhu'l-Akîdeti'l-Esfehâniyye (sh: 142-174); Siyer (19/322-346); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/431); el-Bidâye ve'n-Nihâye (12/185-186); Tabakâtu'ş-fiâfiiyye (6/191-289); en-Nucûmu'z-Zâhire (5/203); fiezerâtü'z-Zeheb (4/10-13); İthâfu's-Sâdeti'l-Muttakîn (1/6-53); Hediyyetü'l-Ârifîn (2/79-81); Kitâbu ihyâi Ulûmi'd-Dîn fî Mîzâni'l-Ulemâî ve'l-Müerrihîn adlı risâle (Ali Hasen Abdülhamîd).*

251. Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl b. Abdullah, Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî ez-Zaferî el-Hanbelî. Hanbelîlerin şeyhi ve büyük kelâmcı. 431 yılında doğdu. Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan fıkıh öğrendi. Üstün zekası ve hafızası sayesinde kısa sürede Hanbelî mezhebinin büyük imamları arasına girdi. Dönemindeki Hanbelîler onu Hanbelîlerin şeyhi olarak görmeye başladı. Ancak O, kelâm ilmine çok fazla merak sardı. Gençlik yıllarında Mu'tezile'nin iki şeyhi Ebû Alî b. el-Velîd ve Ebu'l-Kâsım et-Tebbân'dan -ki her ikisi de Ebu'l-Hüseyn el-Basrî el-Mu'tezilî'nin arkadaşıdırlar- kelâm dersleri almaya başladı. Arkadaşları O'nun Mu'tezileyle oturup kalkmasını engellemeye çalıştılarsa da bunu başaramadılar. Kısa zamanda Mu'tezile gibi nassları te'vîl etmeye, onların söylediklerini söylemeye başladı. O'nu buna iten, kelâmla çok fazla ilgilenmesi olmuştu. Ancak zamanla Kur'ân ve Sünnet'ten uzaklaştığını görünce tevbe ederek selefin yoluna döndü. Bununla da yetinmeyerek Mu'tezile'ye cevap veren kitaplar yazdı. Döneminde ve sonrasında pek çok âlim O'nu övmüş, hakkında iyi konuşmuştur. İbnu'l-Cevzî O'ndan çok etkilenmiş ve pek çok eserinde O'nun söylediklerine itimat etmiştir. Yaptığı ilmi münakaşalarla çok meşhur olan İbn Akîl pek çok eserin sâhibidir. Kitâbu'l-Fünûn adlı eseri çok meşhurdur. Zehebî bu eserin 400 cildi aştığını söylerken İbn Hacer 600 cildi aştığını söylemektedir. es-Silefî hakkında: "Gözlerim fakîh Ebu'l-Vefâ b. Akîl gibisini görmedi" derken İbnu'l-Cevzî: "İbn Akîl din sâhibi ve sınırsız bir hafızaya sahipti" demiştir. Hicrî 513 yılında vefat etmiştir. İbn Nâsır'ın söylediğine göre cenazesine katılanların sayısı 300 bin kişiyi bulmuştur. *Bk. Siyer (19/443-451); Mîzânu'l-İ'tidâl*

(3/146); el-Bidâye ve'n-Nihâye (12/197); Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile (1/142-165); Lisânu'l-Mîzân (4/243-244); fiezerâtü'z-Zeheb (4/35-40).
252. Sâbie ya da Sâbiûn (Sâbiîn). Kur'ân'da üç yerde *(Bakara 62; Mâide 69; Hacc 17)* Allah-u Teâlâ bunlardan bahsetmektedir. Kim oldukları ve neye inandıkları hakkında tam bir ittifak yoktur. Râzî "*İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikin" (sh: 90)* adlı eserinde şunları söylemektedir: Bu âlemin müdebbiri (sevk ve idare edeni) ve yaratıcısı bu yedi gezegen ve yıldızlardır, diyen bir kavim olup, bunlar yıldızperesttirler." fiehristânî ise "*el-Milel ve'n-Nihal*" adlı eserinde *(1/174)* şunları söylemektedir: "İbrâhim aleyhi's-selâm zamanındaki fırkalar iki sınıfa râci' bulunuyordu: İlki Sâbie, ikincisi Hunefâ. Sâbie: Bunlar şöyle derlerdi: Bizler, Allah'ı bilip tanıma, O'nun tâatı, emirleri ve hükümlerini bilme hususlarında bir "mütevassıt"a gereksinim duymaktayız. Ancak bu mütevassıt'ın rûhânî olup cismânî olmaması gerekmektedir. Çünkü rûhânîler mukaddes, temiz ve Rabbü'l-Erbâb'a yakındırlar. Cismânîler ise bizim gibi bir beşer olup, bizim yediklerimizden yer, bizim içtiklerimizden içer, madde ve sûrette bizimle benzeşir ve bizi temsîl eder ve şöyle derler: "Gerçekten kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz, siz muhakkak hüsrana uğrarsınız."(Mü'minûn, 34)".

Daha sonra ikinci sınıf olan Hunefâ hakkında bilgi veren fiehristânî, Sâbie ile ilgili sözlerine şöyle devam ediyor:

"Ancak daha sonra Sâbiîler, sırf rûhânîlerle yetinmek, onlara onların zâtıyla yaklaşmak ve onlardan yine onların zâtıyla telâkkiyatta bulunmak için çare arayınca, (onlardan) bir topluluk bu rûhânîlerin heykellerine -ki bunlar yedi gezegen ve bazı sâbit yıldızlardır- iltica ederek, onlardan yardım istemeye kalktılar. Nebat *(M.Ö.7. yüzyılda Irak ve Filistin civarında hüküm sürmüş ve ziraatle uğraşmış Sâmi ırkına mensûp bir kavim. Nebâtiler olarak bilinirler)*, Furs (İran) ve Rûm (Bizans) Sâbiîlerinin sığınağı ve ilticâ mahalli gezegenler, Hind Sâbiîlerinin ki ise sâbit yıldızlardır. Biz Allah-u Teâlâ'nın tevfîkiyle, imkanlar ölçüsünde onların görüşlerini ayrıntılı bir şekilde zikredeceğiz. Belki de onlar, bu heykellerden, ne işiten ne gören ne de kendilerine bir şey sağlayan şahıslara indiler. İlk grup (heykellere tapanlar) yıldızperesttir. İkinci grup ise (şahıslara tapanlar) putperesttir."

fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye Sâbiîler hakkında şunları söylemektedir: "Sâbiîler o zaman, az bir kısmı hâriç, şirk üzereydiler. Âlimleri de felsefecilerdi. Ancak bazen müşrik olmayan, aksine Allah'a ve âhiret gününe inanan mü'min bir Sâbiî de olabilir. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "fiüphesiz iman edenler ile yahûdiler, hıristiyanlar ve sâbiîlerden Allah'a ve âhiret gününe inanıp iyi amel işleyenler için hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir." (Bakara, 62), "fiüphesiz iman edenler ile yahûdiler, sâbiîler ve hıristiyanlardan Allah'a ve âhiret gününe inanıp iyi amel işleyenler üzerine hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir." (Mâide, 69). Fakat Sâbiîlerin çoğu veya pek çoğu kâfir ya da müşriktirler. Tıpkı yahûdilerin ve hıristiyanların çoğunun yaptıkları tebdîl ve tahrîfleri nedeniyle kâfir ya da müşrik olmaları gibi. İşte bu Sâbiîler de o zaman kâfir ya da müşrik idiler. Yıldızlara tapar ve onlar için heykeller inşâ ederlerdi." *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 49, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/21)*. Bir başka yerde de şöyle diyor: "Eğer bu felsefeciler, Sâbiîlerdenseler, bu durumda onlar müşrik sâbiîlerden olup, Kur'ân'da Allah'ın kendilerini övdüğü hanîf sâbiîlerden değildirler. Çünkü onlar (müşrik sâbiîler) yıldızlara tapar ve onlar için heykeller inşa eder sonra da orada putlar edinirler. Bu, müşriklerin dinidir. Bu din, Makedonya halkının ve bu müşrik sâbiî felsefecilerin şehirlerinden olan diğer insanların dinidir." *Minhâcu's-Sünne (1/409-410)*. Bir başka yerde ise onların taptıkları bu yıldızlar ve ibadet çeşitleri hakkında şunları söylüyor: " Harrân'daki bu Sâbiîler ulvî heykellere (yâni bu heykellerin temsîl ettiği yıldızlara) tapar, el-İlletü'l-Ûlâ (ilk neden), el-Aklu'l-Evvel (ilk akıl), Küllî Nefis, Zuhal, Müşteri, Merih, fiems (güneş), Zühre, Utarit ve Kamer (ay) heykellerini inşa eder, ibâdet, kurban, baharat ve başka çeşit ibâdet şekillerinden kendileri nezdinde bilinen şeylerle bu ulvî heykellere yaklaşmaya çabalarlar." *Minhâcu's-Sünne (2/192)*. Yine bir başka yerde şunları söylemektedir: "Bununla birlikte peygamberlere tâbî olan mü'minler, yahûdiler, hıristiyanlar ve hidayet üzere olan Sâbiîler arasında isbât; peygamberlere tâbi olmayan müşriklerle bid'atçi Sâbiîler arasında ise nefiy daha yaygındır." *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/175)*.

Sonuç olarak, âlimlerin geneli Sâbiîler'in yıldızlara tapan ve ilahları olan bu yıldızlar için heykeller inşâ eden bir topluluk olduğunu söylemişlerdir. Bazılarına göre ise meleklere tapan bir topluluktur. İbn Teymiyye şöyle der: "Bundan dolayıdır ki Selef'ten bazıları, Sâbiîler'i meleklere tapmakla vasfetmişlerdir. Aynı şekilde bunların ilk önderlerinden Arapça'ya çevrilen kitaplarda da Sâbiî felsefecilerin, bir taraftan yıldızlara taparken, diğer taraftan da melekleri küçük ilahlar ve rabbler diye isimlendirdikleri görülmektedir." *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/132)*. Ünlü tefsir âlimi İbn Kesîr Bakara sûresinin 62. ayetini açıklarken Sâbiîler hakkında uzun uzadıya bilgiler verdikten sonra şöyle demiştir: "Sözlerin en açığı -ki Allah en doğrusunu bilir- Mücâhid ve onun ardından gidenlerden Vehb b. Münebbih'in sözüdür ki buna göre, Sâbiîler ne yahudî ne hıristiyan ne mecûsî ne de müşrik olan bir kavimdir. Onlar kendi fıtratları üzere oldukları gibi kalmışlardır. Tâbi olup uydukları bir dinleri yoktur. Bunun için Araplar, müslüman olanlara Sâbiîler ismini veriyorlardı. Yâni o gün yeryüzünde mevcûd olan dinlerden dışarı çıkmışlar, diyorlardı." *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/108)*.

İbn Kesîr'in söz konusu ettiği bu Sâbiîler şirk ve küfür üzere olmayan az sayıdaki kişilerdir. Zaten Kur'ân üç ayetiyle de bunlara işaret etmiştir. Geneli ise İbn Teymiyye'nin de dediği gibi kâfir ya da müşriktirler. Az sayıdaki bu Hanîf Sâbiîler'in kim oldukları ve dinlerinin ne olduğu hakkında İbn Teymiyye, *er-Redd ale'l-Mantıkıyyîn (sh: 454-458)* adlı eserinde, İbn Kesîr ise meşhur tefsirinde *(1/107-108)* uzun uzadıya bilgiler vermektedirler. İsteyenler oralardan bakabilirler. *Ayrıca Sâbiîler hakkında daha geniş bilgi için bk. fiehristânî, el-Milel (2/5-54); Mecmûu'l-Fetâvâ (2/83, 386, 460), (4/113-119, 127-139), (5/548-551), (12/468-470), (20/64); Minhâcu's-Sünne (2/80, 187, 359, 367), (4/446, 453), (8/258, 481); er-*

Redd ale'l-Mantıkıyyîn (sh: 287-290); Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâil (4/37, 38); Mecmûatü Resâili fieyhi'l-İslâm İbn Teymiyye (sh. 58, 74, 93, 94, 97-99).
253. Hakkında kaynaklarda ismi dışında bir şey bulamadım.
254. Tâlût, kendisi gibi Yahûdi olan Lebîd b. el-A'sam'ın kızkardeşinin oğludur. yâni Lebîd, O'nun dayısıdır. *Bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 47, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/20); el-Bidâye ve'n-Nihâye (9/364), (10/21).*
255. Lebîd b. el-A'sam adlı bu Yahûdi Benî Züreyk'e mensuptur. Benî Züreyk ise Ensâr'ın bir kısmının mensup olduğu Hazrec kabilesinden bir batındır. Bazı rivâyetlerde Lebîd b. el-A'sam'ın yahûdilerin müttefiki olan bir münafık olduğu belirtilmiştir. Bu iki rivâyetin arası şöyle bulunabilir: Gerçek durumu itibarıyla Yahûdi, dış görününüşü itibarıyla da münafıktır. İbnu'l-Cevzî ise şöyle demiştir: "Bu O'nun, münafıklık yapmak için müslüman olduğunu gösterir ki bu açıktır." Kadı 'İyâz ise eş-fiifâ adlı eserinde şöyle der: "O müslüman olmuştu. O'na yahûdi denmesinin nedeni, O'nun onların müttefiki olmasındandı. Yoksa O, yahûdilerin dini üzere değildi. Benî Züreyk, Ensâr'a ait batınlardan (obalardan), Hazrec kabilesine mensup, meşhur bir batındır. İslamdan önce Ensâr'ın çoğuyla yahûdilerin çoğu arasında ittifak, kardeşlik ve sevgi vardı. Ancak islam gelip de Ensâr islama girince, yahûdilerden uzaklaştılar." *Fethu'l-Bârî (10/236-237).*

Lebîd b. el-A'sam'ın peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e büyü yapması olayı sahih hadislerde anlatılmaktadır. *Bk. Ahmed (6/57, 62, 96); Buhârî (No: 3175, 3268, 5763, 5766, 6063, 6391); Müslim (No: 2189) ve diğerleri* Âişe radiyallâhu anhâ'dan. *Ahmed (4/367); Nesâî (7/112-113) ve diğerleri* Zeyd b. Erkâm radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buharî (2/375); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1445); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 7917). Hadisin değişik rivâyetleri için bk. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (4/613-615, Felak Sûresi tefsiri).*
256. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 47, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/20); el-Bidâye ve'n-Nihâye (9/364; 10/21); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 523); Abdullah el-Guneymân, fierhu Kitâbi't-Tevhîd min Sahîhi'l-Buhârî (1/11).*
257. *Bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 48, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/20); Minhâcu's-Sünne (2/192); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 523).*
258. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kim Allah'a ve Rasûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!" (Nisâ, 69).
259. *Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/317), (12/339-340), (28/200-201).*
260. *Bk. 112 nolu dipnot.*
261. *Bk. 113 nolu dipnot.*
262. Yâni olgunluk sıfatlarının reddedilmesiyle ilgili iddialarını.
263. Daha önce geçen: "Hiç O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun?" (Meryem, 65), "O'nun hiçbir dengi yoktur" (İhlâs, 4) gibi ayetlere dayandırdıkları bâtıl şüpheler.
264. Âraz: Var oluşu, ancak kendisini taşıyan başka bir varlıkla hissedilebilen, kendi başına boşlukta yer tutamayan şey. Karşılığı: Cevher. *Bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (2/8 ve sonrası); Mecmûu'l-Fetâvâ (5/215-216), (6/102-104); Teshîlu'l-Mantık (sh: 26). Cevher için bk. 119 nolu dipnot.*
265. *Bk. 10. bölüm sh: 98 ve 119 nolu dipnot.*
266. Yer tutma veya yer kaplama: Bu sözde aynen cisim, mekan ve cihet sözleri gibi mücmel bir söz olup şöyle bir ayrıntılı açıklamaya gereksinim duymaktadır:

Eğer yer tutmayla (yer kaplamayla) yaratılmışların Allah'ı kapladığı, O'na karıştığı gibi bir anlam kastedilmişse bu, Allah hakkında imkansızdır.

Yok eğer Allah'ın yaratılmışlardan, zâtıyla uzak ve ayrı olduğu, onların dışında olup onlara karışmadığı gibi bir anlam kastedilmişse, bu doğrudur. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/42), (5/264-266, 277-278, 299-307), (6/38-40), (7/663), (17/336-327, 343-348); Muhtasaru'l-Uluvv (sh: 70-76).*
267. *Bk. 9. bölüm sh: 89 ve 92 nolu dipnot.*
268. *Bk. 120 nolu dipnot.*
269. *Bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 162, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/119).* İbn Teymiyye *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/29)*'da, bu şiirin el-Hattâbî'ye ait olduğunu belirtmektedir.
270. Karâmita, Bâtıniyye'nin bir koludur. Hamdân Kırmıt (Karmat) denen bir adama nispet edilirler. Hamdân, ya yazısını yengeç gibi karmakarışık yazdığı ya da sık adımlarla yürüdüğü için kendisine Kırmıt lakabı verilmiştir. Hamdân ortaya çıkışının ilk günlerinde, Kûfe civârındaki zirâi bölgelerin çiftçilerinden biriydi. Kendisinden sonra fikirlerini Ebû Saîd Hasen b. Behrâm el-Kırmıtî ve Süleymân b. Hasen el-Kırmıtî gibi taraftarları sürdürdü. Pek çok âlim tarafından sapık ve islam dışı sayılan Karâmita fırkası h. 281 yılında Halîfe el-Mu'tedid billâh'ın hilâfeti döneminde ortaya çıkmış, sonraları iyice güçlenerek, taraftarları pek çok bölgeyi işgal etmişlerdir. Bahreyn'in yakınlarındaki bir bölge olan Kırmıt'ı üst edinmişlerdir. Fikirleri, bundan sonraki dipnotta belirttiğimiz Bâtınîler'in fikirleriyle aynı olup oğlancılığı serbest bıraktıkları gibi daha da ileri giderek, kendisiyle cinsel ilişkide bulunmak isteyen bir erkeği reddeden gencin öldürülmesini gerekli (vâcib) görmüşlerdir. Dinlerini mecûsilerden etkileşimle aldıkları için ateşi kutsal saymışlardır. Allah'ın isim ve sıfatlarını külliyen inkar ettikleri gibi Allah'ın kendisi ve âhiret günü hakkında verdiği bütün haberleri de reddetmişlerdir. Ayrıca peygamberlerin halka gerçeğin zıttı olanı söylediklerini ve gizlediklerinin aksini onlara açıkladıklarını iddia ederler. Hatta

kamu maslahatı için peygamberlerin yalan söylediklerini ve bâtıl da olsa bu maslahatın ancak ispatı izhar etmekle gerçekleşeceğini söylerler. Cehmiyye gibi kıyamet günü Allah'ın görüleceğini de inkar ederler. fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye Karâmita hakkında şunları söyler: "Bâtınî Karmatîlik'e gelince, bu yeryüzü mezheplerinin en kötülerindendir. Yahûdilik ve Hıristiyanlıktan da daha bozuk bir mezheptir. Bu sebepledir ki, onlara iltihak edenler hep zındık, münâfık ve bid'atçiler; mütefelsife, İbâhiyye, Râfıza ve benzerleri olmuştur. İlim ve iman ehlinin, imansızlıklarından şüphe etmemeleri de bu nedenledir. " *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/508).* Bir başka yerde de şöyle der: "Bu bakımdan Bâtınî Karmatîler, insanlar içinde şirki ve Allah'tan başkasına ibâdeti en büyük olanlar olmuşlardı. Çünkü onlar ilahlarının işittiğine veya gördüğüne veya da kendilerine herhangi bir fayda sağladığına inanmazlardı." *A.g.e. (6/83). Karâmita hakkında bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/100-101); el-Fark (sh: 220-225); el-Milel (1/141-141, No: 437; 1/178-179, No: 522); Sem'ânî, el-Ensâb (10/108); İbn Hallikân, Vefayâtü'l-A'yân (1/459, 3/459); Mecmûu'l-Fetâvâ (2/26, 27, 67, 130, 132, 139, 160, 196), (3/7, 9, 29, 39, 84, 88, 100, 165, 353, 356, 357), (4/18, 69, 77, 88, 92, 99, 103, 185, 287, 314, 346, 429, 490, 508, 518), (5/29, 168, 197, 209, 272, 274, 282, 303, 327, 350, 355, 552, 558), (6/35, 44, 47, 48, 83, 122, 377), (7/502, 584, 592), (35/120-144, 162); Minhâcu's-Sünne (8/10, 23, 37, 257, 435).*

271. Bâtıniyye, fiîa'ya mensubiyet iddia eden, fakat islam müelliflerince islam dışı sayılmış sapık bir fırka. Nasların zâhirî ve bâtınî anlamları bulunduğunu, zâhirin kabuk teşkil ederek asıl maksûd olanın bâtın olduğunu söylerler. Bâtınî anlamları da ancak kendilerince kabul edilen ma'sûm imamlar bilir. Onlara göre Kur'ân'ın zâhir anlamları azâb, bâtınî ise rahmettir. Çeşitli islam ülkelerinde değişik adlar (Karâmita, İsmâiliyye, Mezdekiyye, Ta'lîmiyye, Mülhide, Sebeiyye, İbâhiyye, Bâbekiyye, ez-Zenâdika v.s.) almışlardır. Bâtıniyye'nin aslında Allah'ı ve mukaddesâtı inkar ettikleri, nefsin arzu ettiği şeyleri (içki, esrar, zina, oğlancılık v.b.) mübah gördükleri kabul edilir. Allah'ın isim ve sıfatlarını da külliyen inkar etmişlerdir. Tarihçiler Bâtıniyye inanışının esaslarını koyanların mecûsilerin oğulları olduklarını ve onların seleflerinin dinlerine yatkınlık gösterdiklerini, ancak müslümanların kılıçlarından korktukları için bunu açığa vurmaya cesaret edemediklerini söylerler. Ateşi kutsal görmelerinin sebebi de budur.

Makâlât sahipleri, Bâtıniyye dâvetini kuranların bir cemâat olduğunu anlatırlar. Onlardan biri, el-Kaddâh diye tanınan Meymûn b. Deysân'dır. Bazı kaynaklarda Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh olarak geçer. Meymûn, Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'ın azadlı kölesi idi ve Ehvaz'lı idi. Onlardan bir diğeri de Dendân lakaplı Muhammed b. el-Hüseyn idi. Bunların hepside Meymûn b. Deysân ile Irak vâlisinin cezaevinde buluştular ve bu cezaevinde Bâtıniyye mezhebini kurdular. Sonra onların propagandaları, cezaevinden kurtulmalarından sonra Dendân tarafından başlatıldı. O, davete (propagandaya) Tûz dolaylarında başladı. Bunun üzerine el-Bedeyn diye bilinen el-Cebel halkı ile birlikte el-Cebel'in Kürtlerinden topluluklar onun dinine girdiler. Böylece Bâtıniyye'nin ilk tohumları atılmış oldu. Daha sonra Meymûn b. Deysân'ın Mağrib bölgelerine göçmesiyle Bâtıniyye oralarda da yayıldı. Zamanla bu fırka pek çok islam diyarında müslümanların sapıtmasına neden oldu. Ebû Mansûr el-Bağdadî, bu fırkanın müslümanlara verdiği zararın, yahûdilerin, hıristiyanların, mecûsilerin, dehriyyenin (materyalistlerin) ve kâfirlerin öteki kollarının verdiği zararlardan daha büyük olduğunu, hatta Deccâl'in zararından bile daha büyük olduğunu söylemektedir. *Bk. el-Fark (sh: 219).* İbn Teymiyye de Bâtınîlik hakkında şunları söylemektedir: "Bâtınîlere göre ilim ve ma'rifet hususunda ileri dereceye ulaşanlar için emir ve yasak ortadan kalkar, haramlar onlar için mübah olur, farzlar üzerlerinden düşer. Böylelikle onların kirleri ve sırları ortaya çıkar. Herkes onların gizli dinlerinin gerçek yüzünü tanır. O bakımdan bunlara, açığa vurduklarının zıddını gizlediklerinden dolayı 'Bâtıniyye' adını vermişlerdir." *Mecmûu'l-Fetâvâ (7/503). Bâtıniyye hakkında bk. el-Fark (sh: 219-241); el-Milel (1/140-146); Fahreddîn er-Râzî, İ'tikâdâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (sh: 76); Mecmûu'l-Fetâvâ (2/26, 27, 55, 67, 95, 96, 196), (3/7, 22, 29, 165), (4/69, 77, 92, 99, 185, 413, 429), (5/29, 32, 197, 341, 355, 360, 551, 552), (6/44, 377), (7/503), (9/134), (13/359), (35/132-134); Minhâcu's-Sünne (1/5, 7, 10, 201, 322, 368), (2/63, 68, 362, 452, 523, 582, 624), (3/445, 450, 452, 459), (4/55, 519), (6/370), (7/245, 410), (8/10, 11, 24, 435, 479, 486).*

272. *Bunlar için bk. 23. bölüm sh: 208. Ayrıca başka bâtınî te'vîl örnekleri için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (5/550-553).*

273. Selefin şiddetle sakındırdığı kelâm ilmi, sonucu ve semeresi, Allah'ın uluvv, istivâ ve nüzûl gibi sıfatlarını redde götüren, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu ve Allah'ın kelâm bi nefsihi ile konuştuğunu ileri süren, ru'yetullâh'ı inkar eden ve aklin nakilden önde geldiğini söyleyen kelâm ilmidir. Yoksa İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî'nin de dediği gibi "selef kelâm ilmini, doğru ilimlerle ilgili lafızlara konmuş ıstılahlar gibi ne sırf doğru anlamlara konmuş yeni ıstılah olduğu için çirkin görmüşler ne de hakka yol göstermeyi ve bâtıl ehliyle deliller ölçüsünde mücadele etmeyi çirkin görmüşlerdir. Aksine onlar kelâm ilmini, hakka aykırı birtakım yalan hususları içerdiği için çirkin görmüşlerdir. Bu kabilden olmak üzere, içerdiği bu yalan hususların hem kitap ve sünnete hem de içerdikleri doğru ilimlere olan aykırılığı belirtilebilir." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 205-206).*

fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye de bu konuda şunları söylemektedir:

"Selef konuşmanın (kelâmın) kendisini yerip kınamamıştır. Çünkü insan olan herkes konuşur. Onlar, ne istidlâl, nazar (konuya etraflıca bakmak) ve Allah'ın Rasûlüne emrettiği mücadeleyi ne de Allah ve Rasûlü'nün açıkladıkları şeylerle istidlâl etmeyi yerip kınamışlardır. Yâni onlar hakk olan kelâmı yerip kınamamışlar, aksine Kitap ve Sünnet'e aykırı olduğu gibi aynı zamanda akla da aykırı olan kelâmı yerip kınamışlardır. Sonuç olarak selefin yerip kınadığı kelâm, şerîat (din) ve akla aykırı olan bâtıl kelâmdır." *Mecmûu'l-Fetâvâ (13/147).*

“Selefin kınayıp yerdiği kelâm, sahih nakle (menkûle) ve açık akla (ma’kûle) aykırı olan bâtıl kelâmdır.” *Mecmûu’l-Fetâvâ (12/212).*

“Bu işleri iyi bilen, selefin ne kadar yetenekli, bilgili ve tecrübe sahibi olduklarını bilir. Öyle ki onlar kelâmdan sakındırıp onu yasakladıkları gibi ehlini de kınamış ve ayıplamışlardır. Yine bu işleri iyi bilen şunu bilir ki, Kitap ve Sünnet’ten başkasında hidayet arayanın, sadece ve sadece Allah’tan uzaklığı artar.” *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 162, Mecmûu’l-Fetâvâ 5/119-120).*

Kelâmcılar hakkında ise şunu söyler:

“Gerçekte onların ne islama bir yardımları dokunmuştur ne de filozofların (belini) kırabilmişlerdir.” *A.g.e.(sh: 68, 5/33); fierhu Hadîsi’n-Nüzûl (sh: 168); Câmiu’r-Resâil (2/33).*

“Ancak kelâmcılar ne dediklerini bilmez câhillerdendir. Akıl edilebilir şeylerde Müşebbihe, aklî konularda safsata yapan Sofist *(Sofizm ya da Sûfistâiyye: Hissedilebilen şeyleri inkar eden sapık bir fırka)*, naklî konularda ise (nassların zâhir anlamlarına aykırı bâtın anlamları olduğunu iddia eden) Karâmita’dandırlar.” *Tedmuriyye (sh: 47, Mecmûu’l-Fetâvâ 9/3); fierhu Hadîsi’n-Nüzûl (sh: 169); Deru Teâruzi’l-Akli ve’n-Nakl (1/218). Ayrıca bk. Mecmûu’l-Fetâvâ (5/552).*

İbnu’l-Kayyim ise selefin şiddetle sakındırdığı kelâm ilminin ne olduğu hususunda hocasının ve kendisinin görüşlerini şöyle dile getiriyor: “fieyhimiz şöyle demiştir: Bu ümmetin selefinin ve imamlarının, hem kendisinin ve ashabının yerilip kınanmasında ve onun yasaklanmasında hem de erbâbının câhil kılınıp, bid’atçi ve sapık ilan edilmesi hususlarında ittifak ettikleri kelâm, üzerine sıfatları, uluvvu ve Arş’a istivâyı inkar meselelerini kurdukları, onlar sayesinde Kur’ân’ı yaratılmış kıldıkları ve yine onlar sayesinde Allah’ın ahiret yurdunda görüleceğini, Kur’ân’la konuştuğu gibi doğrudan kullarıyla konuştuğunu, her gece dünya göğüne indiğini ve kıyamet günü kulların arasında hüküm vermek için geleceğini inkar ettikleri bu bâtıl yollardır. Kelâmcılar bu konularda doğru olmayan birtakım yollar edinmişler ve yalan içeren birtakım meselelerle istidlâl yapmışlardır. Böylece bu doğru olmayan yollar, onları öyle meselelerle zorunlu olarak karşı karşıya bırakmıştır ki, sonunda onlar yüzünden Kitap ve Sünnet’in naslarıyla açık akla muhalefet etmek zorunda kalmışlardır.” *es-Savâıku’l-Mürsele (4/1266-1267).*

İbn Ebi’l-’İzz ise kelâmcıların kaş yapalım derken nasıl göz çıkardıklarını şöyle ifâde etmektedir: “Sonuç olarak kelâmcılar bu boş şeyleri elde edebilmek için onlara giden yolları zorlaştırdılar ve bunların faydasının azlığına rağmen onları ispat hususunda sözü uzattılar. Öyle ki bu, sarp ve yüksek bir dağın tepesinde duran bozuk ve kokmuş bir deve etine benzer. Ona (ulaşmak) kolay değildir ki, ona tırmanılabilsin, semiz ve dolgun da değildir ki, seçilebilsin (diğer bir nüshada nakledilebilsin). Onların indindeki en güzel şey, zaten en doğru bir takrîr ve en güzel bir tefsirle Kur’ân’da mevcuttur. Onların yanında meşakkat ve zahmet, işi uzatma ve zorlaştırmadan başka bir şey yoktur. Nitekim (bir şiirde) şöyle denilmiştir:

“Eğer dünyada rekabet ve yarış olmasaydı, konmazdı

Münazara kitapları, Ne el-Muğnî, ne de el-Amed

Kendilerinden bir iddia ile düğümleri (karışıklıkları ve problemleri) çözüyorlar,

Oysa ki kendi koydukları bu şeylerle düğümler daha da arttı.” *(Her iki kitapta Mu’tezile’nin şeyhi Kadı Abdülcebbâr el-Hemedânî’nin (ölm 415h.) kitabıdır. İlkinin tam adı “el-Muğnî fî İlmi’l-Kelâm”, ikincisinin ise “el-‘Amed fi’l-Usûli ve İlmi’l-Kelâm’dır.)*

Onlar koydukları bu kurallarla şüphe ve kuşkuları yok ettiklerini ileri sürüyorlar. Oysa zeki olan faziletli kişi şunu bilir ki, şüphe ve kuşkular onların koyduğu bu kurallarla daha da artmıştır.

fiifâ, hidâyet, ilim ve yakînin Allah’ın kitâbından ve Rasûlü’nün sözlerinden elde edilemeyip de bu hayrete düşmüş kişilerin sözlerinden elde edilmesi kesinlikle imkansızdır.”Daha sonra İbn Ebi’l-’İzz sözlerine, İbn Teymiyye’den harfi harfine alıntıladığı *(bk. Mecmûu’l-Fetâvâ 13/145-146)* ancak bunu belirtmediği şu sözleriyle davam ediyor: “Aksine vâcib (gerekli) olan kişinin; Allah ve Rasûlü’nün dediklerini asıl olarak görmesi, bunların anlamını iyice düşünüp akletmesi, burhânını ve delilini ya aklî ya da haber ve nakle dayalı olarak bilmesi ve Kur’ân’ın buna ve şuna delâletini iyice anlamasıdır. Yine insanların Allah ve Rasûlü’nün dediklerine uyan ve uymayan sözlerini müteşâbih mücmel olarak görmeli ve bu söz sahiplerine şöyle denmelidir: ‘Bu sözler bunu da kasdedebilirler şunu da. Eğer bununla, Rasûl’ün haberine uyan bir şeyi kastetmişlerse, bu durumda o şey kabul edilir. Yok eğer onunla Rasûl’ün haberine aykırı bir şeyi kasdetmişlerse bu durumda da o şey reddedilir.” Daha sonra İbn Ebi’l-’İzz bu lafızlara örnek olarak mürekkeb, cisim, yer tutan, cevher, yön, yer kaplama ve âraz lafızlarını verir. *Bk. fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye (sh: 205-206).*

Netice olarak, Selefin kelâm hakkındaki görüşlerini özetlemek gerekirse, el-Gazzâlî’nin bu konudaki şu sözlerini zikredebiliriz:

“Seleften hadis ehli, kelâmın zemmi üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu konuda onlardan naklolunan ve şiddete delâlet eden haberlerin haddi hesabı yoktur. Onlara göre sahâbe, başkalarına nispetle gerçeklere daha vâkıf, lafızların tertîbi bakımından daha fasîh olmalarına rağmen kelâmdan doğacak şerri çok iyi bildikeri için bu konuda susmuşlardır. Nitekim Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, bu meselenin derinliğine inenlerin helak olduklarını söylemiştir. *(Ahmed, 1/386; Müslim (No: 2670); Ebû Dâvûd (No: 4608) ve diğerleri İbn Mes’ûd’dan)*. Diğer taraftan, eğer kelâm dinden olsa idi, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’in emrettiği, yolunu ve usûlünü yücelttiği mensuplarıyla birlikte övdüğü en önemli

meselelerden biri olurdu. Halbuki O sallallâhu aleyhi ve sellem, onlara istincâyı (tahâreti) öğretmiş, onları ferâiz (miras hukuku) ilmini öğrenmeye teşvik etmiş, onları övmüş, fakat kader hakkında konuşmaktan (kelâmdan) onları nehyetmiş ve şöyle demiştir: "Kader hakkında konuşmayınız". Sahâbîler -Allah onlardan râzı olsun- Hz. Peygamber'in bu yolu üzerinde yürümeye kararlı bir şekilde devam etmişlerdir. Çünkü onlar, öğretmenlerinin öğrettiği meselelere yapılacak herhangi bir fazlalığın, zulüm ve isyan olduğuna inanmışlardı. Onlar öğretmen ve örnek bizse tâbi olanlar ve öğrencileriz." *İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114-115).*

İmam Gazzâlî'nin kader hakkında konuşmanın yasak oluşuyla ilgili yukarıda zikrettiği hadisin tam metni şöyledir:

"Ashâbımdan söz edilince dilinizi tutunuz. Yıldızlardan söz edilince dilinizi tutunuz. Kaderden söz edilince dilinizi tutunuz".

Hadisi, *Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr'de (10/No: 10448); İbn Adiyy, el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl'de (7/2490) ve Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ'da (4/108)* İbn Mes'ûd'dan merfû' olarak,

Ebû Tâhir ez-Ziyâdî, Selâsetü Mecâlis mine'l-Emâlî'de (191/2) ve Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr'de (2/No:1427), Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in azatlı kölesi Sevbân el-Hâşimî'den merfû' olarak,

İbn Adiyy, el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl'de (6/2172), O'ndan da es-Sehmî, Târîhu Curcân'da (sh:315) İbn Ömer'den merfû' olarak,

Abdürrezzâk, el-Emâlî'de (2/39/1) Tâvûs'tan mürsel olarak,

rivâyet etmişlerdir. Hâfız el-'Irâkî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr* adlı eserinde *(İhyâ'nın Zeylinde 1/41)* hadisi Taberânî'nin İbn Mes'ûd hadisinden hasen bir isnâdla rivâyet ettiğini söylemiş, Hâfız İbn Hacer de *Fethu'l-Bârî'*de *(11/486)* ona uymuştur. Hâfız Suyûtî'de, *el-Câmiu's-Sağîr'*de hadise hasen demiştir. *(Bk. es-Sahîha, 1/1/79).* el-Elbânî ise, hadisin dört farklı senedinin de zayıf olduğunu, ancak bunların her birinin, bir diğerini güçlendirdiğini, böylece hadisin hasen mertebesine yükseldiğini uzun uzadıya anlatmıştır. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/75-80, No: 34). Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr* adlı eserinde ise *(No: 545)* hadisin sahih olduğunu söylemiştir. B*u konuda ayrıca bk. Heysemî Mecmau'z-Zevâid (7/207, 223); Ebû Abdillah el-Haddâd, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmi'd-Dîn (1/112-113, No: 90).*

274. (SAHİH ESER): Sözün devamı şöyledir: "Kelâma bakıp da kalbinde bozukluk ve şüphe bulunmayan hiç kimse yoktur." *İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/942, No: 1796); el-Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114).*

Bu konuda İmam Ahmed'den daha pek çok söz aktarılmıştır. Bazıları şöyledir:

"Kelâmla uğraşan kimse kurtuluşa ermez; Cehmiyye'ye kaymaktan da kurtulamaz." *İbn Batta, el-İbâne (2/538); Zehebî, Siyer (11/216).*

"Sünneti savunsalar bile kelâmcılarla oturup kalkmayınız." *İbnu'l-Cevzî, Menâkıbu'l-İmam Ahmed (sh: 205).*

"Ben bu konuda, Allah'ın kitabında, veya Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den gelen bir hadiste veyahut Sahâbe'den ya da Tâbiîn'den gelen haberlerde bulunan şeyler dışında konuşmayı sevmem. Bu dört şey dışındakilere gelince, onlar hakkında konuşmak övülmüş bir şey değildir." *İbnu'l-Cevzî, Menâkıbu'l-İmâm Ahmed (sh: 204); İbn Teymiyye, Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (7/155).*

275. Muhammed b. İdrîs b. el-Abbâs b. Osmân b. fiâfi' b. es-Sâib b. 'Ubeyd b. Abdi Yezîd b. Hâşim b. el-Muttalib b. Abdumenâf b. Kusayy b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Luayy b. Gâlib el-Kureşî el-Muttalibî, Ebû Abdillah eş-fiâfiî el-Mekkî el-Gazzî. Hz. Peygamber'in akrabası ve sünnetinin büyük savunucusu olan İmam fiâfiî asrının âlimi ve bu ümmetin yetiştirdiği en büyük fıkıhçılardan biridir. Aynı zamanda fiâfiî mezhebinin de imamıdır. Hz. Peygamberle akrabalık bağı O'nun Hz. Peygamber'in amca çocuğu olması dolayısıyladır. fiöyle ki, el-Muttalib, Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in babası Hâşim'in öz kardeşidir. H.150 yılında Filistin'in Gazze kasabasında dünyaya gelen İmam fiâfiî ilim tahsiline doğduğu bu şehirde başlamış daha sonra Mekke, Medine, Mısır ve Bağdât gibi ilim merkezlerine giderek ilmi tahsilini oralarda sürdürmüştür. Atıcılıkta Kureyş'in en yeteneklilerinden biri olan fiafiî, attığı on oktan onunda da hedefi vururdu. Önceleri atıcılık, şiir, dil ve arap tarihinde sıyrılarak nam salmış, sonraları ise fıkıh, hadis ve tecvid ilimlerine yönelmiştir. Kısa sürede Kur'ân'ı ezberlemiş ve her Ramazan'da Kur'ân'ı 60 kere hatmetmeyi asla ihmal etmemiştir. Sonra Medine'ye giderek İmam Mâlik'in Muvatta'ını ezberlemiş ve ezberinden O'na sunmuştur. Henüz 20 yaşlarındayken Müslim b. Hâlid fetvâ vermesine izin vermiştir. Hakkında İmam Ahmed: "6 kişi var ki, bunlar için seher vaktinde dua ediyorum, bunlardan biri de fiâfiî'dir.", "Hiç kimse bir divit (hokka) ve bir kalem tutmuş olmasın ki, fiâfiî'nin onun boynunda (üzerinde) bir minneti (hakkı ve iyiliği) olmasın," "fiâfiî, insanların en fasihlerindendi" derken Ebû Sevr el-Kelbî: "Ben fiâfiî gibisini görmedim. Zaten O'da kendi gibisini görmemiştir" demiş, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'da: "fiâfiî'den daha fasih, O'ndan daha akıllı ve vera' (takva) sâhibi birini görmedim" demiştir. Ebû Dâvûd ise: "fiâfiî'nin bir tane bile yanlış hadisini bilmiyorum" demiştir. İmam Mâlik, İsmâil b. Ca'fer ve Muhammed b. el-Hasen el-Hanefî gibi pek çok âlimden ilim almış, kendisinden de İmam Ahmed, Humeydî ve Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm gibi nice âlimler ders almışlardır. Fıkıh usûlü alanında yazılmış ilk eser olan er-Risâle'si yanında dinlediği hadisleri derlediği el-Ümm ve el-Müsned adlı eserleri de vardır. Hicri 204 yılı fiaban ayında 54 yaşındayken Mısır'da vefat etmiştir. *Bk. Târîhu Bağdâd (2/56-73); Tezkiretü'l-Huffâz (1/361-363); Siyer (10/5-99); el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/262-266); Tehzîbu't-Tehzîb (9/23-27); fiezerâtü'z-Zeheb (2/9-11).*

276. (SAHİH ESER): *Beyhakî, Menâkıbu'ş-fiâfiî (1/462); İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/941, No:1794); el-Hatîb el-Bağdâdî, fierefu Ashâbi'l-Hadîs (sh: 78); el-Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114); Zehebî, Siyer (10/29); İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/265); İbn Hacer, Tevâli't-Te'sîs bi Meâlî İbn İdrîs (sh: 64).*

Hafız Zehebî *Siyer*'de *(10/29)* İmam fiâfiî'den bu anlamda bir çok eser naklettikten sonra şöyle demiştir: "Herhalde bu, imamdan mütevâtir olsa gerek."

Bu konuda İmam fiâfiî'den daha pek çok söz aktarılmıştır. Bazıları şöyledir:

"Hiç şüphesiz kulun, şirk dışında her türlü günahla Allah'ın huzuruna çıkması onun için kelâm ilmiyle Allah'ın huzuruna çıkmasından daha hayırlıdır. Ben Hafs (el-Ferd)'den kelâmla ilgili öyle sözler işittim ki bunu anlatmama imkan yok." Bu söz başka bir rivâyette "kelâm ilmiyle" lafzı yerine "arzu ve isteklerden herhangi bir şeyle" şeklinde geçmektedir. *İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Âdâbu'ş-fiâfiî ve Menâkıbuh (sh: 187); Beyhakî, Menâkıbu'ş-fiâfiî (1/453); İbn Asâkir, Târîhu İbn Asâkir (14/405/2); Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ (9/111); İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/939, No:1788, 1789); el-Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114); Hâfız Ebu'l-Kâsım el-Esbehânî, el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce (1/104); Zehebî, Siyer (10/16); İbn Kesîr, el-Bidâye (10/265-294); İbn Hacer, Tevâli't-Te'sîs (sh: 64).*

"Eğer insanlar, arzu ve isteklerden kelâmda bulunan şeyleri bilselerdi, ondan arslandan kaçtıkları gibi kaçarlardı." *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/941, No: 1792); Hilyetü'l-Evliyâ (9/111); Târîhu İbn Asâkir (4/405/2); İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114); Siyer (10/16, 18).*

"Kelâm elbisesi giyip de kurtulan hiç kimse yoktur." *Âdâbu'ş-fiâfiî ve Menâkıbuh (sh:186); el-Lâlekâî (No:303); Hilyetü'l-Evliyâ (9/111); Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/941, No:1795); el-Uluvv (Muhtasar, No: 200); Siyer (10/18, 27).* Bu sözü İbn Batta: "Kelâm elbisesi giyip de kurtulan hiç kimse görmedim" şeklinde rivâyet etmiştir. *Bk. el-İbânetü'l-Kübrâ (No: 666)*

277. Bu iki imam dışında diğer imamlar da kelâm ilmini ve ehlini yermişler, kelâmla ilgili konularda ve genel anlamda dinde tartışmayı yasaklamışlardır. Biz özelikle üç büyük imamın, İmam Ebû Hanîfe (ölm. 150h.), İmam Mâlik (ölm. 179h.) ve Ebû Hanîfe'nin en seçkin ve en bilgili öğrencisi Ebû Yûsuf (Ya'kûb b. İbrâhim) (ölm. 182h.) sözleri üzerinde duracağız:

1- İmam Ebû Hanîfe:

Bir gün Ebû Yûsuf'a şöyle demiştir: "İnsanlara dinlerinin aslıyla ilgili konularda kelâmdan söz etmekten sakın. Çünkü onlar seni taklid eden bir topluluktur. Sonra bununla uğraşırlar." *Muvaffak el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe (sh: 373).*

Öğrencisi Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-fieybânî (ölm.189h.) şöyle der: "Ebû Hanîfe bizleri fıkıh öğrenmeye teşvik eder, kelâm ilminden ise sakındırırdı." *Herevî, Zemmu'l-Kelâm (K-196/B).*

Ebû Hanîfe'ye: "İnsanlardan bazılarının ârazlar ve cisimler hakkında uydurdukları sözlere ne diyorsun?" diye sorulunca O: "Bunlar felsefecilerin sözleridir. Sen hadislere ve selefin yoluna sıkıca tutun. Sonradan uydurulan her şeyden ise sakın. Çünkü sonradan uydurulan her şey bid'attir." dedi. *Ebu'l-Kâsım el-Esbehânî, el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce (1/105); Herevî, Zemmu'l-Kelâm (K-194/B).*

"Allah 'Amr b. 'Ubeyd'e lânet etsin. O, insanlara hiç yararı olmayan kelâma giden yolları açtı." *Herevî, Zemmu'l-Kelâm (sh: 28-31).*

Bazı rivayetlerde İmam Ebû Hanîfe'nin kelâm ilmiyle uğraştığı ve öğrencilerini bunu öğrenmeye teşvik ettiğinden söz edilmektedir. Ancak bu rivâyetler O'nun ilmi hayatının ilk dönemlerini yansıtmaktadır. O, hayatının sonlarına doğru kelâm ilmini ve ehlini yermiş, kelâmla ilgili meselelerin insanlara öğretilmesini kesin bir dille yasaklamıştır. O'nun bu durumunu, bizzat kendi ifadeleriyle öğrencilerinin ve ashâbının ifadeleri açıkça göstermektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

"Basra'da hevâ ehli çoktur. Oraya yirmi defadan fazla gittim. Kelâm ilmini, ilimlerin en üstünü sandığımdan, orada belki bir yıl, belki de bir yıldan daha fazla veya daha az kaldım." *el-Kerderî, Menâkıbu Ebî Hanîfe (sh: 137).*

"Ben kelâm ilmiyle o kadar uğraşıyordum ki, sonunda bu ilimde parmakla gösterilir bir seviyeye ulaştım. Biz Hammâd b. Ebî Süleymân'ın ilim halkasının yakınında oturuyorduk. Bu arada bir kadın bana gelip: "Bir adam var, câriyesini sünnete göre boşamak istiyor. Kaç kere de onu boşar?" diye sordu. Ben ne söyleyeceğimi bilemedim. Kadının bunu Hammâd'a sormasını, sonra da geriye dönüp Hammâd'ın ona ne cevap verdiğini bana haber vermesini istedim. Kadın aynı soruyu Hammâd'a sorunca, Hammâd ona: "Cariyeyi temizken yâni hayızlı değilken, onunla cinsel ilişkide bulunmadan bir talakla boşar, sonra da onu iki hayız görünceye kadar (kendi halinde) bırakır. İkinci hayızdan sonra yıkandığı zaman artık başka erkeklerle evlenmesi helal olmuş olur" dedi. Daha sonra kadın geri dönerek bana bunu haber verdi. Bende bunun üzerine "benim kelâm ilmine ihtiyacım yok" dedim ve ayakkabılarımı alıp Hammâd'ın derslerine katıldım..." *Târîhu Bağdâd (13/333); Siyer (6/397-398); İbn Hacer el-Heytemî, el-Hayrâtu'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân (sh: 66).*

"Kelâmı, ilimlerin en üstünü sayıyor ve onun dinin aslında var olduğunu söylüyordum. Ömrümü böyle bir müddet geçirdikten sonra nefsime danışarak bildiklerimi iyice düşünüp gözden geçirdim ve şöyle dedim: Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in ashâbından, tâbiînden ve onların etbâından ilk dönem müslümanlarının gözünden, bizim bilip kavradığımız şeylerden hiçbiri kaçmadığı gibi, onlar buna daha çok güç yetiren, bunu daha iyi tanıyan ve işlerin hakîkatlerini daha doğru bilen kimselerdi. Sonra onlar, bu hususta çekişmeci ve mücâdeleci bir üslupla birbirleriyle uğraşmadıkları gibi bu konulara hiç mi hiç dalmadılar (girmediler). Aksine onlar bu konularda konuşmaktan çekinmişler ve bunları en şiddetli bir

şekilde yasaklamışlardır. Ben kelâmcıların, kanunlar ve fıkıh babları hakkında bâtıla dalışlarını ve boş sözlerini bizzat müşâhede ettim.... Onların yaptıkları işler hakkında tanımladığımız bu durum, bizim için ortaya çıkınca kelâmla ilgili çekişme, mücâdele (tartışma) ve bâtıl uğraşları bıraktık ve Selef'in üzerinde olduğu şeye (yola) döndük." *Muvaffak el-Mekkî, MenâkıbuEbî Hanîfe (sh: 54-55).*

"Ömrümden bir müddet geçince düşündüm ve şöyle dedim: "Selef hakîkatleri bizden daha iyi bilmiş ve mücâdeleci bir üslupla birbirleriyle çekişmemişlerdir. Aksine onlar bu hususta (kelâm hakkında) konuşmaktan çekinmişler, şerîat ilmiyle uğraşmakla beraber ona teşvik etmişler, öğretmişler, öğrenmişler ve şerîat ilmiyle ilgili konular üzerinde münâzara yapmışlardır. Ben de bu gerçekleri gördükten sonra kelâmı bıraktım ve fıkıhla uğraşmaya başladım. Ve şunu gördüm ki: Kelâmla uğraşanların sîmaları asla salihlerin sîmaları değildir, kalpleri kaskatı, gönülleri serttir. Üstelik onlar Kitap, Sünnet ve Selef-i Sâlih'e muhalefet etmeye hiç mi hiç aldırış etmezler. fiu bir gerçek ki, eğer kelâm hayırlı olsaydı, zaten Selef-i Sâlihîn muhakkak onunla uğraşırdı." *el-Kerderî, Menâkıbu Ebî Hanıfe, (sh: 137-138).*

Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd diyor ki:

"Babam bir gün yanıma geldi. O sırada kelâmcılardan bazıları da yanımda bulunuyordu. Aramızda bir konuyu... tartıştığımızdan dolayı seslerimiz de alabildiğine yüksek çıkıyordu. O'nun eve girdiğini sezince yanına gittim. Bana: "Hammâd! Yanındakiler kim?" dedi. Ben de: "Falan, falan ve falan" diyerek yanımdakilerin isimlerini saydım. "Peki neyi tartışıyorsunuz?" dedi. Ben de şöyle şöyle bir konuyu tartışıyoruz, dedim. Bana: "Ey Hammâd! Kelâmı bırak" dedi. Hammâd diyor ki: Ben babamın konuşurken saçmalayan biri olduğunu hiç görmediğim gibi, O'nun bir şeyi emredip sonra onu yasaklayanlardan biri olduğunu da bilmem. Ona: "Babacığım! Sen daha önce benim kelâm ilmini öğrenmemi istemiyor muydun?" dedim. O da: "Evet oğlum. Fakat bugün bunu sana yasaklıyorum" dedi. Ben de: "Niçin?" diye sordum. O da: "Ey Oğlum! (Bugün) seninde gördüğün gibi kelâmî konularda ihtilafa düşen bu kimseler, bir zamanlar tek bir söz ve tek bir din üzereydiler. Tâ ki şeytan onların aralarını bozdu, sonra da aralarına düşmanlık ve ihtilaf soktu. Böylece ayrılıp ihtilafa düştüler..." *Muvaffak el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe (sh: 183-184).*

Kabîsa b. 'Ukbe (ölm. 215h.) şöyle der:

"İmam Ebû Hanîfe -Allah kendisine rahmet etsin- işin başında hevâ (kelâm) ehliyle tartışmalara girişirdi. Nihayet bu hususta kendisine bakılan bir baş (lider) oldu. Daha sonra tartışmayı bırakarak fıkıh ve sünnete döndü ve bir imam oldu." *Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbı'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân (sh: 161); Muvvaffak el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe (sh: 53-54).*

Ünlü Mâturîdî âlim Sadru'l-İslam Muhammed Pezdevî (ölm. 493h.) şöyle der:

"Biz Ebû Hanîfe'ye uyuyoruz Çünkü O, usûl'de ve furû'da bizim imamımız ve örneğimizdir. O (önceleri) kelâm ilminin öğretimini, öğrenimini ve yazımını caiz görüyordu. Fakat ömrünün sonunda bu hususta münazara yapmaktan kaçınmış ve arkadaşlarının da bu hususta münazara yapmalarını yasaklamıştır." *Usûlu'd-Dîn (sh: 4).*

2- İmam Mâlik:

"Kim dini kelâmla öğrenmek isterse zındıklık etmiş olur." *Zemmu'l-Kelâm (K-173/A).*

"Dinde kelâmı hoş görmüyorum. Bizim yöremizin insanları kelâmı hoş görmez ve onu yasaklarlardı. Cehm'in görüşleri, kader ve bunlara benzeyen şeyler hakkında konuşmak gibi. Altında ameli barındırmayan (mübah olmayan) hiçbir konu hakkında konuşmayı sevmem. Fakat dinle (Allah'ın diniyle) ilgili konularda ve Allah Azze ve Celle hakkında konuşmaya gelince, bu hususlarda susmak bana daha sevimlidir. Çünkü ben yöremizin halkının, altında ameli barındıran konular hariç dinde konuşmayı yasakladıklarını gördüm." *el-Lâlekâî (1/148-149, No: 309); Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/938, No: 1786).*

"Hevâ ve bid'at ehliyle, yıldız falıyla uğraşanların kitaplarından herhangi bir şeyin kiralık verilmesi caiz değildir. Bizim ashâbımız nezdinde hevâ ve bid'at ehlinin kitapları Mu'tezile ve diğerlerinden oluşan kelâmcıların kitaplarıdır. Bu kitaplar kiraya verilmişse kira akdi feshedilir. Yine yıldız falından, cin büyüsünden ve bunlara benzer şeylerden bahseden kitaplarda böyledir." *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/942-943, No: 1800).*

"Eğer bir kimse Allah'a ortak koşmak dışında bütün büyük günahları işlese sonra da bu hevâ ve bid'atleri -ki bunlar arasında kelâmı da saydı- terketse, cennete girer." *Ebû Nuaym, Hilyetü'l-Evliyâ (6/325).*

3- Ebû Yûsuf:

"Rivâyete göre Bişr el-Merîsî'ye : "Kelâm ilmini bilmek cehâlet, bilmemek ise ilimdir" demiştir." *el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce (1/106); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 75); fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 4).*

"Kim dini kelâmla öğrenmek isterse zındıklık etmiş olur. Kim kimya yoluyla mal elde etmeye çalışırsa iflas eder. Kim de hadisin garibini elde etmek isterse yalancı olur." *el-İbânetü'l-Kübrâ (sh: 537-538); el-Lâlekâî (1/147, No: 305 benzeri); fierefu Ashâbi'l-Hadîs (No: 4); Zemmu'l-Kelâm (6/104/1); İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114 benzeri); el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce (1/106); el-Uluv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr (bk. Muhtasaru'l-Uluvvv, sh: 154, No: 157); Siyer (8/537); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 75); fierhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 4).*

"Kelâm ilmini bilmek zındıklığa davetiye çıkarır." *el-İbânetü'l-Kübrâ (sh: 538).*

"Sakın üç şeyi üç şeyle isteme: Dini tartışmalarla öğrenmek isteme. Çünkü bu konuda derine dalan hiç kimse yoktur ki ona zındık denmiş olmasın. Malı kimya yoluyla elde etmek isteme. Çünkü bu hususta derine dalan hiç kimse yoktur ki

iflas etmiş olmasın. Hadisi rivâyet fazlalığıyla elde etmek isteme. Öyle ki bilinmeyen bir şeyi söylersin de sonra (sana) yalancı denilir.” *el-Hucce fî Beyâni’l-Mehacce 1/105).*

Âlimlerin bu konudaki diğer sözleri hakkında daha geniş bilgi için bk. el-Lâlekâî (1/114-150); Zemmu’l-Kelâm adlı kitabın tamamı; Câmiu Beyâni’l-İlmi ve Fadlih (2/928-943); el-Hucce fî Beyâni’l-Mehacce (1/102-106); fierhu’l-Fıkhı’l-Ekber (sh: 3-8); Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar (sh: 253-258).

278. *Bk. 4. bölüm sh: 66-67.*

279. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 143, Mecmûu’l-Fetâvâ 5/99-100).*

280. *A. g. e. (sh:145, 5/101).* Daha sonra İbn Teymiyye şöyle diyor: “Muâz b. Cebel, Ebû Dâvûd’un Sünen’inde rivâyet ettiği meşhur sözünde şöyle demektedir: “Hakkı, onu getiren (söyleyen) kâfir -veya fâsık dedi- bile olsa herkesten alıp kabul edin. Hikmet sâhibi kimsenin sapıtmasından da sakının.” Bunun üzerine çevresindekiler dediler ki: “Kâfirin hak söz söylediğini nasıl biliriz?” Dedi ki: “Hakkın üzerinde bir nûr vardır.” Ya da bu anlamda bir söz söyledi.” *A. g. e. (sh: 145-146, 5/101-102).*

İbn Teymiyye’nin Muâz b. Cebel’den naklettiği bu mevkûf (sahâbî sözü) hadisi; *Abdürrezzâk “el-Musannaf” (No: 20750); Ebû Dâvûd (No: 4611); İbn Vaddâh “el-Bida’ ve’n-Nehyu Anhâ” (No: 26 özet olarak); Âcurrî “eş-fierîa” (sh: 47-48); İbn Batta “el-İbânetü’l-Kübrâ” (1-22/B); el-Lâlekâî (No: 116); Ebû Nuaym “el-Hilye” (1/232) ve İbn Abdilberr “Câmiu Beyâni’l-İlmi ve Fadlih” (2/981, No:1871)* farklı lafızlarla rivâyet etmişlerdir. Hadisin mevkûf olarak sahih olduğunu Münzirî, Muhammed fiemsu’l-Hakk el-Azîm Âbâdî *(bk. Avnu’l-Ma’bûd fierhu Süneni Ebî Dâvûd, 12/238)*; Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî *(bk. el-Musannef Tahkiki, 11/364)*; Ebu’l-Eşbâl ez-Züheyrî *(bk. Câmiu Beyâni’l-İlmi ve Fadlih Tahkiki, 2/981)* ve el-Elbânî *(bk. Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd, No: 4611)* belirtmişlerdir.

281. Bir bölümü fiia’ya, bir bölümü de Bâtıniyye’ye mensup olan sapık bir fırka. Bâtıniyye’ye mensup olan kolu islam dışı sayılmıştır. Bunlar, imameti Ca’fer-i Sâdık’a götürmüş ve ondan sonraki imamın, oğlu İsmâil olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlar da kendi içlerinde iki gruba ayrılmışlardır: İlk grup imam olarak İsmâil b. Ca’fer’i, ikinci grup ise Ca’fer’in torunu Muhammed b. İsmâil b. Ca’fer’i beklemektedir. Bâtıniyye’nin İsmâiliyye grubu işte bu ikinci görüşe meyletmiştir. Fikirleri Bâtıniyye ve Karâmitayla aynıdır. Sadece imamların tayini gibi birkaç meselede ayrılığa düşmüşlerdir. Görüşleri için 270 ve 271 nolu dipnotlara bakılabilir. *Ayrıca bk. Makâlâtü’l-İslâmiyyîn (2/100, 101); İ’tikâdâtu Fıraki’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn (sh: 54, 76); el-Milel (1/122, 140-142); Mecmûu’l-Fetâvâ (1/243), (2/67, 92, 95, 130, 196), (3/357), (4/185, 287, 429, 490), (5/32, 197), (7/503), (35/135, 136, 139, 140, 141, 143, 144, 162); Minhâcu’s-Sünne (1/10) ,(9/386).*

282. Salâhuddîn Halîl es-Safedî, *el-Vâfî bi’l-Vefayât* adlı eseri *(7/138)*’de bu beyitin meşhur şâir Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hânî el-Hakemî’ye (ölm. 195 veya 196 h.) ait olduğunu söylemiştir. Ebu’l-Ferec el-Esbehânî ise, *el-Eğânî* adlı eseri *(4/35)*’de bu beyitin aşağıda gelen şu üç beyitle birlikte Ebu’l-Atâhiye İsmâil b. Kâsım el-‘Anezî’ye (öl. 211 veya 213 h.) ait olduğunu söylemiştir:

“Gerçek şu ki, muhakkak hepimiz ölüp gideceğiz.
Zaten âdemoğlunun hangisi sonsuza kadar kalıcıdır ki?
Onların başlangıçları Rabb’lerinden idi,
Ve sonunda herkes Rabb’ine dönücüdür.
Ne tuhaf! İlaha nasıl isyan edilebiliyor?!
Ya da inkarcı onu nasıl inkar edebiliyor?!
(Oysa) her bir şeyde vardır, O’na bir ayet
O’nun (varlık) ve birliğine eder delâlet.”

Bu beyitler için bk. Ebu’l-Atâhiye’nin Dîvân’ı (sh: 62).

283. *Te’vîlcilere redd için bk. 20 bölümün 2. faslı sh: 192-194.*

284. Bunlar, sıfat ayet ve hadislerinin anlamları hakkında Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’e, ashâbına ve bu ümmetin âlimlerine cehâlet nispet ettikleri için bunlara techîlci (cahil görenler) denmiştir. Sıfat ayet ve hadislerinin anlamları üzerinde bir şey söylemeyip bunları Allah’a bıraktıkları (havale ettikleri) için de bunlara tefvîzci (mufavvıza) denmiştir. Bu her iki görüşte yanlıştır. *Bk. Deru Teâruzi’l-Akli ve’n-Nakl (1/121); fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye (sh: 527-528); fierhu’l-Akîdeti’l-Vâsıtıyye (1/93-95); Takrîbu’t-Tedmuriyye (sh: 82-83). İspat ve tefvîz arasındaki ilişki için ayrıcı bk. Dr. Rızâ b. Na’sân Mu’tî’nin Alâkatu’l-İsbât ve’t-Tefvîz bi Sıfâti Rabbi’l-Âlemîn adlı kitabı.*

285. *Deru Teâruzi’l-Akli ve’n-Nakl (1/121).*

286. Dilde benzerlik, benzeşiklik, uyumluluk ve ahenk gibi anlamlara gelen müteşâbihin terim anlamının ne olduğu hakkında tam bir ittifak yoktur. fieyhül-İslam İbn Teymiyye bu hususta âlimlerin 10 değişik görüşe ayrıldıklarını ancak bunların genelinde müteşâbih ayetin anlamının âlimler tarafından bilindiğini belirtmektedir. Bu görüşler kısaca şöyledir:

1- Müteşâbih ayet neshedilmiş ayettir. Neshedilmiş ayetin anlamı da bilinmektedir. Bu, İbn Mes’ûd, İbn Abbâs, Katâde, Süddî ve diğerlerinden rivâyet edilmiştir. İbn Teymiyye bu görüşün İbn Abbâs ve Katâde’ye ait olmasının çok uzak bir olasılık, hatta bir yalan olduğunu sebepleriyle belirtir.

2- Muhkem, âlimlerin te’vîlini (tefsirini) bildikleri, müteşâbih ise te’vîlini bilmeleri için bir yolun bulunmadığı ayettir. Tıpkı kıyametin kopacağı zamanı bilmek gibi. Bu görüş, Câbir b. Abdillah’tan rivâyet edilmiştir.

3- Müteşâbih ayet, sûrelerin başlarındaki mukattaa harfleridir. Bu da, İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir.

4- Müteşâbih, anlamları birbirine benzeyen ayettir. Bu, Mücâhid ve âlimlerin çoğunun görüşüdür.

5- Müteşâbih, lafızları tekrarlanan ayettir. Kur'ân'da değişik yerlerde tekrarlanan peygamber kıssaları gibi. Bu, Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem'in görüşüdür.

6- Müteşâbih, açıklamaya ihtiyaç duyan ayettir. Bu, İmam Ahmed'den rivâyet edilmiştir.

7- Müteşâbih, pek çok yönü olan, pek çok yönü içinde barındıran ayettir. Bu, İmam fiafiî ve İmam Ahmed'den nakledilmiştir.

8- Müteşâbih, içinde kıssa ve misaller bulunan ayettir. Bunun da anlamı bilinmektedir.

9- Müteşâbih, kendisine iman edilen fakat onunla amel edilmeyen ayettir. Bu da anlamı bilinen şeylerdendir.

10- Müteşâbih, sıfat ayetleri ve hadisleridir. Bu, bazı müteahhirîn âlimlerin görüşüdür. Bu da anlamı bilinen şeylerdendir. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (17/418-426)*

İbn Teymiyye'nin naklettiği tüm bu tanımlar ayette de geçtiği gibi müteşâbihin; muhkemin karşıtı olduğu göz önüne alınarak yapılmıştır. Ancak müteşâbih kelimesi tek başına ele alındığında, Kur'ân'ın özelliklerinden birinin de onun "kitâben müteşâbihen" yâni mükemmellikte, i'câzda, nazımda, hükümlerde, menâfi-i ammeye delâlet ve rehberlikte, ayetleri birbiriyle uyumlu, ahenkdâr ve tutarlı; doğrulukta, va'zda, hikmette, hidâyette ve diğer bütün hususlarda birbirine benzeyen bir kitap olmasıdır. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah, sözün en güzelini, âhenkli (uyumlu), ikişerli (tekrarlı) bir kitap olarak (halinde) indirmiştir. Rabb'lerinden korkanların ondan derileri (tüyleri) ürperir, derken hem derileri (bedenleri) hem de kalpleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar." (Zümer, 23).

Âl-i İmrân sûresi 7. ayette belirtilen, Allah'tan başka kimsenin bilmediği müteşâbihlerden maksat, ilgili ayetin nüzûl sebeplerinin de *(bk. İbn Kesîr 1/352-356)* ortaya koyduğu gibi ya kıyametin vukûu ve ümmetin eceli gibi gelecekte vukû bulacak olan fakat gayb oldukları için bilinmesi imkansız olaylardır -ki bunları mukattaa harfler yoluyla bilmeye uğraşmışlardır- ya da Allah'ın zât ve sıfatlarıyla ilgili olup, mahiyet ve hakîkati aklın bilgi sınırları dışında kalan gerçeklerdir. Nüzûl sebeplerinden de anlaşılacağı üzere, İslâm'ın can düşmanı olan Yahûdi ve Hıristiyanlar, bozgunculuk yapmak için, bu kabil meselelerin peşine düşmüşlerdi de, bunun üzerine Kur'ân'ı Kerim onlara gerekli cevabı vermişti. Yoksa bu ayetten Kur'ân'da anlaşılması ve tefsiri mümkün olmayan birtakım ayetlerin bulunduğu anlamı kesinlikle çıkmaz. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân (sh: 86-102); Mecmûu'l-Fetâvâ (3/59-68), (5/35-38), (13/142-145), (16/291-292), (17/384-385, 397-418, 418-426); Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/352-353). Ayrıca bk. Hatîb el-İskâfî'nin "el-Âyâtü'l-Müteşâbihât", Muhammed el-Emîn eş-fiankîtî'nin "Defu Îhâmi'l-Idtırâb an Âyi'l-Kitâb" ve Prof Dr. Yusuf Işıcık'ın "Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem: Te'vîl" adlı eserlerinin tamamı.*

287. (ZAYIF ESER): İmam Taberî, *"Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân" (3/183, No: 6629)*'da İbn Ebî Necîh fi Mücâhid fi İbn Abbâs yoluyla "ben onun te'vîlini bilenlerdenim" lafzıyla rivâyet etmiştir. Taberî'den de Kurtubî *"el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân" (4/12)*'de, İbn Kesîr *"Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm" (1/355)*'de rivâyet etmiştir. İsnâddaki İbn Ebî Necîh; Abdullah b. Ebî Necîh Yesâr el-Mekkî, Ebû Yesâr es-Sekafî'dir. Tefsir sahibidir. Hicri 131 yılında vefat etmiştir. Kadercilik ve i'tizâl fitnesiyle itham edilmişse de hadis rivâyetinde sika (güvenilir) sayılmıştır. Tedlîs yaptığı da söylenmiştir. Kendisinden cemâat hadis rivâyet etmiştir. Mücâhid'den rivâyetine gelince bu konuda şunlar söylenmiştir:

Yahyâ b. Saîd: "İbn Ebî Necîh, Mücâhid'den tefsir işitmemiştir."

Yahyâ el-Kattân: "Tefsirin hepsini Mücâhid'den dinlememiştir. Aksine hepsini el-Kâsım b. Ebî Bezze'den dinlemiştir."

İbn Hibbân: "İbn Ebî Necîh, İbn Cüreyc'in dengidir. Çünkü her ikisi de tefsirde Mücâhid'den yaptıkları rivâyetleri O'ndan bir şey işitmeksizin el-Kâsım b. Ebî Bezze'nin kitabından yapmışlardır." *Bk. Mîzânu'l-İ'tidâl (2/515); Siyer (6/125-126); Tehzîbu't-Tehzîb (6/50-51); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 552).*

İmam Taberî, Kurtubî ve İbn Kesîr ilgili yerlerde eserin sıhhati hakkında bir şey söylememişlerdir. el-Elbânî'de *"fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye"* adlı esere yaptığı tahkikte *(sh: 214)* bu eseri naklettikten sonra diğer imamlar gibi sıhhatine dâir bir şey söylememiştir. Ancak Dr. Abdullah et-Türkî ve fiuayb Arnavût aynı esere yaptıkları tahkikte *(1/254, 3 nolu dipnot)* yukarıda açıklanan nedenden dolayı eserin zayıf olduğunu belirtmişlerdir.

İbn Teymiyye ise, Mücâhid'in, İbn Abbâs'tan yaptığı tefsir hakkında şunları söyler: "İbn Abbâs'ın tefsirdeki öğrencilerinin en hası (özeli) Mücâhid'dir. Öyle ki imamların; Sevrî, fiâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi pek çoğu Mücâhid'in tefsirine dayanıp güvenmişlerdir. Sevrî şöyle demiştir: 'Mücâhid'den sana tefsir geldiği zaman, bu sana yeter'. İmam fiâfiî'de kitaplarında ekseri İbn 'Uyeyne fi İbn Ebî Necîh fi Mücâhid kanalından nakillerde bulunur. Yine bunun gibi Buhârî'de Sahîh'inde bu tefsîre dayanıp güvenir." Daha sonra İbn Teymiyye sözlerine, İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı rivâyetin, doğru olup olmadığı hakkında, şunları söyleyerek devam eder: "Sâhibinin, İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı rivâyetin sahih olmadığı sözüne gelince, buna şöyle cevap verilir: İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı tefsîr, tefsirlerin en sahihlerindendir. Hatta tefsir ehlinin elinde, tefsir alanında, İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı tefsirden daha sahih bir kitap yoktur ki, sıhhatte onun dengi olabilsin. Sonra beraberinde onu doğrulayan şu söz vardır: 'Kur'ân'ın (tamamını) (Fâtiha'dan sonuna kadar) İbn Abbâs'a arzettim (sundum); her ayette durur (bazı rivâyetlerde O'nu durdurur) ve tefsirini

O'na sorardım.' *[Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân (1/65, No: 108); İbn Sa'd "et-Tabakâtü'l-Kübrâ" (6/19); Tezkiretü'l-Huffâz (1/92); Siyer (14/168); Tehzîbu't-Tehzîb (10/38, 39)]." Mecmûul-Fetâvâ (17/408-409). Ayrıca bk. (17/407).*

İbn Teymiyye, her ne kadar İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı tefsir rivâyetini sahih görmüş ve buna bağlı olarak bu eserin sahih olduğunu söylemişse de bize göre eser sened açısından zayıftır. Çünkü bunu İbn Abbâs'tan sadece Mücâhid rivâyet etmiş, O'ndan da yukarıda cerh ve ta'dîl durumu açıklanan İbn Ebî Necîh rivâyet etmiştir ki buna göre İbn Ebî Necîh, Mücâhid'den tefsir işitmemiştir. Üstelik buna zıt fakat isnâd bakımından bundan daha kuvvetli başka rivâyetler İbn Abbâs'tan gelmiştir. Biz ileride bunlara değineceğiz. Sonra bu rivâyet doğru olsa bile buradaki te'vîlden maksat İbn Teymiyye'nin de dediği gibi [*bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ sh: 70-71, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/35-36); (17/381)]* tefsirdir. Ya da İbn Abbâs bu görüşünden vazgeçmiş ancak Mücâhid bunu bilememiştir. *Daha ayrıntılı bilgi için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (17/400, 402); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 214); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/88); Takrîbu't-Tedmuriyye (sh:85).*

288. Buna göre ayetin anlamı: "O'nun (müteşâbihlerinin) te'vîlini (tefsirini, anlamını) Allah'tan ve ilimde yüksek dereceye erişenlerden başkası bilmez ki, onlar: 'Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır, derler'" olur. Bu takdirde "ve'r-râsihûne" kelimesi Allah lafz-ı celâline bağlı (ma'tûf) olup, ma'tûfun aleyhinin i'râbıyla merfûdur. Bu kıraatin gereği olan i'râb vechi, Hattâbî'nin de belirttiği gibi dilcilerin geneli tarafından reddedilmiştir. Sonra bu görüşü benimseyenler İbn Abbâs?, Mücâhid, er-Rebî' b. Enes, Muhammed b. Câ'fer b. ez-Zübeyr, el-Kâsım b. Muhammed, Muhammed b. İshâk, İbn Kuteybe ve kelâmcıların ekserisidir. Bunun, sahâbeden İbn Abbâs'ı istisnâ edersek -ki bu rivâyetin zayıflığını yukarıda söylemiştik- naklî yönden herhangi bir dayanağı yoktur. Çünkü bir şeyin naklî olma özelliğinin asgari şartı, Kur'ân'ın nüzûlüne şâhid olan sahâbe nesline dayanmasıdır. Burada ise, İbn Abbâs hâriç herhangi bir sahâbî sözü mevcut değildir. Üstelik O'ndan bunun tam tersi görüş, sahih olarak nakledilmiştir. *Bu i'râb vechi hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân (sh:98-102); Taberî (3/184); Kurtubî (4/12-13); Mecmûu'l-Fetâvâ (3/55), (5/35-36), (17/392-394, 400, 402); Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/355); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh:214); fievkânî, Fethu'l-Kadîr (1/350); Takrîbu't-Tedmuriyye (sh: 78).*

289. Buna göre âyetin anlamı: "O'nun (müteşâbihlerinin) te'vîlini (hakîkatini, niteliğini) Allah'tan başkası bilmez. İlimde yüksek dereceye erişenler ise, 'biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır, derler'" olur. Bu takdirde "ve'r-râsihûne" kelimesi müstakil (bağımsız) bir kelâm olup cümle başıdır. Mübtedâ olarak veya başka itibarlarla merfûdur. Bu görüşü İbn Abbâs, İbn Ömer, İbn Mes'ûd, 'Ubeyy b. Ka'b, Urve b. Zübeyr, Katâde, Ebu'ş-fia'sâ, Ömer b. Abdulazîz, Ebû Nehîk el-Esedî, İmam Mâlik, Hasenü'l-Basrî, el-Kisâî, el-Ferrâ, Ahfeş, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Sa'leb, İbnu'l-Enbârî, Taberî, Hattâbî, Kurtubî, Fahreddîn er-Râzî, Ebû Hayyân, İbn Kesîr, fievkânî ve daha birçok âlim tercih etmişlerdir. Görüldüğü gibi İbn Abbâs'ın ismi burada da geçmektedir. Üstelik pek çok sahâbe ve imam da bu görüşü benimsemiştir. *Bu i'râb vechi hakkında daha geniş bilgi için bk. Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân (sh: 98-102); Taberî (3/184); Kurtubî (4/12); Mecmûu'l-Fetâvâ (3/54-55), (5/36-37), (17/392-394, 400, 406); İbn Kesîr (1/354-355); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 213-214); Fethu'l-Kadîr (1/350); Takrîbu't-Tedmuriyye (sh: 78).*

290. Sonuç olarak bütün bu anlatılanları özetlemek gerekirse, İbn 'Useymîn'in bu konudaki şu sözlerini zikredebiliriz:

"'Allah' lafz-ı celâli üzerinde durularak icra edilen okuyuş şekline göre (kırâatü'l-vakf) bu ayet; kesinlikle Kur'ân'da anlamını Allah'tan başkasının bilmediği birtakım ayetlerin bulunduğunu göstermemekte, ancak hakîkatini, niteliğini ve özünü Allah'tan başkasının bilmediği birtakım ayetlerin Kur'ân'da bulunduğunu göstermektedir. 'Allah' lafz-ı celâli üzerinde durmadan geçilerek icrâ edilen okuyuş şekline (kırâatü'l-vasl) göre ise bu ayet; ilimde yüksek dereceye erişenlerin, insanların pek çoğuna gizli kalan müteşâbih ayetlerin anlamını bildiklerini göstermektedir. Buna göre, daha önce söylediğimiz; Kur'ân'da anlamı bilinmeyen ayet yoktur, sözümüzde herhangi bir çelişki ve karşıtlık bulunmamaktadır." *Takrîbu't-Tedmuriyye (sh:78-79).* Ayrıca fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'de her iki okuyuş şeklinin yukarıda söylenen itibarla hak olduğunu ve ikisi arasında herhangi bir çelişki ve zıtlığın bulunmadığını söylemektedir. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/55), (5/36), (17/381-382).*

291. Büyük tâbiî Habîb b. Rubeyy'a el-Kûfî, Ebû Abdirrahmân es-Sülemî. Babası Hz. Peygamberle bazı gazvelere de katılmış olan sahâbî Habîb b. Rubeyyi'a'dır. Rasulullah hayattayken dünyaya gelen Ebû Abdirrahmân es-Sülemî Kur'ân okumayı bizzat babasından öğrenmiş, kısa sürede Kur'ân hıfzını tamamlamış ve zamanla yaşadığı dönemin Kur'ân'ı ustalık ve muharetle okuyup okutan seçkin hâfız kârîleri arasına girmiştir. Bu nedenle kendisine Mukriu'l-Kûfe denmiştir. Onun bu ünvanı hakketmesinde Kur'ân'ı bizzat Hz. Osmân, Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd gibi ulu sahâbîlere arzetmesinin büyük bir rolü vardır. Kendisinden 'Âsım b. Ebi'n-Necûd, Yahyâ b. Vessâb, 'Atâ' b. es-Sâib, Abdullah b. Îsâ b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Muhammed b. Ebî Eyyûb, eş-fia'bî ve İsmâil b. Ebî Hâlid gibi pek çok ulu tâbiî Kur'ân dersleri almıştır. Hatta kaynaklar, Hz. peygamber'in her iki torunu Hasan ve Hüseyin'in de kendisine Kur'ân'ı arzettiğini kaydetmektedir. O, bütün bu dersler karşılığında, kendisine teklif edilen ücret ve hediyeleri şiddetle reddetmiş ve yegâne gayesinin Kur'ân'a hizmet etmek olduğunu belirtmiştir. Kendisinden Kütüb-i Sitte imamları hadis rivâyet etmiştir. "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir" hadisini Hz. Osmân'dan rivâyet eden bizzat kendisidir. Hz. Osmân'ın hilhafeti döneminde Kûfe'de insanlara Kur'ân okutmaya başlamış, Haccâc zamanında (Bişr b. Mervân da denmiştir) Kûfe'de vefat edinceye dek yaklaşık 40 yıl kadar bu vazifesini sürdürmüştür. Hicri 70 yılından sonra Kûfe'de vefat etmiştir. *Bk. et-Tabakâtü'l-Kübrâ (6/212-214); et-*

Târîhu'l-Kebîr (5/528); Târîhu Bağdâd (9/430-431); el-İstî'âb (1/383-384); Tezkiretü'l-Huffâz (1/58-59); Siyer (4/267-272); el-Bidâye ve'n-Nihâye (9/7); Tehzîbu't-Tehzîb (5/164); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 499).

292. Mü'minlerin emiri Osmân b. Affân b. Ebi'l-'Âs b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf b. Kusayy el-Kureyşî el-Emevî. Künyesi Ebû 'Amr veya Ebû Abdillah veyahut Ebû Leylâ'dır. Fîl olayından 6 yıl sonra dünyaya geldi. Annesi Ervâ binti Kureyz, İslam diniyle müşerref olmuştur. Anneannesi, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in halası el-Beydâ binti Abdulmuttalib'tir. Hz. Osmân'ın özellikleri sayılmayacak kadar çoktur. Dört râşid halifenin üçüncüsüdür. İslama ilk girenlerden biri olup cennetle müjdelenen 10 sahâbîden biridir. Hz. Peygamber iki kızını (Rukayye ve O'nun ölümünden sonra Ümmü Külsûm) onunla evlendirdiği için kendisine Zü'n-Nûreyn yâni iki nûr sâhibi denmiştir. Hanımı Rukayye ile beraber Habeşistan'a hicret eden ilk müslümanlardandır. Daha sonra da Medine'ye hicret etmiştir. Bedir savaşına hanımı Rukayye ağır hasta olduğu için Hz. Peygamber'in emriyle katılamamış, ancak bizzat Rasûlullah tarafından kendisine ganimetten pay ayrılmış ve cihad sevâbına nâil olduğu haber verilmiştir. Hz. Peygamber O'nu Mekkelilere barış elçisi olarak gönderdiği zaman Hudeybiye'de bulunan sahâbeye O'nun ölüm haberi gelince Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem onları toplayarak ağaç altında onlardan Rıdvân Bey'atini almış, bu esnada bir elini kendisi için diğer elini de Hz. Osmân için uzatarak O'nun da bey'ate katılmasını sağlamıştır. Cömertliği ve müslümünlara ikramıyla bilinen Hz. Osmân Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in cennet müjdesi üzerine müslümanların istifadesine sunmak için Rûme kuyusunu bir Yahûdi'den satın almıştır. Meleklerin dahi kendisinden haya ettiği (utandığı) Hz. Osmân, hilafeti döneminde çok hayırlı hizmetler yapmıştır. Hz. Ebû Bekr döneminde ön hazırlıkları yapılan Kur'ân'ın bir kitap haline getirilmesi olayını özenle gerçekleştirmiş ve onu çoğaltarak değişik İslâm bölgelerine göndermiştir. Horasân ve Mağrib diyarları O'nun döneminde fethedilmiştir. İlim, amel, takva ve cihadı bir arada toplayan Hz. Osmân hakkında vârid olan faziletler o kadar çoktur ki biz sadece bunlardan bir tanesini zikretmekle yetineceğiz. Ebû Mûsa el-Eş'arî şöyle dedi: "Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem ile Medine bostanlarından bir bostanda beraber idim. Bir kimse geldi ve (kapının) açılmasını istedi. Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem bunun üzerine şöyle dedi: '... O'na kapıyı aç ve O'nu, kendisine isâbet edecek belâ ve imtihanlara karşı cennetle müjdele buyurdu.' Birde baktım ki gelen Osmân'dır. O'na Rasûlullah'ın söylediği şeyi haber verdim. Bunun üzerine Allah'a hamdetti. Sonra da şöyle dedi: 'Kendisinden yardım istenecek ancak Allah'tır.'" *(el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1554).*

Hz. Osmân, Hz. Peygamber'in haber verdiği gibi halifeliğinin 12. yılında, hicri 35 yılı Zilhicce ayının 18. günü Cuma gününde 80 yaşındayken (önce veya sonra da denmiştir) evinde Kur'ân okurken, Sûdân b. Humrân (başkaları da denmiştir) tarafından zâlimce şehid edilmiş ve Medine'deki Bakî' kabristanına defnedilmiştir. Allah O'ndan râzı olmuş, O da Allah'tan râzı olmuştur. Hz. Peygamber'den 146 hadis rivâyet etmiştir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 56, No: 28); el-İstî'âb (3/155-156); Tezkiretü'l-Huffâz (1/8-10); el-İsâbe (4/377-379); Tehzîbu't-Tehzîb (7/124-125); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 667).*

293. Dört Abdullah'tan biri, Abdullah b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb b. fiemh b. Fâr b. Mahzûm b. Sâhile b. Kâhil b. el-Hâris b. Temîm b. Sa'd b. Hüzeyl b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar, Ebû Abdirrahmân el-Hüzelî el-Mekkî el-Muhâcirî el-Bedrî. Babası Mes'ûd b. Gâfil câhiliye döneminde Abdullah b. el-Hâris b. Zühre ile ittifak yaptığı için Abdullah b. Mes'ûd'a Benî Zühre'nin müttefiki lakabı verilmiştir. Annesi Ümmü Abdillah binti Abdi Vedd (Vüdd de denir) b. Süvâe, Mekke'de ilk müslüman olan sahâbe hanımlardan olup bizzat Hz. Peygamber tarafından övülmüştür. Abdullah b. Mes'ûd, Mekkeli muhâcirlerin ilk müslüman olanlarındandır. Hz. Ömer'den önce müslüman olmuştur. İslamın ilk yıllarında, altıncı kişi olarak islamla müşerref olmuştur. Kendisi bu olayı oğluna şöyle anlatır: "Muhakkak beni, altının altıncısı olarak gördün. O zaman yeryüzü üzerinde bizden başka müslüman yoktu." *(Hilyetü'l-Evliyâ 1/126; el-Müstedrek 3/354, No:5368.* Hâkim isnâdının sahih olduğunu şöylemiş, Zehebî'de O'na katılmıştır. İsnâdı dedikleri gibidir.) İbn Mes'ûd Habeşistan ve Medine olmak üzere iki hicret gerçekleştirmiş, Bedir ve diğer savaşlara katılmıştır. Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Suffe'sinden olup yanından hiç ayrılmamış ve Rasûllullah vefat edinceye kadar O'nun terliklerini taşımıştır. Hz. Peygamber Mekke'de O'nunla ez-Zübeyr b. el-Avvâm arasında, hicretten sonra Medine'de ise Enes b. Mâlik, diğer bir rivâyette ise Sa'd b. Muâz ile kardeşlik tesis etmiştir. Sahâbenin âlimlerinin büyüklerinden olan İbn Mes'ûd'un üstün meziyetleri sayılmayacak kadar çoktur. Hz. Peygamber'den sonra Mekke'de Kur'ân'ı açıktan okuyan ilk sahâbîdir. O'nun Kur'ân ilmi o kadar genişti ki bizzat Rasûllullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in methü senâsına mazhar olmuştur. Kendisi Rasûlullah'ın mübârek ağızlarından 70 sûre öğrendiğini söyler. *(Bk. el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1598).* Rasûllullah sallallâhu aleyhi ve sellem O'nun Kur'ân hakkındaki derin ilmini, Abdullah b. 'Amr'ın rivâyet ettiği bir hadiste şöyle belirtmiştir: "Kur'ân okumayı 4 kişiden alıp öğreniniz: Abdullah b. Mes'ûd (Rasûlullah isimleri saymaya O'ndan başladı), Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim, 'Ubeyy b. Ka'b ve Muâz b. Cebel'den". *(el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1600).* Hz. Ömer'in rivâyet ettiği bir hadiste ise O'nun Kur'ân hakkındaki bu derin ilmini Hz. Peygamber şöyle ifâde etmiştir: "Her kim Kur'ân'ı indirildiği gibi ilk ağızdan okumaktan hoşlanıyorsa İbn Ümmi Abd'ın okuyuşu üzere okusun." *(Ahmed 1/445, 454; el-Müstedrek 3/359-360, No: 5390.* Hâkim tashih etmiş Zehebî'de O'na katılmıştır. İsnâdı hasendir. Değişik lafızlarla rivâyet edilmiştir. *Bk. Ahmed 1/7, 36; Tirmizî No: 3027; Hilyetü'l-Evliyâ 1/124; es-Sünenü'l-Kübrâ 1/452).*

Kendisi Kur'ân hakkındaki ilmini şöyle tanımlar: "Kendisinden başka hakkıyla tapılacak hiçbir ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın kitabından indirilmiş hiçbir sûre yoktur ki ben onun nerede indirildiğini bilmeyeyim. Yine Allah'ın kitabından indirilmiş hiçbir âyet yoktur ki ben onun kimin hakkında indirildiğini bilmeyeyim. Eğer benden daha iyi bilen bir

kimsenin bulunduğunu ve devemin de beni ona ulaştıracağını bilseydim, şüphesiz deveme biner ona giderdim.” *(el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1599).*

İbn Mes'ûd ve annesinin Hz. Peygamber'e ve âilesine olan yakınlığını Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle anlatmaktadır: “Ben kardeşimle Yemen'den Medine'ye geldiğim zaman bir süre bekledik (Hz. Peygamber'in etrafında gelişen olayları izledik). Bu esnâda bizim en fazla vâkıf olduğumuz bir şey varsa, o da İbn Mes'ûd'un Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in ev halkından bir kişi olmasıydı. Çünkü Hz. Peygâmber sallallâhu aleyhi ve sellem'in huzuruna sürekli İbn Mes'ûd ve annesinin girdiğini görüyorduk.” *(el-Lü'lüü ve 'l-Mercân, No: 1597).*

İbn Mes'ûd, Rasûlullah'ın vefatından sonra fiam'ın fethini görmüş, Hz. Ömer tarafından Kûfe'ye insanlara dinlerini öğretmesi için gönderilmiştir. Hz. Osmân ise kendisini Kûfe'ye vâli olarak atamış, daha sonra görevden alarak Medine'ye dönmesini emretmiştir. O'nun faziletini Hz. Peygamber'in şu hadisi açıkça ortaya koymaktadır: “Muhakkak Abdullah'ın ayağı mîzanda (diğer bir rivâyette kıyamet gününde) Uhud dağından daha ağırdır.” *(Ahmed 1/114, 420, 421; Ebû Ya'lâ 1/No: 540, 595; Taberânî “el-Kebîr” 9/No: 8452-8454; İbn Sa'd “et-Tabakâtü'l-Kübrâ” 3/115; Ebû Nuaym “el-Hilye” 1/117, 127; Bezzâr “el-Müsned” 1/283; Hâkim “el-Müstedrek” 3/358 No: 5385, ve Zehebî “Siyer” 1/477-478, 479-480.* Hâkim tashîh etmiş, Zehebî'de O'na katılmıştır. Heysemî *Mecmau'z-Zevâid (9/288)*'de Ahmed, Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin ricâlinin Ümmü Mûsâ dışında Sahîh'in ricâli olduklarını, Ümmü Mûsâ'nın ise güvenilir olduğunu söylemiştir. İbn Hacer de *el-İsâbe (4/201)*'de Ahmed'in hasen senedle rivâyet ettiğini söylemiştir. *Müsned Ebî Ya'lâ*'nın muhakkıkı Hüseyn Selîm Esed ise ilgili kitaba yaptığı tahkikte *(1/410,447)* Ebû Ya'lâ'nın isnâdının hasen olduğunu belirtmiştir.)

Sünnete düşkünlüğü, dünyadaki zâhid yaşantısı ve ahirete olan özlemi ile bilinen İbn Mes'ûd hicri 32 ya da 33 yılında Medine'de vefat etmiştir. Ebu'd-Derdâ'ya O'nun ölüm haberi gelince: “Ardından kendisi gibi birini bırakmadı” demiştir. Hadis rivâyetindeki itinalı ve dikkatli tavrıyla dikkat çeken İbn Mes'ûd Hz. Peygamber'den 848 hadis rivâyet etmiştir. İmam Zehebî bu sayının tekrarlarla birlikte 840 olduğunu söyler. Bunlardan 64 hadisi Buhârî ve Müslim ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 21 hadisinin rivâyetinde, Müslim ise 35 hadisinin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 42, No: 8); el-İstî'âb (3/110-116); Tezkiretü'l-Huffâz (1/13-16); Siyer (1/461-500); el-İsâbe (4/198-201); Tehzîbu't-Tehzîb (6/26-27); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 545).*

294. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ'da (sh: 73, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/37)*: “Ve derlerdi ki” şeklindedir. *Ayrıca bk. Ahmed (5/410); Mecmûu'l-Fetâvâ (5/156), (17/395-396, 407).*

295. (SAHİH ESER): *Ahmed/(5/410)* ve *İbn Ebî fieybe “el-Musannef” (6/No: 29920)* Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî fi'Atâ' b. es-Sâib yoluyla, *Taberî “Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân” (1/60, No: 82)* Cerîr b. Abdülhamîd ed-Dabbî 'Atâ' b. es-Sâib yoluyla, *İbn Sa'd “et-Tabakâtü'l-Kübrâ” (6/212), İbn Vaddâh “el-Bidau ve'n-Nehyu Anhâ” (sh:86)* ve *Zehebî “Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ” (4/269, 271 temrîz sîgasıyla)* Hammâd b. Zeyd fi'Atâ' b. es-Sâib yoluyla birbirine yakın lafızlarla Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'den rivâyet etmişlerdir. İbn Teymiyye ise *Mecmûu'l-Fetâvâ*'nın değişik yerlerinde *(bk. 5/37, 156; 17/395-396, 407)* herhangi bir sened zikretmeden doğrudan Ebû Abdirrahmân es-Sülemî'den nakletmiştir. Eserin *Ahmed, İbn Ebî fieybe* ve *Taberî* rivâyeti zayıftır. Çünkü Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî ve Cerîr b. Abdülhamîd ed-Dabbî rivâyetlerini 'Atâ' b. es-Sâib ihtilâta uğradıktan sonra ondan işitmişlerdir. *Bk. Mecmau'z-Zevâid (1/165); Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ Tahkiki (4/271, 2 nolu dipnot)*. Eserin *İbn Sa'd, İbn Vaddâh* ve *Zehebî* rivâyeti ise sahihtir. Çünkü Hammâd b. Zeyd rivâyetlerini 'Atâ' b. es-Sâib ihtilâta uğramadan önce ondan işitmiştir. *Bk. el-Kâşif (2/22); Hedyu's-Sârî (sh: 446); Tehzîbu't-Tehzîb (7/180).*

Eseri ayrıca muhtasar bir lafızla, *Hâkim (no: 2047)* ve *Beyhakî “es-Sünnenü'l-Kübrâ” (3/119-120)* 'Atâ' b. es-Sâibfi Ebû Adirrahmân es-Sülemî yoluyla sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un kendi sözü olarak rivâyet etmişlerdir. Hâkim: “Bu isnâdı sahih olan bir hadistir ve fieyhân tarafından tahric edilmemiştir” demiş Zehebî de “sahîh” diyerek ona muvafakat etmiştir. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn (1/743-744)*. Bize göre bu her iki tashihde de nazar vardır. *Taberî* ise *(1/60, No: 81)* buna yakın bir lafızla eseri A'meş (Süleymân b. Mihrân el-Esedî)fi fiakîk b. Seleme el-Esedî yoluyla aynı sahâbîden rivâyet etmiştir. Ahmed fiâkir, *Câmiu'l-Beyân*'a yaptığı tahkikte *(1/80)*: “Bu sahih muttasıl bir isnâddır” demiş, fiuayb el-Arnavût ta *Siyer* 'e yaptığı tahkikte *(4/271, 2 nolu dipnot)*: “Ricâli güvenilirdir” demiştir. Bu eser hakkında daha geniş bilgi almak isteyenler, bu eseri ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz özel çalışmamıza bakabilirler.

296. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/55-57), (5/35-36, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ, sh: 70-71), (17/363-443); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 212-216); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/88-91); Takrîbu't-Tedmuriyye (sh: 84-87). Ayrıca bk. Taberî (3/184); Kurtubî (4/12); İbn Kesîr (1/355); fievkânî (1/350).*

297. (SAHİH HADİS): Hadisi bu lafızla *Ahmed (1/266, 314, 328, 335); Taberânî “el-Kebîr” (No: 10587, 10614, 11204, 12506); “es-Sağîr” (No: 542); Fesevî “el-Ma'rife ve't-Târîh” (1/494) ve diğerleri* sahih senedle İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir.

Hadisi, *Buhârî (No: 143) ve Beğavî “fierhu's-Sünne” (No: 3942)*: “Allahım! O'nu dinde fakîh kıl” lafzıyla,

Ahmed (1/327) ve Müslim (No: 2477): “Allahım! O'nu fakîh kıl” lafzıyla,

Buhârî (N0: 75, 7270): “Allahım! O'na kitabı öğret” lafzıyla,

Ahmed (1/214, 269, 359); Buhârî (No: 3756); Tirmizî (No: 3824); Beğavî (No: 3943); Taberânî “el-Kebîr” (No: 10588, 11961, 12466) ve Ebû Nuaym “el-Hilye” (1/315): “Allahım! O'na hikmeti öğret” lafzıyla,

İbn Mâce (No: 166): “Allahım! O’na hikmeti ve kitabın te’vîlini öğret” lafzıyla,

Bezzâr “el-Müsned” (No:2674) : “Allahım! O’na Kur’ân’ın te’vîlini öğret” lafzıyla,

Ahmed (1/330): “Allah’a, beni ilim ve anlayış bakımından arttırması için dua etti” lafzıyla rivâyet etmiştir. Hadis sahihtir. *Bk. Beğavî (14/146); Heysemî “Mecmau’z-Zevâid” (9/276); İbn Hacer “Fethu’l-Bârî” (1/204-205); “el-İsâbe” (4/122-124); Ahmed fiâkir “Müsned Tahkiki” (No: 2396) ve el-Elbânî “fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye Tahkiki” (sh: 214, 180 nolu dipnot); Mişkâtü’l-Mesâbîh Tahkiki (No: 6138, 6139).*

298. *Ayrıca bk. (Yûnus 39); (Yûsuf 6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101); (İsrâ 35); (Kehf 78, 82).* Bütün bu âyetler, bir şeyin varacağı hakîkat anlamındaki te’vîlin bir haberde geçmesinin örnekleridir ki bu durumda haberin te’vîli; onun gerçekleşmesi; başka bir ifâdeyle haber verilen hakîkatin bizzat kendisinin gerçekleşmesidir. Bu durum, Allah-u Teâlâ’nın künhü (mâhiyeti, özü), zâtı ve sıfatları hakkında mevcuttur ki, bunları kendisinden başkası bilmez.

Bir de bir şeyin varacağı hakîkat anlamındaki te’vîlin, bir talepte (istemde) geçmesi durumu vardır ki bu takdirde, eğer istenen şey bir emirse, onun te’vîli; bu emrin hemen yerine getirilmesi, yok eğer bir yasaklamaysa derhal onun terkedilmesidir. Bunun örneği Hz. Âişe’nin Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’den rivâyet ettiği şu hadistir: “Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, rükû ve secdesinde şunları çok fazla söylerdi: ‘Rabbimiz olan Allah’ım! Sana hamdederek seni bütün noksanlık ve kusurlardan tenzîh ederim. Allah’ım! Beni bağışla’. O, Kur’ân’ı teevvül ediyordu, yâni O, Allah’ın “Öyleyse Rabbine hamdederek O’nu tesbih et ve O’ndan bağışlanma dile. Çünkü O, tevbeleri çokça kabul edendir” (Nasr, 3) buyruğunda kendisine yapmasını emrettiği şeyi yerine getiriyordu.” *Ahmed (6/35, 43, 190, 230); Buhârî (No: 817, 4968); Müslim (No: 484); Ebû Dâvûd (No: 877); Nesâî (2/219); İbn Mâce (No: 889) ve diğerleri.* Ayrıca hadisi “Kur’ân’ı teevvül ederdi” lafzı zikredilmeden *Buhârî (No: 794, 4293, 4967) ve Nesâî (2/190)* rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi’l-Buhârî (No: 429); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 294); Mişkâtü’l-Mesâbîh Tahkiki (No: 871); fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye Tahkiki (sh: 213, 179 nolu dipnot); el-Kelimu’t-Tayyib Tahkiki (No: 87); Sahîhu’l- Kelimi’t-Tayyib (No: 70). Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. fierhu’l-Akîdeti’l-Vâsıtıyye (1/89); Takrîbu’t-Tedmuriyye (sh: 84-85).*

299. Dikkat edilecek olursa, te’vîl bu anlamıyla haber verilen veya istenen şey vâkıa olarak ortaya çıkıp idrak olununcaya kadar bir bilinmezdir. *Bk. Takrîbu’t-Tedmuriyye (sh: 85).*

300. *Ayrıca bk. Mecmûu’l-Fetâvâ (3/66-67); fierhu’l-Akîdeti’l-Vâsıtıyye (1/88, 89-91); Takrîbu’t-Tedmuriyye (sh: 86-87).*

301. (ZAYIF ESER): Taberî “*Câmiu’l-Beyân*”’da *(1/57, No: 71)*; Muhammed b. Beşşâr fi Müemmel fi Süfyân (es-Sevrî) fi Ebu’z-Zinâd yoluyla İbn Abbâs’tan rivâyet etmiştir. Senedinde inkıtâ’ (kopukluk) vardır. Çünkü Ebu’z-Zinâd’ın İbn Abbâs’tan semâsı sâbit değildir. Ayrıca senedinde Müemmel b. İsmâil vardır ki o da sadûk olup hıfzı kötüdür. Ebu’z-Zinâd’ın ismi; Abdullah b. Zekvân el-Kureşî, Ebû Abdirrahmân el-Medenî’dir. Ebu’z-Zinâd olarak bilinir. Sika fakîh olup tâbiînin büyüklerindendir. Hicri 130 ya da 131 yılında ölmüştür. İbn Abbâs’tan hadis dinlediği bilinmemektedir. *Bk. Siyer (5/445-451); Mîzânu’l-İ’tidâl (2/418-420); Lisânu’l-Mîzân (3/284); Tehzîbu’t-Tehzîb (5/182-183); Takrîbu’t-Tehzîb (sh: 504).*

Müemmel ise; Müemmel b. İsmâil, Ebû Abdirrahmân el-Basrî’dir. 206 yılında ölmüştür. Hakkında; Ebû Hâtim “Sadûk, sünnette (rivâyetinde) şedîd (sıkı), hatası çok”, Zehebî “Ezberinden rivâyet etti ve yanıldı”, İbn Hacer “Sadûk, ezberi kötü” demişlerdir. Buhârî’nin hakkında “münkerü’l-hadîs” dediği tartışmalıdır. Buhârî kendisinden ta’likan sadece bir hadis *(bk. No: 7083)* rivâyet etmiştir. *Bk. İbn Ebî Hâtim, “el-Cerhu ve’t-Ta’dîl” (8/374); Siyer (10/110-112); Mîzânu’l-İ’tidâl (4/228-229); el-Kâşif (2/309); Tehzîbu’t-Tehzîb (10/339-340); Takrîbu’t-Tehzîb (sh: 987).*

Eseri Taberî *(1/57, No: 72)* ayrıca Yûnus b. Abdüla’lâ es-Sadefî fi İbn Vehb fi ‘Amr b. el-Hâris fi el-Kelbî fi Ebû Sâlih fi Abdullah b. Abbâs yoluyla merfû’ olarak Hz. Peygamber’den rivâyet etmiştir. Taberî bu rivâyetin hemen öncesinde: “Bunun bir benzeri haber de Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem’den rivâyet edilmiştir, ancak isnâdında nazar vardır” demiştir. İbn Kesîr, Tefsîrinde *(1/7-8)* Taberî’nin bu sözünü ve rivâyetini naklettikten sonra şöyle demiştir: “Taberî’nin hadisin senedinde işaret ettiği nazar Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî’nin cihetinden kaynaklanmıştır. Çünkü O, metrûku’l-hadîs’tir. Ancak O, hadisin ref’inde vehme düşmüş olabilir. Bu rivâyet daha önce de geçtiği gibi İbn Abbâs’ın sözü olsa gerek. Allah en doğrusunu bilir.”

İbn Kesîr’in sözettiği Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, Ebu’n-Nadr el-Kûfî’dir. H. 146 yılında ölmüştür. Hakkında: Buhârî “Kattân ve İbn Mehdî O’ndan (hadis rivâyetini) terketti”, Cevzecânî “yalancı”, İbn Maîn “güvenilir değil”, ed-Dârekutnî ve bir cemâat “metrûk”, Zehebî “kitaplarda zikredilmesi helal olmaz. Onunla ihticac nasıl olsun ki”, İbn Hacer “yalancılıkla itham edilmiş ve Râfızilik bid’atiyle suçlanmıştır” demiştir. *Bk. Mîzânu’l-İ’tidâl (3/556-559); el-Kâşif (2/174); Lisânu’l-Mîzân (7/517); Tehzîbu’t-Tehzîb (9/152-154), Takrîbu’t-Tehzîb (sh: 847).* Üstelik Ebû Âsım’ın Süfyân es-Sevrî’den rivâyetine göre Süfyân, Kelbî’nin şöyle dediğini söyler: “Ebû Sâlih yoluyla İbn Abbâs’tan söylediğim her şey bir yalan olup, bunu benden sakın rivâyet etmeyin.” *Tehzîbu’t-Tehzîb (9/153).*

Burada geçen Ebû Sâlih’in ismi; Bâzâm ya da Bâzân’dır. Ümmü Hânî binti Ebî Tâlib’in kölesidir. Hakkında el-Ezdi “yalancı”, İbn Maîn “hiç bir şey değil”, Ebû Hâtim ve diğerleri “O’nunla ihticac edilmez”, İbn Hacer “zayıf, müdellis” demişlerdir. Bütün bu söylenenlerin yanında bir de Kelbî, Ebû Sâlih’in kendisine şöyle dediğini söyler: “Sana her söylediğim yalandır.” *Bk. Mîzânu’l-İ’tidâl (1/296); el-Kâşif (1/263); Lisânu’l-Mîzân (7/469); Tehzîbu’t-Tehzîb (1/379-380); Takrîbu’t-Tehzîb (sh: 163).*

Bütün bunlara ilâve olarak İbn Abbâs'tan tefsir rivâyet eden Ebû Sâlih, İbn Hibbân ve Zehebî'nin dediği gibi ne İbn Abbâs'ı görmüş ne de O'ndan hadis işitmiştir. Üstelik Kelbî'de Zehebî'nin dediği gibi Ebû Sâlih'ten birkaç harften başka bir şey işitmemiştir. Zehebî bu sözün devamında şöyle der: "Kendisine ihtiyaç duyulunca, yer onun için hazinelerini çıkardı". *Bk. Mîzânu'l-İ'tidâl (3/559). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (1/380).*

Sonuç olarak eser, gerek mevkûf gerekse merfû' olarak sened bakımından zayıftır. Ahmed fiâkir'de *Câmiu'l-Beyân*'a yaptığı tahkikte bunu belirtmiştir. Bk. *(1/71-72).*

Eseri, fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye değişik yerlerde, herhangi bir sened zikretmeden doğrudan İbn Abbâs'tan temrîz sîgasıyla nakletmiştir. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/55), (5/349), (17/400).*

302. Kar' veya kur', çoğulu kurû' veya akrâ': Kadınlarda görülen aybaşı (hayız) ve hayızdan temizlenme halleri. Allah-u Teâlâ şöyle buyurur: "(Zifafa girdikten sonra) boşanan kadınlar, kendi kendilerine (evlenmeden) üç kurû' müddet beklerler." (Bakara, 228). *Kurû' kelimesi hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab (1/130-131); Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/277-278).*

303. Nemârik, tekili numruk: Üzerine dayanılan yastık, dirsek yastığı, palan yastığı. Allah-u Teâlâ şöyle buyurur: "(Cennette) sıra sıra dizilmiş yastıklar vardır." (Gâşiye, 15). *Bu kelime hakkında daha geniş bilgi için bk. A. g. e. (10/361); A. g. e (4/537).*

304. Kehf, çoğulu kuhûf: Mağara, sığınılacak yer, sığınak. Kur'ân'ın 18. sûresinin ismi. Allah-u Teâlâ şöyle buyurur: "O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar." (Kehf, 10). *Ayrıca bk. (Kehf, 9, 11, 16, 17, 25). Bu kelime hakkında daha geniş bilgi için bk. A. g. e. (9/310-311); A. g. e. (3/77).*

305. (SAHİH ESER): *Taberî "Câmiu'l-Beyân" (1/210, No: 535) ve Beyhâki "el-Ba's ve'n-Nüşûr" (No: 332)* "İsimleri dışında dünyada bulunan şeylerden (nimetlerden) hiçbiri cennette yoktur" lafzıyla rivâyet etmişlerdir. Münzirî *et-Terğîb ve't-Terhîb (4/473)*'de "eseri Beyhakî iyi bir senedle mevkûf olarak rivâyet etti" demiştir. İbn Hazm'da *el-Fasl* ' da *(2/108)* "senedinin sıhhat derecesinin en üstünde olduğunu" söylemiştir. Ayrıca eser "isimleri dışında cennette, dünyada olanlara benzer hiçbir şey yoktur" lafzıyla rivâyet edilmiştir. Bunu; *Taberî A.g.e. (1/210, No: 534); İbn Hâtim (bk. İbn Kesîr Tefsiri 1/66); Ebû Nuaym "Sıfatu'l-Cenne" (1/147, No:124) ve Ziyâ el-Makdisî "el-Ehâdîsu'l-Muhtâre" (2/59, 198)* İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir.

Eserin senedi el-Elbâni'nin de söylediği gibi sahihtir. *Bk.Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 2188); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 5410).*

306. Yazar, üçüncü bölüm sh: 58'de temsîl ve teşbîh başlığı altında bunların görüşlerine kısmen değinmişti. Biraz daha fazla bilgi verecek olursak şunları söyleyebiliriz: Müşebbihe kısaca benzetenler, benzeticiler anlamındadır. Mücessime ve Mümessile diye de adlandırılırlar. Muattılanın karşıtı olarak ortaya çıkmışlardır. Yaradanı yaratılmışa benzetenler ve yaratılmışı yaradana benzetenler olmak üzere iki sınıftırlar. İlk sınıf da kendi içinde Allah'ın zâtını, yaratılmışların zâtına benzetenler ve Allah'ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarına benzetenler olmak üzere iki gruptur. İlk grup kendi arasında değişik kollardan meydana gelmiştir. Bunların ortaya koyduğu teşbîhin ilk ortaya çıkışı, Râfızîlerin aşırıları tarafından olmuştur. Söylenildiğine göre Allah'ın cisim olduğunu söyleyen ilk kişi Râfızî Hişâm b. el-Hakem'dir. *(Bk. Minhâcu's-Sünne 1/20; Siyer 10/543-544; Lisânü'l-Mîzân 6/194)*. Bunlar; Sebiyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Hulûliyye, Hulmâniyye, Mukannaiyye, Azâfira, Hişâmiyye, Dâvûd el-Cevâribî'ye mensup olan Müşebbihe, İbrâhimiyye, Hâbitıyye, Kerrâmiyye v.b. başka kollara ayrılmıştır. İkinci grup ise Basra Mu'tezilesi, Kerrâmiyye'nin bir kolu, ez-Zürâriyye, Râfızîler'in bir bölümü v.d. kollara ayrılmıştır. Bunlar Milel ve Nihal kitaplarında uzun uzadıya anlatılır. Müşebbihe'nin bu ilk sınıfının görüşlerine bir örnek verecek olursak ilk grubun Dâvûd el-Cevâribî'ye mensup olan Müşebbihe kolu, ma'bûdunu (Allah'ı), kadının cinsi organı ve sakaldan başka insanın sahip olduğu bütün organlara sahip olarak nitelendirmiştir. Allah onların söylediklerinden ne kadar uzak ne kadar yücedir.

Müşebbihe'nin ikinci sınıfı olan Yaratılmışı Yaradana Benzeten sınıfa gelince, yazar üçüncü bölümde onlar hakkında yeterli ölçüde bilgi vermişti. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/106-109); el-Fark (sh: 169-172); el-Milel ve'n-Nihal (1/75-78, 135-137); Mecmûu'l-Fetâvâ (2/62); (3/28-30, 35, 87, 186); (4/138, 145); (5/27-29, 63, 257-258, 325, 353-354, 437); (6/35-36); (8/431); (10/54-55); (12/264-265); (16/473); (17/350); Minhâcu's-Sünne (2/105, 261, 500, 514, 517, 522, 523, 528, 598, 600, 611); (5/172); (6/131); (8/311); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 521); Takrîbu't-Tedmuriyye (sh: 22-24).*

307. Baştan beri yazarın bu kitapta özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili görüşlerini açıklamaya çalıştığı ve Hz. Peygamber'in haklarında: "Ümmetimden hak üzere, aşağılayıp horlayanın veya karşı çıkanın onlara zarar veremeyeceği bir topluluk, hiç değişmeden, Allah'ın emri gelinceye kadar var olmaya devam edecektir" (1), "Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Onlardan sadece biri dışında hepsi ateştedir. O da cemâattir" (2), başka bir rivâyette de "bugün benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğumuz yolun aynısı üzerinde olanlar" (3) dediği fırka-i nâciyenin yâni kurtulmuş toplumun; Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in ta kendisidir. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/141, 148-159); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/63-76, 187-380).*

(1) (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Ahmed (4/101, 244, 248, 252); Buhârî (No: 3640, 3641, 7311, 7312, 7459, 7460); Müslim (No: 1920, 1921); Tirmizî (No: 2230); İbn Mâce (No: 10); Taberânî "el-Kebîr" (19/No: 329, 755, 840, 869, 870, 893, 899, 905, 906, 917) ve diğerleri* birbirine yakın değişik lafızlarla sahâbeden bir gruptan. Suyûtî, *Katfu'l-Ezhâri'l-*

Mütenâsire (No: 81) ve Kettânî, *Nazmu'l-Mütenâsir (No: 145)* adlı eserlerinde hadisin mütevâtir olduğunu söylemişlerdir. Hadisin değişik lafızları için *bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 7287-7296); Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 270, 1108, 1955, 1956, 1957, 1959, 1960, 1962); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1095, 1096, 2061); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 3819); Salâtu'l-'Îdeyn (sh: 46, 2 nolu dipnot).*

(2) (SAHİH HADİS): *Ahmed (4/102), (6/24); Ebû Dâvûd (No: 4597); İbn Mâce (No: 3992, 3993); Dârimî (No: 2518); Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 16, 18); İbn Ebî Âsım "es-Sünne" (No: 63, 64, 65); Hâkim (No: 443); el-Lâlekâî (No: 149) ve diğerleri* bir grup sahâbeden. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 204, 1492); Zılâlu'l-Cenne (No: 63-65); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1082, 1083); Salâtu'l- 'Îdeyn (sh: 46).*

(3) (HASEN HADİS): *Tirmizî (No: 2641); Acurrî "eş-fierîa" (sh: 15-16); Hâkim (No: 444) ve el-Lâlekâî (No: 147) Abdullah b. Amr b. el-'Âs'dan. 'Ukaylî "ed-Duafâu'l-Kebîr" (sh: 207-208) ve Taberânî "el-Evsat" (No: 4886, 7840); "es-Sağîr" (No: 724)* Enes b. Mâlik'den. Hadisi; Hâfız 'Irakî *(bk. el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr, İhyâ'nın Zeylinde 3/244)*, Hâfız İbn Hacer *(bk. el-Kâfu'ş-fiâf fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf, sh: 64, H. No: 17)*, Mübârekfûrî *(bk. Tuhfetü'l-Ahvezî, 7/334)* ve el-Elbânî *[bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/407-408); Salâtu'l- 'Îdeyn (sh: 46, 2 nolu dipnot]* tahsîn etmişlerdir. *Ayrıca bk. Heysemî, Mecmau'z-Zevâid (1/189); Selîm Hilâlî, Nushu'l-Ümme fî Fehmi Ehâdîsi İftirâki Hâzihi'l-Ümme (sh: 9-27); Ali Hasen Abdülhamîd'in Keşfu'l-/umme an Hadîsi İftirâki'l-Ümme adlı kitabı; Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmi'd-Dîn (4/1878-1882).* Hadisin daha geniş sened ve metin kritiği için İbn Teymiyye'nin el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye adlı eserine yaptığım tahkike bakılabilir.

308. *Bunlara gereken cevap 20. bölümün 2. faslı sh: 192-194'de verilmişti.*

309. *Bunlara gereken cevap 23. bölümün 2. faslı sh: 215-222'de verilmişti.*

310. Allah'ın isim ve sıfatlarının tamamını veya bir kısmını inkar eden Mu'tezile ve onlara uyan kelâmcılar, Cehmiyye, Karâmita, Bâtıniyye, Eş'ariyye, Mâturîdiyye, felsefecilerin aşırıları v.d. grupları içine alan sapık fırkanın genel adı. Daha önce Ta'tîl başlığı altında 3. bölüm sh: 55'de haklarında bilgi verilmişti. *Ayrıca bk. Minhâcu's-Sünne (1/410), (2/110, 111, 243, 324, 523, 561, 562, 607), (3/292, 446, 468), (5/172, 219); Takrîbu't-Tedmuriyye (sh: 25-48).*

311. Nevâsıb ya da Nâsıbe (Nâsıbîler): Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı düşmanlık besleyen, onlara dil uzatan, söz ve hareketleriyle onlara ezâ veren, bununla da yetinmeyerek onların kâfir olduklarını söyleyip onların kanını akıtmayı helal görenler. Bunlar Râfızîler'in karşıtıdırlar. *Bk. el-Fark (sh: 177); Mecmûu'l-Fetâvâ (3/154, 408-414), (4/468), (25/301-302); Minhâcu's-Sünne (1/115), (2/49, 59, 63, 66, 71), (4/39, 367, 368, 386, 395, 469, 499, 554, 585), (5/46, 47, 149, 466), (6/198, 286), (7/106, 257, 259, 323, 339, 366, 442), (8/153, 172); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 467, 482).*

312. Kaderiyye'nin dört kolundan (el-Kaderiyyetü'n-Nâfiye, el-Kaderiyyetü'l-Mücbire, el-Kaderiyyetü'l-Müşrikiyye ve el-Kaderiyyetü'l-İblîsiyye) biri. Kaderi inkar edenler. Bunlara göre kul fiilinde; ilmi, iradesi ve kudreti itibarıyla bağımsızdır. Allah'ın irâde (meşîet), kudret ve yaratmasının bu hususta herhangi bir etkisi yoktur. Aksine kul kendi fiilini kendi yaratır ve Allah'ın bu yaratmada hiçbir dahli yoktur. Sonuç olarak bunlar Allah'ın kulların fiillerini bildiğini kabul etmişler, ancak bunun Allah'ın iradesi, kudret ve yaratmasıyla vukû bulduğunu inkar etmişlerdir. Bunların bir de aşırıları vardır ki bunlar Ma'bed b. Abdullah el-Cühenî el-Basrî'nin taraftarlarıdır. Ma'bed el-Cühenî, sahâbe zamanında kader hakkında konuşan ilk kişidir. Haccâc tarafından hicri 80 yılında öldürülmüştür. *(Bk. Siyer 4/185-187; fiezerâtü'z-Zeheb 1/88).* Ma'bed'in taraftarları olan bu aşırılar, olmuş ve olacak bütün olay ve eşyânın İm-i ilâhîde mevcut olup yazılı bulunduğunu yâni Allah tarafından takdir edildiğini kabul etmezler. Buna göre onlar kulun fiilleri konusunda Allah'ın irâdesini, kudretini ve yaratmasını inkar ettikleri gibi sonradan vukû bulan olaylarla ilgili olarak Allah'ın ilmini yâni Allah'ın bu olayları bildiğini de inkar etmişlerdir. Çünkü Allah kullara kendisine itaat etmelerini emretmiş, isyan etmelerini yasaklamıştır. Kendisine kimin itaat edip kimin etmeyeceğini de ancak itaat ve ma'siyetin ortaya çıkmasından sonra bilebilir. Bu itibarla Kaderiyye Cebriyye'nin karşıtıdır. Çoğu zaman da Mu'tezile ile bir tutulurlar. Ancak Kaderiyye, Mu'tezile'den önce, sahâbenin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. İbn Ömer, İbn Abbâs v.d. sahâbîler onlarla mücâdele etmişlerdir. *Bk. el-Lâlekâî (4/746-750); el-Fark (sh: 82-84); el-Milel (1/10, 15, 16, 23, 34, 35, 37, 38, 49, 50, 92, 103, 105, 137, 138, 151,170); Mecmûu'l-Fetâvâ (3/148-150), (36/144-153); Minhâcu's-Sünne (3/140, 219), (5/311, 359, 370), (9/476); Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (5/244); Nevevî, Müslim fierhi (1/153-156); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 272-274, 524-525); Fethu'l-Bârî (1/145); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/67-68, 203-204); Takrîbu't-Tedmuriyye (sh: 119-120).*

313. Mücbire ya da Cebriyye: Bunlar, Kaderiyye'nin, el-Kaderiyyetü'l-Mücbire koludur. Bunlar, kulun tâatleri işleme ve yasak kılınmış şeylerden kaçınma hususunda hiçbir fiil, irâde ve kudrete sahip bulunmadığını, sadece ilâhî fiillere sahne teşkil etmeye mecbur olduğunu kabul ederler. Buna göre kulun ne irâdesi vardır, ne tâatleri işleme kudreti, ne de yasak kılınmış şeylerden sakınabilme gücü. O bütün bunları yapmaya mecburdur. Bu i'tibarla Cebriyye; Kaderiyye'nin (el-Kaderiyyetü'n-Nâfiye ya da el-Kaderiyyetü'n-Nüfâh'ın) karşıtıdır. Cebriyye'nin en meşhur kolu Cehmiyye'dir. *Bk. el-Fark (sh: 266-267); el-Milel (1/61-63); İ'tikâdâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (sh: 68-69); Mecmûu'l-Fetâvâ (36/147-151); Minhâcu's-Sünne (9/432, 487); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 524); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/68).*

314. Günahkâr mü'minin azap olunmayacağını umanlar veya ona ait bir hüküm vermeyip bunu ahirete bırakanlar. Bunlara göre günahkâr (fâsık) kimse, günahlardan herhangi bir şeyi işlese ya da itaat edilmesi gereken şeylerden herhangi bir şeyi terketse bile, yine de imânı kâmil (tam) bir mü'mindir. Çünkü onlara göre günahlar imana zarar vermedikleri gibi küfürle

beraber tâatte fayda vermez. İman sadece kalp ile tasdîk, dil ile ikrardır. Ameller imandan bir cüz (parça) değildir. İmam Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde *(1/213-223)*, Mürcie'nin imanın mâhiyeti hakkındaki farklı görüşleri nedeniyle onları 12 grup altında incelemiştir. İbn Teymiyye'de *el-Îmânu'l-Evsat* adlı kitabında *(Mecmûu'l-Fetâvâ 7/543-548)*, el-Eş'arî'nin bu tasnifini aynen nakletmiştir. Örneğin bu 12 gruptan biri olan Kerrâmiyye, imanın; sadece dil ile ikrar olduğunu söylerler. Hatta bunların aşırıları imanın sadece kalp ile tasdik olduğunu, bunun kelimeyi şehâdet söylenmese bile böyle olduğunu söylerler.

İrcâ' fitnesi sahâbenin son zamanlarına doğru ortaya çıkmıştır. İrcâ' hakkında ilk konuşan kimse İbnu'l-Hanefiyye'nin oğlu Hasen b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî'dir. Hicri 99 yılında ölmüştür. *(Bk. Siyer 4/130-131; Tehzîbu't-Tehzîb 2/290-291; Takrîbu't-Tehzîb sh: 243)*. O'ndan sonra bu görüşü Ebû Mervân Gaylân b. Müslim ed-Dımaşkî'nin sürdürdüğü söylenir. Gaylân h. 125 yılında Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân tarafından öldürülmüştür. *(Bk. Tarîhu't-Taberî 4/219; Mîzânu'l-İ'tidâl 3/338; el-Bidâye 9/367; Lisânu'l-Mîzân 4/424).*

Mürcie hakkında daha geniş bilgi için bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/213-223); el-Fark (sh: 148-152); İbn Hazm "el-Fasl" (5/73-75); el-Milel (1/101-105); Mecmûu'l-Fetâvâ (7/543-548), (36/131-138); Minhâcu's-Sünne (9/489); Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (5/244); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 525); Fethu'l-Bârî (1/135-138); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/69-71).

315. Haşeviyye ya da Haşviyye: Allah'a sıfat nispet etmekte aşırıya kaçıp O'na cisim izâfe edenler. Nasların zâhirini bile yanlış ve kaba bir anlayışla tefsir ederler. İbn Teymiyye *(bk. Minhâcu's-Sünne 2/520)* ve İbnu'l-'İmâd'ın *(bk. fiezerâtü'z-Zeheb 1/211)* belirttiklerine göre "haşv" kelimesini "Abdullah b. Ömer Haşeviydi" diyerek bu anlamıyla ilk kez kullanan kişi 'Amr b. 'Ubeyd el-Mu'tezilî'dir. Hicri 143 ya da 144 yılında ölmüştür. *(Bk. Târîhu Bağdâd 12/166-188; Mecmûu'l-Fetâvâ 3/186; Siyer 6/104-106)*. İbn Ömer, O'ndan ve O'nun söylediği bu sözden berîdir.

İbn Teymiyye Haşevîler hakkında şunları söyler: "Haşevîler iki kısma ayrılır: Bir kısmı haşv, teşbîh ve tecsîmden kaçınmaz. Diğer kısmı ise Selef'in mezhebi arkasına gizlenmiştir. Oysa Selef'in mezhebi teşbîh veya tecsîm değil, tevhîd ve tenzîhtir." *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/144).* Bir başka yerde de şunları söyler: "Artık açıkça anlaşılmaktadır ki Ehl-i Sünnet'i ve imamlarını "Haşeviyye" diye adlandıranların kendileri, sözünü ettikleri her türlü kötüleme sıfatlarına daha müstehaktırlar; Ehl-i Sünnet imamları ise, faydalı bütün ilimlere, gerçeklere erişmeye, hakîkatleri keşfetmeye ve kendilerine reddiyelerde bulunan, Allah'a ve Rasûlü'ne yalan uyduran bu câhil kimselerin erişemedikleri ilimlere özel olarak muttalî (vâkıf) olmaya daha lâyıktırlar.

Çünkü Ehl-i Sünnet imamlarının "Haşeviyye"den olmakla şuçlanarak ayıplanması, eğer herhangi bir ayırım yapmaksızın hadis rivâyet etmelerinden dolayı ise, onların karşısındakiler de insanların, doğruluk derecesi bilinmeyen, aksine bâtıl olduğu apaçık olan boş sözleri ve görüşleri en fazla söyleyenleridir. Yok eğer bu ayıplama, Ehl-i Sünnet arasında, hak ile bâtılı, sahîh ile zayıfı ayırdedemeyen avâm (halk) sınıfının bulunmasından dolayı ise, şu hatırdan çıkarılmamalı ki, her grubun tâbileri arasında insanların en câhili ve en kâfiri sayılabilecek topluluklar çıkmıştır... Kaldı ki Ehl-i Sünnet'in halk tabakası namazlarla mescidleri mamûr eden, zikir ve duâlarda bulunan, Beytullâh'ı hacceden, Allah yolunda cihâd eden, doğruluk, emânet ve yeryüzündeki her türlü hayrın sâhibi olan kimselerdir. Apaçık görüleceği üzere sünnet düşmanları her türlü kötülemeyi hak etmiş kişilerdir; Ehl-i Sünnet ise bu durumdan tamamen uzaktır. Artık bu durumda halka düşen görev, Allah'ın sadece Ehl-i Sünnet'e mahsus kıldığı ve onlar dışında başka kimsede bulunmayan nebevî mirasla ilgili hususlarda Ehl-i Sünnet'e yönelmektir.

Yine aynı şekilde "Haşeviyye" diye isimlendirilen kimseler ve onlara bu adı takanlara dikkatle bakmak gerekir: Acaba hangisi bu ada daha lâyıktır?! Bilindiği üzere bu ad, zındıklıktan sanık ilâhî sıfat inkarcılarından yayılıp şöhret bulmuştur. Nitekim Ebû Hâtim ve başkası gibi İslam âlimleri, Ehl-i Hadîs'i "Haşeviyye" diye adlandırmanın zındıkların temel alâmeti (işareti, belirtisi) olduğunu belirtmişlerdir.

Biz "ispât" ve "nefy" gibi, üzerinde ihtilâf olmayan deyimleri kullanıyoruz ve diyoruz ki:

Bilinen gerçeklerdendir ki bu adlandırma, hadisleri olduğu gibi, yâni zâhiri üzere kabul eden Ehl-i Hadîs için bazı kimselerin yakıştırdıkları bir lakaplandırmadır. Oysa kişi hadisten ne derece uzaksa, o oranda Haşeviyye'den olmakla zemmedilmeye müstehaktır. Meselâ öncellikle Karmatîler, sonra filozoflar sonra da Mu'tezile böyledir. Bunlar, Küllâbiyye, Kerrâmiyye ve Eş'ariyye içindeki sıfatları kabul eden kelâmcıları, fukahâyı, sûfîleri ve başkalarını Haşeviyye'den olmakla kötüler ve naslara tâbi olup onları olduğu gibi kabul edenlere bu adı takarlar. Nakille sâbit olan sıfatları değil, ama ilim, kudret ve benzeri aklî sıfatları kabul edenler de, nakille sâbit sıfatları kabul edenleri "Haşeviyye" diye adlandırırlar. Meselâ Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, Ebû Hâmid el-Gazzâlî ve diğer bazıları böyle yapmışlardır...

İşte bu gibi kimseler, muhâliflerini bu şekilde ayıplayıp itham etmektedirler. Çünkü muhâlifleri ya sahih olanla zayıfını tefrik edip ayırmaksızın hadislerde yer alan haşviyyâtı da derleyip toplamışlardır, ya da bunlar, usûle ait meselelerde hadise tâbi olmayı Haşeviyye mezhebinden olmak kabul etmişlerdir. Zira onların gözünde bu meseleler, ilmi meselelerdir; hadis ise bunu sağlamaz. Çünkü yine onlarca, usûle âit kelâmî meselelerde naslara mutlak tâbi oluş, haşvden başka bir şey değildir. Çünkü naslar bu hususu sağlayamamaktadır. Aslında durum şu iki şeyden birisinden kaynaklanmaktadır: 1-Ya senedde, 2-Ya da metinde bir şüphe vardır. Bu şüphe de, ya onların "âhâd" haberler gibi Hz. Peygamber tarafından söylendiği kesin olarak bilinmeyen sözleri O'na nispet edip bu haberlerin içeriğini ilim saymalarından dolayı ortaya

çıkmakta, yahut da hadisin lafzından anladıkları mânâ, lafzî delillerdeki mevcut ihtimaller nedeniyle, aslında bilinmediği halde bu mânâyı biliniyor olarak kabul etmelerinden dolayı ortaya çıkmaktadır.

Kuşkusuz bu tutum, Allah'ın, Rasûlü'nü kendisiyle gönderdiği esaslara ilişkin bilgiyi iptâl ve inkâr eden her zındık ve münâfığın temel dayanağıdır. Böyle birisi bazen: "Acaba onlar bunu söylediler mi, bilmiyoruz!" der. Bir başka zaman da: "Onların bu sözle neyi kasdettiklerini bilmiyoruz" mâzeretini ileri sürer. Böylece o, ne zaman bir sözün söylenip söylenmediğini veya mânâsının ne olduğunu bilemediklerini belirtmişse, onlar açısından bir ilim hâsıl olmamış demektir. Bu durumda da artık o kişi rahat rahat kendi görüş ve düşüncelerini ortaya atar ve kendisini peygamberlere âit haberlere karşı konulmaktan garantiye alır. Çünkü yukarıda sözünü ettiğimiz, kendisini Hz. Peygamber'in nefeslerinden koruyan, bu haberleri delil olarak kullananlara hücum eden iki müstahkem mâzeret sayesinde bu haberlerin kalesine sığınmıştır.

Aslında bizzat bu kadarı bile doğrudan doğruya nübüvvet müessesesine saldırmak demektir. Gerçi bu kişi, peygamberlerin kemâl derecesinde olduklarını ve onlara saygı göstermek gerektiğini kabul etmektedir. Ama öyle bir kabul ki, bu kabulün sâhibi, peygamberlerden gelen hiçbir ilmi almamakta ve onun gözünde Rasûl, aynen şöyle bir halife seviyesinde kalmaktadır: Bu halife resmen ve lafzen, yazıyla ve sözlü olarak adına sikke bastırır ve hutbe okutur; ama kendisinin itâat olunan emir ve yasakları yoktur (bu hususlarda yetki başkalarındadır); o sadece adına sikke bastırma ve hutbe okutma düzeyinde kalan ve hiçbir gerçekliği olmayan, şekilden ibâret bir devlet başkanlığına sâhiptir." *Mecmûu'l-Fetâvâ (4/87-89). Bu konuda daha geniş bilgi için bk. el-Milel (1/61, 76); Mecmûu'l-Fetâvâ (3/184-186), (4/23-25, 87-97, 144-155), (5/111, 153-163), (12/176); Minhâcu's-Sünne (2/500, 517, 520-522, 601), (3/99).*

316. *Kitâbu'r-Reddi ale'l-Mantıkıyyîn (sh: 3).*

317. İslam ve imanın tanımı, hakîkati ve mâhiyetle ilgili bütün konular ve delilleri hakkında daha geniş bilgi için *bk. Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (1/307-384); el-Hallâl "es-Sünne" (3/562-608), (4/9-55); Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 107-148); İbn Mende "el-Îmân" (1/116-543); el-Lâlekâî "fierhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa" (4/809-851), (5/885-1007); Ebu'l-Kâsım el-Esbehânî "el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce" (2/146-161); İbn Teymiyye "Kitâbu'l-Îmân", "el-Îmânu'l-Evsat" (bk. Mecmûu'l-Fetâvâ 7. cild); Mecmûu'l-Fetâvâ (13/38-43); (36/129-139); İbnu'l-Kayyim "Kitâbu's-Salâti ve Hukmü Târikihâ" (sh: 49-60); İbn Ebi'l-'İzz "fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye" (sh: 331-357); İbn 'Useymîn, "fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye" (2/229-245); "fierhu Lüm'atü'l-İ'tikâd" (sh: 98-100, 148-150).*

318. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): Meşhur Cibrîl hadisinden bir bölüm. *Ahmed (1/28, 51, 52); Müslim (No: 8); Ebû Dâvûd (No: 4695); Tirmizî (No: 2610); Nesâî (8/97-101); İbn Mâce (No: 63); Tayâlisî "el-Müsned" (sh: 5); Ebû Ya'lâ "el-Müsned" (No: 242); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 168); Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 188-189); İbn Mende "el-Îmân" (No: 1-14) ve Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 2)* Ömer b. el-Hattâb'dan.

Benzerini; *Ahmed (2/426); Buhârî (No: 50, 4777); Müslim (No: 9); Nesâî (8/101-103); İbn Mâce (No: 64); İbn Ebî fieybe "el-Musannef" (No: 30300); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 159) ve İbn Mende "el-İmân" (No: 15, 16)* Ebû Hureyre'den,

Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 189-190) Cerîr b. Abdillah'tan,

Ahmed (1/319) ve Bezzâr "el-Müsned" (No: 24) İbn Abbâs'tan,

Nesâî (8/101) Ebû Zerr'den.

Hadis ayrıca İbn Ömer, Enes b. Mâlik ve Ebû Mâlik el-Eş'arî'den de rivâyet edilmiştir. Ancak bunlar isnâd açısından zayıftırlar.

Suyûtî ve Kettânî hadisin mütevâtir olduğunu belirtmişlerdir. *Bk. Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsire (No: 8) ve Nazmu'l-Mütenâsir (No: 13). Hadis hakkında ayrıca bk. Sünenü't-Tirmizî (5/8); fierhu's-Sünne (1/7-12); Mecmau'z-Zevâid (1/19, 38-41); Fethu'l-Bârî (1/140-152). Ayrıca bk. el-Elbânî Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 2); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (1/9-10); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 2796, 2797, 2798); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 272, 283 nolu dipnot).*

319. (SAHİH HADİS): Bu lafız ve siyakla *Müslim (No: 35)* Ebû Hureyre'den.

Ayrıca bu lafızla *Ahmed (2/414, 445); Ebû Dâvûd (No: 4676); Tirmizî (No: 2614); Nesâî (8/110); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 190, 191); İbn Mende "el-İmân" (No: 144) ve Beğavî (No: 17, 18)* aynı sahâbîden,

Buhârî (No: 9) ve İbn Hibbân (el-İhsân, No: 167): "İman 60 küsür şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

Müslim (No: 35); İbn Ebî fieybe "el-Musannef" (No: 25330, 26334, 30407); Abdürrezzak "el-Musannef" (No: 20105); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 166); İbn Mende "el-Îmân" (No: 145, 147, 170); Buhârî "el-Edebü'l-Müfred" (No: 598); Ebû Nuaym "Hilyetü'l-Evliyâ" (6/147) ve Tayâlisî "el-Müsned" (No: 2402): "İman 60 küsür ya da 70 küsür şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

İbn Mâce (No: 57): "İman 60 küsür ya da 70 şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

Ahmed (2/379): "İman 64 şubedir" lafzıyla aynı sahabîden,

İbn Hibbân (el-İhsân, No: 181): "İman 70 yada 72 şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

İbn Mende "el-Îmân" (No: 146): "İman 90 küsür ya da 70 şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden.

Bundan başka imanın; 76 ve daha başka sayıda şubelere (bölümlere) ayrıldığını gösteren rivâyetler vardır. Ancak bütün bu rivâyetlerin bizce en doğrusu imanın 70 küsür şube olduğunu gösteren rivâyettir. Bunu Halîmî, Kadı 'İyâz *(bk. Fethu'l-Bârî 1/67)* ve el-Elbânî gibi âlimler tercih etmişlerdir. Beyhâkî, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer gibi âlimler ise Buhârî rivâyeti olan "iman 60 küsür şubedir" rivâyetini tercih etmişler, nedenini de bu rivâyetin kesin olup, râvisinin şüpheye

düşmemiş olmasına bağlamışlardır. *(Bk. Fethu'l-Bârî, 1/67). el-Elbânî ise Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (4/370-372)* adlı eserinde onların bu tercihine cevap vermiştir.

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 1769); Sahîhu'l-Edebi'l-Müfred (No: 466); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 2800, 2801); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 30); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 339, 406 nolu dipnot ve sh: 341, 412 nolu dipnot).*

320. Kur'ân, Sünnet ve Selef-i Sâlihîn'in sözlerinde, imanın; kalp ile tasdîk, dil ile ikrar ve uzuvlar ile amel (eylem) olduğunu, başka bir ifâdeyle amelin imandan bir cüz (parça) olduğunu gösteren daha pek çok delil vardır. Bazıları şunlardır:

Ayetler:

"Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman kalpleri (yürekleri) titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda, imanları artan ve yalnız Rabblerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte gerçek mü'minler ancak onlardır. Onlar için Rabbleri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır." (Enfal, 2-4).

"İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. fiu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayınız, benden korkun." (Âl-i İmrân, 175).

"Korkanların içinden Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi: Onların üzerine kapıdan girin; oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır. Eğer (gerçek) mü'minler iseniz ancak Allah'a dayanıp güvenin." (Mâide, 23).

"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Rasûl'e âittir. O halde siz mü'minler iseniz Allah'tan korkun (sakının) ve aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin." (Enfâl, 1).

"(Ey mü'minler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) mü'minler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır." (Tevbe, 13).

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun (sakının). Eğer (gerçek) mü'minler iseniz (mevcut) faiz (alacaklarınızdan) geri kalanı bırakın." (Bakara, 278).

"Oysa onlar, dini yalnız Allah'a hâs kılarak ve hanifler olarak Allah'a ibâdet (kulluk) etmekten, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten başka hiçbir şeyle emrolunmamışlardır. Sağlam din de budur." (Beyyine, 5).

"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden dolayı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar." (Nisâ, 65).

"Allah sizin imanınızı asla zâyi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir." (Bakara, 143)

Ayette sözedilen imandan maksat namazdır. Zira Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'e Beytullah'a dönülmeden önce, Kudüs'e doğru namaz kılıp da ölmüş bulunanların durumu sorulduğunda, Allah Azze ve Celle "Allah elbette sizin imanınızı zâyi edecek değildir" âyetini inzal buyurdu. *Ahmed (4/283); Buhârî (No: 40, 4486); Nesâî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk.Tuhfetü'l-Eşrâf 2/51, No: 1865); İbn Mâce (No: 1010); Taberî "Câmiu'l-Beyân" (No: 2225, 2226, 2227) ve Tayâlisî "el-Müsned" (No: 722)* el-Berâ' b. 'Âzib'den, *Ebû Dâvûd (No: 4680); Tirmizî (No: 2964) ve Taberî (No: 2224)* İbn Abbâs'tan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 31).*

İmam Buhârî bu ayeti, 30 nolu "namaz imandandır" bâbı altında zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Yâni Beytullah'da, Beyt-i Makdis'e doğru kıldığınız namazlarınızı" *Fethu'l-Bârî (1/118).*

İmam Taberî bu ayetin anlamının şu olduğunu söyler: "Rivâyetlerin gösterdiğine göre imandan maksat namazdır. Yâni Allah, emrinden dolayı Beyt-i Makdis'e doğru kıldığınız namazlarla Rasûlü'nü tasdik etmenizi (doğrulamanızı) zâyi edecek değildir. Çünkü bu; sizin Rasûlümü tasdik etmeniz, emrime uymanız ve bana itaat etmenizdir." *Câmiu'l-Beyân (2/20).*

Kurtubî de şöyle der: "Âlimler bu ayetin, Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıp da ölen kimsenin hakkında inmiş olduğu hususu üzerinde ittifak etmişlerdir. ... Görüldüğü gibi namaz; niyet, söz ve ameli kapsadığı için iman olarak isimlendirilmiştir." *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân (2/106).*

İbn Kesîr ise şöyle demiştir: "Yâni Allah, daha önce Beyt-i Makdis'e doğru kılmış olduğunuz namazlarınızın sevâbını katında zâyi edecek değildir." *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/197).*

Hâfız İbn Hacer, bu ayetin nüzûl sebebine işaret eden hadisin faydalarını sayarken ilk olarak şunu söylemiştir: "Bu hadiste, dinin amellerinin iman olarak isimlendirilmesini inkar eden Mürcie'ye red (cevap) vardır." *Fethu'l-Bârî (1/121).*

Hadis-i fierifler:

1- Hz. Peygamber, Abdü'l-Kays delegasyonuna yalnız Allah'a iman etmelerini emrettikten sonra şöyle buyurdu: "Siz, Allah'a iman etmenin ne demek olduğunu bilir misiniz? Dediler ki: Allah ve Rasûlü en doğrusunu bilir. Buyurdular ki: Allah'a iman etmek; Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet (tanıklık) etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak ve ganimetin beşte birini vermenizdir." *Ahmed (1/228); Buhâri (No: 53, 87, 523, 1398, 3095, 3510, 4368, 4369, 6176, 7266, 7556); Müslim (No: 17); Ebû Dâvûd (No: 3692, 4677); Nesâî (8/120, 323), "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf, 5/262); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 2747); Beğavî "fierhu's-*

Sünne" (No: 20) ve diğerleri İbn Abbâs'tan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 40); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 10); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 346, 426 nolu dipnot.)*

2- Hz. Peygamber'e "hangi amel daha faziletlidir? (bazı rivâyetlerde daha hayırlıdır?)" diye sorulunca şöyle cevap verdiler: "Allah'a ve Rasûlü'ne iman etmek." Denildi ki: "Sonra hangisi?" Buyurdular ki: "Allah yolunda cihad etmek." Yine denildi ki: "Sonra hangisi?" Buyurdular ki: "Kabul olunan hac." *Buhârî (No: 26, 1519); Müslim (No: 135); Tirmizî (No: 1658); Nesâî (5/113) (8/93); Dârimî (No: 2393, 2739) ve diğerleri* Ebû Hureyre'den, *Buhârî (No: 2518); Müslim (No: 135); Nesâî (6/19); Dârimî (No: 2738) ve diğerleri* Ebû Zerr el-Gıfârî'den, *Nesâî (5/58), (8/94); Dârimî (No: 1424) ve diğerleri* Abdullah b. Hubşî el-Has'amî'den. Hadisin ilk bölümü: "İçinde hiçbir şüphe olmayan iman" lafzıyla da rivâyet edilmiştir. *Bk. Nesâî (5/58), (8/94); Dârimî (No: 1424, 2739). Hadisin değişik rivâyetleri için bk. Ahmed (2/264, 287, 388, 531), (3/411-412), (5/178-179, 265).*

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 20, 754, 1150); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 16); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2506, 3383, 3833).*

3- "Mü'minlerin imanca en mükemmeli ahlakı en güzel olanlarıdır." *Ahmed (2/250, 472, 527); Ebû Dâvûd (No: 4682); Tirmizî (No: 1162); İbn Ebî fieybe "el-Musannef" (No: 25312, 30362); Ebû Nuaym "el-Hilye" (9/248), Dârimî (No: 2792); İbn Hibbân (el-İhsân No: 479); Hâkim (No: 1, 2); Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 115); Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 4430); Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 3495) ve diğerleri* Ebû Hureyre'den. Hadisi ayrıca "Muhakkak ki mü'minlerin imanca en mükemmeli ahlakı en güzel olanları ve ailesine karşı en lütufkâr (yumuşak, merhametli) olanlarıdır" lafzıyla *Ahmed (6/47, 99);Tirmizî (No: 2612); İbn Ebî fieybe (No: 25310, 30361); Hâkim (No: 173) ve diğerleri* Âişe radiyallâhu anhâ'dan rivâyet etmişlerdir. Hadis mütevâtirdir. *Bk. Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsire (No: 10) ve Nazmu'l-Mütenâsir (No: 15). Ayrıca bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/73-575, No: 284); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1230); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 3264, 5101); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 339, 408 nolu dipnot)*. Hadis bu iki sâhâbî dışında başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiştir. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 751, 1384).*

4- "Elbisede tevâzu (alçak gönüllülük) ve lüksü bırakmak imandandır." *Ebû Dâvûd (No: 4161); İbn Mâce (No: 4118); Taberânî "el-Kebîr" (1/No: 788, 789, 790, 791); Ahmed "el-Müsned" (bk. İbn Hacer, Etrâfu'l-Müsned 2/1), "Kitâbu'z-Zühd" (sh: 7); Buhârî "et-Târîhu'l-Kebîr" (9/3); Hâkim (No: 18); Beyhakî "fiuabu'l-Îmân" (No: 6173, 6470, 8186); "el-Âdâb" (No: 240, 241); el-Kudâî "Müsnedü'ş-fiihâb" (No: 157); Humeydi "el-Müsned" (No: 357) ve Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 1531, 3036) birbirine yakın lafızlarla* Ebû Umâme b. Sa'lebe el-Ensârî el-Hârisî'den. Hadisi Hâkim tashih etmiş Zehebî de O'na katılmıştır. *(Bk. el-Müstedrek 1/51)*. Münâvî'nin belirttiğine göre Hâfız el-'lrâkî "el-Emâlî" adlı eserinde hadise hasen demiş, Deylemî de sahih olduğunu söylemiştir. *(Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha 1/2/670)*. Hâfız İbn Hacer ise *Fethu'l-Bârî* 'de *(10/381)*: "Sahih bir hadis olup Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir" demiştir. el-Elbânî *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/2/666-670, No: 341)* ve *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 2879)* adlı eserlerinde hadis için "sahih" derken *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*'ye yaptığı tahkikte *(sh: 340, 409 nolu dipnot)* "hasen" demiştir. fiuayb Arnavût ise Tahâvî'nin *fierhu Müşkili'l-Âsâr* 'ına yaptığı tahkikte *(4/191) (8/35)*: "İsnâdı kuvvetli, ricâli Abdullah b. Sa'lebe dışında Sahîh'in ricâlidir. O, Abdullah b. Ebî Umâme b. Sa'lebe olup (bu rivâyette) dedesine nispet edilmiştir. Kendisinden Ebû Dâvûd ve İbn Mâce hadis rivâyet etmişlerdir. Sadûktur" demiştir.

Sözü edilen Abdullah b. Ebî Umâme b. Sa'lebe hakkında İmam Zehebî *el-Kâşif* 'te *(1/539, No: 2633)*: "Tesvîk edildi" derken Hâfız İbn Hacer *Takrîbu't-Tehzîb*'de *(sh: 491, No: 3231)*: "Sadûk" demiş, el-Elbânî'de İbn Hacer'in bu hükmüne katılmıştır. *Bk. es-Sahîha (1/2/669). Râvi hakkında ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (5/132-133).*

Selef-i Sâlihîn'in imanın, söz ve amel olduğunu gösteren sözlerine ileride İmanın Artması ve Eksilmesi konusunu işlerken 332 nolu dipnotta değineceğiz.

321. İmam Ebû Hanîfe'ye göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. O şöyle der:

"İman; ikrar ve tasdiğin ta kendisidir." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 62.*

"İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. İkrar tek başına iman olmaz. Çünkü eğer sadece ikrar iman olsaydı, bütün münafıkların mü'min olmaları gerekirdi. Yine aynı şekilde tek başına tasdik de iman olmaz. Çünkü eğer sadece tasdik iman olsaydı, Ehl-i Kitâb'ın (Yahûdiler ve Hıristiyanların) hepsinin mü'min olması gerekirdi." *el-Vasıyye, sh: 72.*

"İman; tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve islamdır." el-Âlim ve'l-Müteallim, sh: 15.

"İmanın kaynağının ve asıl mahallinin kalp olduğu, fer'inin (bölümünün) de bedende bulunduğu söylenir." *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 53.*

İmam Tahâvî'nin belirttiğine göre İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'ta Ebû Hanîfe gibi, imanın dil ile ikrar, kalp ile tasdik olduğunu söylemişlerdir. *Bk. fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 331-332.*

Aslında imanın hakîkati ve tanımı hakkında Ebû Hanîfe ve ashâbı ile diğer imamlar arasındaki bu ihtilaf (anlaşmazlık) her ne kadar Âlûsî *(bk. Rûhu'l-Meânî, 9/176)*, Ebu'l-Hasen el-Mübârekfûrî *(bk. Mir'âtü'l-Mefâtîh, 1/37)*, el-Elbânî *(bk. Tahâviyye metnine yaptığı tâ'lîk ve şerh sh: 42. Ay. bk. fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye'ye yazdığı önsöz sh: 58)* ve Dr. Muhammed el-Humeyyis *(bk. Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe, sh: 458)* gibi âlimler tarafından aslî, gerçek bir anlaşmazlık sayılmışsa da Gazzalî *(bk. Rûhu'l-Meânî, 9/167)*, Zehebî *(bk. Siyer, 5/233)*; İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî *(bk. fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 333, 337, 340)*; Muhammed Enver fiâh el-Keşmîrî *(bk. Feyzu'l-Bâri alâ Sahîhi'l-Buhârî, 1/54)* ve

başka âlimlerin söyledikleri gibi hakîkî (gerçek) bir anlaşmazlık olmayıp sadece lafzî ve şeklî bir anlaşmazlıktır. Bu konuda el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin şârihi İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî şunları söylemektedir: "Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in geri kalan imamları arasındaki ihtilaf (anlaşmazlık) şeklî bir anlaşmazlıktır. Çünkü uzuvların amellerinin kalbin imanı için gerekli olması veya imandan bir cüz (parça) olması, büyük günah işleyenin imandan çıkmadığı, aksine Allah'ın meşîetinde olduğu, isterse Allah'ın ona azab edeceği, isterse de onu affedeceği konusunda varılan ittifakla beraber lafzî bir ihtilaf olmakta ve herhangi bir i'tikâd bozukluğunu da gerektirmemektedir." *A. g. e. sh: 333.*

Bir başka yerde şunları söyler: "...(Varılan) ittifaktan sonra şu açıkça ortaya çıkmıştır ki; Ehl-i Sünnet'in (bu konudaki) ihtilafı, herhangi (bir i'tikâd) bozukluğunu gerektirmeyen lafzî bir ihtilaftır (anlaşmazlıktır)." *A. g. e. sh: 323.*

Bir başka yerde de şunları söylüyor: "İman, bir çok şubesi (dalı) olan bir asıl (kök, öz) olunca, (doğal olarak) bu şubelerden her biri iman olarak isimlendirilir. Buna göre namaz imandandır. Yine aynı şekilde zekat, oruç ve hac iman olduğu gibi haya (utanma, arlanma), tevekkül, Allah'tan korkma ve O'na dönüp yönelme gibi bâtınî (kalbî) ameller de imandandır. Nihayet bu şubeler geçenlere eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaya varır. Çünkü eziyet veren şeyi yoldan kaldırmak imanın şubelerindendir. Bu şubeler içinde, şehâdet şubesi gibi, ortadan kalkmasıyla imanın da ortadan kalktığı şubeler bulunduğu gibi, eziyet veren şeyi yoldan kaldırmayı bırakmak gibi ortadan kalkmasıyla imanın ortadan kalkmayacağı şubeler de vardır. Ayrıca bu ikisi arasında da birbirinden farklı çok değişken şubeler vardır. Bu şubelerden bir bölümü şehâdet şubesine yakın, bir bölümü de geçenlere eziyet veren şeyi (yoldan) kaldırma şubesine yakındır. İmanın şubeleri iman olduğu gibi küfrün şubeleri de küfürdür. Örneğin Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmek imanın şubelerindendir. Allah'ın indirdiği hükümler dışındaki şeylerle hükmetmekse küfürdür." *A. g. e. sh: 340.* İbn Ebi'l-'İzz imanla ilgili bu sözlerini bazı ufak tefek değişiklikler yapmakla beraber İbnu'l-Kayyim'in *Kitâbu's-Salâti ve Hükmü Târikihâ* adlı eserinden *(sh: 49-50)* alıntılamış ancak bundan hiç söz etmemiştir.

İbn Ebi'l-'İzz bir başka yerde ise şunları söylüyor: "Her ne kadar bu konuda Ehl-i Sünnet arasında lafzî bir anlaşmazlık varsa da bu, iki gruptan birinin diğerine karşı düşmanlık gütmesi ve bu nedenle aralarında ayrılık meydana gelmesi ve bu söz dolayısıyla gerek İrcâ' Ehli (Mürcie) ve benzerlerinden yerilmiş kelâmcıların bid'atlerine yol açması gerekse fıskın ve günahların ortaya çıkmasına neden olması dışında içinde herhangi bir mahzurun olmadığı bir anlaşmazlıktır." *A. g. e. sh: 337.*

İmam Zehebî, Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebî Süleymân'ın (ölm. 120 h.) hal tercemesinde, Ma'mer b. Râşid el-Ezdî'nin (ölm 154 h.) Hammâd hakkındaki sözlerine yer verdikten sonra şöyle diyor: "Ben derim ki: Ma'mer bu sözünde Hammâd'ın, Mürcie'nin ircâ' görüşünü benimsemiş fıkıhçıların (Mürcietü'l-Fukahâ'nın) görüşüne döndüğüne işaret ediyor. Bu görüşte olanlar ise namaz ve zekatı imandan saymamanın yanında imanın; dil ile ikrar ve kalpteki yakîn (kesinlik, tasdîk) olduğunu söylerler. Bu konu üzerindeki anlaşmazlık inşaallah lafzî bir anlaşmazlıktır. Çünkü ircânın aşırısı, tevhidle (imanla) beraber farzları terketmek (imana) zarar vermez diyen kişinin görüşüdür. Bu hususta Allah'tan âfiyet dileriz." *Siyer (5/233).*

fieyh Muhammed Enver fiâh el-Keşmîrî (ölm. 1352 h.) ise bu konuda şunları söyler: "Amelin imandan bir cüz (parça) olup olmadığı hususunda 4 mezheb (görüş) vardır:

(1 ve 2'ncisi:) Hâricîler ve Mu'tezile şöyle demiştir: Ameller imanın cüzleridir. Bu her iki gruba göre de amel işlemeyi terkeden kişi imandan çıkar. Ancak daha sonra bu kişinin küfre düşüp düşmediği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hâricîler onu imandan çıkarıp küfre sokarlarken Mu'tezile onu küfre sokmamış ancak iki yer arasında bir yerde olduğunu söylemişlerdir.

Üçüncü görüş Mürcie'nin görüşüdür: Bunlar, amele ihtiyaç olmadığını ve kurtuluşun medarının sadece ama sadece tasdîk olduğunu söylemişlerdir.

İlk gruptaki Hâricîler ve Mu'tezile ile ikinci gruptaki Mürcie birbirine zıt iki uç grubu temsil etmektedirler.

Dördüncü görüş ise Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in görüşüdür. Ehl-i Sünnet birbirine zıt bu iki uç grubun arasında bir yerdedir. Öyle ki onlar imanın gerekli olduğu gibi amellerin de gerekli olduğunu ancak ameli terkedenin fâsık kılınıp tekfîr edilemeyeceğini söylemişlerdir. Yâni onlar ameller hususunda Hâricîler ve Mu'tezile gibi teşdîd etmemişler (sert, kaba ve sıkı olmamışlar) ancak Mürcie gibi de amellerin durumunu (büsbütün) küçümseyip hafife almamışlardır. Bir de daha sonra Ehl-i Sünnet tasdiği kaybedenin kâfir, ameli terkedenin de fâsık olduğu hususu üzerinde vardıkları ittifakla beraber iki gruba ayrılmıştır: Hadisçilerin ekserisi imanın amellerden oluştuğunu söylerken, İmamız Ebû Hanîfe ile fıkıhçıların çoğunluğu ve kelâmcılar amellerin imana dâhil olmadığı görüşüne meyletmişlerdir. Böylece ortada tabirdeki anlaşmazlıktan başka bir anlaşmazlık kalmamıştır." *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî (1/53-54).*

fieyhu'l-İslâm İbn Teymiyye ise Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in diğer imamları arasındaki bu anlaşmazlığın genelde lafzî bir anlaşmazlık olduğunu belirtmektedir. Örneğin bir yerde şöyle der: "Bilinmesi gereken hususlardan birisi de şudur: Bu konuda Ehl-i Sünnet arasındaki anlaşmazlığın büyük çoğunluğu lafzî bir anlaşmazlıktır. Yoksa imanın sözden ibaret olduğunu söyleyen ilk kişi olan Hammâd b. Ebî Süleymân ve Kûfe ehlinden O'na uyanlar ve başkaları gibi fıkıhçılar arasından imanın (sadece) söz olduğunu söyleyenler, bütün Ehl-i Sünnet âlimleri ile beraber, günahkâr kimselerin, yerilmenin ve tehdidin kapsamı altına girdikleri hususu üzerinde müttefiktirler. Onlar, günahkâr kimselerin imanı Cebrâil'in imanı gibi kâmildir, demelerine rağmen şunu da söylerler: Farz olan ameli işlemeksizin haramları da işlemekle birlikte bulunan imanın sahibi yerilmeye ve cezalandırılmaya müstehaktır. Nitekim Cemâat de böyle söylemiştir. Ayrıca şunu söylerler: Büyük günah

işleyenlerden cehenneme girecek olanlar da vardır. Nitekim Cemâat'in görüşü de budur." *Kitâbu'l-Îmân, sh: 254 (Mecmûu'l-Fetâvâ, 7/297).*

Bir başka yerde de şunu söyler: "...Bundan dolayı fukahanın ircâ' görüşünü, ümmet tarafından ilim ve din ehli kabul edilmiş bir topluluk benimsemiştir. İşte bundan dolayı seleften hiçbir kimse Fukahanın Mürcie'sinden hiçbir kimseyi tekfir etmemiştir. Aksine selef böyle bir görüşü, i'tikâdî bid'atlerden değil de konuyla ilgili sözlü ve fiilî bid'atlerden saymıştır. Çünkü bu konudaki anlaşmazlığın çoğu lafzîdir. Fakat Kitap ve Sünnet'e uygun olan lafız, doğru olan lafızdır. Hiçbir kimsenin Allah ve Rasûlünün sözüne aykırı bir şey söyleme hakkı yoktur. Özellikle bu, Mürcie ve başkalarından olan kelâmcıların bid'atlerine ve fıskın ortaya çıkmasına götüren bir yol haline gelmiş bulunuyorsa. İşte lafızdaki bu önemsiz ve basit görülen hata, inanç ve amellerde büyük bir hataya neden olmuştur. Bundan dolayı ircâ' görüşünün yerilmesiyle ilgili olarak büyük sözler söylenmiştir..." *Kitâbu'l-Îmân, sh: 339 (Mecmûu'l-Fetâvâ 7/394).*

Bir başka yerde ise şöyle söyler: "Amellerin imandan olup olmadığı hususuyla istisnâ hususundaki anlaşmazlıkların geneli lafzî bir anlaşmazlıktır." *Mecmûu'l-Fetâvâ (13/39). Ayrıca bk. (13/38, 43).*

Bütün bunların yanında bir de İbn Abdilberr *(bk. et-Temhîd, 9/247)* ve İbn Ebi'l-'İzz'in dediklerine bakılırsa, Ebû Hanîfe bu görüşünden vazgeçmiştir. Örneğin İbn Ebi'l-'İzz *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye'*de *(sh: 351)*: "Açık olan, (bütün) bu muhalif görüş ve sözlerin Ebû Hanîfe'den -ki Allah O'ndan râzı olsun- sâbit olmadığıdır. Aksine bunlar ashâbından sâbit olmuştur. Çünkü bu görüş ve sözlerin çoğu sâkıt (değersiz ve asılsız) olup Ebû Hanîfe'nin rıza göstereceği şeyler değildirler" dedikten sonra Tahâvî'den Ebû Hanîfe ile Hammâd b. Zeyd (ölm. 179 h.) arasında geçen bir olayı anlatır. Olay şöyledir: "Hammâd b. Zeyd, Ebû Hanîfe'ye 'Hangi islam daha faziletlidir?' hadisini sonuna kadar aktardıktan sonra Ebû Hanîfe'ye: 'Sen (adamın) hangi islam daha faziletlidir dediğini, Rasûlullah'ın da buna cevap olarak iman etmektir dediğini sonra da hicret ve cihadı imandan saydığını görmüyor musun ?' diye sordu. İmam Ebû Hanîfe bu soru karşısında sessiz kalınca ashâbı ona: 'Ona cevap vermeyecek misin Ey Ebâ Hanîfe!' dediler. O da: 'Neyle cevap vereyim ki? O bana bunu Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den haber veriyor' dedi."

İbn Ebi'l-'İzz'in aktardığı bu hadisin tam metni şöyledir: "Bir adam Rasûlullah'a: 'İslam nedir?' diye sorar. Hz. Peygamber da ona: "Kalbinin Allah Azze ve Celle'ye teslim olması ve müslümanların senin dilinden ve elinden sâlim (kurtulmuş) olmalarıdır" diye cevap verir. Bunun üzerine adam: 'Hangi islam daha faziletlidir?' diye sorar. Rasûlullah'da: "İman etmektir" diye cevap verir. Adam: 'Peki iman nedir?' der. Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'de: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmaktır" diye cevap verir. Adam: 'Hangi iman daha faziletlidir?' der. Rasûlullah'da: "Hicret etmek" diye cevap verir. Adam: 'Peki hicret nedir?' der. Rasûlullah'da: "Kötülüğü terketmektir" der. Adam: 'Hangi hicret daha faziletlidir?' der. Rasûlullah: "Cihad" der. Adam: 'Peki cihad nedir?' der. Rasûlullah: "Onlarla karşılaştığın zaman kafirleri öldürmendir" der. Adam: 'Hangi cihad daha faziletlidir?' der. Rasûlullah: "Atının ayaklarının kesilerek yere düşürülüp öldürüldüğü ve kendi kanının akıtıldığı cihad" der. Daha sonra Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle der: "Sonra iki amel vardır ki, bunlar en faziletli amellerdir. Ancak bu iki amelin aynısını yapmak hariç: Kabul olunan hac veya umre". Hadisi *Abdürrezzâk "el-Musannef" (No: 20107); Ahmed (4/114); Taberânî "el-Kebîr" (bk. Mecmau'z-Zevâid 1/59, 3/207) ve diğerleri* Ma'merfiEyyûb fiEbû Kılâbe yoluyla 'Amr b. 'Abese radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Hadisin isnâdı eğer Ebû Kılâbe bunu 'Amr b. 'Abese'den duymuşsa sahihtir. Ancak Ebû Kılâbe'nin 'Amr b. 'Abese'den hadis işittiği bilinmemektedir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/94); Siyer (4/468-475), (2/456-460); Tehzîbu't-Tehzîb (5/200-202), (8/57-58); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 508).* Heysemî *Mecmau'z-Zevâid* 'de *(1/59)* hadisi zikrettikten sonra: "Hadisi Ahmed ve benzerini el-Kebîr'de Taberânî rivâyet etmiştir. Ricâli güvenilirdir" demiştir. Bir başka yerde de *(3/207)*: "Ahmed ve Taberânî rivâyet etmiş olup, ricâlî Sahîh'in ricâlidir" demiştir. Hadisi ayrıca *Ahmed (5/385)* başka bir yoldan rivâyet etmiştir. Ancak senedinde iki zayıf râvi vardır. Bu rivâyette adamın hangi iman daha faziletlidir sorusuna Rasûlullah: "Güzel ahlak" diye cevap vermiştir. Hadisin cihaddan bahseden son kısmı 'Amr b. 'Abese dışında başka sahâbîlerden de rivâyet edilmiştir. *Bk. Mecmau'z-Zevâid (1/59-61), 3/207). Ayrıca bk. 320 nolu dipnotun 2. hadisi.*

322. Yâni iman ve islam kelimelerinin bir arada aynı nass veya cümlede olmaması halinde, başka bir ifadeyle her birinin ayrı nass veya cümlede olması halinde, anlam bakımından birleşerek birbirlerinin yerini tutarlar. Öyle ki bu durumda iman islamı kapsadığı gibi, islam da imanı kapsar. Örneğin "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, (her) iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın." (Mâide, 6) ayetinde hitap hem mü'min hem de müslümanı kapsar. Yoksa namaz için abdest almaları istenenler sadece mü'minler olmadığı gibi, müslümanların da abdestsiz namaz kılmaları kesinlikle mümkün değildir. Allah burada iman ve islam arasında bir fark gözetmemiştir.

Yine Yûsuf aleyhi's-selam'ın "(Ey Rabbim!) Beni müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat" (Yûsuf, 101) duasındaki "beni müslüman olarak öldür" bölümü aynı zamanda "beni mü'min olarak öldür" anlamındadır. Yoksa "beni müslüman olarak öldür, mü'min olarak değil" anlamında değildir. Çünkü Allah bütün mü'minlerin, "ancak müslümanlar olarak can vermelerini" (bk. Âl-i İmrân, 101) istemiştir.

İbn Mende *(bk. el-Îmân, 1/448-454)*, Ebû Bekr el-İsmâîlî *(bk. Câmiu'l-Ulûm, 1/106)*, Hattâbî *(bk. Meâlimu's-Sünen, 4/313)*, İbn Teymiyye *(bk. el-Îmân, sh: 148, 222, Mecmûu'l-Fetâvâ, 7/167, 259-260)*, İbn Kesîr *(bk. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, 4/234)*, İbn Receb *(bk. Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1/107-108)*, İbnu's-Salâh *(bk. fierh Nevevî, 1/147-148)*, Nevevî *(bk. fierhu Sahîhi Müslim,1/144-149)*; İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî *(bk. fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 347-351)*, Dr. Muhammed b.

Abdullah el-Vuheybî *(bk. Nevâkıdu'l-Îmâni'l-İ'tikâdiyye, 1/57-81)* ve Dr. Muhammed el-Humeyyis *(bk. Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe, sh: 433-443)* gibi daha pek çok islam âlimi ve araştırmacısı, iman ve islam arasındaki bu ilişkiyi şu özlü ifâdeyle anlatmışlardır: Eğer iman ve islam kelimeleri (aynı nass veya cümlede) bir arada geçerlerse (gösterdikleri anlam bakımından) birbirlerinden ayrılırlar, farklılaşırlar. Yok eğer ayrı ayrı (nass veya cümlede) geçerlerse (gösterdikleri anlam bakımından) birleşerek birbirlerinin yerini tutarlar.

323. İmam Ebû Hanîfe ise iman ile islam kelimelerini sözlük (dil) anlamı bakımından ayırmış, dini (terim) anlamı bakımından ise bir olduklarını söylemiştir:

"İslam, Allah-u Teâlâ'nın emirlerine teslim olmak ve boyun eğmektir. Dil (sözlük anlamı) yönünden iman ve islam arasında fark vardır. Ancak islamsız iman, imansız da islam olmaz. Onların ikisi de sırt ve karın gibidir. Din ise; iman, islam ve şerîatlerin (kuralların) hepsine birden verilen isimdir." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 62.*

İbn Ebi'l-'İzz islamın ne olduğu hakkında şunları söylemektedir: "İslamın neyi ifâde ettiği konusunda insanların üç görüşü vardır: Bir grup islamı sadece kelime-i şehâdet görmüş, bir grup Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in, kendisine islam ve imanın ne olduğu hakkında soru sorulduğunda soranlara verdiği cevabın aynısıyla cevap vermiştir. Öyle ki Hz. Peygamber bu cevabında, islamı zâhir amellerle, imanı da imanın beş aslına (şartına) inanmakla açıklamıştı *(Cibrîl hadisi, bk. 318 nolu dipnot)*. Bir grup da islamı imanın eş anlamlı karşılığı görmüş, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in: "İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet etmen, namazı kılman, zekatı vermen, Ramazan orucunu tutman ve Allah'ın evini haccetmendir" sözünün *(Cibrîl hadisi, tahrici için bk. 318 nolu dipnot)* anlamını ise (islamın kendisi olarak değil de) islamın alâmetleri olarak açıklamıştır. Asıl olan ise (islam yerine herhangi birşeyin) takdir edilmemesidir. Bununla beraber onlar (üçüncü grup) imanın sadece kalp ile tasdik olduğunu söylemişler, sonra da islam ve imanın birşey olduğunu, böylece islamın tasdiğin kendisi olduğunu söylemişlerdir. Bunu ise dil bilginlerinden hiç kimse söylememiştir. Çünkü islam ancak boyun eğmek ve itaat etmektir. Nitekim Peyamber sallallâhu aleyhi ve sellem: "Allahım! Sana teslim oldum ve sana iman ettim"(1) buyurmuştur. O sallallâhu aleyhi ve sellem islamı zâhir amellerle, imanı da imanın beş aslına (şartına) inanmakla açıklamıştır. Bu iki kelime arasında bir ara bulma veya bağdaştırmaya kalkıştığımız zaman bize düşen Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in cevabı dışında herhangi bir şeyle cevap vermememizdir." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 347-348.*

İbn Ebi'l-'İzz, islamın neyi ifâde ettiğine dair bu bilgileri bazı ufak tefek değişiklikler yapmakla beraber İbn Teymiyye'nin *Kitâbu'l-Îmân* adlı eserinden *(sh: 222, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/259)* alıntılamış ancak buna hiç değinmemiştir. Daha sonra sözlerine yine aynı şekilde ilgili kitaptan harfi harfine yaptığı şu alıntıyla devam etmiştir. "Fakat iman ismi tek başına söz konusu edilirse, o zaman islamı da kapsar. İslam tek başına ele alındığı zaman ise, kişi hiç tartışmasız islam ile birlikte mü'min de olabilir. İşte gerekli (vâcib) olan da budur." *A.g.e. sh: 348.*

Bir başka yerde de şöyle der: "Sonuç olarak, islamın imanla (aynı nass veya cümle) içinde bir gelmesi hali, ikisinden birinin ötekinden ayrı gelmesi halinden başkadır." Daha sonra Allah'ın birliğine ve peygamberinin risâletine şehâdet, küfür ve nifak, iyilik ve takva, günah ve düşmanlık, tevbe ve istiğfar, fakir ve miskin lafızlarının da böyle olduğunu örnekleriyle anlatır. *Bk. sh: 348.*

O, iman ve islamın birbiriyle olan sıkı ilişkisini şu cümleyle ifâde etmiştir: "İslamı olmayanın imanı yoktur, İmanı olmayanın da islamı yoktur. Öyle ki mü'min, onunla imanın gerçekleşeceği islamsız kalmayacağı gibi, müslüman da onunla islamının sıhhat bulacağı imansız kalamaz." *sh: 348.*

Bu konuda ayrıca bk. Kitâbu'l-Îmân (sh: 142-162, 204-244, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/162-184, 238-285), Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem (1/105-111), Sahîhu Müslim bi fierhi'n-Nevevî (1/144-149).

(1) İbn Abbâs hadisinden kısa bir bölüm: *Mâlik (1/188, No: 34); Ahmed (1/298, 302, 308, 358); Buhârî (No: 1120, 6317, 7385, 7442, 7499); Müslim (No: 769); Ebû Dâvûd (No: 771); Tirmizî (No: 3418); Nesâî (3/209-210), "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf, 5/3, 8); İbn Mâce (No: 1355); Dârimî (No: 1486); Buhârî "el-Edebü'l-Müfred" (No: 697); Humeydî "el-Müsned" (No: 495); Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 950) ve diğerleri.*

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buharî (No: 582); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1866); Sahîhu'l-Edebi'l-Müfred (No: 537); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1309); el-Kelimu't-Tayyib Tahkiki (No: 84); Sahîhu'l-Kelimi't-Tayyib (No: 67); Sıfatu Salâti'n-Nebî (sh: 94); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 348, 431 nolu dipnot).*

324. *Bu kural için bk. Sahîhu Müslim bi fierhi'n-Nevevî (1/148).*

325. Nitekim Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın rivâyet ettiği bir hadiste şöyle bir olay anlatılmaktadır: "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem (müellefetü'l-kulûbtan) birtakım kimselere (ganimetten pay) verdiği halde içlerinden en fazla sevip beğendiğim birini bırakıp ona hiçbir şey vermedi. Bunun üzerine ben: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Falanı niye bıraktın. Vallahi ben onu mü'min görüyorum (zannediyorum)' dedim. Rasûlullah da bana: 'Yahut müslüman görüyorum, (de)' buyurdu. Sonrasında Sa'd bu sözünü iki kere daha tekrarladığını ve her seferinde Hz. Peygamber'in 'yahut müslüman görüyorum, (de)' buyurduğunu, söylemiştir. Daha sonra Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini belirtmiştir: "Ey Sa'd! Ben bir kimseye, başkası ondan bana daha sevimli olduğu halde, sırf Allah'ın onu yüzü koyun ateşe atmasından korktuğum için (bir şeyler) verdiğim olur." *Ahmed (1/167, 182); Buhârî (No: 27, 1478); Müslim (No: 150, 180); Ebû Dâvûd (No: 4683, 4685); Nesâî (8/103-104); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 163); İbn Mende "el-Îmân" (No: 161, 162); Humeydî "el-Müsned" (No: 67);*

Tayâlisî "el-Müsned" (No: 198) ve diğerleri birbirine yakın lafızlarla Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 21); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 511); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 7912); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 350, 435 nolu dipnot).*

326. İmam Ebû Hanîfe ise imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceği görüşündedir. O şöyle der:

"İman ne artar, ne de eksilir." *el-Vasıyye, sh: 72.*

"Gök ve yer ehlinin imanı, iman edilmesi gereken şeyler yönünden artmaz ve eksilmez, fakat yakîn ve tasdîk yönünden artar ve eksilir. Mü'minler, iman ve tevhid hususunda birbirlerine eşittirler. Fakat amel itibarıyla birbirlerinden farklıdırlar." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 62.*

"Bütün mü'minler; marifet, yakîn, tevekkül, muhabbet, rıza, korku, ümit ve iman konusunda birbirlerine eşittirler, Bu konuda, imanın dışındaki hususlarda birbirlerinden farklıdırlar". *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 62.*

"Madem ki iman amelden ayrıdır ve artıp eksilmez, öyleyse bizim imanımız, meleklerin ve peygamberlerin imanına denktir." *el-Âlim ve'l-Müteallim, sh: 16.*

İmam Tahâvî ise Ebû Hanife ve iki öğrencisinin bu konudaki görüşlerini şöyle ifade ediyor: "İman bir olup, ehli imanın aslında eşittirler. Gerçekte onlar arasındaki farklılık (üstünlük); korku, takvâ, hevâya muhalefet ve doğru olana bağlılıkla olmaktadır," *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 331.*

İmam Ebû Hanîfe'nin imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceği görüşü O'nun amelin imandan bir cüz (parça) olmadığı görüşüyle doğrudan ilgilidir. Daha önce de söylediğimiz gibi aslında Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in diğer âlimleri arasındaki bu görüş ayrılığı lafzî bir anlaşmazlıktan başka birşey değildir. İbn Ebi'l-'İzz bunu şöyle ifade etmiştir: "... (Varılan) bu ittifaktan sonra şu açıkça ortaya çıkmıştır ki, Ehl-i Sünnet'in (bu konudaki) ihtilafı, herhangi (bir i'tikâd) bozukluğunu gerektirmeyen lafzî bir anlaşmazlıktır." *fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 323.*

"Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in geri kalan imamları arasındaki anlaşmazlık şeklî bir anlaşmazlıktır." *A.g.e. sh: 333.*

"Her ne kadar bu konuda Ehl-i Sünnet arasında lafzî bir anlaşmazlık varsa da, bu, iki gruptan birinin diğerine karşı düşmanlık gütmesi ve bu nedenle (aralarında) ayrılık meydana gelmesi ve bu söz dolayısıyla gerek İrcâ' Ehli (Mürcie) ve benzerlerinden yerilmiş kelâmcıların bid'atlerine yol açması gerekse fıskın ve günahların ortaya çıkmasına neden olması dışında içinde herhangi bir mahzûrun olmadığı bir anlaşmazlıktır. O, (fıskın ve günahların ortaya çıkmasına): 'Ben Allah'ın velî kullarından bir velî olup, imanı ve islamı kâmil olan gerçek bir mü'min ve müslümanım' diyerek yol açmış ve böylece kendisinden kaynaklanan günahları umursamaz olmuştur. İşte Mürcie'de bu anlamda: 'Günah işleyenin işlediği günahın imana zarar vermediğini' söylemiştir." Daha sonra İbn Ebi'l-'İzz Mürcie'nin bu sözüne cevâben şöyle demiştir:

"Bu kesin olarak bâtıldır. Çünkü İmâm Ebû Hanîfe -ki Allah O'ndan râzı olsun- imanın hakîkatine dil (sözlük anlamı) yönünden, kanun koyucunun kelâmından (getirdiği) delillerle birlikte bakmış, geri kalan imamlar -ki Allah onlara rahmet etsin- ise imanın hakîkatine kanun koyucunun örfü çerçevesinde (terim anlamı yönünden) bakmışlardır. Çünkü kanun koyucu tasdiğe bir takım nitelikler ve şartlar katmıştır. Tıpkı namaz, oruç, hac ve benzeri ibadetlerde olduğu gibi." Daha sonra İbn Ebi'l-'İzz, Ebû Hanîfe'nin ashâbının bu konudaki bazı delillerini nakletmiştir. *Bk. A.g.e. sh: 337.*

Aslında İbn Ebi'l-'İzz burada imamın şu sözlerine işaret ediyor:

"(Biz ameli imandan görmüyorsak da) günah işleyene bu günahın zarar vermeyeceğini de söylemiyoruz." *A.g.e. sh: 316.*

"Günahlar, mü'mine zarar vermez, demeyiz. Yine günah işleyen kimse cehenneme girmez de demeyiz. Dünyadan mü'min olarak ayrılan kimse fasık olsa da cehennemde ebedî kalacaktır, demeyiz. Mürcie'nin dediği gibi iyiliklerimiz muhakkak kabul edilmiştir, günahlarımız da muhakkak affedilmiştir, demeyiz. Fakat kim bütün şartlarına uygun ve ifsâd edici kusurlardan arınmış bir iyilik işler ve onu küfür ve dinden dönme gibi şeylerle boşa çıkarmaz ve dünyadan mü'min olarak ayrılırsa şüphesiz Allah onun amelini zâyi etmez, bilakis kabul eder ve ondan dolayı ona sevap verir, deriz." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 21.*

"Biz biliyoruz ki, Allah'ın kulu işlediği günahtan dolayı cezalandırması veya günahını affetmesi; işlemediği günahtan dolayı da cezalandırmaması; işlediği farzları hesap etmesi ve günahını ona yazması O'nun adaletindendir." *el-Âlim ve'l-Müteallim, sh: 28.*

Buraya kadar naklettiğimiz bütün bu sözler her ne kadar Ebû Hanîfe'nin imanın artma ve eksilme kabul etmediği görüşünde olduğunu gösteriyorsa da O, Mürcie gibi işlenen günahın imana zarar vermediğini de söylüyor, değildir. Aksine O, işlenen günahın imana zarar verdiğini ve günahın türüne ve büyüklüğüne göre sâhibinin gerek dünyada gerekse ahirette cezalandırılacağını söylemiştir. İşte bu nedenle hadler hususunda diğer imamlar gibi hiç taviz vermeyerek amelin terkini suç saymıştır. Sonuç olarak da delil ölçüsünde amelin terkine haddi şart koşmuştur. Bununla beraber Kur'ân, Sünnet ve Selef'in sözleri, imanın artıp eksildiğini gösteren o kadar çok kanıtla doludur ki, bütün bunlar bu konuda farklı bir anlayış ve yoruma yer bırakmamaktadır. Bağdât'taki Hanefîlerin müftüsü olan Âlûsî bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: "Neredeyse sayılmayacak kadar çok olan delillerden dolayı, bazı meselelerde İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin -ki Allah O'ndan razı olsun- mezhebine muhalefet etsem bana ne olur ki?! (bana bir şey olmaz). Çünkü hakk, kendisine uyulmayı en çok hak edendir. Bu gibi meselelerde taklîd ise, avamın işlerindendir." *Rûhu'l-Meânî (9/167).*

İmanın artıp eksilmesi hususunda daha geniş bilgi için bk. Kitâbu'l-Îmân (sh: 195-204, Mecmûu'l-Fetâvâ, (7/223-238); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 316-325, 335-345); Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe (sh: 389-413).

327. İmanın, bizzat "ziyâde=artma" lafzıyla geçtiği diğer ayetler için *bk. (Âl-i İmrân 173; Enfâl 2; Tevbe 124; Ahzâb 2; Müdessir 31).* Hidayetin arttığını gösteren ayetler için *bk. (Meryem 76; Kehf 13).*

328. (SAHİH HADİS): *Ahmed (2/66-67, 373, 374); Müslim (No: 79); Ebû Dâvûd (No: 4679); İbn Mâce (No: 4003); Dârimî (No: 1007); el-Lâlekâî (No: 1623) ve diğerleri* İbn Ömer'den, *Buhârî (No: 304, 1462, 1951, 2658); Müslim (No: 80) ve diğerleri* Ebû Saîd el-Hudrî'den, *Müslim (No: 81); Tirmizî (No: 2613) ve diğerleri* Ebû Hureyre'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (1/83, 344); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 524); Sahîhu'l-Camii's-Sağîr (No: 5624).*

Hadisin devamında, kadının aklının eksikliği, tanıklığının, yarım erkek tanıklığına, başka bir ifadeyle 2 kadının tanıklığının 1 erkeğin tanıklığına denk olmasına, dininin eksikliği ise, hayızlı olduğu zaman (adet günlerinde ve lohusalıkta) namaz kılmayıp Ramazan orucunu tutmamasına bağlanmıştır.

329. Sünnette imanın arttığını gösteren daha pek çok delil vardır. Bazıları şunlardır:

1- Büyük şefaat hadisinde, kıyamet günü sadece ümmetini düşünen Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e şöyle denir:

"Git ve kalbinde bir arpa miktarı kadar iman olan her kim varsa onu (cehennem) ateşinden çıkar...

Git ve her kimin kalbinde bir zerre miktarı yahut bir hardal tanesi kadar iman varsa onu oradan çıkar...

Git ve kalbinde bir hardal tanesi ağırlığından daha az, daha az iman bulunan her kim varsa onu da ateşten, ateşten, ateşten çıkar" denilir. Ben de hemen gider, bunu yaparım." *Buhârî (No: 7510)* Enes b. Mâlik'den. Hadisi ayrıca farklı lafızlarla, *Ahmed (3/116, 244, 247, 248); Buhârî (No: 44, 4476, 6565, 7410, 7440, 7509, 7516); Müslim (No: 193); İbn Mâce (No: 4312); İbn Ebî Âsım "es-Sünne" (No: 849-851) ve diğerleri* aynı sahâbîden, *Ahmed (2/435-436); Buhârî (No: 3340, 3361, 4712); Müslim (No: 194); Tirmizî (No: 2434); İbn Ebî Âsım "es-Sünne" (No: 811); İbn Huzeyme "et-Tevhîd" (sh: 243-244); Ebû Avâne "el-Müsned" (1/171) ve diğerleri* Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Hadis, ayrıca başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiştir. Kaynaklarda hadisin mütevâtir olduğu belirtilmektedir. *Bk. Suyûtî "Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsire" (sh: 303, No: 112); Zebîdî "Laktu'l-Leâli'l-Mütenâsire" (sh: 75-78); Kettânî "Nazmu'l-Mütenâsir" (sh: 233, No: 301); el-Elbânî "Hükmü Târiki's-Salâh" (sh: 33); Zılâlu'l-Cenne (2/359-386, 386-400); Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 34); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 92); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 220, 231).*

2- "Mü'minlerin imanca en mükemmeli ahlakı en güzel olanlarıdır." *Hadisin tahrici daha önce 320 nolu dipnotta geçmişti.*

3- "Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmezse diliyle, eğer buna da gücü yetmezse kalbi ile (onu değiştirsin). Bu ise imanın en zayıfıdır." *Ahmed (3/10, 20, 49, 53); Müslim (No: 49); Ebû Dâvûd (No: 1140, 4340); Tirmizî (No: 2172); Nesâî (8/111-112); İbn Mâce (No: 4013); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 2196); Ebû Ya'lâ "el-Müsned" (No: 1009) ve diğerleri* Ebû Saîd el-Hudrî'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 34); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 6250); Tahrîcu Müşkileti'l-Fakr (No: 66); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 340, 410 nolu dipnot); Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd (No: 1140, 4340).*

Hadisi ayrıca, "Allah'ın benden önce herhangi bir ümmete (millete) gönderdiği hiçbir peygamber yoktur ki, o peygamberin kendi ümmeti içinde sünnetlerini alıp emirlerine uyan havârileri ve dostları olmasın. Sonra onların ardından yapmadıkları şeyleri söyleyen, emrolunmadıkları şeyleri de yapan nesiller geldi. Her kim onlarla eliyle cihad ederse o mü'mindir. Her kim onlarla diliyle cihad ederse o mü'mindir. Her kim onlarla kalbiyle cihad ederse o mü'mindir. Zaten bunun gerisinde hardal tanesi kadar (bile) iman yoktur." lafzıyla *Ahmed (1/458, 461, 462); Müslim (No: 50); Taberânî "el-Kebîr" (10/No: 9784) ve diğerleri* Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir. Hadis bu lafızla da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 35); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 5790); Islâhu'l-Mesâcid (No: 36); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 157).*

4- "Her kim Allah için sever, Allah için buğzeder, Allah için verir ve Allah için yasaklarsa muhakkak imanı tamamlamış olur." *Ahmed (3/438, 440); Ebû Dâvûd (No: 4681); İbn Asâkir "Târîhu Dımaşk" (bk. es-Sahîha 1/2/728) ve Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 3469)* Ubû 'Umâme'den. *Ahmed (3/440); Tirmizî (No: 2521) ve Taberânî "el-Kebîr" (20/No: 412)*: "Her kim Allah için verir, Allah için yasaklar, Allah için sever, Allah için buğzeder ve Allah için nikahlarsa, imanını tamamlamış olur" lafzıyla Muâz b. Enes el-Cühenî'den. *Taberânî* 'de "ve Allah için nikahlarsa" lafzı yoktur. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 380); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 5965); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 30, 31); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 340, 411 nolu dipnot).*

5- Sahâbî Hanzala b. er-Rebî' b. Sayfî el-Useyyidî et-Temîmî radiyallâhu anh kendisinin, Ebû Bekr radiyallâhu anh ile birlikte Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in huzuruna girerek şöyle dediğini söyler: "Hanzala münafıklık yaptı Ey Allah'ın Rasûlü!"

Rasûlullah: Peki ne oldu?

Hanzala: Ey Allah'ın Rasûlü! Senin yanında olduğumuz zaman bizlere (cehennem) ateşini ve cenneti hatırlatıyorsun. Öyle ki sanki bunları gözlerimizle görüyormuş gibi oluyoruz. Ancak senin yanından ayrıldığımızda, eşler, çocuklar ve dünya geçimiyle o kadar çok meşgul oluyoruz ki (bize hatırlattığın bu şeyleri) çokça unutuyoruz.

Rasûlullah: “Nefsim elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, eğer sizler benim yanımdayken ve zikirdeyken (Allah’ın anıldığı meclislerdeyken) bulunduğunuz hal üzere olmaya (her yerde) devam etseydiniz muhakkak melekler, sizinle döşeklerinizde ve yollarınızda musafaha ederlerdi (tokalaşırlardı). Fakat Ey Hanzala! Bir saat, bir saat, bir saat.” *Müslim (No: 2750); Tirmizî (No: 2514); İbn Mâce (No: 4239) ve diğerleri* Hanzala’dan. *Tirmizî* ’de bu rivâyet: “...sizinle, meclislerinizde, yollarınızda ve döşeklerinizde musafaha ederlerdi” şeklindedir. *Müslim*’in başka bir rivâyetinde *(No: 2751)* Rasûlullah şöyle demiştir: “Ey Hanzala! Bir saat, bir saat. Eğer sizin kalpleriniz (Allah’ı) zikrederken (anarken) olduğu gibi (her zaman) olsaydı muhakkak melekler sizinle tokalaşırdı. Öyle ki nihayet yollarda size selam verirlerdi.”

Hadis sahihtir. *Bk. Nevevî, fierhu Müslim (17/65-67); el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1887); Silsiletü’l-Ehâdîsi’s-Sahîha (No: 1948); Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr (No: 7073); Mişkâtü’l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2268); Gâyetü’l-Merâm (No: 373).*

Hadis başka lafızlarla da rivâyet edilmiştir:

“Eğer sizin her haliniz, benim yanımdayken bulunduğunuz hal üzere olsaydı muhakkak melekler sizinle avuçlarıyla tokalaşır ve sizleri evlerinizde ziyaret ederlerdi. Siz günah işlemeseniz bile muhakkak Allah, kendilerini bağışlamak için günah işleyen bir toplum getirir.” *Ahmed (2/304-305); Humeydî “el-Müsned” (No: 1150); İbnu’l-Mübârek “ez-Zühd” (No: 1075) ve Tayâlisî “el-Müsned” (No: 2583) Ebû Hureyre’den. Bk. Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr (No: 5253); Gâyetü’l-Merâm (sh: 172).*

“Eğer sizler benim yanımda olmadığınız zamanlar benim yanımdayken bulunduğunuz hal üzere olmaya devam etseydiniz muhakkak melekler sizi (gözle görebileceğiniz bir şekilde) kanatlarıyla gölgelendirirlerdi. Fakat bir saat, bir saat.” *Ahmed (3/175); Ebû Ya’lâ “el-Müsned” (No: 3035, 3304); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 344); Bezzâr “el-Müsned” (No: 3234) ve diğerleri* Enes b. Mâlik’den. *Ebû Ya’lâ*’nın bir rivâyeti *(No: 3304)*: “...muhakkak melekler sizinle Medine yollarında musafaha ederlerdi” şeklindedir. *Bk. Silsiletü’l-Ehâdîsi’s-Sahîha (No: 1965); Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr (No: 5252).*

Hadisin farklı lafızları ve rivâyetleri için bk. es-Sahîha (No: 967, 968, 969, 970, 1948, 1965); Sahîhu’l-Câmii’s-Sâğîr (No: 5243).

İmanın artıp eksildiğini gösteren diğer deliller için bk. el-Lâlekâî (5/890-940).

330. Yâni imanın eksileceğini gösteren her nass aynı zamanda mantıksal olarak artacağını da gösterir. İbn Hacer bu kuralı şöyle ifade etmektedir: “Artmaya kâbil her şey zorunlu olarak eksilmeye de kâbildir.” *Fethu’l-Bârî (1/62).*

331. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- el-Esved b. Hilâl (ölm. 84 h.), Muâz b. Cebel’in kendisine şöyle dediğini söyler:

“Bizimle otur da bir saat iman edelim.” Eseri *Buhârî (1/60)* cezim sîgasıyla muallak olarak rivâyet etmiştir. *Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm “el-Îmân” (sh: 72, No: 20); İbn Ebî fieybe “el-Îmân” (sh: 41, No: 105, 107); “el-Musannef” (No: 30354, 34687); Abdullah b. Ahmed “es-Sünne” (No: 796, 823); İbn Batta “el-İbânetü’l-Kübrâ” (2/847, No: 1122); el-Lâlekâî (No: 1706, 1707 iki ayrı senedle el-Esved b. Hilâl’den) ve Ebû Nuaym “Hilyetü’l-Evliyâ” (1/235)* adlı eserlerinde eseri vasletmişlerdir. Hâfız İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* ’de *(1/60)* Ebû ‘Ubeyd’in senedinin sahih olduğunu söylemektedir. el-Elbânî’de *İbn Ebî fieybe*’nin “*el-Îmân*” kitabının hâşiyesinde *(sh: 41)* “İsnâdı fieyhayn’ın şartına göre sahihtir” derken *Ebû ‘Ubeyd* ’in *“el-Îmân”* adlı kitabına yaptığı tahkikte *(sh: 72)* “isnâdı sahihtir” demiştir. Ayrıca *Muhtasaru Sahîhi’l-Buhârî (1/6)* ve *fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye* tahkikinde *(sh: 343)* eserinin isnâdının sahih olduğunu belirtmiştir. *İbn Ebî fieybe “el-Îmân” (No: 107)* ve *“el-Musannef” (No: 30356)*’te Muâz b. Cebel’in bu sözü kardeşlerinden birine söylediğini rivâyet etmiştir.

2- Bu sözün bir benzeri de Abdullah b. Revâha’dan rivâyet edilmiştir: Abdullah b. Revâha arkadaşlarından birtakım kimselerin elinden tutarak şöyle derdi: “Gelin de bir saat iman edelim. Gelin de Allah’ı analım (zikredelim) ve imanımızı arttıralım. Gelin de tâatiyle Allah’ı analım (zikredelim). Umulur ki Allah da bizi bağışlamasıyla anar.” *İbn Ebî fieybe “el-Îmân” (No: 116); “el-Musannef” (No: 30417)* Abdurrahman b. Sâbit yoluyla Abdullah b. Revâha’dan. el-Elbânî *İbn Ebî fieybe*’nin *“el-Îmân”* kitabının *(sh: 44)* hâşiyesinde şöyle demiştir: “İsnâdı zayıftır. Çünkü Abdurrahmân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha’ya yetişmemiştir. Zira Abdullah b. Revâha Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’in zamanında, Mu’te gazvesinde şehid olarak ölmüştür.” el-Elbânî böylece eserin senedindeki inkıtâyı belirtmek istemiştir. Eseri başka bir isnâdla *el-Lâlekâî (No: 1708)* fiureyh b. ‘Ubeyd yoluyla Abdullah b. Revâha’dan rivâyet etmiştir. Lafzı şöyledir: Abdullah b. Revâha arkadaşlarından bir kişinin elinden tutar ve “haydin bizimle kalk gel de bir saat iman edelim” der ve hemen bir zikir (Allah’ı anma) meclisinde otururdu.” İsnâddaki fiureyh’in tam ismi fiureyh b. ‘Ubeyd b. fiureyh el-Hadramî olup sahâbeden herhangi birine yetiştiği bilinmemektedir. *Bk. Tehzîbu’t-Tehzîb (4/299-300).* Bu nedenle Hâfız İbn Hacer *Takrîbu’t-Tehzîb*’de *(sh: 434)* “güveniler olup çok fazla irsalde bulunurdu” demiştir. Üstelik el-Elbânî’nin de belirttiği gibi Abdullah b. Revâha, Hz. Peygamber’in sağlığında, Mu’te gazvesinde şehid düşmüştür. Dolayısıyla fiureyh b. ‘Ubeyd’in O’ndan bir şey işitmesi mümkün değildir. Sonuç olarak bu isnâd da diğeri gibi inkıtâ’ nedeniyle zayıftır.

3- İbn Mes’ûd şöyle dua ederdi: “Allahım! İmanımızı, yakînimizi ve fıkhımızı arttır.” *Ahmed “es-Sünne” (bk. Fethu’l-Bârî 1/63); Abdullah b. Ahmed “es-Sünne” (No: 797); Âcurrî “es-fierîa” (sh: 112); Taberânî “el-Kebîr” (No: 8549) ve el-Lâlekâî (No: 1704).* Heysemî *Mecmau’z-Zevâid* ’de *(10/185)* senedinin iyi, Hâfız İbn Hacer ise *Fethu’l-Bârî* ’de *(1/63)* sahih olduğunu söyler.

4- Ammâr b. Yâsir şöyle demiştir: "Üç özellik vardır ki, her kim bunları kendisinde toplarsa muhakkak imanı toplamış olur. Kendisine hakkın ve adaletin uygulanmasını kabul etmek, selamı âleme yaymak ve yoksullukta (darlıkta) infak etmek." Eseri *Buhârî (1/103)* cezim sigasıyla muallak olarak rivâyet etmiştir. Eseri; *Ebu 'Ubeyd "el-Îmân" (No: 63)* ve *İbn Ebî fieybe "el-Îmân" (No: 131), "el-Musannef" (No: 30431)* adlı eserlerinde vasletmişlerdir. Ayrıca eseri *Abdürrezzâk "el-Musannef" (10/No: 19439)* ve *el-Lâlekâî (No: 1698, merfû' olarak)*: "Üç özellik vardır ki, her kim de bunlar bulunursa onlar sayesinde imanın tadını bulmuş olur: Yoksullukta infak etmek, insanların kendisine hakkı ve adaleti uygulamalarını kabul etmek ve selâmı âleme yaymak" lafzıyla vasledenlerken, başka bir rivâyetinde *el-Lâlekâî (No: 1713)*: "Üç özellik vardır ki her kim de bunlar bulunursa imanı tamamlamış olur: Kendisine hakkın ve adaletin uygulanmasını kabul etmek, yoksullukta infak etmek ve selamı âleme yaymak" lafzıyla vasletmiştir. Eseri ayrıca *İbn Hibbân "Ravdatü'l-'Ukalâ" (sh: 79)*'da vasletmiştir. Eser merfû' olarak zayıftır. Doğru olan eserin mevkûf olması yâni Ammâr b. Yâsir'in sözü olmasıdır. Bunu, Ebû Hatim ve Ebû Zür'a *(bk. İbn Ebî Hâtim, el-'İlel, 2/145)*, Heysemî *(bk. Mecmau'z-Zevâid, 1/57)*, İbn Hacer *(bk. Fethu'l-Bârî, 1/104)* ve el-Elbânî *(bk. Ebû 'Ubeyd'in "el-Îmân" adlı kitabının 63 nolu hadisinin dipnotu; Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 9); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki, sh: 344, 419 nolu dipnot; el-Kelimu't-Tayyib Tahkiki, sh: 104-105, No: 196, 142 nolu dipnot; Sahîhu'l-Kelimi't-Tayyib, No: 155)* belirtmişlerdir.

5- Ömer radiyallâhu anh arkadaşlarından bir veya iki kişinin elinden tutar ve şöyle derdi: Haydin (bizimle) gelin de imanımızı arttıralım." *İbn Ebî fieybe "el-Îmân" (No: 108); "el-Musannef" (No: 30357); Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 112) ve el-Lâlekâî (No: 1700)* Zerr b. Abdullah el-Mürhibî yoluyla Ömer b. el-Hattâb'dan rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî "*Kitâbu'l-Îmân*"'ın hâşiyesinde *(sh: 41)*: "Eserin senedi munkatıdır. Çünkü Zerr b. Abdullah el-Mürhibî, Ömer b. el-Hattâb'a yetişmemiştir "demiştir. Yâni eserin senedinde inkıtâ' vardır.

6- Ebû Ca'fer'in dedesi sahâbî 'Umeyr b. Habîb el-Hatmî şöyle demiştir: "İman artar da eksilir de." Kendisine: 'İmanın artması ve eksilmesi nedir?' diye sorulunca şöyle cevap verdiler: "Allah Azze ve Celle'yi zikrettiğimiz ve O'ndan korktuğumuz zaman, bu imanın artmasıdır. Gaflete düştüğümüz, O'nu anmayı unuttuğumuz ve kendimizi kaybettiğimiz zaman da, bu imanın eksilmesidir." Eseri bu lafızla *İbn Ebî fieybe "el-Îmân" (No: 14), "el-Musannef" (No: 30318) ve Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 624, 680)* adlı eserlerinde rivâyet etmişlerdir.

Eseri ayrıca *Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 111)*: "...Allah'ı zikrettiğimiz, O'na hamdettiğimiz ve O'ndan korktuğumuz zaman, bu imanın artmasıdır. Gaflete düştüğümüz ve kendimizi kaybettiğimiz zaman da, bu imanın eksilmesidir" lafzıyla, başka bir rivâyetinde *Âcurrî (sh: 112) ve el-Lâlekâî (No: 1721)*: "Allah'ı zikrettiğimiz, O'na hamdettiğimiz ve O'nu tesbîh ettiğimiz zaman, bu imanın artmasıdır. Gaflete düştüğümüz, (kendimizi kaybettiğimiz) ve O'nu anmayı unuttuğumuz zaman da, bu imanın eksilmesidir" lafzıyla rivâyet etmişlerdir. Ayrıca eseri *İbn Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (2/845); Beyhakî "fiuabu'l-Îmân" (1/196) ve İbn Hacer "el-İsâbe" (4/593)* adlı eserlerinde rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî *"el-Îmân"*'ın haşiyesinde *(sh: 20)*: "Eserin senedi zayıftır. Çünkü İbn 'Umeyr'in -yâni Yezîd b. 'Umeyr'in- hal tercemesi bilinmemektedir" demiştir.

7- Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: "İman artar ve eksilir." *İbn Mâce (No: 75); Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 623); İbn Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (2/843) ve el-Lâlekâî (No: 1709)* rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî, *Daîfu Süneni İbn Mâce (No: 15)*'de esere "zayıf" demiştir.

8-Ebû Hureyre şöyle demiştir: "İman artar ve eksilir." *İbn Mâce (No: 74); Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 622); Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 111); İbn Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (2/844) ve el-Lâlekâî (No: 1711, 1712)* rivâyet etmişlerdir. Senedinde Abdullah b. Rebî'a el-Hadramî vardır ki kaynaklarda hakkında bir şey bulamadım. Ayrıca senedinde hakkında cerh ile konuşulmuş başka râviler vardır. el-Elbânî, *Daîfu Süneni İbn Mâce (No: 14)*'de eser hakkında: "Çok zayıf. Ancak bu konuyla ilgili "es-Sünne" kitaplarında seleften pek çok eser yaygın bir halde mevcuttur. Merfû' olarak da rivâyet edilmiştir. Ancak doğru değildir. Bununla ilgili açıklama *ed-Daîfe*'de *(No: 1123)* mevcuttur" demiştir.

İmanın artıp eksildiğini gösteren sahâbe sözleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (1/307-384); el-Lâlekâî (5/941-950); İbn Teymiyye "el-Îmân" (sh: 195-196, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/223-225); İbn Hacer "Fethu'l-Bârî" (1/61-64).

332. Nitekim İmam Beğavî şöyle demiştir: "Sahâbe, Tâbiîn ve onlardan sonra gelen (Ehl-i) Sünnet âlimleri amellerin imandan olduğu hususunda... İttifak etmişler ve şöyle demişlerdir: İman; söz, amel ve inaçtır. İtaatle artar, masiyetle eksilir. İmanın arttığını bizzat Kur'ân söylemiştir. Eksilmesi ise kadınların vasfedildiği hadiste geçmektedir." *fierhu's-Sünne (1/38-39).*

İşte Beğavî'nin söz konusu ettiği âlimlerden ve sözlerinden birkaçı şöyledir:

* **İmam Mâlik**: Bu konuyla ilgili sözlerine 336 nolu dipnotta değinilecek.

* **İmam fiâfiî**:

1- Beyhakî'nin rivâyetine göre er-Rebî' b. Süleymân, İmam fiâfiî'yi şöyle derken işittiğini söyler: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *Menâkıbu'ş-fiâfiî (1/387); Fethu'l-Bârî (1/62). Ay. bk. Siyer (10/32); Tevâli't-Te'sîs (sh: 110).*

2- Ebû Nuaym'ın başka bir yoldan rivâyetine göre ise, er-Rebî' b. Süleymân, İmam fiâfiî'yi şöyle derken işittiğini söyler: "İman; söz ve ameldir, tâatle artar, masiyetle eksilir. Sonra da "ve iman edenlerin imanı artsın diye" (Müddessir, 31) ayetini okudu." *Hilyetü'l-Evliyâ (9/115); Fethu'l-Bârî (1/62).*

3- İmam fiâfiî'nin oğlu Ebû Osmân Muhammed b. Muhammed eş-fiâfiî şöyle dedi: Babamın bir gece Humeydî'ye şöyle dediğini duydum: "Onlara -yani Mürcie'ye- Allah'ın şu buyruğundan daha güçlü bir delil getiremeyiz (Fetâvâ'da getirilemez): "Oysa onlar, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namazı dosdoğru kılmaları ve zekat vermeleri dışında başka hiçbir şeyle emrolunmamışlardır. Sağlam din de budur." (Beyyine, 5)". *el-Lâlekâî (No: 1592); el-Îmân (sh: 182, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/208-209).*

4- el-Lâlekâî şöyle der: fiâfiî -ki Allah O'na rahmet etsin- "el-Ümm" adlı eserinin "Namazda Niyet" başlığını taşıyan bölümünde şöyle demiştir: "Niyet olmadıkça, hiçbir namazın sahih olmayacağı konusunda Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu anh'ın Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den rivâyet ettiği: "Ameller ancak niyetlere göredir" hadisini delil gösteririz (Fetâvâ'da delil gösterilir)". Daha sonra fiâfiî şöyle der: "Sahâbeden ve onlardan sonra gelen tâbiînden yetiştiğimiz kimseler (Fetâvâ'da, sahâbe, onlardan sonra gelen tâbiîn ve bizim yetiştiğimiz kimseler) söz birliği halinde şöyle derlerdi: İman; söz, amel ve niyettir. Bu üçünden herhangi birisi ötekileri olmadıkça bir şey ifade etmez (sahih olmaz)." *fierhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa (No: 1593); el-Îmân (sh: 182-183, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/209).* İmam fiâfiî'nin *Kitâbu'l-Ümm* adlı eserinde bu başlık altında el-Lâlekâî ve İbn Teymiyye'nin naklettikleri bu nassı (ifâdeyi) bulamadım *Bk. el-Ümm (1/86).*

5- İbn Abdilberr'in rivâyetine göre er-Rebî' b. Süleymân, İmam fiâfiî'yi şöyle derken işittiğini söyler: "İman; söz, amel ve kalb ile i'tikaddır. Sen Allah Azze ve Celle'nin şu ayetini görmüyor musun?: "Allah sizin imanınızı asla zâyi edecek, değildir" (Bakara, 143). Yâni Beyt-i Makdis'e doğru kılmış olduğunuz namazlarınızı zâyi edecek değildir diyerek, namazı iman olarak adlandırmıştır. Öyleyse iman; söz, amel ve akiddir." *el-İntikâ' fi Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ (sh: 81).*

6- Beyhakî'nin, Ebû Muhammed ez-Zübeyrî'den rivâyetine göre adamın biri fiâfiî'ye: "...Bana imandan haber verir misin? O, söz ve amel midir, yoksa amelsiz söz müdür?" diye sordu. fiâfiî şöyle cevap verdi: "İman; Allah için amel işlemek olup, söz de bu amelin bir kısmıdır." Adam: "Bana bunu anlamam için biraz açıklayabilir misin?" dedi. fiâfiî'de: "İmanın halleri, dereceleri ve tabakaları vardır. Bu imanın bazısı kâmil mânâda tamamına ermiştir. Bazısı da eksik olduğu açıkça belli olandır. Onun artması râcih olan imandır." dedi. Adam: "İman tamam olmadan artıp eksilir mi?" deyince, fiâfiî: "Evet" dedi. Daha sonra fiâfiî adamın sorusu üzerine bunun delillerini sıralamıştır." *Menâkıbu'ş-fiâfiî (1/387-393).*

*** İmam Ahmed b. Hanbel:**

1- İbnu'l-Cevzî'nin Muhammed b. Humeyd el-Enderânî'den rivâyetine göre İmam Ahmed şöyle demiştir: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed (sh: 216).*

2- İbnu'l-Cevzî'nin Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berde'î et-Temîmî'den rivâyetine göre İmam Ahmed, kendisinden kader, Râfızîlik, i'tizâl, Kur'ân'ın yaratılması ve ircâ' konularında Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in sünnetini içeren bir mektup yazıp yollamasını isteyen Müsedded b. Müserhed'e şunları yazmıştır: "... İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir. İmanın artması, iyilik ettiğin zaman, eksilmesi de kötülük ettiğin zaman olur." *A.g.e. (sh: 218).*

3- İbnu'l-Cevzî'nin rivâyetine göre Abdûs b. Mâlik el-Attâr, İmam Ahmed'i şöyle derken işittiğini söyler: "İman şu haberde geldiği gibi, söz ve ameldir; artar ve eksilir: "Mü'minlerin imanca en mükemmeli ahlakı en güzel olanlarıdır." *A.g.e. (sh: 224).*

4- İbnu'l-Cevzî'nin rivâyetine göre el-Hasen b. İsmâil er-Rebe'î İmam Ahmed'in kendisine şöyle dediğini söyler: ""Tâbiînden, müslümanların imamlarından ve şehirlerin fıkıhçılarından 70 kişi Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in üzerinde öldüğü sünnetin şu hususlar olduğu üzerinde birleşmişlerdir: ... ve iman; söz ve ameldir; tâatle artar, masiyetle eksilir..." *A.g.e. (sh: 228).*

5- Abdullah dedi ki: "Babama -ki Allah O'na rahmet etsin- ircâ' hakkında soru sorulduğunda şöyle cevap verdiğini duydum: "Biz deriz ki: İman; söz ve ameldir, artar ve eksilir. Kişi zina ettiğinde ve içki içtiğinde imanı eksilir." *es-Sünne (No: 599).*

6- Ebû Bekr el-Mervezî, Abdülmelik el-Meymûnî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Harb b. İsmâîl el-Kirmânî, Yûsuf b. Mûsâ, Muhammed b. Ahmed b. Vâsıl ve el-Hasen b. Muhammed, İmam Ahmed'i şöyle derken işittiklerini söylerler: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *el-Hallâl "es-Sünne" (No: 1010); Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 117); el-Lâlekâî (No: 1750).*

7- İmam Hallâl'ın Süleymân b. Eş'as'den rivâyetine göre Ebû Abdillah (Ahmed b. Hanbel) şöyle demiştir: "Namaz, zekat, hac ve iyilik, bunların hepsi imandandır. Günahlar imanı eksiltir." *es-Sünne (No: 1020).*

8- Ebû Ya'lâ'nın İmam Ahmed'den rivâyetine göre, İmam Ahmed şöyle demiştir: "İmanın en faziletli hasletlerinden biri de Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir." *Tabakâtü'l-Hanâbile (2/275).*

9- İmam Hallâl'ın rivâyetine göre İshâk b. İbrâhim, İmam Ahmed'i şöyle derken işittiğini söyler: "İman; söz, amel ve sâdık niyettir." *es-Sünne (No: 1003).* Aynı rivâyeti *İbn Hânî Mesâilu'l-İmâm Ahmed* adlı eserinde *(2/1620)*: "İman; söz, amel ve sâdık niyettir; artar ve eksilir" lafzıyla rivâyet etmiştir.

10- Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin rivâyetine göre, kendisine islam ve iman hakkında soru soran İbn Ebî fieybe'ye İmam Ahmed şöyle cevap vermiştir: "İman; söz ve ameldir. İslam ise ikrardır." *Ta'zîmu Kadri's-Salâh (No: 582).*

*** İmâm Buhârî:**

1- "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." el-Câmiu's-Sahîh (Fethu'l-Bârî, 1/60); *Hedy (sh: 516); Tehzîbu't-Tehzîb (9/43).*

2- “Âlimlerden 1000’den fazla kişiden hadis yazdım. Kesinlikle iman; söz ve ameldir, diyenden başkasından hadis yazmadım. İman sözdür, diyenden de hadis yazmadım.” *el-Lâlekâî (No: 1597).* İbn Hacer bu sözü *Hedy (sh: 503)*’de: “İman; söz ve ameldir, diyenden başkasından hadis yazmadım” lafzıyla zikretmektedir.

3- Muhammed b. Yûsuf b. Matar, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî’ye iman hakkında soru sorduğunu ve O’nun bu soruya şöyle cevap verdiğini söylüyor: “İman, içinde hiçbir şüphe barındırmayan söz ve ameldir.” *el-Lâlekâî (No: 1598).*

4- İmam Buhârî, Sahîh’inin Kitâbu’l-Îmân bölümünde *(bk. Fethu’l-Bârî, 1/60-169),* imanın söz ve amel olduğunu, artma ve eksilme kabul ettiğini gösteren birçok bâb başlığı kullanmıştır. Bilindiği üzere Buhârî’nin Sahîh’inde kullandığı bâb başlıkları O’nun fıkhını ve görüşlerini ifâde etmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

* Duanız İmanınızdır Bâbı (2. Bâb). Bk. Fethu’l-Bârî (1/64).
* İmanın İşleri Bâbı (3. Bâb). Bk. A.g.e. (1/66).
* Kişinin Kendi İçin Sevdiğini Kardeşi İçin Sevmesinin de İmandan Olduğu Bâbı (7. Bâb). Bk. (1/73).
* Peygamber Sevgisinin İmandan Olduğu Bâbı (8. Bâb). Bk. (1/74).
* Ensârı Sevmenin İmanın Alâmeti Olduğu Bâbı (10. Bâb). Bk. (1/80).
* Hayânın İmandan Olduğu Bâbı (16. Bâb). Bk. (1/93).
* İmanın, Amelin Kendisi Olduğunu Söyleyenin Bâbı (18. Bâb). Bk. (1/97).
* Kadir Gecesini İhyâ Etmenin İmandan Olduğu Bâbı (25. Bâb). Bk. (1/113).
* Cihadın İmandan Olduğu Bâbı (26. Bâb). Bk. (1/114).
* Ramazan Ayını Tetavvu’ İbâdetlerle (Gece Namazlarıyla) İhyâ Etmenin İmandan Olduğu Bâbı (27. Bâb). Bk. (1/114).
* Ramazan Orucunu, Sevabını Allah’tan Umarak Tutmanın İmandan Olduğu Bâbı (28. Bâb). Bk. (1/115).
* Namazın İmandan Olduğu Bâbı (30. Bâb). Bk. (1/118).
* İmanın Artması ve Eksilmesi Bâbı (33. Bâb). Bk (1/127).
* Müslümanların Cenazelerinde Hazır Bulunmanın İmandan Olduğu Bâbı (35. Bâb). Bk. (1/133).
* Ganimetin Beşte Birini Vermenin İmandan Olduğu Bâbı (40. Bâb). Bk. (1/157).

*** İmam Zehebî:**

“İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir.” *Siyer (11/363); (12/630); (14/39); (17/547).*

Bu beş büyük imamın dışında imanın söz ve amel olup artıp eksildiğini söyleyen âlimler sayıca o kadar çoktur ki onların isimleri ve sözleri kaynaklarda bir hayli yer tutmaktadır. Bunların ne kadar fazla olduğunu şu sözler açıkça ortaya koymaktadır:

1- İmam Adürrezzâk es-San’ânî: “Kendileriyle karşılaştığım 62 şeyhin hepsi de (daha sonra bunların bir kısmının isimlerin sayar): “İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir” derlerdi.” *el-Lâlekâî (No: 1737). Ay. bk. fierhu Sahîhi Müslim (1/146).*

2- el-Velîd b. Müslim: “Evzâ’î, Mâlik b. Enes ve Saîd b. Abdülazîz’in iman; amelsiz ikrardır diyenlerin sözünü inkar ettiklerini ve amelsiz iman, imansız da amel olmaz dediklerini duydum.” *Akîdetü İbn Cerîr (el-Mecmûatü’l-İlmiyye’nin içinde) sh: 10.*

3- İbn Ebî Hâtim: “Babam ve Ebû Zür’a’ya Ehl-i Sünnet’in mezhebini, gittikleri bütün şehirlerde karşılaştıkları âlimleri ne üzere bulduklarını ve bu hususlardan neye inandıklarını, sordum.” Onlar da şöyle cevap verdiler: “Hicaz, Irak, Mısır, fiam ve Yemen olmak üzere gittiğimiz bütün şehirlerde kendileriyle karşılaştığımız âlimlerin görüşlerinden biri de şuydu: “İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir.” *İbn Ebî Hâtim, Aslu’s-Sünne (sh: 225-226).* Sa’dî el-Hâşimî’nin, Ebû Zür’atü’r-Râzî ve Cuhûduhu fi’s-Sünne adlı eseriyle birlikte İslam Üniversitesi tarafından basılmıştır.

4- Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm: “Bu, iman söz ve ameldir; artar ve eksilir, diyenlerin isimleridir” dedikten sonra bu sözü söyleyenlerden 133 kişinin ismini zikretmiştir.” *el-İbânetü’l-Kübrâ (2/814-826).*

5- Sehl b. Mütevekkil b. Hacer eş-fieybânî: “Kendilerine yetiştiğim ve onlardan (hadis) yazdığım 1000 ya da daha fazla şeyhin hepsi de: “İman söz ve ameldir, artar ve eksilir. Kur’ân Allah’ın kelâmı olup yaratılmamıştır” diyorlardı.” *el-Lâlekâî (No: 1754).*

6- Buhârî: “Âlimlerden 1000’den fazla kişiden hadis yazdım. Kesinlikle iman, söz ve ameldir, diyenden başkasından hadis yazmadım. İman sözdür, diyenden de hadis yazmadım.” *el-Lâlekâî (No: 1597).*

“Hicaz’lı, Mekke’li, Medine’li, Kûfe’li, Basra’lı, Vâsıt’lı, Bağdât’lı, fiam’lı ve Mısır’lı 1000 kişiden daha fazla ilim adamı ile defalarca, ardı arkasına görüştüm. Ben 46 yıldan daha fazla süreden beri içinde bulunduğum bu kimselerle -ki onlar pek çoktur- görüşüyorum. (Ve bu arada Buhârî, 50 kişiden daha fazla ilim adamının ismini saydıktan sonra) şöyle diyor: Biz kısa kesmek maksadıyla ve bu liste uzamasın diye sadece bunların ismini vermekle yetiniyoruz. Onların hiç birinin, şu hususlarda ihtilaf ettiğini görmedim: fiüphesiz din; söz ve ameldir. Çünkü Allah: “Oysa onlar, dini yalnız O’na has kılarak ve hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri, namazı dosdoğru kılmaları ve zekat vermeleri dışında hiçbir şeyle emrolunmamışlardır. Sapasağlam din de budur.” (Beyyine, 5) diye buyurmaktadır... dedikten sonra onların benimsedikleri geri kalan diğer i’tikâdî kanaatlerini sıralamaktadır.” *el-Lâlekâî (No: 320).*

Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî (1/61)*'de, el-Lâlekâî'nin "Kitabu's-Sünne" adlı eserinde sahih bir senedle İmam Buhârî'den şunu rivâyet ettiğini nakleder:"Buhârî dedi ki: fiehirlerdeki âlimlerden 1000'den daha fazla kişiyle karşılaştım. Onlardan hiçbirinin, imanın söz ve amel olması, artması ve eksilmesi hususlarında ihtilafa düştüklerini görmedim." İbn Hacer'in naklettiği bu sözü bu haliyle Kitâbu's-Sünne'de bulamadım. İlgili kitapta Buhârî'nin bu sözü iki yerde geçmektedir ki biz az önce bunları zikretmiştik. Her halde İbn Hacer Buhârî'nin bu sözünü el-Lâlekâî'den mânâ ile rivâyet etmiş olsa gerek. Allah en doğrusunu bilir.

İmanın söz ve amel olup arttığını ve eksildiğini gösteren selef âlimlerin sözleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (1/307-384); el-Hallâl "es-Sünne" (3/579-593); el-Lâlekâî (5/951-964); Beğavî "fierhu's-Sünne" (1/40-47); İbn Teymiyye "el-Îmân" (sh: 195-196, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/223-225); İbn Hacer "Fethu'l-Bârî" (1/61-64, 92, 127-128).

333. Büyük imam ve Mağrib ülkesinin hâfızı, fieyhu'l-İslâm Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî el-Kurtubî el-Endelusî el-Mâlikî. Muhteşem pek çok eserin sâhibi. İbn Abdilberr, Endülüs'ün başkenti Kurtuba'da h. 368 (362 de denmiştir) yılında doğdu. O dönem de Kurtuba şehri bir ilim yuvasıydı. Orada yetişmeye başlayan İbn Abdilberr, Kurtuba'nın civarındaki Belensiye ve fiâtıbe şehirlerine ilim yolculukları yaptı. Bir süre Eşbûne'de (Uşbûne'de denir) (şimdiki Portekiz devletinin başkenti) kadılık yaptı. İshâk b. İbrâhim et-Tuceybî, Abdülvâris b. Süfyân, Halef b. el-Kâsım b. Sehl el-Endelusî ve Abdullah b. Muhammed b. Abdülmü'min gibi pek çok âlimden ders aldı. Ebû Ali el-⁄assânî, Abdurrahmân b. Muhammed el-Kurtubî, Ebu'l-Hasen Tâhir b. Müfevviz eş-fiâtıbî gibi daha pek çok âlime de hocalık yaptı. Hakkında İbn Hazm: "Hadis fıkhı üzerine konuşma hususunda İbn Abdilberr'in bir benzerini bilmiyorum. O'ndan daha iyisini nasıl bileyim ki?" derken, Ebu'l-Velîd el-Bâcî: "Endülüste, hadis hakkında Ebû Ömer b. Abdilberr gibisi yoktu. O Mağrib ehlinin en hâfızıdır" demiştir. İmam Zehebî ise hakkında: "Zamanında Mağrib'in hâfızıydı", "İmam, dinine sımsıkı bağlı, güvenilir, mutkin ve ilmi son derece geniş bir âlimdi...", "Dinin asıllarıyla ilgili hususlarda Selef'in yolu üzereydi. Kelâm ilmine hiç girmedi. Aksine hocalarının -ki Allah onlara rahmet eylesin- yolunu izledi" demiştir. İmam Mâlik'e olan düşkünlüğü ve hayranlığıyla bilinen İbn Abdilberr, el-İstizkâr, et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd, el-Madhal fi'l-Kıraât, el-Kâfî fî Furûi'l-Mâlikiyye, el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, el-İntikâ' fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ' gibi pek çok eserin sâhibidir. Mâlikî mezhebinin en ileri gelen âlimlerinden olan İbn Abdilberr fiâtıbe şehrinde h. 463 yılında 95 yaşındayken hakkın rahmetine kavuşmuştur. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (3/1128-1132); Siyer (18/153-163); el-Bidâye (12/111); fiezerâtü'z-Zeheb (3/314-316).*

334. İbn Abdilberr şöyle demektir: "Fıkıh ve hadis ehli, imanın söz ve amel olduğu üzerinde icmâ etmişlerdir (birleşmişlerdir). Niyetsiz amel olmaz. Onlara göre iman tâatle artar, ma'siyet dolayısıyla eksilir. Onlara göre bütün tâatler de imandır." *et-Temhîd (9/238). Ayrıca bk. (9/243); el-Îmân (sh: 282, Mecmûul-Fetâvâ 7/330).*

335. Yâni imanın eksileceği görüşünde olan çoğunluğa katıldığı görüş.

336. İbn Abdilberr'in sözünün tam metni şöyledir: "İbnu'l-Kâsım, Mâlik'den imanın arttığını, eksilmesi hususunda ise tevakkuf ettiğini rivâyet etmiştir. Abdürrezzâk, Mâ'mer b. Îsâ, İbn Nâfi' ve İbn Vehb ise Mâlik'den şöyle rivâyet etmişlerdir: 'İman artar ve eksilir. Tâatle artar, ma'siyetle eksilir.' Allah'a hamdolsun ki hadis ehlinden cemâatin görüşü de bu doğrultudadır." *et-Temhîd (9/252). Ayrıca bk. fierhu'n-Nevevî (1/146).*

fieyhu'l-İslam İbn Teymiyye bu konuda şunları söyler:

"Etbâu't-Tâbiîn'den bazı fıkıhçılar, iman hakkında eksilme (lafzının) kullanılmasını uygun görmüyorlardı. Çünkü onlar, Kur'ân'da imanın artışından söz edildiğini buldukları halde, eksildiğinden söz edildiğine dâir birşey bulamadılar. Mâlik'den gelen iki rivâyetten birisi de bu doğrultudadır. Ondan gelen diğer rivâyet -ki ashâbı nezdinde meşhur olan budur- diğer imamların da dediği gibi imanın hem artıp hem de eksileceği görüşüdür." *el-Îmânu'l-Evsat (sh: 48, Mecmûu'l-Fetâva 7/506).*

Bir başka yerde de şöyle der: "İşte bundan dolayı sünnet ve hadis ehli, imanın arttığı görüşündedirler. Onların cumhuru (çoğunluğu) imanın hem arttığını hem de eksildiğini söylerken, bir bölümü iman artar, derler fakat eksildiğini söylemezler. Nitekim İmam Mâlik'den gelen iki rivâyetten birisi böyledir. Kimisi de Abdullah b. Mübârek gibi iman artıp durur, der." *el-Îmân (sh: 194, Mecmûu'l-Fetâvâ, 7/223).*

Başta İbn Abdilberr olmak üzere bazı imamların işaret ettiği, imanın eksilmesi hakkında İmam Mâlik'in tevakkuf ettiği hususunu, bizzat İmam Mâlik'in kendisinden rivâyet edilmiş bir halde bulamadım. Aksine kaynaklarda O'nun diğer imamlar gibi, imanın artıp eksildiğini söylediğini gösteren pek çok rivâyete ve imamların bununla ilgili ifâdelerine yaygın bir şekilde rastladım. Bunlardan bazıları şöyledir:

1- Adürrezzâk b. Hammâm es-San'ânî şöyle demiştir: "Süfyân es-Sevrî, İbn Cüreyc, MÂLİK B. ENES, Ma'mer b. Râşid ve Süfyân b. 'Uyeyne'yi: 'İman söz ve ameldir; artar ve eksilir' derlerken işittim." *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 726); Âcurrî "eş-fieria" (sh: 117); İbn Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ' " (2/813); el-Lâlekâî (No: 1735); İbn Abdilberr "et-Temhîd" (9/252, 253); "el-İntikâ' " (sh: 34); Nevevî "fierhu Sahîhi Müslim" (1/146).*

Bu rivâyet başka bir yoldan şöyle rivâyet edilmiştir: Abdürrezzâk dedi ki: "Kendileriyle karşılaştığım 62 şeyhin hepsi de (daha sonra İmam Mâlik'de dahil olmak üzere bunların bir kısmının isimlerini sayar): 'İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir' derlerdi." *el-Lâlekâî (No: 1737).*

2- Abdullah b. Nâfi', İmam Mâlik'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *Ebû Dâvûd "Mesâilu'l-İmâm Ahmed" (sh: 113); Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 636); el-Hallâl "es-Sünne" (No: 1082, 1124); Âcurrî "eş-fierîa" (sh:118); el-Lâlekâî (No: 1742); Ebû Nuaym "Hilyetü'l-Evliyâ" (6/327).*

3- İmam Mâlik'in arkadaşı Ebû Osmân Saîd b. Dâvûd b. Ebî Zenber ez-Zübeyrî şöyle demiştir: "Mâlik şöyle derdi: 'İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir.'" *el-Hallâl "es-Sünne" (No: 1014).* Rivâyet ez-Zübeyrî nedeniyle zayıftır. Hâfız İbn Hacer bu zât hakkında şöyle demiştir: "Sadûk olup Mâlik'den münker rivâyetleri vardır. İhtilat sonucu Mâlik'in hadislerini karıştırdığı söylenir. O'nun Mâlik'in lafzından rivâyet dinlediği iddiasını, Abdullah b. Nâfi' yalanlamıştır. 10. tabakadan olup h. 120 yılı dolaylarında vefat etmiştir." *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 377). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (4/21-23).*

4- İshâk b. Muhammed şöyle bir olay anlatır: "Mâlik b. Enes'in yanındaydım. Bu sırada Hammâd b. Ebî Hanîfe'nin Mâlik'e şöyle dediğini duydum: 'Ey Ebâ Abdillah! Bizim bir görüşümüz var ki onu sana sunacağız. Eğer onu güzel görürsen bunu söylemeye devam edeceğiz, yok eğer güzel görmezsen ondan vazgeçeceğiz.' İmam Mâlik bunun üzerine: 'Nedir o görünüşünüz?' dedi: O da: 'Ey Ebâ Abdillah! Biz hiç kimseyi günahından dolayı tekfîr etmiyoruz. İnsanların hepsi bizim nezdimizde müslümandırlar' diye cevap verdi. İmam Mâlik'de: 'Bu ne kadar da güzel bir görüş. Bunda herhangi bir sakınca yoktur' dedi. Bunun üzerine Dâvûd b. Ebî Zenber, İbrâhim b. Habîb ve Mâlik'in diğer ashâbı İmam Mâlik'e doğru ayağa kalkarak: 'Ey Ebâ Abdillah! Muhakkak bu (kişi) ircâ' görüşünü söylüyor' dediler. Bunun üzerine Hammâd b. Ebî Hanîfe: 'Benim dinim Allah'a yakın meleklerin dini gibidir' dedi.İmam Mâlik'de bu söze cevaben: 'Asla! Allah'a yemin ederim ki, iman; artar ve eksilir: "İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye" (Fetih, 4), "İbrâhim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi O'na: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrâhim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin itmi'nân bulması için, dedi" (Bakara, 260). İbrâhim'in kalbinin itmi'nân bulması imanının artmasıdır, dedi" *el-Lâlekâî (No: 1743).*

5- İmam Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm: "Bu, imân söz ve ameldir, artar ve eksilir, diyenlerin isimleridir" dedikten sonra bunu söyleyenlerden 133 kişinin ismini zikretmiştir. Onlardan biri de İmam Mâlik'dir. *Bk. İbn Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (2/814-826). Ayrıca bk. Fethu'l-Bârî (1/61).*

İmam Mâlik'in artma ve eksilme zikredilmeden imanın; söz ve amel olduğunu gösteren sözlerinden bazıları da şöyledir:

6- İbn Abdilberr'in Eşheb b. Abdülazîz'den rivâyetine göre İmâm Mâlik dedi ki: "Sahâbîler onaltı ay Beyti'l-Makdis'e doğru namaz kıldılar. Sonra el-Beytü'l-Harâm'a (Ka'be'ye) yönelmekle emrolundular. Bunun üzerine Allah-u Teâlâ şöyle buyurdu: "Allah, sizin namazınızı asla zâyi edecek değildir" (Bakara, 143). Yâni Beyti'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazlarınızı zâyi edecek değildir. Daha sonra Mâlik şöyle dedi: "Ben bununla beraber Mürcie fırkasının 'namaz imandan değildir' sözünü hatırlıyorum." *el-İntikâ' (sh: 34).*

7- Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin, Ebû Seleme el-Harrânî'den rivâyetine göre Ebû Seleme şöyle demiştir: "Mâlik, fiüreyk, Ebû Bekr b. el-'Ayyâş, Abdülazîz b. Ebî Seleme, Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd şöyle demişlerdir: 'İman; marifet, ikrar ve ameldir.' Yalnız Hammâd b. Zeyd imanla islam arasında fark görür; imanı özel, islamı ise genel sayardı." *Ta'zîmu Kadri's-Salâh (No: 568). Ayrıca bk. Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (no: 612); İbn Teymiyye, el-Îmân (sh: 317, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/369).*

İmanın artırıp eksildiğine dâir İmam Mâlik'den gelen bunca rivâyet ve naklin yanında O'nun imanın eksilmesi hakkında tevakkuf ettiğini belirten rivâyetin doğru olduğu varsayılsa bile buna neden olarak şu olasılıklar sayılabilir:

1- İbn Teymiyye'nin de işaret ettiği gibi imanın arttığı Kur'ân'da açıkça belirtildiği halde eksildiğine dâir bir şey söylenmemiştir *(bk. el-Îmânu'l-Evsat, sh: 48, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/506).* Yine aynı şekilde imanın eksildiğine dâir, hadislerde de net bir ifâde yoktur.

2- İmam Nevevî şöyle demiştir: "Bazıları dediler ki: Mâlik'in imanın eksilmesiyle ilgili bir şey söylememesininin nedeni, O'nun; mü'minlerden günah işleyenleri tekfîr eden Hâricîler'e muvâfakat ettiğinin sanılmasından duyduğu endişe ve kaygıdır." *fierhu Sahîhi Müslim (1/146).* Burada İmam Nevevî şuna işaret etmektedir: Kimilerine göre iman tek bir şeyden ibarettir. O da tasdiktir. Amel ise imana dâhil değildir. Buna göre imanın eksilmesi görüşü, onlar nezdinde günah işleyenlerin kâfir olduğu görüşüyle paraleldir. fiöyle ki: Onlara göre iman tek bir şey olup artma ve eksilme kabul etmez. Günahlar imanı eksiltir görüşü ise onlara göre günahlar imanı tamamen ortadan kaldırır anlamındadır. Böylece imanın eksilmesi görüşü onların iddiasına göre Hâricîler'in görüşüne benzemektedir. İmanın artması görüşü ise onlara göre herhangi bir karışıklığa meydan vermemektedir. Allah en doğrusunu bilir.

3- İmanın eksilmesi hususunda bir şey söylememe görüşü İmam Mâlik'in eski görüşü olabilir. Kendisine Sahâbe'den imanın eksildiğini net bir şekilde ifâde eden eserler ulaşınca bu görüşünden vazgeçmiştir. İşte bundan dolayıdır ki ashâbının hemen hemen tamamına yakını O'ndan bu son görüşünü nakletmişlerdir. Yine aynı şekilde diğer imamlar da O'ndan imanın artıp eksildiği görüşünü nakletmişler ve O'ndan buna aykırı herhangi bir şey de rivâyet etmemişlerdir. Allah en doğrusunu bilir.

337. Bunlar Mu'tezile ve Hâricîler'e, başka bir ifâdeyle Kaderiyye'ye mensup olup, vaîdin yâni Allah'ın tehdidinin mutlaka yerine getirileceğini, büyük günah işleyen kimsenin tevbe etmeden ölmesi halinde de ebediyyen cehennemde kalacağını söylerler. Çünkü Allah günah işleyenleri (günahkârları) cehennem azabıyla cezalandıracağı sözünü vermiştir. O ise verdiği sözden asla caymaz. Sonuç olarak Vaîdiyye, büyük günah işleyenlerle ilgili verdikleri hükümde, olayın cehennem, korku,

azab ve cezâ boyutunu (yanını), cennet, ümit, rahmet ve ödül boyutundan mutlak olarak üstün tutmuşlardır. Bu itibarla Mürcie'nin karşıtı olup, hem Mürcie hem de Vaîdiyye, Allah'ın vaîdi (tehdit ve azabı) hususunda iki farklı zıt ucu temsil etmektedirler. İbn Teymiyye bu olayı şöyle ifâde etmiştir: "Ehl-i Sünnet, Allah'ın vaîdi hususunda Mürci ile Kaderiyye'ye ve başkalarına mensup olan Vaîdiyye arasında orta bir yerdedir." *fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/69).* Mürcie hakkında daha önce 314 nolu dipnotta bilgi verilmişti.

Vaîdiyye hakkında daha geniş bilgi için bk. Makâlâtu'l-İslâmiyyîn (1/334-338); el-Fasl (4/190); el-Milel (1/84); Mecmûu'l-Fetâvâ (7/481-504, 670-679), (36/137-139); Minhâcu's-Sünne (5/260, 287-288), (6/302); fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/70-71).

338. Örneğin insan, kimi zaman bir şeyi kesin olarak kabul ederken, kimi zaman ondan kuşku duyar.

339. Nitekim Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi kendisine zulmeden, kimi muktesid (ortada), kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda sâbıktır (öne geçmek için yarışandır). İşte büyük fazilet budur." (Fâtır, 32).

340. *Bk. 3. bölüm sh: 61.*

341. *Ayrıca bk. fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/234-235).* Bunlara ek olarak imanın artmasının nedenleri arasında şunlar da sayılabilir: Kur'ân-ı Kerîm'i okumak ve ayetleri üzerinde düşünmek, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in sîretiyle islam dininin güzelliklerini iyice düşünüp bunlardan dersler çıkarmak ve bu ümmetin selefinin hayatını okuyup öğrenmek. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Dr. Abdürrezzâk b. Abdülmuhsin el-Abbâd, Esbâbu Ziyâdeti'l-Îmân ve Nuksânih (sh: 9-58).*

342. (SAHİH HADİS): Yazarın zikrettiği bu hadisin tam metni şöyledir: "Üç kimse vardır ki, Allah kıyamet gününde ne onlarla konuşur, ne de onları temizler (arındırır). Onlar için acı bir azab vardır: Zina eden yaşlı, böbürlenen fakir ve Allah'ı kendisi için bir alış-veriş metâı kılmak sûretiyle sadece yemin ederek alış-veriş yapan kimse." *Taberânî "el-Evsat" (5/No: 5577); "es-Sağîr" (No: 821) ve Beyhakî "fiuabu'l-Îmân" (4/220)* Selmân el-Fârisî radiyallâhu anh'den. Hadisi ayrıca *Taberânî "el-Kebîr"* ' de *(6/No: 6111)*: "Üç kimse vardır ki, Allah kıyamet gününde onlara bakmaz:.." lafzıyla aynı sahâbîden rivâyet etmiştir. Hadis hakkında Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid (4/78)*'de: "Ricâli Sahîh'in ricâlidir" demiş, Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr (6/301), el-Câmiu's-Sağîr (3/3544)* ve el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 3072)* ve er-Rav*du'n-Nadîr (No: 342)* adlı eserlerinde hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir.

Hadis ayrıca şu lafızlarla da rivâyet edilmiştir:

"Üç kimse vardır ki, Allah kıyamet gününde ne onlarla konuşur, ne onları temizler (arındırır), ne de onlara bakar. Onlar için acı bir azab vardır: Zina eden yaşlı, yalancı hükümdar ve böbürlenen fakir." *Ahmed (4/433, 480); Müslim (No: 172); Nesâî (5/86); "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf, 10/84); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 4413); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (8/161) ve Beğavî "fierhu's-Sünne" (No: 3591)* Ebu Hureyre'den. Nesâî'de hadisin baş tarafı: "Üç kimse vardır ki, Allah Azze ve Celle kıyamet gününde onlarla konuşmaz: ..." lafzıyla rivâyet edilmiştir. Hadis bu lafızla da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1787); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 3069); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5109).*

"Allah'ın kendilerine buğzettiği üç kişiye gelince bunlar; zina eden yaşlı, böbürlenen fakir ve çokça zulmeden zengindir". *Ahmed (5/153); Tirmizî (No: 2568); Nesâî (5/84); "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf, 9/161); İbn Huzeyme (No: 2456); İbn Hibbân (el-İhsan, No: 3349, 3350, 4771); Hâkim (No: 2532) ve diğerleri* Ebû Zerr el-Gıfârî'den. Hadis bu lafızla zayıftır. *Bk. el-Elbânî, Daîfu'l-Câmii's-Sâğîr (No: 2610); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 1922); Daîfu Süneni't-Tirmizî (No: 471); Daîfu Süneni'n-Nesâî (No: 160).* Yanlız bu hadis Ebû Zerr'den: "Allah'ın kendilerine kızdığı üç kişiye gelince bunlar; yemin eden tâcir (satıcı), böbürlenen fakir ve yaptığı iyiliği söyleyerek başa kakan cimri" lafzıyla da gelmiştir. Bunu *Ahmed (5/176); Tayâlisî (No: 468) ve Taberânî "el-Kebîr" (2/No: 1637)* rivâyet etmişlerdir. Bu Ahmed'in lafzıdır. Hadis bu lafızla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 3074).*

"Üç kimse vardır ki, Allah onlara yarın (kıyamet gününde) bakmaz: Zina eden yaşlı, yemini bir ticâri metâ' haline getirip her hak ve bâtıl olan şeyde yemin eden kimse ve kendini beğenip böbürlenen fakir." *Taberânî "el-Kebîr" (17/492)* 'İsme b. Mâlik el-Ensârî el-Hatmî radiyallâhu anh'den. İmam Heysemî *Mecmau'z-Zevâid (4/78)*'de, hadisi Taberânî'nin el-Kebîr'de zayıf bir isnâdla rivâyet ettiğini belirtmişse de el-Elbânî *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr*'de *(No: 3070)* hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Hadis el-Elbânî'nin de söylediği gibi hasendir.

343. *Günaha iten etken ve iman ilişkisi hakkında daha geniş bilgi için bk. fierhu'n-Nevevî (2/117).*

344. Yazar İbn 'Useymîn;

1- "Hepiniz O'na yönelerek O'ndan korkun (O'na karşı gelmekten sakının); namazı kılın; müşriklerden olmayın." (Rûm, 31).

2- "Eğer müşrikler tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekatı da verirlerse artık onların yollarını serbest bırakın. Allah bağışlayandır, rahmet edendir." (Tevbe, 5).

3- "Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar ve nefislerinin arzu ve isteklerine uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler." (Meryem, 59).

4- "Kişi (bazı rivâyetlerde: kul) ile şirk ve (bazı rivâyetlerde: veya) küfür arasında namazı bırakmak vardır." *Ahmed (3/370, 389); Müslim (No: 82); Ebû Dâvûd (No: 4678); Tirmizî (No: 2619, 2620); İbn Mâce (No: 1078); Muhammed b. Nasr*

el-Mervezî "Ta'zîmu Kadri's-Salâh" (No: 886, 887, 889, 891, 892) ve diğerleri Câbir b. Abdillah'tan. el-Elbânî sahih olduğunu söyler. *Bk. Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 2848); Sahîhu't-Terğîb (No:560); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 321, 374 nolu dipnot); er-Ravdu'n-Nadîr (No: 224, 225) Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 569).*

Hadis değişik lafızlarla da rivâyet edilmiştir:

"Kul ile şirk veya küfür arasında namazı bırakmaktan başka birşey yoktur." *Dârimî (No: 1233); el-Mervezî "Ta'zîmu Kadri's-Salâh" (No: 888, 890); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 1453) ve diğerleri* Câbir'den. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb (No: 560).*

"Kul ile küfür (ve şirk) arasında namazı bırakmak vardır. Kul onu bıraktığı zaman muhakkak şirk koşmuş olur." *el-Mervezî, A.g.e. (No: 897, 898)* Enes b. Mâlik'den. *İbn Mâce (No: 1080)* bunu: "Kul ile şirk arasında namazı bırakmaktan başka birşey yoktur. Kul onu bıraktığı zaman muhakkak şirk koşmuş olur" lafzıyla rivâyet etmiştir. *Ayrıca el-Mervezî, A.g.e. (No: 899, 900)* bunu: "Kul ile küfür veya (diğer bir rivâyetinde: ve) şirk arasında namazı bırakmak vardır. Kul onu bıraktığı zaman muhakkak küfre düşmüş olur" lafzıyla da rivâyet etmiştir. Hadis bütün bu lafızlarla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb (No: 565); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 5388).*

"Küfür ile iman arasında namazı bırakmak vardır." *Tirmizî (No: 2618)* Câbir'den. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb (No: 560); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 2849); er-Ravdu'n-Nadîr (No: 224, 225). Câbir hadisinin değişik lafızları için bk. Sahîhu't-Terğîb (1/298).*

5- "Bizimle onların (kafir ve müşriklerin) arasındaki ahid (ayrılık, fark) namazdır. Kim onu terkederse muhakkak küfre düşmüş olur." *Ahmed (5/346, 355); Tirmizî (No: 2621); Nesâî (1/231-232); İbn Mâce (No: 1079); İbn Ebî fieybe "el-Musannef" (No: 30387); el-Mervezî, A.g.e. (No: 894, 895, 896); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 1454); ed-Dârekutnî (No: 1733); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (3/366); "fiuabu'l-Îmân" (sh: 43) ve diğerleri* Bureyde b. el-Husayb el-Eslemî'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb (No: 561); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 4143); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 574); Sahîhu İbn Mâce (No: 884); İbn Ebî fieybe'nin "el-Îmân" kitabına yaptığı tahkik (No: 46).*

6- Abdullah b. fiakîk el-'Ukaylî (ölm. 108 h.) şöyle demiştir: "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in ashâbı, namazın terkinden başka hiçbir amelin terkini küfür olarak görmezlerdi." *Tirmizî (No: 2622).* Eseri *Hâkim (No: 12)* Abdullah b. fiakîk yoluyla Ebû Hureyre'nin kendi sözü olarak vasletmiştir. Eseri Hâkim tashih etmiş Zehebî de isnâdının sâlih olduğunu söylemiştir. *(Bk. el-Müstedrek, 1/48).* el-Elbânî'de *Sahîhu't-Terğîb (No: 562), Sahîhu Süneni't-Tirmizî (No: 2622)* ve *Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 579)* adlı eserlerinde eserin sahih olduğunu söylemiştir. fiuayb Arnavût ise *Câmiu'l-Usûl (5/204)*'de eserin hasen olduğunu belirtmiştir. *Bu konudaki diğer hadisler, sahâbe ve selefin sözleri için bk. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ta'zîmu Kadri's-Salâh (2/873-905); el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb (1/298-307).*

gibi ayet, hadis ve sahâbe sözlerinden dolayı namaz kılmayanların ya da namaz kılmayı bırakanların kâfir oldukları görüşündedir. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler yazarın Hükmü Târiki's-Salâh adlı risâlesine bakabilirler. Ayrıca bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (7/610-616), (20/95-103), (22/40-53) ve İbnu'l-Kayyim'in Kitâbu's-Salâti ve Hükmü Târikihâ adlı eseri.*

Cumhur ise namaz kılmayanların ya da namaz kılmayı terkedenlerin kâfir olmadıkları ancak hadden öldürülmeleri gerektiği görüşünde olup bu konuyla ilgili olarak ayet, hadis ve sahâbe sözlerinde geçen küfür ve şirk kelimelerinin başka konularda geçen küfür ve şirk kelimeleri gibi nimet küfrü veya küfürsüz küfür olarak anlaşılması gerektiğini veyahut da namazı terketmekle beraber onun farziyetini inkar eden kişilere hamlolunması gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca büyük **şefaat** *(bk. 329 nolu dipnot)*, **bitâka** *(bk. Ahmed 2/213, 221-222; Tirmizî, No: 2639; İbn Mâce, No: 4300; İbn Hibbân "el-İhsân" No: 225; Hâkim, No: 9, 1937; Beğavî "fierhu's-Sünne" No: 4321 ve diğerleri* Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha No: 135; Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr No: 1776; Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki No: 5559; Sahîhu Süneni't-Tirmizî No: 2639; Sahîhu Süneni İbn Mâce No: 3488; fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki sh: 418, 567 nolu dipnot)* ve diğer bazı hadislerde *(bk. 227 nolu dipnot)* belirtildiği gibi kalbinde zerre miktarı iman bulunan veya Lâ ilâhe illallâh diyen herkesin Allah'ın meşîeti (dilemesi), rahmeti ve mağfireti altında olduğunu isterse onları affedeceğini, isterse de onlara azab edeceğini söylemişlerdir. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. el-Elbânî, Hükmü Târiki's-Salâh Risâlesi, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/175-178) ve Atâ' b. Abdüllatîf b. Ahmed'in Fethun mine'l-Azîzi'l-/affâr bi İsbâti Enne Târike's-Salâti Leyse mine'l-Küffâr adlı risâlesi. Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (20/90-91), (22/47-53); fierhu'n-Nevevî (1/50), (2/70-72); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 316-330); Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem (1/226-237); Fethu'l-Bârî (1/106-107).*

345. *Ayrıca bk. fierhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/235). İmanın eksilmesinin nedenleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Dr. Abdürrezzâk b. Abdülmuhsin el-Abbâd, Esbâbu Ziyâdeti'l-Îmâni ve Nuksânih (sh: 59-84).*

346. *Bunun delili için bk. 328 nolu dipnot.*

347. Duhâ (kuşluk) namazı müstehap bir namaz olup 2 veya 4 veya 6 veya 8 veya 12 rek'at olarak kılınır. 2 rek'atte bir selam verilebileceği gibi 4 rek'atte bir selam da verilebilir. Ancak en efdali 2 rek'atte bir selam verilmesidir. Kuşluk namazının vakti güneşin doğuşuyla (bazıları güneş bir mızrak boyu yükselince demiştir) başlar ve zeval vaktine (güneşin tam dikildikten sonra batıya meyletmesi) kadar devam eder. Kılınması en faziletli olan vakit güneş yükselip sıcaklığın iyice arttığı vakittir. Kuşluk namazının ilk vaktinde kılınan namaz ise işrak namazıdır. *Daha geniş bilgi için bk. Ahmed (6/440, 451); Buhârî (No:*

1176); Müslim (No: 336, 719, 720, 748); Ebû Dâvûd (No: 1234, 1290, 1291, 1432); Tirmizî (No: 273, 474, 475, 760); Mecmûu'l-Fetâvâ (22/283-284); Zâdü'l-Meâd (1/341-362); fievkânî "Neylü'l-Evtâr" (3/60-67). Ayrıca bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 1994); Sahîhu't-Terğîb (1/348-352); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (1/411-414); Tamâmu'l-Minne (sh: 256-259) ve Muhammed Bâzmûl, Buğyetü'l-Mütetavvı' fî Salâti't-Tetavvu' (sh: 83-90).

348. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (7/429-460, el-Îmân sh: 368-394); (7/666-669); (13/38-43); İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 351-353); Dr. Muhammed el-Humeyyis, Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe (sh: 415-431).*

349. İmam Ebû Hanîfe'de imanda istisnânın haram olduğu görüşündedir. O şöyle der:

"Mü'min yâni inanan kimse gerçekten mü'min, kâfir de gerçekten kâfirdir. Küfürde şüphe olmadığı gibi imanda da şüphe yoktur. Çünkü Allah-u Teâlâ: "İşte onlar gerçekten mü'mindirler" (Enfâl, 4), "İşte onlar gerçekten kâfirlerin ta kendileridir" (Nisâ, 151) diye buyurmaktadır. Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem'in ümmetinden günahkâr olan kimselerin hepsi gerçekten mü'min olup, kâfir değildirler." *el-Vasıyye, sh: 87.*

"Kişinin 'ben gerçekten mü'minim' demesi gerekir. Çünkü o, imanında şüphe etmemektedir. Ben (Ebû Mutî' el-Belhî) Ebû Hanîfe'ye: 'Onun imanı meleklerin imanı gibi olur mu?' diye sordum. O, 'evet' dedi. 'Amelde kusur ederse de, gerçekten mü'min midir?' diye sordum. fiöyle cevap verdi: 'Bana Hârise'nin (veya Hâris b. Mâlik b. Nu'mân el-Ensârî, *bk. el-İsabe 1/689-691)* hadisini söylediler. Hz. Peygamber O'na: 'Nasıl sabahladın' diye sordu. O da: 'Gerçek mü'min olarak sabahladım' dedi. Hz. Peygamber: 'Söylediğine dikkat et. Çünkü her hakkın bir hakîkati vardır. Senin imanının hakîkati nedir?' dedi. Bunun üzerine Hârise: 'Nefsim dünyadan vazgeçti, gündüzümde susuz, gecemde uykusuz kaldım. Öyle ki sanki ben Rabbimin arşına bakıyorum, sanki cennette birbirlerini ziyaret eden cennet ehlini seyrediyorum, sanki birbirleriyle düşman olup dalaşan cehennem ehline bakıyorum' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'İsabet ettin, devam et; isabet ettin, devam et' dedi ve daha sonra: 'Kim Allah'ın kalbini nûrlandırdığı kimseye bakmaktan sevinç duyarsa, Hârise'ye baksın' buyurdu. Daha sonra Hârise: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bana şehit olmam için dua et' dedi. Hz. Peygamber O'na dua etti ve sonunda şehit oldu." *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 42.*

İmam Ebû Hanîfe'nin söz ettiği bu hadisi; *İbnu'l-Mübârek "Kitâbu'z-Zühd" (sh: 106, No: 314); Adürrezzâk "el-Musannef" (11/No: 20114); İbn Ebî fieybe "el-Musannef" (6/No: 30414); "el-Îmân" (No: 115); Taberânî "el-Kebîr" (3/No: 3367) ve 'Ukaylî "ed-Duafâu'l-Kebîr" (4/455)* Hâris b. Mâlik el-Eşca'î'den, *Bezzâr "Keşfu'l-Estâr" (1/26, No: 32) ve Beyhakî "ez-Zühdü'l-Kebîr" (No: 371); "fiuabu'l-Îmân" (bk. el-İsâbe, 1/690)* Enes b. Mâlik'den birbirine yakın lafızlarla rivâyet etmişlerdir. Hadis birkaç nedenden dolayı zayıftır. *Bk. Bezzâr "Keşfu'l-Estâr" (1/26); 'Ukaylî "ed-Duafâu'l-Kebîr" (4/455); Beyhakî (bk. el-İsâbe, 1/690); Heysemî "Mecmau'z-Zevâid" (1/57); İbn Hacer "el-İsâbe" (1/689-691) ve el-Elbânî İbn Ebî fieybe'nin "el-Îmân" kitabına yaptığı hâşiye (sh: 43).*

"Eğer bir kimse 'ben inşallah mü'minim' derse, ona: "fiüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salevât getirirler. Ey iman edenler! Siz de O'na salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin" (Ahzâb, 56) ayeti gereğince 'eğer mü'minsen O'na salevât getir, değilsen getirme' denir. Yine Allah şöyle buyurur: "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman hemen Allah'ı anmaya (namaza) koşun ve alış-verişi bırakın" (Cum'a, 9)... (Muâz) ona 'Sen müslüman mısın?' diye sordu. O da: 'bilmiyorum' dedi. Bu durumda böyle bir kimseye 'bilmiyorum' sözün doğru mu, yanlış mı, diye sorulur. Eğer 'doğru' derse şöyle söyle: 'Dünyada doğru olan ahirette de doğru değil midir?' Eğer 'evet' derse ona: 'Kabir azabına, münker ve nekir meleklerinin sorgusuna, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanıyor musun?' diye sor. 'Evet' derse 'Sen mü'min misin?' diye sor. Eğer yine 'bilmiyorum' derse, o zaman: 'Bilmeyesin, anlamayasın, iflah olmayasın' de." *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 52.*

"İmanla küfür arasında üç durumdan biri olan münafıklıktan başka bir durum var mıdır? O kimse ya mü'min, ya da kâfir veya münafıktır, dedim (diyen Ebû Mutî' el-Belhî). O da: 'Hayır, imanında şüphe olan kimse münafık değildir' dedi. Ben: 'Niçin?' diye sordum. O şöyle dedi: 'Muâz b. Cebel'in arkadaşı ve İbn Mes'ûd'un hadisinden dolayı. Bana Hammâd'ın Muâz b. Cebel'in ashâbından Hâris b. Mâlik'den haber verdiğine göre; Muâz b. Cebel'e ölüm geldi çattı. Bu durumda Hâris de ağladı. Muâz Hâris'e niçin ağladığını sordu, o da 'ölümden dolayı ağlamıyorum. Biliyorum ki, Âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Fakat senden sonra bizim öğreticimiz kim olacak?' dedi. Bir başka rivâyette: 'Senden sonra dini bilen kim?' şeklindedir. Muâz da: 'Acele etme, Abdullah b. Mes'ûd'a tâbi ol', dedi. Daha sonra Hâris, Muâz'a: 'Bana vasiyette bulun' dedi. O da Allah ne dilediyse vasiyet etti ve "Âlimin zellesinden (yanılmasından, sürçmesinden) sakın" dedi..

Muâz vefat edence Hâris Kûfe'de, İbn Mes'ûd'un ashâbına geldi. Namaz için nida edildiğinde Hâris: 'Bu davete uyun, bunu dinleyip icabet etmek her mü'min için haktır', dedi. Oradakiler O'na bakıştılar ve 'sen muhakkak mü'min misin?' diye sordular. O da 'evet, elbette mü'minim', diye cevap verdi. Onlar birbirine bakıştılar. Abdullah b. Mes'ûd gelince durum ona anlatıldı. O da Hâris'e, onların söylediği gibi söyledi. Bunun üzerine Hâris, başını eğdi, ağladı ve "Allah Muâz'a rahmet etsin', dedi ve İbn Mes'ûd'a vaziyeti anlattı. İbn Mes'ûd ona: 'Sen şüphesiz mü'min misin?' diye sorunca O da: 'Evet' diye cevap verdi. İbn Mes'ûd: 'Sen kendinin cennet ehlinden olduğunu söylüyorsun' dedi. Bunun üzerine Hâris de: 'Allah Muâz'a rahmet etsin, bana âlimin zellesinden, münafığın da hükmünü kabulden kaçınmamı vasiyet etti', dedi. İbn Mes'ûd: 'Sen benim zellemi gördün mü?' diye sorunca Hâris: 'Allah aşkına söyle. Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem hayatta iken insanlar, gizli ve açık durumlarında mü'min, gizli ve açık durumlarında kâfir, gizlilik durumunda münâfık ve açıktan mü'min

olmak üzere üç gruptan ibâret değiller miydi? Sen bu üç grubun hangisindensin?' dedi. İbn Mes'ûd: 'Madem ki Allah için and verdin, söyleyeyim. Ben gizli durumda da, açık durumda da mü'minim', dedi. Bunun üzerine Hâris kendisini niçin, 'elbette mü'minim' dediğinden dolayı ayıpladığını sordu. İbn Mes'ûd da: 'Evet. Bu benim zellemdir. Onu benim üzerime gömün, Allah Muâz'a rahmet etsin', dedi." *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 41-42.*

İmam Ebû Hanîfe'nin anlattığı bu olayı farklı bir yoldan, *Ebû 'Ubeyd "el-Îmân" (sh: 69); İbn Ebî fieybe "el-Îmân" (sh: 33-34, No: 76) ve Ahmed b. Hanbel "el-Îmân" (v. 126 a-b)* özet bir şekilde el-Hâris b. 'Amîre ('Umeyre de denmiştir) ez-Zübeyrî'den rivâyet etmişlerdir. Ricâl kitaplarında el-Hâris b. 'Amîre'nin gerçek isminin Yezîd b. 'Amîre el-Hımsî ez-Zübeydî olduğu kaydedilmektedir. *Bk. Zehebî, Mîzânu'l-İ'tidâl (1/440-441); el-Kâşif (2/388); İbn Hacer, Lisânu'l-Mîzân (2/155); Tehzîbu't-Tehzîb (11/306); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 1080).*

Mevkûf olan bu hadisin senedinin zayıf olduğunu başta İmam Ahmed olmak üzere *(bk. el-Îmân, v.102b; 126a-b; Mecmûu'l-Fetâvâ 13/40)* İbn Teymiyye ve el-Elbânî belirtmişlerdir. İbn Teymiyye şöyle demiştir: "Fakat Ahmed bunu inkar etmiş ve bu hadisi zayıf görmüştür." *Mecmûu'l-Fetâvâ (13/40).* el-Elbânî'de şöyle demiştir: "Bu eserin İbn Mes'ûd'a isnâdı (seneddeki) fiehr b. Havşeb nedeniyle zayıftır. Çünkü fiehr b. Havşeb evhamlarının çokluğu dolayısıyla zayıftır." *İbn Ebî fieybe'nin "el-Îmân" kitabının tahkiki (sh: 34, 65 nolu dipnot). Ay. bk. Ebû 'Ubeyd'in "el-Îmân" kitabının tahkiki (sh: 69).*

el-Elbânî'nin söz konusu ettiği fiehr b. Havşeb hakkında Hâfız İbn Hacer şöyle demiştir: "fiehr b. Havşeb el-Eş'arî eş-fiâmî. Esmâ binti Yezîd b. es-Seken'in azatlı kölesi. Sadûk olup, irsâli ve vehimleri çoktur. Üçüncü tabakadandır. 112 yılında ölmüştür. *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 441). Ay. bk. Tehzîbu't-Tehzîb (4/336-338); Mîzânu'l-İ'tidâl (2/283-285); el-Kâşif (1/490-491).*

Bütün bunlara ilave olarak şunun da belirtilmesi gerekmektedir. İmam Ebû Hanîfe'nin, hocası Hammâd b. Ebî Süleymân yoluyla Hâris b. Mâlik'den rivâyet ettiği bu olayı ilgili yoldan Harizmî'nin *"Câmiu'l-Mesânîd" (1/133-134)* ve el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'nin *"Menâkıbu Ebî Hanîfe" (sh: 76-77)* adlı eserleri dışında herhangi bir yerde bulamadım. Üstelik İmam Ebû Hanîfe'nin hocası olan Hammâd b. Ebî Süleymân'ın (ölm. 120 h.), Hâris b. Mâlik'den semâsı da bilinmemektedir. *Bk. İbn Sa'd "et-Tabakâtü'l-Kübrâ" (6/324-325); Buhârî "et-Târîhu'l-Kebîr" (3/18); 'Ukaylî "ed-Duafâu'l-Kebîr" (sh: 107-110); İbn Ebî Hâtim "el-Cerhu ve't-Ta'dîl" (3/164); İbn Adiyy "el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl" (2/653-656); Zehebî "Siyer" (5/231-239); "Mîzânu'l-İ'tidâl" (1/595-596); "el-Kâşif" (1/349-350); İbn Hacer "Lisânu'l-Mîzân" (2/348); "Tehzîbu't-Tehzîb" (3/14-15); "Takrîbu't-Tehzîb" (sh: 269).* Herkesçe bilindiği üzere sahâbeden böyle bir rivâyetin kabul edilebilmesi için isnâdının sahih olması gerekir. Ancak bu rivâyet bu kriterden yoksundur. Üstelik 355 nolu dipnotta belirteceğimiz gibi İbn Mes'ûd'dan bu olayın tam tersi bir hâdise nakledilmiştir. Allah en doğrusunu bilir.

Ebû Hanîfe; İmam Muhammed, Hârisî ve Haskefî'nin rivâyetine göre şöyle demiştir: "Alkame ile beraber Atâ' b. Ebî Rebâh'ın yanında idik, Alkame O'na: 'Ey Ebâ Muhammed! Ülkemizde imanı kendilerine nispet etmeyen ve 'ben mü'minim' demeyi hoş karşılamayan bir grup var' dedi. Atâ' b. Ebî Rebâh: 'Onlara ne oluyor da bunu söylemiyorlar?' diye karşılık verdi. Alkame sözüne şöyle devam etti: 'Diyorlar ki, mü'min olduğumuzu söylediğimizde kendimizi cennet ehlinden kılmış oluyoruz.' Atâ': 'Allah! Allah! Bu, şeytanın hileleri, tuzakları ve aldatmacalarından biridir. fieytan onları, Allah-u Teâlâ'nın kendilerine verdiği en büyük nimet olan İslâm'ı terketmeye ve bu hususta Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmeye zorlamıştır. Ben Ashâb-ı Kirâm'ın imânı kendilerine nisbet ettiklerine ve aynı şeyi Rasûlullah'ın da yaptığını ifâde ettiklerine şâhid oldum." *Beyazîzade Ahmed Efendî, el-Usûlü'l-Münîfe (sh: 93-94).* Bu rivâyet Ebû Hanîfe'nin risalelerinde geçmemektedir. Ancak müsnedlerinde bulunmaktadır. *Bk. Harizmî, Câmiu'l-Mesânîd (1/182); Aliyyu'l-Kârî, fierhu Müsnedi Ebî Hanîfe (sh: 378).*

* **Sonuç olarak**, Ebû Hanîfe'nin sözlerine dikkat edilecek olursa, O istisnâyı imanın aslının varlığını şüpheli hale getirdiği için haram görmüştür (yasaklamıştır). Oysa ileride ayrıntılı açıklama görüşü başlığı altında açıklandığı gibi imanın aslının varlığıyla ilgili bir şüpheden dolayı yapılan istisnâyı selefte haram görmüştür. Selefin câiz gördüğü istisnâ, kendini övmek yâni kendini temize çıkarmak ve kişinin kendisinin söz, eylem ve inanç bakımından gerçek imana erdiği hakkında nefsi lehine tanıklık etme korkusundan kaynaklanan ve böyle bir sakıncalı duruma düşmekten korkulduğu için söylenmesi gereken istisnâdır. Buna göre aslında Ebû Hanîfe'nin istisnâyı; imanın aslını kuşkulu hale getirdiği için yasakladığı görüşü, yukarıdaki ayrıntılı açıklama görüşüyle uyuşmaktadır. Çünkü her iki görüşe göre de böyle bir nedenden dolayı yapılan istisnâ haramdır. İşte İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî de bu ayrıma dikkat çekerek şöyle demiştir: "İnsanlar istisnâ konusunda üç görüşe ayrılmışlardır: İki uç taraf, bir de ortadakiler. İnsanlardan kimileri istisnâyı vâcib görürken kimileri haram görmüş, kimileri de bir itibarla câiz, başka bir itibarla da yasak (haram) olduğunu söylemişlerdir. İşte bu (sonuncusu) görüşlerin en doğrusudur." Daha sonra İbn Ebi'l-'İzz, ilk iki grubun görüşlerini uzun uzadıya tartışarak anlatmış *(bk. sh: 351-353)* ve bunların hemen sonrasında üçüncü görüşle ilgili olarak şunları söylemiştir: "İstisnâ yapmayı ve terkini câiz görenlere gelince, onlar iki (uç) grubun delili en sağlam olanlarıdır. Zaten işlerin en hayırlısı da orta olanıdır. Eğer istisnâ yapan, bu istisnâyla imanın aslındaki şüpheyi kasdetmişse, istisnâdan menedilir. Bu, içinde herhangi bir anlaşmazlığın olmadığı şeylerdendir. Yok eğer istisnâ yapan, istisnâsıyla kendisinin, Allah'ın: "Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman kalpleri (yürekleri) titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda, imanları artan ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte gerçek mü'minler ancak onlardır. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır." (Enfâl, 2-4),

“Mü’minler ancak Allah’a ve Rasûlü’ne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.” (Hucurât, 15) buyruklarında tanımladığı mü’minlerden bir mü’min olduğunu kasdetmişse, bu durumda istisnâ câizdir. İstisnâ yapıp da bununla, sonunun ne olacağını bilmediğini kasteden kişinin istisnâsı da böyledir (yâni câizdir). Yine bunun gibi istisnâyı, kalbindeki bir şüpheden dolayı değil de sırf işi Allah’ın dilemesine bağlamak (yâni kalpte oluşan imanın Allah’ın dilemesiyle oluştuğunu belirtmek) amacıyla istisnâ yapan kimsenin de istisnâsı câizdir. Seninde gördüğün gibi bu görüş çok kuvvetlidir.” *(sh: 353).* Son olarak şunu ifade etmek isterim ki, İbn Ebi’l-’İzz, istisnâ konusunda söylediklerinin çoğunu İbn Teymiyye’nin “el-Îmân” adlı kitabından almış, ancak bundan hiç söz etmemiştir. *Bk. (sh: 368-375, Mecmûu’l-Fetâvâ, 7/429-438).*

350. İbn Teymiyye’nin belirttiğine göre bu el-Kâdî’nin Uyûnu’l-Mesâil’deki ve başka kimselerin görüşüdür. *Bk. Mecmûu’l-Fetâvâ (7/666).*

351. Çünkü Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Artık kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kimin takvalı davrandığını en iyi bilendir.” (Necm, 32).

352. Bu, selefin görüşüdür. İbn Teymiyye şöyle der: “İbn Mes’ûd ve ashâbı, Sevrî, İbn ‘Uyeyne, Kûfe âlimlerinin çoğunluğu, Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın Basralı âlimlerden yaptığı rivâyetler, Ahmed b. Hanbel ve diğer sünnet imamları gibi hadis ashâbının selefinin görüşlerine gelince, bunlar imanda istisnâ yaparlardı. Bu onlardan mütevâtir olarak gelmiştir.” Daha sonra onların görüşlerine yer verir. *Bk. el-Îmân (sh: 375-394, Mecmûu’l-Fetâvâ, 7/438-460).*

Bu görüş, sahâbeden; Hz. Ömer, İbn Mes’ûd ve Hz. Ali, tâbiînden; İbn Ebî Müleyke, Tâvûs, Hasenü’l-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, İbrâhim en-Neha’î, Ebu’l-Bahterî Saîd b. Feyrûz, Dahhâk el-Meşrikî, A’meş, Mansûr, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Atâ’ b. es-Sâib, Hamza ez-Zeyyât el-Mağribî, ‘Umâre b. el-Ka’kâ’, el-Muğîre b. Mıksem, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Leys b. Ebî Süleym ve Muhill b. Halîfe et-Tâî, fıkıhçılardan; Abdullah b. fiübrüme, Ma’mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. ‘Uyeyne, Cerîr b. Abdülhamîd, Abdullah b. el-Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İmam Mâlik, İmam Ahmed ve başkalarının görüşüdür. *el-Lâlekâî (5/967-968). Ayrıca bk. Abdullah b. Ahmed “es-Sünne” (1/307-384); el-Hallâl “es-Sünne” (3/593-602); el-Lâlekâî (5/965-985).*

Bu görüş İbn Teymiyye *(bk. el-Îmân sh: 368, Mecmûu’l-Fetâvâ 7/429), (13/41)* ve İbn Ebi’l-’İzz el-Hanefî’nin *(bk. fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye, sh: 351, 353)* dediği gibi görüşlerin en doğrusu ve en sağlamıdır. Ayrıca Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm *(bk. el-Îmân, sh: 69-70)*, Âcurrî *(bk. eş-fierîa, sh: 136)*, Beğavî *(bk. fierhu’s-Sünne, 1/41)* ve Nevevî *(bk. fierhu Sahîhi Müslim, 1/150)* gibi daha pek çok âlim de bu görüştedir.

353. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Yûsuf’un yanına girdikleri zaman, Yûsuf ana-babasını kucakladı ve ‘Mısır’a inşaallah güven içinde girin’ dedi.” (Yûsuf, 99).

“Allah’ın dilemesine bağlamadıkça (inşaallah demedikçe) hiçbir şey için sakın ‘ben bunu mutlaka yarın yapacağım’ deme.” (Kehf, 23-24).

“(Mûsâ) dedi ki: İnşaallah beni sabreder bulacaksın.” (Kehf, 69).

“(fiuayb) dedi ki: İnşaallah beni sâlih kimselerden bulacaksın.” (Kasas, 27).

“O da (İsmâil) demişti ki: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın.” (Saffât, 102).

354. Müslümanların Mescid-i Haram’a girecekleri Allah’ın ilmi dahilinde kesin iken onları oraya götürenin Allah olduğunu belirtmek için inşaallah (Allah dilerse) denilerek istisnâ yapılmıştır.

355. İstisnâ’nın kullanıldığı hadislerden bir bölümüyle, sahâbe ve selefin bu konudaki sözlerinden bazıları şunlardır:

* **Hadisler**:

1- Âişe radiyallâhu anhâ şöyle der: Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ne zaman gece olsa, muhakkak gecenin sonunda Bakî’ mezarlığına çıkar ve şöyle derdi: “Ey mü’minler topluluğunun yurdu! Selam üzerinize olsun. Size vaad olduğunuz şey (ölüm) gelmiştir. Yarın size yetişeceğiz. İnşaallah biz de size kavuşacağız. Allahım! Bakî’ el-ğarkat (kabristanında) yatanları bağışla.” *Ahmed (6/71, 76, 111, 180, 221); Müslim (No: 974); Nesâî (4/93-94); İbn Mâce (No: 1546); el-Lâlekâî (No: 1761); Beyhakî “es-Sünenü’l-Kübrâ” (4/79); Beğavî “fierhu’s-Sünne” (No: 1555) ve diğerleri. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Ahkâmu’l-Cenâiz ve Bidauhâ (sh: 239); İrvâu’l-Galîl (3/236); fierhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye Tahkiki (sh: 352, 437 nolu dipnot).*

Hadisi Bureyde radiyallâhu anh: “Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem, ashâb kabristana çıktığı zaman, onlara şöyle söylemelerini öğretirdi: “Ey mü’min ve müslümanların yattığı yurdun sakinleri (ehli)! Selam üzerinize olsun. İnşaallah biz de size kavuşacağız. (Siz bizden önce gittiniz. Biz de sizin arkanızdan geleceğiz). Allah’tan bizim ve sizin için afiyet dilerim” lafzıyla rivâyet etmiştir. *Ahmed (5/353, 359, 360); Müslim (No: 975); Nesâî (4/94); İbn Mâce (No: 1547); el-Lâlekâî (No: 1758); Beğavî (No: 1547) ve diğerleri.* Bu lafız da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Ahkâmu’l-Cenâiz (sh: 240); İrvâu’l-Galîl (3/235-236); el-Kelimu’t-Tayyib Tahkiki (No: 150); Sahîhu’l-Kelimi’t-Tayyib (No: 123).*

Hadisi ayrıca Ebû Hureyre radiyallâhu anh: “Ey mü’minler topluluğunun yurdu! Selam üzerinize olsun. İnşaallah biz de size kavuşacağız” lafzıyla rivâyet etmiştir. *Mâlik (1/54-55); Ahmed (2/300, 375, 408); Müslim (No: 249); Ebû Dâvûd (No: 3237); Nesâî (1/94-95); İbn Mâce (No: 4306); el-Lâlekâî (No: 1760); Beyhakî (4/78); Beğavî (No: 151) ve diğerleri.* Bu lafız

da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Ahkâmu'l-Cenâiz (sh: 240-241); İrvâu'l-Galîl (3/235), Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 129); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 3698); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 298).*

2- "Her peygamber için kabul olunan bir dua vardır. Her peygamber (bu) duasını kullanmakta acele etmiştir. Ben ise duamı, kıyamet günü ümmetime şefaat etmek için sakladım. Benim şefaatime inşaallah ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmayarak ölenler nâil olacaklardır." *Mâlik (1/186); Ahmed (2/275, 313. 381, 396, 409, 426, 430, 481, 486, 487); Buhârî (No: 6304, 6305, 7474); Müslim (No: 198); Tirmizî (No: 3602); İbn Mâce (No: 4307); Dârimî (No: 2805); el-Lâlekâî (No: 1768) ve diğerleri* birbirine yakın lafızlarla Ebû Hureyre'den. Bu, Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce'nin lafzıdır. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 95); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 5176); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2223). Hadisin farklı lafızları için bk. Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 5174, 5175, 5177, 5178).*

3- "Allah'a yemin ederim ki, hiç şüphesiz ben sizin Allah'tan en çok korkanınız olmayı ve sakındığım şeylerde de sizin en bilgiliniz olmayı diliyorum." *Mâlik (1/241); Ahmed (6/67, 156, 245); Müslim (No: 1110); Ebû Dâvûd (No: 2389); Nesâî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Eşrâf, 12/381); el-Lâlekâî (No: 1766) ve diğerleri* Âişe radiyallâhu anhâ'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 586); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 7090); fierhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 352, 438 nolu dipnot)*. Hadisi ayrıca Buhârî *(No: 5063)* ve Beyhakî *"es-Sünenü'l-Kübrâ" (7/77)*: "Dikkat edin! Allah'a yemin ederim ki, muhakkak ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'ndan en çok sakınanınızım" lafzıyla Enes b. Mâlik'den, Müslim *(No: 1108)*: "Dikkat edin! Allah'a yemin ederim ki, muhakkak ben sizin Allah'tan en çok sakınanınız ve O'ndan en çok korkanınızım" lafzıyla Ömer b. Ebî Seleme el-Mahzûmî radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Her iki lafız da sahihtir. *Bk. İrvâu'l-Galîl (No: 1782); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1335, 1336).*

4- "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Süleymân b. Dâvûd (Allah'ın selamı ikisinin de üzerine olsun): 'Kesinlikle bu gece yetmiş (bazı rivâyetlerde 90, bazılarında 99, bazılarında 100, bazılarında da sayı belirtilmeksizin "hanımlarım" şeklinde geçmektedir) hanımımı da dolaşacağım. Hanımlardan her biri Allah yolunda savaşacak bir süvari doğuracak' dedi. Bunun üzerine arkadaşı (olan melek) O'na: 'İnşaallah de' dedi. Ancak O inşaallah demedi. Bunun sonucu olarak da kadınlardan biri hariç hiçbiri gebe kalmadı. O da bir tarafı düşük bir çocuk doğurdu. Daha sonra peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle dedi: "Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer inşaallah demiş olsaydı, hepsi de muhakkak süvari olarak Allah yolunda savaşacak (çocuklar olacaklardı)." *Ahmed (2/229, 275, 506); Buhârî (No: 2819, 3424, 6639, 7469); Müslim (No: 1654); Nesâî (7/25-26); Tirmizî (No: 1532); el-Lâlekâî (No: 1764) ve diğerleri* Ebû Hureyre'den. Hadisi ayrıca "... Melek O'na: 'İnşaallah de' dedi. Ancak O bunu demeyi unuttu ve hanımlarını dolaştı. Sonunda da onlardan biri hariç hiçbiri çocuk doğurmadı. O biri de yarım bir insan doğurdu. Daha sonra Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem söze şöyle devam etti: "Eğer Süleymân inşaallah demiş olsaydı, hem yeminini bozmuş olmayacak, hem de arzusuna ulaşması daha mümkün olacaktı" *lafzıyla Buhârî (No: 5242, 6720); Müslim (bk. fierhu'n-Nevevî 11/118-121); Nesâî (7/30-31); el-Lâlekâî (No: 1763) ve diğerleri* aynı sahâbîden rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (2/273); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1014).*

Ayrıca yeminde istisnâ yapmayla ilgili hadisler için bk. el-Elbânî, İrvâu'l-Galîl (No: 2570, 2571); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 6206, 6209, 6210, 6211, 6212).

5- "Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, muhakkak ben sizin cennet ehlinin yarısı olmanızı diliyorum. Çünkü cennete, müslüman nefisten başka hiç kimse giremez. Sizin şirk ehli içindeki (bazı rivâyetlerde müslümanların kafirler içindeki, bazı rivâyetler de sizin dışınızdaki ümmetler içindeki) durumunuz tıpkı siyah bir öküzün (bazı rivâyetlerde ineğin) derisindeki beyaz bir tüy gibi veyahut da kırmızı bir öküzün (bazı rivâyetlerde beyaz bir öküzün) derisindeki siyah bir tüy gibidir." *Ahmed (1/386, 437-438, 445); Buhârî (No: 6528, 6642); Müslim (No: 221/376, 377, 378); Tirmizî (No: 2547); İbn Mâce (No: 4283); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 2690); Ebû Ya'lâ (No: 5386); Taberî "Tehzîbu'l-Âsâr" (İbn Abbâs Müsnedi, No: 704, 705); Ebû Avâne "el-Müsned" (1/87, 88); Tahâvî "fierhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 360, 361, 362, 364); İbn Hibbân (el-İhsân, No: 7245, 7458); İbn Mende "el-Îmân" (No: 985, 986, 987); Ebû Nuaym "el-Hilye" (4/152-153); "Sıfatü'l-Cenne" (No: 64) ve diğerleri* Abdullah b. Mes'ûd'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 102); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 7057).* Hadis ayrıca, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre ve 'İmrân b. el-Husayn radiyallâhu anhum'den farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir. *Bk. 204 nolu dipnot.*

* **Sahâbe Sözleri:**

Ömer b. el-Hattâb -radiyallâhu anh-

"Her kim ben mü'minim derse, o kâfirdir. Her kim âlim olduğunu söylerse o câhildir. Yine her kim cennetlik olduğunu söylerse, o cehennemliktir." *el-Lâlekâî (No: 1777) ve İbn Teymiyye "Mecmûu'l-Fetâvâ" (7/667, senedsiz)*. Eserin senedinin baş tarafında haklarında kaynaklarda bir şey bulamadığım iki râvi vardır. Diğer râviler ise güvenilirdir. Eseri ayrıca Taberânî *"el-Evsat" (No: 6846)* adlı eserinde, Muhammed b. MuâzfiMuhammed b. KesîrfiHemmâmfiLeys b. Ebî SüleymfiMücâhid yoluyla İbn Ömer'den: "Bunu Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den başkasından bilmiyorum. O şöyle demiştir: Her kim ben âlimim derse, o câhildir" lafzıyla Peygamber sözü (merfû') olarak rivâyet etmiştir. Ancak Taberânî rivâyetin hemen ardından şöyle demiştir: "Bu hadis Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den bu isnâd dışında başka hiçbir isnâdla rivâyet edilmemiştir. Onun da rivâyetinde Muhammed b. Kesîr teferrüd etmiştir." *el-Mu'cemu'l-Evsat (7/59). Ayrıca bk. Mecmau'l-Bahreyn (No: 329).* İmam Münzirî *"et-Terğîb ve't-Terhîb" (1/130)*'da hadisi Taberânî gibi

Mücâhid yoluyla İbn Ömer'den rivâyet ettikten sonra: "Bunu Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den bu isnâddan başka hiçbir isnâdla bilmiyorum" demiştir. Heysemî ise *Mecmau'z-Zevâid (1/186)*'da hadisi Taberânî'nin "el-Evsat"'da rivâyet ettiğini belirttikten sonra: "İsnâdında Leys b. Ebî Süleym vardır ki, o zayıftır" demiştir. el-Elbânî'de *Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb (No: 112)* ve *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe'de (No: 5588)* esere zayıf demiştir. Eseri ayrıca Taberânî *"es-Sağîr" (No: 176)*'da: "Her kim muhakkak ben âlimim derse, o câhildir. Her kim de muhakkak ben câhilim derse, o câhildir. Yine her kim muhakkak ben cennetteyim derse, o cehennemdedir. Her kim de ben cehennemdeyim derse, o cehennemdedir" lafzıyla Yahyâ b. Ebî Kesîr'den rivâyet etmiştir. Heysemî *"Mecmau'z-Zevâid" (1/186)*'da eseri Taberânî'nin "es-Sağîr"'de rivâyet ettiğini belirttikten sonra: "İsnâdında Muhammed b. Ebî Atâ' es-Sekafî vardır ki, Ahmed O'nu zayıf görmüş ve münkerü'l-hadis olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân ise O'nu "es-Sikât" adlı eserinde zikretmiştir. Bununla beraber eser, Yahyâ üzerine mevkûf olup O'nun sözündendir" demiştir.

Ali b. Ebî Tâlib ve Ebû Saîd el-Hudrî -radiyallâhu anhumâ-

Ebû'l-Bahterî'nin (Saîd b. Feyrûz) rivâyetine göre Hz. Ali şöyle demiştir: "İrcâ bir bid'attir; (kişinin kendi nefsi lehinde) şehâdette bulunması (yâni ben mü'minim demesi) bir bid'attir; berâet bir bid'attir." *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 643); el-Lâlekâî (No: 1778)*. Eserin isnâdında Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî vardır ki, İbn Hacer'in deyimiyle sadûk olup, hıfzı çok kötüdür. *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 871). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (9/260-261)*. Ayrıca isnâdında el-Hakem b. 'Uteybe vardır ki, İbn Hacer hakkında: "Sika, sebt (ve) fakihtir. Ancak belki de tedlîs yapmıştır" demiştir. *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 263). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (2/388-390)*. Üstelik el-Hakem senedde Ebu'l-Bahterî'den ananede bulunmuştur.

Ayrıca eseri, Abdullah b. Ahmed *"es-Sünne" (No: 642)* ve İbn Batta *"el-İbânetü'l-Kübrâ" (No: 1256)*, İmam Evzâ'î yoluyla Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmişlerdir: Evzâ'î şöyle demiştir: Ebû Saîd el-Hudrî şöyle derdi: "(Kişinin kendi nefsi lehinde) şehâdette bulunması (yâni ben mü'minim demesi) bir bid'attır; berâet bir bid'attir; ircâ bir bid'attir." Eserin senedindeki râviler güvenilir olmakla beraber, isnâd munkatıdır (kesiktir). Çünkü Evzâ'î (ölm. 157 h.), Ebû Sâîd el-Hudrî'ye (ölm. 63 veya 64 veya 65 ya da 74 h. denmiştir) yetişmemiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/178-183); Siyer (7/107-134); Mîzânu'l-İ'tidâl (2/580); Tehzîbu't-Tehzîb (6/215-218); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 593); fiezerâtü'z-Zeheb (1/241-242). Ebû Saîd el-Hudrî (Sa'd b. Mâlik b. 'Ubeyd el-Ensârî el-Hazrecî) için bk. el-İstî'âb (2/167, 4/235); el-İsâbe (3/65-67); Tehzîbu't-Tehzîb (3/418-419); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 371).*

Abdullah b. Mes'ûd -radiyallâhu anh-

"Her kim kendisinin mü'min olduğuna dâir şahitlik ederse, kendisinin cennette olduğuna da şahitlik etsin.*"Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 711, 721); el-Lâlekâî (No: 1779)*. Eserin senedindeki râviler, Muğire b. Mıksem ed-Dabbî dışında güvenilirdir. Muğîre ise her ne kadar sika mutkin ise de özellikle İbrâhim'den olmak üzere tedlîs yapardı. *Bk. Takrîbu't-Tehzîb (sh: 966).Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (10/242-243).*

"Bir adam Abdullah b. Mes'ûd'un yanında 'muhakkak ben mü'minim' deyince İbn Mes'ûd ona: Muhakkak ben cennetteyim (cennetliğim) de' dedi. Daha sonra İbn Mes'ûd adama şöyle dedi: 'Fakat biz Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inanıyoruz (de),'" *Ebû 'Ubeyd "el-Îmân" (No: 11); İbn Ebî fieybe "el-Îmân" (No: 22); Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 655, 668); Taberânî "el-Kebîr" (9/No: 8792) ve el-Lâlekâî (No: 1780).* Eser hakkında Heysemî *Mecmâu'z-Zevâid (1/55)*'de: "Taberânî el-Kebîr'de rivâyet etmiş olup, ricâli güvenilirdir" demiştir. el-Elbânî'de Ebû 'Ubeyd'in *"el-Îmân"* kitabına düştüğü dipnotta: "İsnâdı, fieyhayn'ın şartına göredir" derken, İbn Ebî fieybe'nin *"el-Îmân"* kitabına *(sh: 21)* düştüğü dipnotta: "Mevkûf olup, isnâdı sahihtir" demiştir.

"Bir adam Abdullah b. Mes'ûd'a gelir ve şöyle der: 'Ey Ebâ Abdirrahmân! Ben binekli yolcularla karşılaştım ve onlara: 'Siz kimsiniz? dedim.' Onlar da (bana): 'Bizler mü'minleriz' dediler. Adamın bu sözü üzerine İbn Mes'ûd şöyle dedi: 'Onlar biz cennet ehliyiz de demediler mi?!" Eser bazı rivâyetlerde: "Biz İbn Mes'ûd ile birlikte bir yolculuktayken bir kafileyle karşılaştık ve onlara: 'Topluluk kimdir?' diye sorduk. Onlar: 'Bizler mü'minleriz' diye cevap verdiler. Bunun üzerine İbn Mes'ûd şöyle dedi: 'Biz cennet ehliyiz de deselerdi ya!' lafzıyla rivâyet edilmiştir. *Abdürrezzâk "el-Musannef" (No: 20106); Ebû 'Ubeyd "el-Îmân" (No: 10); İbn Ebî fieybe "el-Îmân" (No: 23);Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 656); Taberânî "el-Kebîr" (9/No: 8791); İbn Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (No: 1167) ve el-Lâlekâî (No: 1781)* Ebû Vâil fiakîk b. Seleme el-Esedî'den. el-Elbânî Ebû 'Ubeyd'in *"el-Îmân"* kitabına düştüğü dipnotta: "İsnâdının fieyhayn'ın şartına göre olduğunu" söylerken, İbn Ebî fieybe'nin *"el-Îmân"* kitabına düştüğü dipnotta *(sh: 21, 22 nolu dipnot):* "İsnâdı sahihtir" demiştir.

"Bir adam Abdullah b. Mes'ûd'a: 'Ben mü'minim' der. İbn Mes'ûd da ona: 'Sen cennet ehlinden misin?'diye soru sorar. Adam: 'Dilerim' der. Bunun üzerine İbn Mes'ûd şöyle der: 'İkincisini (cenneti) (Allah'a) havale ettiğin gibi ilkini de (imanı da) (O'na) havale etseydin ya!" *Ebû 'Ubeyd "el-Îmân" (sh: 67) ve Âcurrî "eş-fierîa" (sh: 137)*. Ayrıca eseri Âcurrî *"eş-fierîa" (sh: 139)* ve İbn Teymiyye *"Mecmûu'l-Fetâvâ" (7/667, senedsiz)*: "Bir adam İbn Mes'ûd'un yanında: 'Muhakkak ben mü'minim' der. Bunun üzerine İbn Mes'ûd'a: "Ey Ebâ Abdirrahman! Bu adam mü'min olduğunu idda ediyor' denilir. İbn Mes'ûd da onların bu sözü üzerine: 'Ona bir sorun bakalım, o cennette midir yoksa cehennemde mi?' der. Onlar hemen adama bunu sorarlar. Adam da onlara: 'Allah en doğrusunu bilir' diye karşılık verir. Adamın bu cevabı üzerine İbn Mes'ûd ona: 'İkincisini (cennet ya da cehennemde olduğunu) (Allah'a) havale ettiğin gibi ilkini de (imanını da) (O'na) havale

etseydin ya!” lafzıyla İbn Mes’ûd’dan rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî, Ebû ‘Ubeyd’in *“el-Îmân”* kitabına *(sh: 67)* yaptığı tahkikte eserin isnâdının sahih olduğunu söyler.

*** Selefin Sözleri:**

• Ali b. Bahr dedi ki: “Cerîr b. Abdülhamid’i, iman söz ve ameldir derken duydum. Yine O şöyle derdi: A’meş, Mansûr, Muğîre, Leys, Atâ’ b. es-Sâib, İsmâil b. Ebî Hâlid, ‘Umâre b. el-Ka’kâ’, el-Alâ b. el-Müseyyib, İbn fiubrume, Süfyân es-Sevrî, Hasen’in arkadaşı Ebû Yahyâ ve Hamza ez-Zeyyât: “Biz inşaallah mü’miniz’ derler, istisnâ yapmayanları ise ayıplarlardı.” *Abdullah b. Ahmed “es-Sünne” (No: 697); Âcurrî “eş-fierîa” (sh: 139) ve el-Lâlekâî (No: 1785, bazı isimler zikredilmeden).* Ayrıca eseri *el-Lâlekâî (No: 1785)*: “Cerîr b. Abdullah dedi ki: Ben, Mansûr b. el-Mu’temir, el-Muğîre b. Mıksem, A’meş, Leys b. Ebî Süleym, ‘Umare b. el-Ka’kâ’, İbn fiubrume, el-Alâ b. el-Müseyyib, İsmâil b. Ebî Hâlid, Atâ’ b. es-Sâib, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Süfyân es-Sevrî, İbnu’l-Mübârek ve kendilerine yetiştiğim diğer imamların, ‘imanda istisnâ yaptıklarını ve istisnâ yapmayanları da bizzat ayıpladıklarını’ duydum” lafzıyla rivâyet etmiştir. Eserin isnâdı sahihtir.

• Velîd b. Müslim: “Evzâ’î, MÂLİK B. ENES ve Saîd b. Abdülazîz’in, kişinin ‘ben mü’minim’ demesini inkar ettiklerini, istisnâyla ilgili olarak ‘ben inşaallah mü’minim’ demesine ise izin verdiklerini duyduğunu söyler.” *Abdullah b. Ahmed “es-Sünne” (No: 744, Ayrıca bk. No: 687).*

• İsmâil b. Ebî Üveys şöyle der: “Mâlik b. Enes ‘mâşaallah’ sözünü çokça söylerdi”. Daha sonra İsmâil b. Ebî Üveys şöyle der: ‘(Bir gün) bir adam İmam Mâlik’i, mâşaallah sözünü çokça kullanmasından ötürü kınadı. Bunun üzerine adama geceleyin rüyasında şöyle bir olay gösterildi: Mâlik b. Enes’i mâşaallah sözünü çokça kullanmasından ötürü kınayan kişi sen misin!? Eğer Mâlik b. Enes mâşaallah sözüyle bir hardal tanesini delmek isteseydi, muhakkak onu delerdi.” *el-Lâlekâî (No: 1795).*

• İbrâhim en-Neha’î’nin rivâyetine göre bir adam Alkame b. Kays en-Nehaî’ye: “Sen mü’min misin? “ diye sormuş. O da: “Diliyorum. (Bazı rivâyetlerde: diliyorum, inşaallah)” diye cevap vermiştir.” *İbn Ebî fieybe “el-Îmân” (No: 24); Abdullah b. Ahmed “es-Sünne” (No: 719, 720, Ayrıca bk. 652); Âcurrî “eş-fierîa” (sh: 139, 140).* Eserin râvileri güvenilirdir.

• İmam Ahmed b. Hanbel’e imana dâir soru sorulunca, O: “İman söz, amel ve niyettir” diye cevap verdi. Bu sefer Ona: ‘Eğer adam, sen mü’min misin?’diye sorarsa denildi. O da: ‘Bu bir bid’attir’ diye cevap verdi. Bu sefer Ona: ‘Peki böylesine nasıl cevap verilir?’ diye sorulunca, O: ‘İnşaallah mü’minim der’, diye cevap verdi... Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem kabir ehlini ziyaret ettiğinde şöyle derdi: “İnşaallah biz de size kavuşacağız.” O, burada istisnâ yapmıştır. Oysa Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem öleceğini kesin olarak bildiği halde bu istisnâyı yapmıştır.” *el-Lâlekâî (No: 1798). Ayrıca bk. el-Hallâl “es-Sünne” (No: 1069, 1071, 1072).*

• Muhammed b. Hasen b. Hârûn dedi ki: “Ben Ebû Abdillah’a (Ahmed b. Hanbel) imanda istisnâ (yapılıp yapılmayacağı) hakkında soru sordum. O bana: ‘Evet (yapılır)’ dedi. Sonra da şöyle dedi: “fiüphe anlamını içermemek üzere korkarak ve amel için ihtiyatlı davranarak istisnâ yapılabilir. İbn Mes’ûd ve başkaları istisnâ yapmışlardır. Sevrî’nin görüşü de budur. Allah Azze ve Celle şöyle buyurmuştur: “Allah dilerse siz güven içinde Mescid-i Haram’a muhakkak gireceksiniz.” (Fetih, 27). Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’de ashâbına şöyle demiştir: “Hiç şüphesiz ben sizin Allah’tan en çok korkanınız olmayı diliyorum”. Bakî’ mezarlığında ise şöyle demiştir: “İnşaallah bunun üzerinden (yâni buna inanmış olarak) diriltiliriz.” *el-Hallâl “es-Sünne” (No: 1049) ve İbn Teymiyye “Mecmûu’l-Fetâvâ” (7/450, doğrudan el-Hallâl’dan).* İmam Ahmed’in söz ettiği ikinci hadisi (Bakî’ mezarlığı hadisi) elimdeki hiçbir kaynakta tespit edemedim. Allah en doğrusunu bilir.

• el-Fadl b. Ziyâd, İmam Ahmed’i şöyle derken duyduğunu söyler: “Ben inşaallah mü’minim, diyen kimse asla şüpheci değildir.” Bunun üzerine O’na: ‘İnşaallah bir şüphe değil midir?’ denilince O şöyle cevap verdi: “(Bundan) Allah’a sığınırım. Allah Azze ve Celle: “Allah dilerse siz kesinlikle Mescid-i Haram’a gireceksiniz” (Fetih, 27) buyurmadı mı? Onların oraya girecekleri Allah’ın ilmi dahilindedir. Yine kabirdeki ölüye: “Ve inşaallah bunun üzerinden (yâni buna inanmış olarak) diriltilirsin” dediği zaman bunda hangi şüphe vardır ki? Çünkü Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “İnşaallah biz de size kavuşacağız.” Âcurrî *“eş-fierîa” (sh: 138). Ayrıca bk. el-Hallâl “es-Sünne” (No: 1050).*

• İmam Ahmed’in oğlu Abdullah dedi ki: “Babama: ‘İman söz ve ameldir; artar ve eksilir diyen, fakat istisnâda bulunmayan kimse Mürciî midir?’ diye sordum. Bana: ‘Umarım ki Mürciî değildir’ dedi. Daha sonra babamın şöyle dediğini duydum: “Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem’in kabir ziyaretlerinde ölüler için söylediği “inşaallah biz de size kavuşacağız” buyruğu imanda istisnâ yapmayan kimse aleyhine delildir.” *Abdullah b. Ahmed “es-Sünne” (No: 600-601).*

İstisnânın kullanıldığı hadisler, sahâbe ve selefin bu konudaki sözleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdullah b. Ahmed “es-Sünne” (1/307-384); el-Hallâl “es-Sünne” (3/593-602); Âcurrî “eş-fierîa” (sh: 136-140); el-Lâlekâî (5/965-985); Mecmûu’l-Fetâvâ (7/446-452).